

ZINĀTNISKIE RAKSTI
УЧЕНЫЕ ЗАПИСКИ

VĒSTURES ZINĀTNES
ИСТОРИЧЕСКИЕ НАУКИ

RĪGA 1957 PĀRĀ

PSRS AUGSTĀKĀS IZGLĪTĪBAS MINISTRIJA
LATVIJAS VALSTS UNIVERSITĀTE
МИНИСТЕРСТВО ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ СССР
ЛАТВИЙСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ УНИВЕРСИТЕТ

ZINĀTNISKIE RAKSTI УЧЕНЫЕ ЗАПИСКИ

XVI SEJUMS * ТОМ XVI

VĒSTURES ZINĀTNES
ИСТОРИЧЕСКИЕ НАУКИ

PIRMAIS IZLAIDUMS * ВЫПУСК ПЕРВЫЙ

RĪGA 1957 РИГА

REDAKCIJAS KOLEĢIJA:

Prof. *J. Zutis*, vec. pasn. *V. Gudzuka*, doc. *A. Salmiņš*,
vec. pasn. *A. Abele*, pasn. *G. Rumjanceva*

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ:

Проф. *Я. Зутис*, ст. преп. *В. Гудзука*, доц. *А. Салминьш*,
ст. преп. *А. Абеле*, преп. *Г. Румянцева*

VELTĪTS
LIELĀS OKTOBRA SOCIALISTISKĀS REVOLUCIJAS
40. GADADIENAI

ПОСВЯЩЕНО
40-И ГОДОВЩИНЕ ВЕЛИКОЙ ОКТЯБРЬСКОЙ
СОЦИАЛИСТИЧЕСКОЙ РЕВОЛЮЦИИ

ОТ РЕДАКЦИОННОЙ КОЛЛЕГИИ

Во втором выпуске Ученых записок Историко-филологического факультета Латвийского Государственного Университета публикуются статьи исторического содержания, представленные сотрудниками трех кафедр: истории КПСС (1 статья), истории СССР (4 статьи) и всеобщей истории* (3 статьи). В основном перед нами сборник статей молодых советских историков. Из них четыре статьи являются переработанными главами или частями кандидатских диссертаций, защита которых уже состоялась. К ним относятся статья В. Гудзука «Утверждение советской власти в Латвии в 1940 г.»¹, А. Зиле «Восстановление и строительство промышленности и транспорта в Советской Латвии в 1919 г.»², Е. Рипа «Из истории боевого содружества рижского пролетариата с пролетариатом Петербурга в годы революционного подъема (1912—1914 гг.)»³ и статья И. Рутман «IV Съезд Социалдемократии Латышского края — переломный момент в процессе окончательного оформления марксистской партии нового типа в Латвии»⁴.

После состоявшейся защиты все авторы продолжали работу по избранной им теме, пополнили свои исследования новым фактическим материалом, уточнили отдельные формулировки и устранили другие неточности, отмеченные оппонентами во время защиты диссертаций. Публикация перечисленных статей дает возможность более широкому кругу читателей ближе познакомиться с научными достижениями наших молодых историков.

Вторую группу статей, помещенных в данном выпуске Ученых записок Историко-филологического факультета Лат-

¹ В. Гудзука. Восстановление советской власти в Латвии. Автореферат канд. диссертации. Рига, 1955.

² А. Зиле. Экономические мероприятия советского правительства Латвии в 1919 году. Автореферат канд. диссертации. Рига, 1955.

³ Е. Рипа. Рабочее движение в Риге в годы революционного подъема (1912—1914). Автореферат канд. диссертации. М., 1953.

⁴ И. Рутман. Борьба большевиков Латвии с ликвидаторством в годы нового революционного подъема (1912—1914). Автореферат канд. диссертации. Рига, 1953.

вийского Государственного Университета составляют отдельные главы кандидатских диссертаций, подготовленных к защите. Статья С. Левитана написана на основании солидного фактического материала, извлеченного им главным образом из фондов Центрального государственного архива Латвийской ССР. М. Духанов занимается изучением балтийского вопроса в период воссоединения Германии. Некоторые результаты его исследования изложены в статье, опубликованной в данном выпуске. Доцент Г. Лукстынь в продолжении ряда лет занимается критикой источников по истории Римской империи IV века. Он пришел к ряду оригинальных выводов, частично изложенных в его статье «Биография Аврелиана».

Некоторым исключением является статья А. Салминя, которая в отличие от остальных статей не связана с работой над диссертацией. В плане научно-исследовательской работы кафедры всеобщей истории А. Салминь занимается изучением дискуссионной проблемы о классовой сущности и исторической роли национального движения в 50-х и 60-х гг. 19 в. Хотя выводы автора в некоторых случаях являются спорными, но следует признать его несомненной заслугой правильный методологический подход к изучаемой проблеме.

V. Gudzuka

PADOMJU VARAS NODIBINĀŠANĀS LATVIJĀ 1940. G.

1940. gada socialistiskā revolūcija Latvijā, kuras rezultātā nodibinājās padomju vara, nobrieda konkrētos sociāli ekonomiskos un politiskos apstākļos. Tāpēc nepieciešams īsumā apskatīt Latvijas ekonomisko un politisko stāvokli fašistiskās diktatūras pēdējos gados (1939.—1940. g.).

Pasaules kapitalisma vispārējās krīzes apstākļos, kam raksturīga cīņas saasināšanās starp savu laiku pārdzīvojušo kapitalismu un augošo socialismu, Latvija izrādījās iekļauta irstošā kapitalisma sistēmas ekonomikā, un tāpēc kapitalisma vispārējās krīzes pirmajā posmā, kas sākās ar pirmo pasaules imperialistisko karu un padziļinājās pēc Oktobra socialistiskās revolūcijas uzvaras, Latvijas ekonomika līdzīgi citu kapitalistisko valstu ekonomikai bija pakļauta imperialisma vispārējiem likumiem. Tas arī dara saprotamu ekonomikas panikumu, Latvijas rūpniecības nikuļošanu. Visus Latvijas saimnieciskos jautājumus regulēja svešzemju kapitalisti, kas bija īstie saimnieki Latvijā. Īpaši fašistiskās diktatūras gados Ulmaņa valdība radīja plašas iespējas Rietumeiropas un Amerikas imperialistu kapitālu ieplūdumam Latvijai saimniecībā.

Latvijas ekonomiskā atkarība no ārzemju kapitalistiem izauga milzīgos apmēros; par to spilgti liecināja ārzemju kapitālu valdošais stāvoklis Latvijas rūpniecībā. Ja 1930. gadā Latvijā akciju sabiedrībās ārzemju kapitāls bija 64,5 milj. latu jeb 58,5 proc. no visa akciju sabiedrību pamatkapitāla, tad 1939. gadā to bija jau 90,5 milj. latu jeb 69,2 procenti¹.

1940. gadā Latvijas rūpniecībā ārzemju kapitāli bija ieguldīti par 41 338 243 latiem, tirdzniecībā — 9 523 451 latu, komunālās iestādēs — 16 631 869 latiem, valsts uzņēmumos — 97 957 012 latiem, namsaimniecībā — 613 084 latiem un citās nozarēs — 695 511 latiem². Pavisam ārzemju kapitāls Latvijas saimniecībā 1940. gadā bija ieguldīts par 170 478 123 latiem.

¹ Sk. Л. Стародубский. Упадок фабрично-заводской промышленности в буржуазной Латвии. Рига 1952, 92—94 lpp.

² Dati par ārzemju kapitālu Latvijas saimniecībā ņemti no: LPSR IeM CVA Finanšu tautas komisariāta fonda Nr. P-327, apraksts Nr. 1. lieta Nr. 62.

Ārzemju kapitalisti tieši kontrolēja 86 lielākos rūpniecības un 85 tirdzniecības uzņēmumus³.

1939. gadā no 9146 Latvijā reģistrētiem firmu uzņēmumiem 5865 firmas piederēja ārzemniekiem, tārad gandrīz divas trešdaļas, bet svešzemju kapitalistu kontrolei bija pakļauta arī tā 3281 firma, kuru īpašnieki bija pašas Latvijas kapitalisti. No minētajām 9146 firmām Vācijas kapitalistiem piederēja 3529 firmas jeb 60,1 proc., Anglijai — 818 firmu jeb 14 proc., Francijai — 265 firmas jeb 4,5 proc.⁴ utt.

Šajos skaitļos uzskatāmi izpaužas Latvijas ekonomiskā atkarība no ārzemju kapitalistiem. Latvijas ekonomiskais stāvoklis rāda, cik prettautiskā bija buržuazijas saimnieciskā politika t. s. «neatkarīgās» Latvijas pastāvēšanas 20. gados.

«Maza zeme, maza republika, bet vispasaules imperialistiskais kapitāls ar tūkstošiem līdzekļiem, gan ekonomiskiem, gan militāriem ir to tiktāl apspiedis, ka visi tās iedzīvotāji atrodas šai jūgā»⁵.

Ārzemju imperialisti, aizdodot buržuaziskajai Latvijai līdzekļus⁶, ieguldot savus kapitālus visās saimniecības nozarēs, pakļāva savai kontrolei tās ekonomiku un politiku. Šā stāvokļa rezultātā vācu, angļu un citu zemju kapitalisti lēma par tās likteņiem saskaņā ar viņu agresīvajiem plāniem. Ārzemju kapitalisti izlauņija zemes bagātības, kalpināja Latvijas darbaļaudis un izspieda maksimālo peļņu uz Latvijas darbaļaužu aplaupīšanas konta. Latvijas nacionālā buržuazija, zaudējusi jebkuru ekonomisko patstāvību, paklausīgi izpildīja savu saimnieku norādījumus. Vairojot buržuazijas bagātību, tā pastiprināja Latvijas darbaļaužu ekspluatācijas žņaugus. Valsts līdzekļus izšķērdēja fašistiskās diktatūras stiprināšanai un kara gatavošanai. Tas viss fašistiskās diktatūras laikā noveda Latvijas saimniecību ļoti

³ Piemēram, a/s «Baltijas celulozes fabrika» (kuras gada produkcija bija 825 000 latu) ārzemju kapitāls bija 2 035 707 latu; a/s «Juglas manufaktūra» (ar gada produkciju 4 094 000 latu) ārzemju kapitāls bija 1 539 962 latu; «Rīgas manufaktūra» — (4 238 000 latu) — 2 107 000 latu; a/s «Līgnums» — (3 916 000 latu) — 3 818 833 latu; tirdzniecības a/s «Brāļi Popovi» kontrolēja Vācijas tirgotāji, ieguldīja 1 061 482 latus; tirdzniecības uzņēmums «Brāļi Seebergi» strādāja ar 1 423 581 latu ārzemju kapitāla utt.

Skaitļi par rūpniecības uzņēmumu gada produkciju ņemti no LVCA. Tirdzniecības tautas komisariāta fonds Nr. P-389, apraksts Nr. 1, lieta Nr. 1567.

⁴ LPSR IeM CVA Tirdzniecības un rūpniecības departamenta fonds Nr. 4595, apraksts Nr. 1, lieta Nr. 6216, 14. lapa.

⁵ 1920. gada februārī V. I. Ļeņins teica šos vārdus attiecībā uz Igauniju, bet tos pilnīgi var attiecināt arī uz Latviju 20. gs. 30. gados. Sk. V. I. Ļeņins. Raksti, 30. sēj., 289. lpp.

⁶ Tikai 1939. gadā Ķeguma spēkstacijas būvei buržuaziskā Latvija aizņēmas no vācu un zviedru imperialistiem 15 819 840 latus; Valsts saimniecības departamenta vajadzībām aizņēmas no ASV un Anglijas 82 067 932 latus.

grūtā stāvoklī. Un kad imperialistiskās saimniecības sistemā sākās jauna ekonomiska krīze, Latvijas saimniecība straujā gaitā slidēja lejup. Sevišķi krasi tas izpaudās, sākoties Otrajam pasaules karam. Lai gan Otrais pasaules karš izcēlās citās zemēs un Latviju tieši neskāra, tomēr kara apstākļi dziļi ietekmēja visu Latvijas ekonomiku.

Dažās kapitalistiskajās valstīs jau 1937. gadā sākās jauna ekonomiskā krīze. Šīs ekonomiskās krīzes priekšnosacījumi nobrieda jau tad, kad rūpniecība pēc 1929.—1933. gada krīzes atžirguma nepārgāja uzplaukumā. Tas liecināja, ka visā kapitalistiskās pasaules saimniecības sistemā nobriest asa pretruna starp kapitalisma ražošanas iespēju pieaugumu un darbaļaužu maksāt spējīga pieprasījuma relatīvo samazināšanos.

Latvijas saimniecība, kas bija cieši saistīta ar starptautiskās kapitalisma saimniecības konjunkturu, nevarēja uzrādīt citu saimniecības tendenci.

Ekonomiskās krīzes postošā iedarbība skāra visas saimniecības nozares Latvijā, tikai tā sākās nedaudz vēlāk kā citās zemēs.

Atsevišķās saimniecības nozarēs, kas bija atkarīgas no kapitalistiskā starptautiskā tirgus, sevišķi tas sakāms par kokrūpniecību un koku eksportu, sašaurināšanās sākās jau 1938. gada beigās. Starptautiskās saimnieciskās konjunkturas pasliktināšanās jūtami skāra arī citas rūpniecības nozares. Dažu rūpniecības nozaru ražojumi jau 1938. gadā sadūrās ar lielām noieta grūtībām starptautiskajā tirgū.

Vēl lielākas šīs grūtības kļuva nākamajā, 1939. gadā. Ja 1938. gadā var runāt tikai par nedaudzu rūpniecības nozaru sašaurināšanos, bet visumā visā Latvijas saimniecībā rūpniecība sasniedza savas attīstības augstāko pakāpi, tad dati par 1939. gadu rāda, ka ekonomiskā krīze aptvēra jau daudzas saimniecības nozares. Buržuazijas vadošie darbinieki gan Statistiskajā pārvaldē, gan Tirdzniecības un rūpniecības kamerā, gan ministrijās un redakcijās fabricēja viltotus skaitļus un datus, lai slēptu īsto stāvokli, lai maskētu fašistiskās diktaturas prettautisko politiku un aizsegtu tās saimniekošanas rezultātus. Buržuazija klaigāja par Latvijas saimniecības «ziedu gadiem» un par «gudro» agrarizācijas politiku, kas it kā devusi iespēju izvairīties no ekonomiskās krīzes. Īstenībā fašisma diktaturas pēdējos (1939.—1940.) gados Latvijas saimniecība pārdzīvoja visdziļāko krīzi un nespēja pārvīzīties uz priekšu, bet strauji slidēja uz leju. Šī slidēšana lejup bija tik strauja, ka beidzot to nespēja noslēpt pat rafinētie buržuaziskie statistiķi un veiklie demagogi bērziņu un ceichneru personā.

Vispirms, Latvijas rūpniecība izrādījās bez izejvielām, ko tai piegādāja no ārzemēm. Vācija, gatavojoties tālākai agresijai,

vairs neizveda uz Latviju tās preces, ko aprija karš (akmeņogles, degvielas, tēraudu un citas izejvielas), kas bija nepieciešamas Latvijas rūpniecībai.) Ar 1939. gada septembri, sākoties Otrajam pasaules karam, daudzas valstis, kā Vācija, Anglija, Polija, Francija svītroja Latviju no savu importētāju saraksta, līdz ar to Latvija zaudēja izejvielas no šīm valstīm un arī to šauru tirgu, kādu tā līdz šim bija atradusi ārpus savām robežām, tās rūpniecības preces palika bez noieta tirgus ārzemēs. Turklāt iekšzemes tirgu izmantoja Latvijas īstie saimnieki — ārzemju kapitalisti, kas ekonomiskās krīzes priekšvakarā izveda savas preces uz Latviju ar pazeminātu muitas nodokli.

Tā tekstilrūpniecībā, kas bija viena no rūpniecības valdošajām nozarēm, 1938. gada 1. februārī pēc slimu kasu ziņām bija nodarbināti 17,7 tūkstoši strādnieku, bet 1940. gada 1. februārī — vairs tikai 16 tūkstoši⁷, tātad pat pēc oficiālās statistikas nodarbināto strādnieku skaits šajā rūpniecības nozarē bija samazinājies par 1700 strādniekiem.

Otra vadošā rūpniecības nozare pēc tekstilrūpniecības — kokrūpniecība — 1939. gadā nodarbināja 13,2 tūkstošus strādnieku⁸.

Šinī laikā kokrūpniecības uzņēmumi strauji sašaurināja darbības apmērus, gan apvienojoties lielākos uzņēmumos, gan slēdzot sīkos. Viena gada laikā (1938.—1939.) kokrūpniecības nozarē slēdza 17 rūpniecības uzņēmumus, bet strādnieku skaits samazinājās līdz 9000, t. i., par 4,2 tūkst. strādnieku⁹.

Tā kā trūka jēlkaučuka, pilnīgi bija paralizēta gumijas rūpniecība. Jau 1939. gada sākumā izejvielu trūkuma dēļ rūpniecības departaments pieņēma lēmumu «ierobežot gumijas preču ražošanu un sākt atbrīvot strādniekus». Realizējot šo lēmumu, gumijas rūpniecības uzņēmumi, piem., a/s «Varonis», a/s «Kvadrats» u. c. radikāli sašaurināja gumijas izstrādājumu ražošanu.

Sevišķi grūts stāvoklis radās ķīmiskās rūpniecības nozarē. Nebija naftas produktu, trūka gāzeļļas, petrolejas, ķīmikaliju, tāpēc nācās pārtraukt daudzu preču ražošanu.

Krīze iestājās arī ādas rūpniecībā. A/S «Ādu un vilnas centrale» nevarēja nodrošināt ādas rūpniecības uzņēmumiem izejvielas pat viena mēneša darbam.

Arī tirdzniecība 1939. gadā buržuaziskajā Latvijā strauji sašaurinājās. Ja 1938. gadā caur Latvijas ostām izveda 2 440 402 tonnas kravas, kuras naudas vērtība sasniedza 454 540 tūksto-

⁷ Statistikas gada grāmata par 1939. g. un biļetens par 1940. g.

⁸ В. Тумшевич. Деревообрабатывающая промышленность Латвийской ССР, ее размещения и перспективы развития. Диссертация 1953.

⁹ LPSR IeM CVA Tirdzniecības un rūpniecības departamenta fonds Nr. 4595, lieta Nr. 6216.

šus latu¹⁰, tad nākamajā gada šajā ziņā konstatējams arī lūzums: 1939. gadā Latvija izveda uz citām zemēm preces vairs tikai par 227 053 tūkstošiem latu, bet ievada par 224 711 tūkstošiem latu.

Fašistiskā valdība savas prettautiskās politikas rezultātā izrādījās bezspēcīga patstāvīgi izlemt valsts finansialos jautājumus. Naudas līdzekļu trūkums valsts kasē, ārējo un iekšējo parādu pieaugums nostādīja fašistisko valdību katastrofas priekšā.

Valsts līdzekļu fondos 1940. gadā vajadzēja būt šādām sumām¹¹:

a) zelta par	71 520 650 latiem,
b) valutas par	32 516 667 „
<u>Kopā par 104 037 317 latiem.</u>	

Pašā Latvijā zelts atradās par 9450 844 latiem, bet visa pārējā rezerve — 62 069 806 latu vērtībā — ārzemēs, galvenokārt Anglijā un Amerikā, daļēji Francijā un Šveicē¹².

Parādu buržuaziskajai Latvijai 1939. gadā bija:

a) ārējo	155 milj. latu,
b) iekšējo	149,4 „ „

Kopā: 304,4 milj. latu¹³.

Bez tam no kliringa konta atlikumiem uz 1940. gadu Latvijai ārzemēs bija 8 706 893 lati parādu, ko vajadzēja segt ar zeltu¹⁴, jo saimnieciskais pagrimums neļāva nolīdzināt kliringa kontu atlikumu ar tirdzniecības precēm.

Lai izklūtu no saimnieciskām grūtībām, buržuaziskā valdība paaugstināja nodokļus, kur vien varēja. Nodokļu nasta kā smags slogs gūlās uz darbaļaužu pleciem.

Tādā kārtā fašistiskās diktaturas gadi sagādāja Latvijas strādniekiem, zemniekiem un darba intelīgenci smagākos bezdarba, kapitalistiskās ekspluatācijas un politiskās beztiesības apstākļus, kapitalistiem visas iespējas uzkrāt sev bagātības uz strādnieku un nabadzīgās zemniecības konta.

Vissmagāk Latvijas strādnieks izjuta savu postu, pieaugot bezdarbnieku armijai. Bezdarbs Latvijā ieģrūda tūkstošiem

¹⁰ Aprēķināts pēc Jūrniecības departamenta pārskatiem par 1938.—1939. gadiem. Sk. LPSR IeM CVA Tirdzniecības un rūpniecības departamenta fonds Nr. 4595, lieta Nr. 6216.

¹¹ Sk. Pārskatu par Latvijas Padomju Republikas saimniecisko un finansialo stāvokli 1940. g., 50. lpp.

¹² turpat, 52. lpp.

¹³ «Cīņa», 1939., Nr. 4.

¹⁴ Pārskats par Latvijas Padomju Republikas saimniecisko un finansialo stāvokli 1940. g., 52. lpp.

strādnieku un viņu ģimenes locekļus nepiedzīvotās ciešanās. Tās bija visskaudrākās mokas, kādas pārdzīvoja strādnieks, meklēdams darbu. Viņš izrādījās izmests no sabiedrības, bija kļuvis par «lieku» cilvēku.

Arī «danizācijas» politika, kuras rezultātā buržuazija centās daļu no proletariāta pārsviest uz laukiem, lai tā mazinātu neno-
darbināto strādnieku skaitu, nepasargāja Latviju no chroniska bezdarba. Pastāvīgā bezdarbnieku armija Latvijā pēc oficiālās statistikas ziņām nekad nebija mazāka par 5 tūkstoši cilvēku, bet buržuaziskās Latvijas pastāvēšanas pēdējos gados bezdarb-
nieku skaits pieauga desmitkārt.

Bezdarbnieku armija strauji pieauga. Tā 1940. gada janvarī Darba centralē bija reģistrēti jau 14 428 bezdarbnieki, februārī — 15 938 un martā — 16 592 bezdarbnieki¹⁵. Tātad trijos mēnešos bezdarbnieku skaits pēc Darba centrales oficiālās statistikas bija pieaudzis par 2164, bet, salīdzinot ar 1938. gadu, — par 11 592 cilvēkiem.

Nav šaubu, ka uz Darba centrali gāja tikai tie strādnieki, kam vairs nebija nekādas izejas, jo Darba centrales uzdevums bija nosūtīt lēto darba spēku smagajos meža darbos, kūdras fabrikās vai arī uz laukiem kulaku saimniecībās.

Ja ievērojam, ka 1940. gadā visos Latvijas rūpniecības uz-
ņēmumos pavisam strādāja tikai 68 860 strādnieku¹⁶, tad bez darba pēc oficiālām ziņām bija palikuši 24 procenti rūpniecības strādnieku.

Bezdarbnieku armija fašistiskās diktaturas pēdējos gados neapšaubāmi bija lielāka, ja ievērojam, ka bezdarbs skāra visu kategoriju strādniekus, tā sniedzās vismaz līdz kādiem 45 tūksto-
šiem; bet, ja pieskaita vēl daļēji nodarbinātos strādniekus, tad bezdarbnieku skaits izrādās nesalīdzināmi lielāks.

«Nepareizi būtu bezdarbnieku rezerves armiju iedomāties tā, it kā to veidotu tikai tādi strādnieki, kam nav darba. Pie šās armijas pieder arī «zemnieki» vai «sīksaimnieki», kas nevar pārtīkt no tā, ko viņiem dod viņuniecīgā saimniecība, kuri *spiesti* sagādāt sev dzīvei nepieciešamos līdzekļus galvenokārt ar algotu darbu. Sakņu dārzs vai kartupeļu lauciņš ir šai nabagu armijai viņu peļņas palielināšanas vai eksistences līdzeklis tādā laikā, kad darba nav»¹⁷.

Fašistiskās diktaturas gados, kad visas kapitalisma pret-
runas bija saasinājušās līdz galējībai, bezdarbs kļuva masvei-

¹⁵ A. Veinbergs. Strādnieku šķiras grimšana nabadzībā buržuaziskajā Latvijā, Rīgā 1950., 12. lpp.

¹⁶ Pēc rūpniecības nacionalizācijas aktiem 1940. g. Sk. LPSR IeM CVA. Fonds Nr. P-389, apraksts Nr. 1, lieta Nr. 1567.

¹⁷ V. I. Ļeņins. Raksti, 16. sēj., 390.—391. lpp.

dīgs; tas bija viens no būtiskajiem faktoriem, kas noteica strādnieku šķiras apstākļus.

Turklāt Latvijas fašistiskā valdība, maskējoties ar miermīlības un «neitralitātes» frazeoloģiju, aktīvi piedalījās kara gatavošanā pret PSRS. Cieši sadarbojoties ar hitlerisko Vāciju, buržuazija gatavoja Latviju par militāru placdarmu karam pret socialisma valsti, gatavojās nodot Latviju fašistiskam nezvēram. Tikai tā var izskaidrot Ulmaņa valdības politiku hitleriskās agresijas stāvoklī.

1939. g. aprīlī, kad hitleriskā Vācija jau bija sagrābusi Čehoslovākiju un Austriju, pakļāvusi Klaipēdu, kad visā pasaulē runāja, ka tuvākā laikā tā okupēs Baltijas valstis, Ulmaņa valdība paziņoja, ka «Latvija neuzskata sevi par apdraudētu»¹⁸. Tā atteicās arī no lielvalstu garantijām.

Deklarējot neitralitātes politiku, paziņojot par Latvijas drošo un neapdraudēto stāvokli, Ulmaņa kliķe tomēr drudzaini gatavojās karam. Jau 1938. gadā bruņojuma iegādei ārpus valsts budžeta līdzekļiem Latvija izdeva 28 324 800 latu, bet 1939. gadā šai vajadzībai paredzētā suma palielinājās gandrīz divas reizes: 1939. gadā militāriem pasākumiem izdeva 42 883 700 latu, bet 1940. gada pirmajos trīs mēnešos — 273 761 900 latu¹⁹. Minētajos skaitļos neietilpst līdzekļi, ko izlietoja aizsargu organizācijas apbruņošanai un policijas apgādei ar ieročiem.

Hitleriskās agresijas briesmas, kas satrauca visas pasaules darbaļaudis, izvirzīja jautājumu latviešu tautai — būt vai nebūt? Atrisināt šo jautājumu varēja, tikai apvienojot tautas spēkus cīņai pret fašismu. Latvijas buržuaziskā valdība, piekļūstot prettautiskai politikai, bija galīgi sakompromitējusies visplašāko tautas masu acīs. Jo vairāk tā sapinās savās kara kombinācijās, jo biežāk ķērās pie teroristiskām metodēm cīņā pret darbaļaudīm, jo ātrāk brieda revolucionārā krīze valstī.

Latvijas sabiedrības savu laiku nodzīvojuši buržuazija, kas ar starptautiskā imperialisma palīdzību aizkavēja socialistiskās revolūcijas uzvaru Latvijā, Otrā pasaules kara apstākļos bija nonākusi saimnieciskā un politiskā bankrotā, zaudēja jebkādu iespēju aizturēt briesmošās revolūcijas spēku attīstību. Tautas masās brieda arvien lielāka pārliecība, ka «ārpus socialisma cilvēcei nav glābiņa no kariem, bada un vēl miljonu un miljonu cilvēku bojā ejas»²⁰.

Par fašistiskā režīma būtību tagad pārliecinājās ne tikai strādnieku šķira, bet visplašākās darbaļaužu masas. Pat sīk-

¹⁸ LPSR IeM CVA f. 3235. apr. Nr. 1.-c, lieta Nr. 922.

¹⁹ Aprēķināts pēc Latvijas Ministru kabineta sēžu protokolu datiem. Sk. АВПИГ. Фонд № 75, оп. № 1, дело №№ 1, 2, 3.

²⁰ V. I. Leņins, Raksti, 24. sēj., 18. lpp.

buržuazijas slāņi lielburžuazijas politiskās un ekonomiskās kundzības monopola izveidošanās rezultātā aktivizēja cīņu pret fašismu. Šajos apstākļos veidojās antifašistiskā tautas fronte.

Antifašistiskās tautas frontes kodolu veidoja apvienotās Latvijas Komunistiskā un Socialistiskā strādnieku-zemnieku partija ar Latvijas komunistiskās un socialistiskās jaunatnes organizācijām. Antifašistiskajā tautas frontē apvienoto partiju un jaunatnes organizāciju priekšgalā atradās Komunistiskā partija.

Vienotā tautas antifašistiskā fronte bija galvenais cīņas līdzeklis partijas stratēģiskā uzdevuma veikšanai — fašistiskās diktaturas sagrāvei un strādnieku diktaturas nodibināšanai.

Svarīga nozīme revolucionārās kustības attīstībā un antifašistiskās tautas frontes izveidošanā bija LKP XXVI konferencei, kas notika 1939. gada februārī.

Partijas XXVI konference noteica cīņas uzdevumus un vēl vairāk aktivizēja darbaļaudis cīņā pret fašismu. 1939. gada sākumā antifašistiskā tautas fronte Komunistiskās partijas vadībā pasludināja «Latvijas tautas frontes deklarāciju un platformu». Tā bija visu antifašistisko spēku politiskā platforma, kas rezumēja galvenos cīņas uzdevumus.

«Latvijas tautas frontes deklarācijas un platformas»²¹ I nodaļā «Tautas neatkarības aizstāvēšana un cīņa par brīvu un demokrātisku Latviju» uzsvērts, ka tautas frontes galvenie uzdevumi ir:

a) pārtraukt nodevīgo kara sagatavošanas politiku un sadarbību ar vācu un poļu fašistiem; izbeigt Ulmaņa-Muntera «neitralitātes» sludināšanu, kas ir nodevīgas politikas aizsegs;

b) sākt cīņu pret hitleriešu darbību Latvijā; atbrūņot visas atklātās un apslēptās hitleriskās organizācijas Latvijā;

c) iztīrīt no armijas un valsts aparata Hitlera aģentus, tā piekritējus un aizstāvjus;

d) noslēgt savstarpējās palīdzības līgumu ar PSRS un citām Baltijas valstīm;

e) organizēt speciālu kaujiniecisku armiju, lai fašistu uzbrukuma gadījumā Latvija kopā ar PSRS un pārējām Baltijas valstīm spētu aizstāvēties pret agresiju.

Deklarācijas II nodaļā — «Tautas frontes valdības organizēšana» paredzēti tuvākie cīņas mērķi:

«Tautas frontes tuvākais uzdevums ir gāzt fašistisko diktatūru Latvijā un sākt demokrātiskās iekārtas uzcelšanu. Pēc fašistiskās diktaturas gāšanas partijas, kas ietilpst tautas frontē, sastāda revolucionārās tautas frontes valdību²². Šis anti-

²¹ Sk. Latvijas Tautas frontes deklarācija un platforma. «Cīņa», 1939., Nr. 5.

²² Sk. Latvijas Tautas frontes deklarācija un platforma, II nodaļa. Latvijas Komunistiskās partijas CK arhīva fonds Nr. 101, apraksts Nr. 2, lieta Nr. 38, 3. lapa.

antifašistiskās frontes prasības atbilda visas tautas interesēm. Tas bija solis uz priekšu cīņā par latviešu tautas neatkarības saglabāšanu.

Sākoties Otrajam pasaules karam, hitleriešu agresija Latvijai tuvojās sevišķi strauji. Visas imperialistiskās lielvalstis atteicās garantēt Baltijas valstu, tai skaitā arī Latvijas, drošību. Ārzemju imperialisti sekmēja Baltijas valstu bloka izveidošanos cīņai pret PSRS un sekmēja hitleriskās agresijas virzīšanos uz austrumiem.

Latviešu tautas drošību izvērstās hitleriskās agresijas apstākļos varēja pasargāt vienīgi Padomju Savienība, kas konsekventi cīnījās par mieru pasaulē un visu mazo valstu neatkarību. Tāpēc latviešu tauta neatlaidīgi cīnījās par Latvijas ciešākiem sakariem ar PSRS un piespieda fašistisko Ulmaņa valdību noslēgt savstarpējās palīdzības līgumu ar Padomju valsti. Līdz ar to latviešu tautai bija garantēts lielas valsts atbalsts un palīdzība.

Padomju Savienības draudzīgā attieksme pret latviešu tautu liecināja, ka, vienīgi sadarbojoties ar socialisma zemi, var pasargāt Latvijas nacionālo neatkarību, drošību un patstāvību.

Glābt tautu, pasargāt to no fašistiskās Vācijas nebrīves, no fiziskās iznīcināšanas varēja, tikai gāžot fašistisko diktatūru Latvijā, nodibinot demokrātisku valdību, nostiprinot sakarus ar Padomju valsti, kas latviešu tautai bija vienīgā miera un drošības ķīla. Uz šo cīņu tad arī sacēlās visi Latvijas darbaļaudis un saliedēja savas rindas cīņā pret fašistisko diktatūru par padomju varas nodibināšanu Latvijā.

Pieaugot fašistiskās agresijas draudiem, Latvijas darbaļaužu revolucionārā kustība izvērās arvien plašāk. Radās revolucionārā krīze. Buržuāzijas valdība izrādījās bezspēcīga briesmošās revolūcijas priekšā. Tā nevarēja atrisināt nevienu uzdevumu, ko izvirzīja izveidojušies apstākļi — cīņā par mieru, par latviešu tautas patstāvību un neatkarību. Ulmaņa kliķe meklēja izeju karā, pastiprināja pretpadomju darbību. Neraugoties uz savstarpējo draudzības un palīdzības līgumu, ko noslēdza 1939. g. oktobrī, Latvijas valdība turpināja sadarboties ar Vāciju un citām zemēm cīņā pret PSRS. Tāda Latvijas buržuāziskās valdības rīcība radīja arvien lielākus draudus Padomju Savienības drošībai, kā arī tuvināja latviešu tautu iznīcībai hitleriskā fašisma perēklī.

Ievērojot sacīto, PSRS bija spiesta aktivāk aizsargāt savas brīvās zemes robežas. Tāpēc Padomju Savienības valdība iesniedza Latvijas valdībai priekšlikumu atļaut izvietot Latvijas teritorijā Padomju Savienības karaspēka papildu vienības, kas

sargātu PSRS robežas un nodrošinātu Latvijai mieru pret hitle-
risko agresiju. Šim Padomju valdības pasākumam bija ļoti liela
nozīme revolucionāro spēku cīņas tālākā attīstībā.

1939. gadā, neraugoties uz revolucionārās kustības pieau-
gošo raksturu, uzsākt atklātu uzbrukumu Ulmaņa buržuaziskai
valdībai bija neizsakāmi grūti. Fašistiskās reakcijas apstākļos,
ievērojot hitleriskā karaspēka virzīšanos uz Austrumiem, katrs
Latvijas strādnieku sacelšanās mēģinājums varēja paātrināt
iespēju hitleriskajai Vācijai okupēt Baltiju, kā tas notika ar
Vidus-Eiropas valstīm. 1940. g. stāvoklis kراسi mainījās par
labu revolucionāriem spēkiem Latvijā.

1940. gada 17. jūnijā Latvijas teritorijā saskaņā ar vienoša-
nos starp PSRS un Latviju ienāca Sarkanās Armijas daļas.
Visai zemei vēlās pāri iedzīvotāju demonstrāciju vilnis, apsvei-
cot padomju karaspēku. 17. jūnijā Latvijas pilsētās, sevišķi
tajās, caur kurām gāja Sarkanās Armijas vienības, notika mītiņi
un manifestācijas.

Daudzās Latvijas pilsētās mierīgo demonstrantu kolonas, kas
gāja pa ielām, kur virzījās padomju karaspēks, sastapās ar fašis-
tiskās patvaļas vardarbību. Policijas aparats, jātnieki, aizsargu
vienības devās virsū demonstrantu rindām, lai ar ieročiem rokās
demonstrācijas izjauktu. Rīgas, Daugavpils, Rēzeknes, Kuldīgas,
Tukuma un citu pilsētu ielās policijas varasvīri pavēlēja šaut
uz demonstrantiem. Tikai dažu stundu laikā Rīgas ielās ievaino-
ja 27 strādniekus un 2 no tiem noslepkavoja. Policijas jātnieku
pulki nežēlīgi izrēķinājās ar demonstrantiem, piekaudami tos ar
gumijas nūjām. Cietumus un policijas karcerus pārpildīja ar
ielās notvertajiem demonstrantiem, ko mocīja un spīdzināja.

Rīgā, stacijas laukumā un Aspazijas bulvarī pie prefekturas,
notika neapbruņotās tautas atklāta sadursme ar policijas un aiz-
sargu grupām. Policijas izrēķināšanās turpinājās visu 17., 18. un
19. jūniju. Pamatojoties uz aizdomām vai spiegu denunciacijām
par piedalīšanos 17. jūnija demonstrācijā, simtiem strādnieku
turēja prefekturas telpās, pratināja, piekāva, ieslodzīja cietumā.

18. jūnijā Rīgas policijas 2. iecirkņa policisti uz aizdomu
pamata par piedalīšanos revolucionārajā cīņā apcietināja Rīgas
ostas strādnieku grupu — Dūni, Bogdanovu, Turkeviču; pēc
nopratināšanas viņus aizveda uz cietumu, kur tos paturēja
ilgāku laiku. Šādi gadījumi konstatējami visos policijas iecirk-
ņos un Rīgas pilsētas prefektūrā.

Buržuaziskā prese, lai nomelnotu tautas revolucionāro kus-
tību, meloja, ziņodama, it kā upuri 17. jūnija demonstrācijā
bijuši pašu iedzīvotāju vainas dēļ un ka vainojama Sarkanā
Armija, ar kuras ienākšanu iedzīvotāji esot neapmierināti.
Ministru kabinets 1940. gada 17. jūnijā plkst. 21.30 sasauca spe-

cialu sēdi, kurā apsprieda jautājumu par «kārtības uzturēšanu un par soļiem, kas sperami, lai nodrošinātu netraucētu un kārtīgu ienākušā Padomju Savienības karaspēka novietošanu»²³ Iekšlietu ministru pilnvaroja izdot vajadzīgos rīkojumus. Nākamajā dienā parādījās raksts «Kārtības nodrošināšanas soļi, padomju karaspēkam ienākot Rīgā». Šajā rakstā demonstranti bija apmeloti, apgalvojot, it kā «kādi tumši elementi» mēģinājuši traucēt Sarkanās Armijas virzišanos un tāpēc policija bijusi spiesta izklīdināt ļaužu drūzmu. Avīzes rakstija, ka Padomju Savienības sūtniecība Latvijā it kā sūdzējusies par demonstrantu kolonām, kas esot traucējušas karaspēka normalu kustību. Nākamajā dienā Padomju sūtniecība Latvijā atsauca šo melīgo paziņojumu un izteica darbaļaudīm pateicību par padomju karaspēka laipno un sirsnīgo sagaidīšanu Latvijā.

Iekšlietu ministrs 17. jūnijā, pamatojoties uz Ministru kabineta lēmumu un saskaņā ar «Likumu par drošību un kārtību valstī», izdeva rīkojumu, ar ko aizliedza Rīgas un citu pilsētu iedzīvotājiem atstāt savus dzīvokļus pēc plkst. 10 vakarā līdz plkst. 4 no rīta, grupās sapulcēties uz ielām, trokšņot utt., bet likuma pārkāpējiem piedraudēja ar triju mēnešu cietuma vai 1000 latu naudas sodu. 18. un 19. jūnijā policijas darbinieki tiešām arī sāka sodīt darbaļaudis, ieslodzīja tos cietumos vai lietoja abus soda veidus reizē uz vismazāko aizdomu pamata par «kārtības un drošības likuma» pārkāpšanu.

1958: 2861
Fašistiskais terors tomēr nespēja iebiedēt Latvijas tautas masas, kas Komunistiskās partijas vadībā atbildēja uz to ar jaunu revolucionārās kustības sparū. Darbaļaužu cīņa pret fašistisko jūgu vērsās plašumā ar katru stundu. Šo kustību nespēja apturēt pat visnežēlīgākais savu laiku nodzīvojušās šķiras terors.

18. jūnijā Liepājā «Tosmares» fabrikas strādnieki uzvilka virs fabrikas sarkano karogu. Zem sarkanā karoga strādnieki pulcējās demonstrantu kolonās. No fabrikas telpu sienām noņēma vecās valdības locekļu ģimenes un izlika revolucionārus plakatus ar lozungiem «Nost fašistisko Ulmaņa valdību! Lai dzīvo demokrātiskā tautas valdība!». «Tosmares» fabrikā ieradās karaspēks un policijas nodaļas, tomēr mēģinājums izjaukt demonstrantu kolonas palika bez panākumiem. Strādnieki organizētā gājienā devās uz pilsētas centru pie PSRS konsula, lai tas nodotu sveicienu Sarkanajai Armijai un Padomju Savienībai²⁴.

²³ LPSR IeM CVA Ministru kabineta Valsts kancelejas fonds Nr. 118-c, lieta Nr. 317.

²⁴ Sk. Latvijas Komunistiskās partijas CK archiva fonds Nr. 101, apraksts Nr. 2, lieta Nr. 38, 3. lapa.

20. jūnijā tautas revolucionarās darbības izpausme sasniedza tādu kāpinājumu, ka daudzās vietās pilnīgi paralizēja fašistu bruņoto spēku rīcību. Dažās vietās pat notika sadursmes. Liepājas pilsētas partijas komiteja savā 19. jūnija sēdē pieņēma lēmumu revolucionārā ceļā pārņemt strādnieku rokās spiestuves, telegrafu un aizsargu namu²⁵. Šis lēmums ļoti ātri kļuva zināms strādniekiem. Nākamajā dienā sākās lēmuma realizācija. 20. jūnijā Liepājas strādnieki demonstrācijas laikā izvirzīja vienu strādnieku grupu, kas devās uz pasta un telegrafa ēku, ar uzdevumu pārņemt pastu un padzīt vecos pasta ierēdņus. Pasta sargkareivji sāka šaut uz strādniekiem. Tomēr strādnieki triecienā ieņēma pasta un telegrafa ēku, aizzīmogoja to, nolika savus kontrolierus un uzvilka virs ēkas sarkano karogu.

Gājiens otra grupa novirzījās uz aizsargu namu, trešā — uz policijas prefekturu. Ieņemot aizsargu namu, strādnieki ieguva tur esošos ieročus un sāka uzbrukt apbruņotajai aizsargu grupai, kas aizstāvēja namu. Sadursmes rezultātā bija ievainotie. Strādnieku pārkums sadursmē bija nesalīdzināms, un aizsargi padevās. Šajā pašā dienā Liepājā tika slēgta avīze «Kurzemes Vārds» un turpināja legāli iznākt Liepājas Komunistiskās partijas avīze «Komunists».

Liepājas Komunistiskās partijas orgāns «Komunists», novērtēdams strādnieku cīņas, rakstīja: «Ar vakardienu (t. i. ar 20. jūniju. Piezīme mana. — V. G.) viņa (partija — V. G.) var atkal atklāti izteikt strādniecības un nabadzīgās zemniecības šķiras intereses. Atklāti var vest Latvijas tautu pretī laimīgai nākotnei.

Ceļš uz jauno socialistisko iekārtu droši un strauji ir uzsākts»²⁶.

17.—20. jūnija notikumi rādīja, ka vecā režīma pamati grūst. Glābt tos nespēja nekādi teroristiski, ne avanturistiski Ulmaņa kliķes paņēmieni. Buržuāzija tautas masu cīņas visplašākā uzliesmojuma brīdī nespēja ne ar kādiem līdzekļiem noturēties pie varas. Tai neatlika nekas cits kā «atkāpties».

Revolucionāro notikumu gaita vēsturiskajās 1940. gada jūnija dienās uzskatāmi rāda, ka tautas masas vairs negribēja dzīvot pa vecam un bija gatavas pārņemt varu no plutokratisks valdības savās rokās. Pretrunas bija saasinājušās tik tālu, ka buržuāzijai vairs nebija iespējams noturēt varu. Tā nespēja valdīt pat ar visteroristiskākām metodēm, kas tika izlietotas, lai paildzinātu buržuāzijas fašistisko diktatūru kaut dažus mirkļus.

²⁵ Latvijas Komunistiskās partijas CK archīva fonds Nr. 101, apraksts Nr. 2, lieta Nr. 38, 3. lapa.

²⁶ «Komunists», 1940., Nr. 3.

«Revolucijas pamatlikums, kuru apstiprinājušas visas revolucijas un sevišķi visas trīs Krievijas revolucijas XX gadsimtā; lūk, ir šāds: — saka V. I. Ļeņins, — revolūcijai nepietiek, lai ekspluatētās un apspiestās masas apzinātos neiespējamību dzīvot pa vecam un prasītu pārgrozības; revolūcijai nepieciešams, lai ekspluatatori nevarētu dzīvot un valdīt pa vecam. Tikai tad, kad «apakšslāņi» negrib veco un kad «augšslāņi» nevar pa vecam, tikai tad revolūcija var uzvarēt»²⁷.

Latvijā bija nobriedusi vispārrevolucionara krīze, kurai vajadzēja novest pie revolucionara apvērsuma.

«... revolūcija nav iespējama bez vispārrevolucionarās krīzes (kas skar kā ekspluatētos, tā ekspluatatorus).»²⁸

Latvijas fašistiskā valdība, pilnīgi bankrotējusi savā iekšējā un ārējā politikā, un tautas masu naida, sašutuma un aktīvas cīņas spiesta, 1940. gada 20. jūnijā demisionēja. Šajā dienā visas tautas aktīvas cīņas rezultātā, Sarkanajai Ārmijai atrodoties Latvijas teritorijā, fašistiskā Ulmaņa valdība tika gāzta. Tās vietā nāca jauna — tautas demokrātiskā valdība, ko sastādīja tajā pašā dienā.

Jaunās valdības priekšgalā nostājās autoritatīvs antifašistiskās frontes cīnītājs prof. Dr. A. Kirhenšteins. Valdībā iegāja arī rakstnieks Vilis Lācis, generalis R. Dambītis, J. Pabērzs, J. Jaģars, V. Latkovskis, generalis Kļaviņš u. c. Tā vecās plūto-kratiskās valdības vietā radās tautas izvirzīta demokrātiska valdība, ko atbalstīja visplašākās tautas masas. Politiskā vara bija izrauta no ekspluatatoru mazākuma rokām un pārgāja milzīgā tautas vairākuma rokās, kura priekšgalā gāja strādnieku šķira. 1940. gada 20. jūnijs ir vēsturisks pagrieziena latviešu tautas revolucionarajā cīņā.

1940. gada 21. jūnijā jaunā valdība sāka izpildīt savus uzdevumus. Šajā dienā publicētajā valdības deklarācijā bija teikts: «Vecā valdība ir kritusi. Tā mina kājām tautas intereses un rupji pārkāpa 1939. gada 5. oktobra savstarpējās palīdzības un draudzības līgumu ar Padomju Savienību, iestādamās slepus no PSRS militārā savienībā ar Igaunijas un Lietuvas bijušām valdībām. Jaunā valdība sprauž par savu uzdevumu realizēt virkni pasākumu, lai attīstītu un paceltu tautas materialo un kulturalo labklājību, nodrošinātu tautas brīvību un tiesības, nodrošinātu valsts un visu pilsoņu intereses neatkarīgi no viņu mantas stāvokļa, izglītības un tautības»²⁹.

Jaunās valdības deklarācija atbilda tautas interesēm, centieniem un mērķiem.

²⁷ V. I. Ļeņins. Raksti, 31. sēj., 62. lpp.

²⁸ turpat.

²⁹ «Valdības Vēstnesis», 1940., 22. jūnijs.

Iekšlietu ministrs V. Lācis, novērtēdams stāvokli, savā radio-runā sacīja: «Mūsu zeme pārdzīvo lielas vēsturiskas dienas. Svarīgo vēsturisko uzdevumu pilnīgi apzinās plašas Latvijas aprindas, kas ļoti labi saprot, ka tikai ar mūsu lielā kaimiņa — Padomju Savienības palīdzību tiks pārvarētas visas grūtības un latviešu tauta galīgi izies uz sava uzplaukuma un laimes ceļa»³⁰.

Jaunā valdība, kas nāca no pašas tautas un radās tautas revolucionārās cīņas rezultātā, savā darbā balstījās uz tautas masu plašu atbalstu. Citādi tas arī nevarēja būt — nevarēja nodibināt patiesu demokrātiju bez tautas masu aktīvas līdzdalības un atbalsta valsts darbā.

Jaunās valdības galvenais uzdevums bija — dot tautai demokrātiskās brīvības, ko fašisma diktatura bija samīdījusi kājām, nostiprināt ciešus sakarus ar mieru mīlošo valsti — Padomju Savienību un tādējādi stiprināt vispārējo mieru un drošību Eiropā, pasargāt latviešu tautas neatkarību, valsts suverenitāti, virzīt tālāk sākušās revolūcijas attīstību.

Tāpat valdības uzdevums bija sagatavot visus priekšnoteikumus vispārējām tautas vēlēšanām. Latvijas Komunistiskās partijas CK sekretars Ž. Spure, raksturodams tautas valdības darbību, Latvijas Tautas Saeimas 2. sesijas sēdē teica: «Pirmais un galvenais — latviešu strādnieku šķira, zemniecība un darba intelīgences gāza veco, ienīsto varmācības valdību un nodibināja demokrātisku valdību, kuras uzdevums bija sagatavot visus priekšnoteikumus, lai tauta brīvi un nepiespiesti varētu izteikt savu gribu par Latvijas turpmāko likteni»³¹.

Latviešu tauta visnotaļ atbalstīja jauno valdību un aktīvi piedalījās tās pasākumu realizēšanā.

20. un 21. jūnijā, kad fašistiskā vara bija gāzta, pēc Komunistiskās partijas aicinājuma notika plašas darbaļaužu demonstrācijas. Latvijas lielākajās pilsētās, sevišķi Rīgā, simtiem un tūkstošiem demonstrantu gāja pa pilsētas ielām, izteikdami savas prasības un apliecinādami savu gatavību atbalstīt jauno demokrātisko valdību cīņā par izvīrīto uzdevumu realizēšanu. Rūpniecības uzņēmumos un fabrikās strādnieki pārtrauca darbu, lai atzīmētu šo lielo tautas uzvaru pār fašistisko plutokratiju.

21. jūnijā atbrīvoja politiskos ieslodzītos, kuru vidū bija aktīvi kompartijas darbinieki: J. Kalnbērziņš, R. Neilands, I. Paldiņa, Kurpnieks, Zandmans u. c. Izgājuši no fašistisko cietumu moku kambariem, revolucionāri, kuru cīņas sparū fašistu terors

³⁰ «Valdības Vēstnesis», 1940., 22. jūnijs.

³¹ Ž. Spures runa Latvijas Tautas Saeimas 2. sesijas sēdē 1940. g. 25. augustā, sk. «Propagandists un agitators», 1940., Nr. 1.

nespēja salauzt, tautas sumināti, ieplūda demonstrantu kolonnās. 21. jūnija diena izvērtās par visplašāko tautas masu manifestāciju.

Tāpat tautas masu tālākās revolucionārās pacilātības dienās demonstrācijās, politiskos mītiņos, sapulcēs, kas turpinājās 22., 23., 24. jūnijā un arī vēlāk, darbaļaudis demonstrēja savu revolucionāro gatavību cīnīties līdz galam par kapitalisma likvidēšanu un socialistiskās iekārtas nodibināšanu. Fašistu terora upuru bēres Daugavpilī, Rēzeknē, Rīgā un citās pilsētās pārvērtās par darbaļaužu spilgtām politiskām demonstrācijām. Fašistiskās policijas nogalināto Borisu Krišu 23. jūnijā uz kapiem pavadīja tūkstošiem Rīgas iedzīvotāju. Nesot pēdējo sveicienu fašistiskā terora upurim, darbaļaudis zvēreja saliedēt savas rindas ap Komunistisko partiju un ar tūkstoš jauniem cīnītājiem aizstāt kritušā vietu.

Jaunā valdība saņēma apsveikumus no visām zemes malām. Strādnieku organizācijas, uzņēmumi, fabrikas, Latvijas zemnieki, iedzīvotāju grupas un atsevišķas personas apliecināja savu gatavību atbalstīt jauno valdību grūtajā darbā un pulcēties ap Komunistisko partiju cīņā par jaunas iekārtas izveidošanu. Tā Staiceles papīrfabrikas strādnieki savā apsveikumā, izteikdami prieku par jaunās valdības deklarāciju, deva solījumu «sniegt palīdzību tās goda pilnajā un grūtajā darbā»³².

1940. gada 21. jūnija notikumi izraisīja milzīgu tautas masu revolucionārās cīņas sparū un apmērus. Šajos notikumos izpaudās gadiem uzkrājis tautas naidis pret fašismu un darbaļaužu masu gatavība izrēķināties ar saviem apspiedējiem. Reakcionarais fašistiskais režīms bija noslaucīts, valsts vara pārgājusi valdības rokās, kas pārstāvēja strādnieku šķiru, zemniecību, amatniekus un tautas inteligenci. Tā bija tautas valdība.

Tautas demokrātiskā valdība tūlīt pēc 21. jūnija ķērās pie darba, lai realizētu daudz svarīgu pasākumu savu galveno uzdevumu veikšanai.

Tajā pašā laikā legalizēja savu darbu Komunistiskā partija un Latvijas darba jaunatnes savienība. Sāka legāli iznākt Komunistiskās partijas organi «Cīņa», «Пролетарская Правда» un «Brīvā Jaunatne». Fašistiskās organizācijas un avīzes tika pasludinātas ārpus likuma.

Galvenos uzdevumus, kas bija veicami jaunajai valdībai, izteica Latvijas Komunistiskā partija savās prasībās tautas valdībai. Uzdevumi bija šādi:

Nodibināt visciešāko politisko, ekonomisko un kultūras sadarbību ar PSRS. Nodrošināt vispārējas, vienlīdzīgas, aiz-

³² «Komunists», 1940., Nr. 3.

klātas un tiešas vēlēšanas. Nodibināt valsti jaunu kārtību. Organizēt tautas armiju un miliciju, likvidēt aizsargu organizāciju. Nodibināt kontroli par lielajām privatbankām un lielajiem rūpniecības uzņēmumiem. Likvidēt bezdarbu, ievest astoņu stundu darba dienu, nodrošināt strādniekiem par darbu pienācīgu atalgojumu, konfiscēt lielos zemes īpašumus un sadalīt zemi bezzemniekiem un sīkzemniekiem, rūpēties par valsts aparata un vietējo pašvaldību demokratizāciju, gādāt par tautas izglītību, demokratizēt augstskolas u. c.

Partijas izvirzītās prasības apsprieda darbaļaužu sapulcēs. Visa darba tauta atbalstīja šīs prasības un izteica gatavību cīnīties par to realizēšanu.

Lai realizētu visus minētos uzdevumus, vajadzēja pārveidot veco valsts varas aparātu, pārorganizēt buržuazisko armiju un policiju, vecā valsts aparata vietā radīt jaunu, t. i. demokratizēt valsts aparātu, kas ar tūkstoš saitēm būtu savienots ar darbaļaužu masām. Jaunā tautas demokrātiskā valdība daļēji veica šos uzdevumus un sagatavoja tautas masas socialistiskās revolūcijas uzvarai. Mēneša laikā, no 21. jūnija līdz 21. jūlijam, tautas valdība izdeva virkni likumu, kas stiprināja strādnieku un zemnieku diktatūru, tās vienību ar plašām darbaļaužu masām un vājināja gāztos, bet vēl neiznīcinātos valdošās šķiras spēkus.

Realizējot Komunistiskās partijas izvirzītos uzdevumus, kas atspoguļoja visas tautas prasības, tautas demokrātiskā valdība izdarīja radikālu pagrieziena Latvijas ārējā politikā. Tā sāka realizēt saistības, kādas Latvija bija uzņēmusies, noslēdzot savstarpējās palīdzības līgumu starp PSRS, un kopā ar PSRS organizēja savas valsts aizsardzību un drošību pret hitlerisko agresiju. Valdība stiprināja Padomju Savienības politikas pozīcijas Baltijas jūras piekrastē un tādējādi uz laiku aizsargāja Baltijas valstis no kara šausmām un posta. Tā stiprināja draudzīgās attiecības ar Padomju Savienību.

Tautas demokrātiskā valdība veica daudz neatliekamu pasākumu tautas masu materialā stāvokļa uzlabošanai.

Jau 25. jūnijā Ministru kabineta sēdē tika apspriests jautājums par strādnieku un kalpotāju algas paaugstināšanu. Saskaņā ar pieņemto likumu darba algas strādniekiem un kalpotājiem tika paaugstinātas par 20 procentiem. Strādniekiem, kas agrāk saņēma 25 santimus vai mazāk par stundu, izpeļņa tika palielināta par 20 procentiem un nedrīkstēja būt mazāka par 30—40 santimetriem stundā. Tiem, kas agrāk saņēma 75 santimus līdz latam stundā, algu paaugstināja par 15 procentiem.

28. jūnijā Sabiedrisko lietu ministrs izdeva likumu par algas paaugstināšanu ierēdņiem. Lai uzlabotu zemāko kategoriju

ieredņu dzīves apstākļus, 12. jūlijā valdība pieņēma lēmumu par pārgrozījumiem noteikumos par valsts darbinieku atalgojumu, paaugstinot civilo un kara resoru zemāko kategoriju darbinieku algas un nosakot zemākās kategorijas algu ne zemāku par 100 latiem mēnesī. Tas ievērojami pacēla darbaļaužu materialās labklājības līmeni. Uzlabojās darba disciplīna rūpniecības uzņēmumos un iestādēs. Pieauga darba ražīgums.

Tālāk jaunā valdība jau 27. jūnijā ar pārgrozījumiem likumā par darba laiku noteica astoņu stundu darba dienu un atdeva strādniekiem fašistiskās valdības nolaupītās atpūtas tiesības. Strādnieki, kas fašistiskās diktaturas laikā bija zaudējuši tiesības uz atpūtu³³, ar jaunās valdības likumu savas tiesības atguva.

Svarīga nozīme bija strādnieku komitejām, kas vēlāk kļuva par strādnieku arodbiedrību komitejām, kuras pēc 27. jūnija likuma pieņemšanas nodibināja katrā rūpniecības uzņēmumā un iestādē. Likums attiecās uz visiem privātiem un pašvaldību uzņēmumiem un iestādēm. Ja darbinieku skaits pārsniedza 20, bija ievēlama komiteja, ja tas bija mazāks par 20 — ievēlams bija pilnvarnieks, kas baudīja komitejas tiesības.

Šīm komitejām ar likumu tika piešķirtas tiesības kārtot dažādus jautājumus starp strādniekiem un to darba devējiem vai administrāciju. Bez tam komitejas rūpējās par strādnieku kulturas vajadzībām. «Komiteju pienākums,» bija teikts likumā. «Ir rūpēties par labu darba disciplīnu, lai ražošanā neceltos pārtraukumi, gādāt, lai visus jautājumus izšķirtu un nokārtotu ātri, lai neradītu iemeslu konfliktiem starp strādniekiem un uzņēmējiem.» «Tikai labi organizēta, tiesiski nodrošināta un disciplinēta darba armija,» rakstīja «Cīņa», «varēs daudz sekmīgāk ražot, ceļot strādnieku šķiras un visas darba tautas materialo un kulturalo labklājību»³⁴.

Ar strādnieku komiteju izveidošanos arodbiedrības pārgāja pašu strādnieku rokās. Fašistu dibinātās arodbiedrības, kas aizstāvēja ekspluatatoru intereses, beidza pastāvēt.

Strādnieku komiteju izveidošanās radīja iespēju strādniecībai plašāk piedalīties valsts pārvaldīšanā. Tā demokratizēja algotā darba spēka pārvaldes sistemu, sekmēja algoto darbinieku ekonomisko un kulturalo interešu aizstāvēšanu, kā arī nodrošināja rūpniecības, amatniecības, tirdzniecības, būvniecības, transporta un lauksaimniecības normalu darbību.

³³ Pēc fašistiskās valdības likuma, kas tika pieņemts 1939. gada maijā, kā grozījumi likumā par darba laiku, daudzām strādnieku kategorijām, piemēram, vasaras sezonas strādniekiem, kas nodarbināti ķieģelniecībā, kaļķu ceļos, kūdras fabrikās, ēku un ceļu būvēs, bija laupītas tiesības uz atpūtu, darba aizsardzību un normētu darba dienu.

³⁴ «Cīņa», 1940., Nr. 12.

Cinoties par strādnieku stāvokļa uzlabošanu, valdība ar 4. jūlija likumu likvidēja Latvijas Darba centrāli kā lieku un strādniecībai nepieņemamu fašistiskā režīma iestādījumu.

Visu minēto pasākumu rezultātā ievērojami samazinājās bezdarbs, uzlabojās darbaļaužu materialie apstākļi, visiem strādniekiem tika nodrošināta ārstēšanās slimu kasēs. 9. jūlijā valdības pieņemtais likums par pensijām noteica, ka pensijas aprēķināmas ne augstāk kā no valsts civildienesta pirmās kategorijas pirmās pakāpes algas, un tādējādi izlīdzināja dažādo sociālo slāņu materialā līmeņa neattaisnojamo nevienādību.

Tautas demokrātiskā valdība, pastāvējusi tikai vienu mēnesi, veica zināmus pasākumus saimnieciskajā politikā.

26. jūnijā pieņēma likumu par sešu fašistiskās valsts kameru (Lauksaimniecības, Tirdzniecības un rūpniecības, Amatniecības, Darba, Profesiju, Rakstu un mākslas) likvidēšanu, sadalot to funkcijas pa attiecīgiem resoriem. Ar 19. jūlija likumu par uzņēmumu darbību valdība nodibināja kontroli pār rūpniecības, tirdzniecības un transporta uzņēmumu darbību. Lai netraucētu normālu, nepārtrauktu saimnieciskās dzīves norisi, valdība uzlika par pienākumu visiem uzņēmumiem turpināt darbību nesašaurinātos apmēros, gādāt par izejvielām un visu pārējo, kas nepieciešams normalas darbības nodrošināšanai. Uzņēmumiem aizliedza brīvos naudas līdzekļus izlietot citām vajadzībām kā vienīgi paša uzņēmuma veikālnieciskās darbības uzturēšanai.

Ne mazuma uzmanības tautas demokrātiskajai valdībai vajadzēja pievērst cīņai ar gāzto, bet neiznīcināto ekspluatatoru šķiru.

Revolūcijas attīstības gaitā šķiru cīņa jaunajos apstākļos pieņēma citas formas, kas atbilda jaunajiem šķiru spēku samēriem. Buržuaziskajai reakcijai nebija iespēju un spēku atklātai cīņai pret tautas varu, tāpēc tā pārgāja uz maskētām cīņas metodēm, organizēja kontrrevolūcijas spēkus, lai grautu revolucionāro spēku darbību, cerēja, ka ar ārzemju imperialistu palīdzību tai izdosies gāzt tautas demokrātisko varu. «Латгальская Правда» 1940. gada 27. jūnijā rakstīja, ka Ludzas apriņķī vietējie budži kopā ar aizsargiem un armijas patruļām uzbruka tiem zemniekiem, kas bija piedalījušies aizsargu organizācijas atbrūņošanā, tomēr zemnieki deva vajadzīgo prettriecienu budžiem, un tie kopā ar patruļām atkāpās.

Buržuazijas kontrrevolucionārie spēki organizēja dažādas provokācijas, kūdīja pret Sarkanās Armijas karavīriem, izplatīja dažādas baumas par Padomju Savienību, Sarkanā Armiju, stāstīja par vācu fašistu drīzu ienākšanu Latvijā, par angļu un amerikāņu imperialistu iejaukšanos Baltijas valstu lietās. Tomēr

buržuazijas kontrrevolūcijas spēkiem neizdevās izraisīt valstī pilsoņu karu, jo Latvijā atradās Sarkanās Armijas vienības, kas paralizēja šos spēkus.

Daļa valsts aparatā palikušo buržuazisko ierēdņu sabotēja jaunās valdības likumus un rīkojumus, neieradās darbā, grāva darba disciplīnu.

Buržuazijas kontrrevolucionāro darbību dedzīgi atbalstīja baznīca. Bieži baznīcas sprediķos mācītāji atklāti aicināja tautu cīnīties pret jauno kārtību, nepakļauties tai. Daudzos gadījumos piedraudēja ar izrēķināšanos tiem, kas piedalīsies gājienos zem sarkanajiem karogiem. Kontrrevolūcijas spēki organizēja dažādus kaitniecības aktus, traucēja normālu ražošanas procesu.

Lai vājinātu gāztās šķiras rīcību un lai sargātu tautas mantu, tautas un valsts intereses no jaunajai kārtībai naidīgi noskaņotu elementu noziedzīgas rīcības, valdība 12. jūlijā izdeva likumu par kaitniecības apkarošanu. Šim likumam bijā sevišķi svarīga nozīme lauksaimniecības inventāra un ražas saglabāšanā, jo kulaki patvaļīgi iznīcināja lauksaimniecības inventāru un slēpa ražu, lai nenodotu to valstij vai nabadzīgajai zemniecībai. Bez tam 19. jūlijā valdība pieņēma likumu par korupcijas apkarošanu, lai aizkavētu atsevišķu personu iedzīvošanos uz valsts un tautas rēķina.

Demokrātiskā tautas valdība, balstoties uz strādnieku šķiru un darba zemniecību, Komunistiskās partijas vadībā atmaskoja šķiras ienaidnieka rīcību un sargāja tautas iekarojumus. Jaunās valdības minētie pasākumi stiprināja strādnieku un zemnieku savienību un saliedēja tautas masas ap strādnieku šķiru un tās avangardu — Komunistisko partiju.

Cinoties pret fašisma paliekām, tautas valdība atbrīvoja no amata ienīstos fašistiskās kliķes atbalstītājus. Tā reakcionārā zemkopības ministra vietā nāca pārlicināts cīnītājs par darba tautas interesēm — J. Vanags. No darba atbrīvoja Sabiedrisko lietu ministrijas, Sabiedriski kulturalā departamenta propagandas referentu Zolmani un Ceichneru; Iekšlietu ministrijas pasu galda priekšnieks kļuva Komunistiskās partijas biedrs B. Paupers. Atbrīvoja Kredītbankas direktoru un citus. Likvidēja fašistisko aizsargu organizāciju un konfiscēja tās īpašumus. Aizliedza izdot fašistisko presi, bet tās tipografijas nodeva tautas valdības preses orgāniem. Likvidēja pret tautu vērstos fašistiskos likumus.

Armijā noorganizēja politiskās audzināšanas institutu. 1940. gada 4. jūlijā pieņēma likumu par politiskajiem vadītājiem armijā. Likumā bija sacīts: «Lai vispilnīgāk izvestu dzīvīgos pasākumus, kas nepieciešami pilnīgi patiesas demokratizācijas realizēšanai armijā, kā arī lai nostiprinātu augstu kaujas disciplīnu».

linu, valdība nolemj nodibināt Latvijas armijā politisko vadītāju institutu»³⁵. Politiskie vadītāji veica lielu darbu karavīru un virsnieku politiskajā audzināšanā. Armijas štābos, divīzijās, brigādēs, pulkos un atsevišķās karaspēka daļās sistematiski organizēja politiskās informācijas, kur izskaidroja jaunās valdības likumus, lēmumus un rīkojumus, apsprieda notiekošās demokrātiskās pārmaiņas valstī. Ciešā sadarbībā ar Sabiedrisko lietu ministriju kara ministra vadībā politiskie vadītāji sistematiski organizēja informācijas, politiskas pārrunas, radiopārraides, sienas avīžu izdošanu, referātus, lekcijas, kino izrādes, sporta pasākumus, pārkārtoja kara muzeju, vispār veica svarīgu politiskās audzināšanas darbu armijā, kas kļuva par stipru pamatu Latvijas tautas armijas izveidošanai.

Līdztekus politiskajai audzināšanai notika armijas organizatoriska pārkārtošana. Vienu daļu padomju iekārtai naidīgi noskaņotu personu (55 personas) no militārā dienesta atbrīvoja, bet Ulmaņa laikā no armijas izmestos virsniekus, kas fašistiskajai valdībai bija likušie neuzticami, uzņēma atpakaļ armijā.

Vecās fašistiskās policijas vietā veidojās tautas milicija. Jau 1940. gada 26. jūnijā iekšlietu ministrs V. Lācis parakstīja likumu par policijas palīgdienesta organizēšanu. Palīgdienesta nodaļās varēja uzņemt tikai pēc strādnieku organizācijas ieteikuma. Palīgdienesta nodaļas paralizēja fašistisko policistu kaitniecisko darbību un kļuva par pamatu tautas milicijas izveidošanai. Bez tam no darba policijā atbrīvoja fašistiski noskaņotus darbiniekus, kā piemēram, atcēla Drošības policijas departamenta direktoru (J. Fridrichsonu), Kārtības policijas departamenta direktoru (Austrumu) u. c.

19. jūlijā valdība pieņēma pārgrozījumus Izglītības un kultūras nolikumā, likvidējot mākslīgi radītos šķēršļus, ko fašistiskais režīms bija licis darba jaunatnei ceļā uz izglītību. Atjaunoja vienotās skolas sistemu.

Ar jaunās demokrātiskās valdības pasākumiem Latvijas darbaļaudis — strādnieki, zemnieki, amatnieki, skolotāji, darba studenti atguva ar varu atņemtās tiesības un brīvības.

Svarīgu posmu revolūcijas attīstībā iezīmēja Tautas Saeimas vispārējās vēlēšanas.

5. jūlijā, tieši divas nedēļas pēc stāšanās darbā, jaunā valdība izsludināja vēlēšanu dienu un publicēja vēlēšanu likumu.

Par vēlēšanu dienām likums noteica 14. un 15. jūliju no plkst. 8.00 līdz plkst. 22.00. Saskaņā ar vēlēšanu likumu Latvijā tika izveidoti pieci vēlēšanu apgabali: Rīgas pilsētas, Vidzemes, Latgales, Kurzemes un Zemgales. Katram no šiem apgabaliem

³⁵ «Valdības Vēstnesis», 1940., Nr. 148.

bija tiesības izvirzīt attiecīgu deputātu skaitu. No Rīgas bija jāizvirza 21, no Vidzemes (bez Rīgas) — 22, no Latgales — 27, no Kurzemes — 15 un no Zemgales — 15 deputātu. Par deputātu varēja izvirzīt katru Latvijas pilsoni. Noteiktā kārtībā sastādīja deputātu kandidātu sarakstus. Zem katra deputātu kandidātu saraksta vajadzēja būt ne mazāk par 100 vēlējamu parakstiem. Izvirzīt deputātu kandidātus varēja tikai darbaļaužu organizācijas, kas savās sapulcēs apsprieda katru izvirzīto kandidāturu. Individuāli izvirzītas kandidaturas netika pieņemtas. Katrs vēlētājs varēja parakstīt tikai vienu kandidātu sarakstu.

Latvijas strādnieki, zemnieki, darba inteliģence, arodbiedrības, fabriku un darbavietu komitejas, kulturas, izglītības un sporta organizācijas, Latvijas sievietes, darba jaunatne ar Latvijas Komunistisko partiju priekšgalā izveidoja «Latvijas darbaļaužu bloku» Tautas Saeimas vēlēšanām. 6. jūlijā bloks publicēja savu platformu, Latvijas darbaļaudis izvirzīja šādas prasības:

Ārējā politikā: draudzība starp Latviju un Padomju Savienības tautām un stipra nesagraujama savienība starp Latvijas republiku un Padomju Socialistisko Republiku Savienību.

Iekšējā politikā: 1) sniegt plašu valsts palīdzību bezzemniekiem un sīkzemniekiem zemes iegūšanā;

2) atbrīvot trūcīgos un mazturīgos zemniekus no nenokārtotiem nodokļiem u. c. maksājumiem valstij, kā arī atbrīvot no dažādiem administratīviem sodiem;

3) uzlabot strādnieku un kalpotāju materialo stāvokli, paaugstinot darba algas;

4) noorganizēt plašu darba aizsardzību un sociālo nodrošināšanu slimības un nelaimes gadījumos;

5) nodrošināt darba invalīdiem, strādniekiem un strādniecēm vecuma dienas;

6) plaši izveidot medicīniskās palīdzības tīklu, iekārtojot slimnīcas, klinikas, ambulances, pirmās palīdzības punktus utt.;

7) gādāt par mātes un bērna aizsardzību, organizējot zīdaiņu namus, bērnu dārzus un bērnu namus;

8) rūpēties par noteiktu armijas demokratizāciju;

9) nodrošināt darba tautas interesēs vārda, preses, sapulču un biedrošanās brīvību;

10) nodrošināt visu pilsoņu personas un īpašuma neaizskaramību;

11) plaši izkopt nacionālo kulturu un zinātni, izglītību un mākslu.

Šīs prasības parakstīja Latvijas Komunistiskās partijas CK,

Latvijas Darba jaunatnes Centralā Komiteja, daudzas strādnieku arodbiedrības un citas organizācijas³⁶.

Gāztās šķiras dažādi mēģināja traucēt vēlēšanas. Priekšvēlēšanu kampaņas laikā tautas ienaidnieki mēģināja izvirzīt savu kandidātu sarakstu un tādējādi jaukt vēlēšanu sagatavošanu un izvešanu. Piemēram, pazīstamais reakcionārs — fašists ģenerālis Balodis, viens no Ulmaņa fašistiskā apvērsuma vadītājiem, organizēja savu kandidātu sarakstu, ko maskēšanas nolūkā nosauca «demokratiskie latviešu vēlētaji». Tautas ienaidnieku vidū darbojās Rozītis, kas vadīja vienu no fašistiskajām kamerām, kapitalists Brunners un citi. Šie fašisma un reakcijas pārstāvji draudēja Latvijas iedzīvotājiem ar drīzu izrēķināšanos, biedēja, ka pēc dažām dienām Latvijā iesoļos hitleriskās Vācijas karaspēks un izrēķināsies ar visiem, kas būs balsojuši par «Latvijas darba tautas» bloku.

Darbaļaužu ienaidnieki, kas izplatīja dažādas baumas, svītroja sarakstus, iesūtīja papildu sarakstus, atteicās piedalīties vēlēšanās — nespēja kaut cik jūtami ietekmēt vēlēšanu gaitu. Latvijas darbaļaudis gāja pie vēlēšanu urnām ar lielu politisku pacilātību un dziļu pārliecību par savu nākotni. Sevišķa pacilātība izpaudās vēlēšanu gaitā pirmajā vēlēšanu dienā. Rīgā pirmajā vēlēšanu stundā nobalsoja 77 495 vēlētaji, bet dienas laikā savas balsis par darba tautas bloka kandidātiem nodeva 70 procentu no Rīgas vēlētajiem. Liepājā pirmajā vēlēšanu dienā nobalsoja 23 000 no 32 000 vēlētajiem. Visā Latvijā pirmajā vēlēšanu dienā nobalsoja divas trešdaļas vēlētāju un tikai viena trešdaļa balsoja nākamajā dienā.

Pirmo reizi Latvijas tautas vēsturē kā pilntiesīgi vēlētajī balsošanā piedalījās Latvijas karaspēka vienību karavīri, kas jau 14. jūlijā gandrīz visi bija nobalsojuši par Latvijas darba tautas bloka kandidātiem.

14. un 15. jūlijā vēlēšanas parādīja tautas patiesos centienus. Latvijas darbaļaudis guva spožu uzvaru. Absolutais balsu vairākums bija nodots par «Latvijas darba tautas bloka» kandidātiem.

Centralā vēlēšanu komisija 48 stundās pēc vēlēšanām sakārtoja visus vēlēšanu materiālus un iesniedza Ministru kabinetam ievēlēto deputātu sarakstus, t. i. paziņoja Tautas Saeimas sastāvu.

Pēc Centralās vēlēšanu komisijas materiāliem vēlēšanās nodoto balsu galīgais skaits bija 1 181 323, t. i. 94,8 procenti no visiem iedzīvotājiem, kam bija vēlēšanu tiesības. No šā balsu skaita par darba tautas bloka kandidātiem nodotas 1 155 807

³⁶ «Cīņa», 1940., Nr. 17.

balsis jeb 97,9 procenti no nodotā balsu skaita. Rīgā no visiem iedzīvotājiem, kam bija vēlēšanu tiesības, nobalsošanā piedalījušies 94,8 procenti, Vidzemē — 101,3 proc.³⁷, Latgalē — 93,9, Kurzemē — 88,9 proc., Zemgalē — 92,8 procenti³⁸.

Strādnieku, zemnieku un darba inteliģences bloks bija guvis spīdošu uzvaru. Bloka lozungiem «Par mieru, par maizi, par tautas brīvību!» bija sekojis milzīgs iedzīvotāju vairākums. Tādus vēlēšanu rezultātus nebija ieguvusi neviena partija tā saucamajā demokrātiskajā Latvijā.

Latvijas darbaļaudis ievēlēja labākos savas tautas pārstāvjus, kas uzticīgi kalpoja tautai cīņā par socialisma celtniecību un pret hitleriskiem iebrucējiem. Latvijas darbaļaudis nodeva savu likteni tautas pārstāvju ziņā, kam bija jāizlemj jautājumus par Latvijas tālākās attīstības gaitu. Saeimas ievēlēšana bija ceļš uz tālāko Latvijas demokrātijas izveidošanu un savienības nostiprināšanu ar PSRS. Tas bija ceļš uz padomju varu Latvijā. Tikai nodibinot padomju varu, varēja realizēt visas tās prasības, kādas izvirzīja Latvijas darbaļaudis revolucionarajā cīņā 1940. gada jūlijā.

Šī prasība, ko izvirzīja plašas darbaļaužu masas, balstījās uz tautas pārliecību, ka vienīgi padomju vara, kas ir augstākā strādnieku diktaturas forma un pārbaudīta Padomju Savienības 23 gadu pastāvēšanas laikā socialisma celtniecības praksē, var nodrošināt tautai patiesu demokrātiju un brīvību. Sevišķi buržuaziskās Latvijas pastāvēšanas pēdējos gados, Otrā pasaules kara apstākļos, kad fašisms centās ieņemt tautu postošā karā, Latvijas darbaļaužu skatieni arvien vairāk vērsās uz Padomju Savienību. Šajos apstākļos latviešu darbaļaudis 14. un 15. jūlijā, nododot savas balsis par darba tautas bloku, izšķīrās par padomju iekārtu Latvijā.

Vispārējās, tiešās un aizklātās vēlēšanās ievēlētā Tautas Saeima uz savu pirmo sēdi sanāca 1940. gada 21. jūlijā.

Atklājot sēdi, vecākais deputats Davids Krūze sacīja: «Piepildījušās mūsu tautas gadsimtu ilgas. Reakcionārā valdība kritusi. Pie varas nākusi mūsu valdība. Sabrucis neieredzētais, ienīstais reakcijas režīms, tautas verdzinātāju režīms. Tauta

³⁷ 101,3 procenti izskaidrojami ar to, ka daļa Rīgas vēletāju piedalījās balsošanā provincē, Rīgas Jūrmalā un citās kūrviētās, tādējādi palielinot Vidzemes vēlēšanu apgabala vēletāju skaitu. Pieskaitot pārsniedzošo procentu Rīgas vēlēšanu apgabalam, var teikt, ka Rīgā savas balsis nodevuši gandrīz visi 100 procenti balsstiesīgo vēletāju.

³⁸ Vēlēšanu rezultātu skaitļi ņemti no Centralās vēlēšanu komisijas ziņojuma. Sk. Latvijas Tautas Saeimas 1. sesija 1940. g. 21.—23. jūlijā. Stenogramu atreferējums. Rīgā 1940., 59. lpp. un «Valdības Vēstnesis», 1940., Nr. 160.

svin savu uzvaru. Atvēries ceļš uz jaunu, patiesi brīvu un laimīgu darba tautas dzīvi.

Atveras jauna lappuse Latvijas, mūsu tautas vēsturē — tā ir Latvijas darbaļaužu jaukā, priecīgā un laimīgā dzīves lappuse»³⁹.

Tautas Saeimas pirmajā sesijā tika apspriesti šādi jautājumi:

1) Valdības ziņojums par pagājušo darbību.

2) Jautājums par valsts varu.

3) Par Latvijas iestāšanos Padomju Socialistisko Republiku Savienībā.

4) Zemes jautājums.

5) Par banku, lielrūpniecības un tirdzniecības uzņēmumu nacionalizāciju.

6) Mandatu komisijas ziņojums.

7) Centralās vēlēšanu komisijas ziņojums.

Deputats Ž. Spure savā ziņojumā uzsvēra, ka gadu desmitus, pat gadu simtus Latvija smakusi nebrīves jūgā un ka pēdējie reakcionārā režīma gadi noveduši Latviju un tās tautu bezizejas stāvoklī, bezdibeņa malā. Analizēdams fašistiskās plutokratijas saimniecisko politiku, tās avanturistisko rīcību ārpolitikā, referents noskaidroja, cik milzīga nozīme ir Padomju Savienībai, kas latviešu tautai palīdzējusi atbrīvoties. Tikai padomju iekārta var nodrošināt laimīgu nākotni, uzsvēra runātājs.

Noklausījies Ž. Spures referātu, Saeimas deputāti ar ovacijām un saucieniem: «Lai dzīvo Padomju Latvija!», «Lai dzīvo Sarkanā Armija!», «Lai dzīvo Padomju Socialistisko Republiku Savienība!» pasludināja padomju varu Latvijā.

Apspriedusi jautājumu par valsts varu Latvijā, Tautas Saeima pieņēma «Deklarāciju par valsts varu», kurā tika pasvītrots, ka «Ilgus gadus Latvijas tauta cieta zem reakcionārā režīma smagā sloga, kas noveda zemi strupceļā tiklab iekšējās, kā arī ārējās politikas laukā. Bezdarbs, trūkums un bads bija Latvijas pilsētu un lauku darbaļaužu liktenis. Latvijas darba tautas likumīgās intereses un vajadzības tika upurētas par labu saujiņai ekspluatatoru — kapitalistu un lielgruntnieku, kuri valdīja Latvijā». Tālāk deklarācijā teikts:

«Jaunā Saeima, kas ir vienīgā pilntiesīgā Latvijas darba tautas gribas izteicēja, likumdošanas kārtībā nostiprina darba tautas uzvaru un uzskata par savu pirmo pienākumu atrisinājumu par valsts varas raksturu Latvijā.

... Padomju Savienības tautu lielā vēsturiskā pieredze māca, ka vienīgi padomju vara ir patiesa darbaļaužu interešu izteicēja

³⁹ Latvijas Tautas Saeimas 1. sesija 1940. gada 21.—23. jūlijā. Stenogramu atreferējums. Rīgā 1940., 16. lpp.

un sargātāja, patiesa tautas vara, kad zemē valda pati tauta, bez lielgruntniekiem un kapitalistiem...

Izpaūžot visas brīvās Latvijas darba tautas gribu, Saeima svinīgi pasludina padomju varas nodibināšanu visā Latvijas teritorijā.

Latvija ar šīs deklarācijas pieņemšanu Saeimā tiek pasludināta par Padomju Socialistisku Republiku. Šis Saeimas lēmums stājas spēkā nekavējoties.

No šīs dienas visa vara Latvijas Padomju Socialistiskajā Republikā pieder pilsētu un lauku darbaļaudīm, kurus reprezentē darbaļaužu deputātu Padomes.

Saeima stingri pārliecināta, ka visi Latvijas iedzīvotāji saklausies ap padomju varu tautas lietas pilnīgai uzvarai, Latvijas, tās saimniecības un kulturas uzplaukumam, mūsu tautas brīvībai un laimei.

Lai dzīvo Latvijas Padomju Socialistiskā Republika! Lai dzīvo darbaļaužu deputātu Padomes! Lai dzīvo Padomju Savienība — visas pasaules darbaļaužu tēvija!⁴⁰

Ar šo deklarāciju bija pasludināta padomju vara visā Latvijas teritorijā, nodibinājās Latvijas Padomju Socialistiskā Republika. Šis vēsturiskais lēmums liecināja, ka Latvijas darbaļaužu masas ir uzvarējušas. Tās saliedējās ap strādnieku šķiru Komunistiskās partijas vadībā cīņai par socialisma celtniecību. Izveidojās proletariata diktatura un tās augstākā varas forma — padomju valdība. Tas bija galvenais priekšnoteikums socialisma celtniecībai Latvijā. Tikai ar proletariata diktaturu un padomju varu varēja celt socialistisku iekārtu Latvijā.

Šiem lēmumiem bija ārkārtīgi svarīga nozīme. Pasludinot Latvijā padomju varu un nolemjot realizēt pasākumus socialisma celtniecībā, Latvijas darbaļaudis uz visiem laikiem iznīcināja kapitalistisko iekārtu un nelokāmi nostājās uz socialisma ceļa. Sākās pārejas periods no kapitalisma uz komunismu. Ar padomju varas pasludināšanu sākās kvalitatīvi jauns posms darbaļaužu cīņā — Latvijas darbaļaudis stājās pie socialisma celtniecības. Latvijā uzvarēja socialistiskā revolūcija.

* *

Socialistiskā revolūcija Latvijā 1940. gadā noritēja mierīgā ceļā, bez bruņotās sacelšanās, bez pilsoņu kara. Latvijas darbaļaudis salauza buržuazijas varu bez ieročiem rokās. Tas nenozīmē, ka vecā ekspluatortu šķira — buržuazija — brīvprātīgi atkāpās strādnieku šķiras priekšā. Lai salauztu buržuazijas

⁴⁰ Sk. Latvijas Tautas Saeimas 1. sesijas stenogramas un avīzes «Valdības Vēstnesis», «Cīņa», «Пролетарская Правда» un citus 1940. g. 22. jūlijā.

varu, Latvijas strādnieku šķira, saliedējot pašas darbaļaužu masas vienotā frontē, Kompartijas vadībā nepārtraukti cīnījās pret buržuazijas kundzību, par socialistisko revolūciju. Tāda revolūcija, māca marksisms-ļeņinisms, ir nenovēršama katrā sabiedrībā, kur pastāv šķiru antagonisms. Ciktāl vecās ekspluatatoru šķiras ir ieinteresētas saglabāt veco, savu laiku nodzi-vojušo sabiedrisko iekārtu, tikai revolūcijas ceļā var iznīcināt valdošās šķiras veco bazi un virsbūvi, kas bremzē sabiedrības attīstību.

Katrai revolūcijai kā politiskam aktam, kā kulminācijas momentam šķiru cīņā ir ekonomiski cēloņi.

«Savas attīstības zināmā pakāpē sabiedrības materialie ražošanas spēki nonāk pretrunā ar pastāvošajām ražošanas attiecībām jeb — kas ir tikai attiecību juridiskā izteiksme — ar īpašuma attiecībām, kurās tie līdz šim attīstījās. No ražošanas spēku attīstības formām šīs attiecības pārvēršas to važās»⁴¹.

Socialistiskā revolūcija kā vēsturiska kategorija, kas izaug iepriekšējās socialās iekārtas dzīlēs, nav atraujama no konkrētiem vēsturiskajiem apstākļiem, kuros norisinās revolūcijas process.

Izveidojušies konkrētie vēsturiskie apstākļi, kuros norisa socialistiskā revolūcija Latvijā, noteica tās īpatnības un gaitu.

Vispirms, socialistiskā revolūcija Latvijā uzvarēja vispārējās kapitalisma krīzes saasināšanās, nepārtrauktas kapitalisma saimnieciskās sistēmas pastiprinātas trūdēšanas, kapitalisma pozīciju vājināšanas, kapitalistisko zemju pastiprinātas nevienmērīgas ekonomiskās un politiskās attīstības un visu imperiālisma pretrunu maksimālās saasināšanās apstākļos, kad krasī mainījās šķiru spēku samēri par labu socialismam, nepārtraukti nostiprinoties socialismā sistēmai, pieaugot Padomju Savienības varenības autoritātei.

Svarīga loma socialistiskās revolūcijas uzvarā Latvijā bija Padomju Savienībai. Pasvītrojot Padomju Savienības lomu Latvijas darba tautas uzvarošajā cīņā, kategoriski jānoraida buržuazisko nacionalistu un citu latviešu tautas ienaidnieku izdomājumi par Padomju Savienības iejaukšanos citu zemju iekšējās lietās, «padomju varas eksportu Latvijā». Konsekventi realizējot socialistiskās valsts politiku, Padomju Savienība nekad nav iejaukusies, neiejaucas un neiejauksies citu valstu iekšējās lietās. Padomju Savienība nevienam nav uzspiedusi savu dzīves veidu vai politisko strukturu; tā nenodarbojas ar revolūcijas eksportu.

Noslēdzot savstarpējās palīdzības un draudzības līgumu ar Latviju, Padomju Savienības valdība vienā pantā speciali paredzēja: «Šā pakta izvešana dzīvē nekādā ziņā nedrīkst aizskart

⁴¹ K. Markss. Par politiskās ekonomijas kritiku, Rīgā 1952. g. 7. lpp.

līgumslēdzēju pušu suverenās tiesības, it sevišķi viņu valsts iekārtu, saimniecisko un sociālo sistemu un militāros spēkus»⁴². Savās attiecībās ar ikvienu valsti Padomju Savienība vienmēr augstu vērtē šīs valsts suverenās tiesības un nekad tās neaizskar. Latvijas darbaļaudis, pārliecinājusies par Padomju Savienības nostāju pret ikvienu tautu, zina, ka tā nekad nav aizskārusi Latvijas tautas tiesības un nav uzspiedusi savu gribu. Par Padomju Savienības draudzīgās politikas mērķiem zina progresīvā cilvēce visā pasaulē, par to liecina Padomju Savienības cīņas vēsture par mieru un demokrātiju visā pasaulē.

Izdomājums par «revolūcijas eksportu» ir melīgs, tas vērstas pret PSRS. Nevar revolūciju «atvest» no citām zemēm, ja pati tauta to nevēlas, ja revolūcija nezaug tautas attīstības sociālajos apstākļos.

Kāda tad bija Padomju Savienības loma socialistiskās revolūcijas uzvarā Latvijā?

Pirmkārt, Lielā Oktobra socialistiskā revolūcija sašķēla pasauli divi daļās, divās sistemās, radīja kapitalismam nāvīgu brūci, no kuras tas nekad vairs neatspīrās. Oktobra socialistiskā revolūcija iezīmēja pasaules socialistiskās revolūcijas sākumu. Tā atklāja kapitalisma sabrukuma eru, socialisma uzvaru eru. Tā ir radījusi proletariāta diktaturas veidā varenu un atklātu pasaules revolucionārās kustības bāzi, kādas agrāk nekad nav bijis un uz kuras var balstīties revolūcijas citās zemēs. Tā izveidoja pasaules revolucionārās kustības centru, ap kuru apvienojas visu zemju strādnieki un apspiestās tautas. Lielā Oktobra socialistiskā revolūcija, kuras iekarojumus apvienotie imperiālistu spēki iznīcināja Latvijā 1919. g., apbruņoja Latvijas proletariātu ar neuzvaramo ieroci — apņēmību turpināt kauju līdz galīgai uzvarai.

Otrkārt, pēc Oktobra socialistiskās revolūcijas iesākusies socialistiskās sistēmas nepārtrauktā attīstība un nostiprināšanās Padomju Savienībā vēl vairāk satricināja kapitalisma pamatus. Tajā pašā laikā nepārtraukti saasinājās imperialisma pretrunas, pieauga kapitalistiskās iekārtas trūdēšana un degradācija. Socialisma uzvara PSRS, kas nozīmēja pasaules socialistiskās revolūcijas padziļināšanos un revolucionārās kustības balsta nostiprināšanos, izraisīja tālāko kapitalisma krīzes padziļināšanos, deva jaunu triecienu visai kapitalisma sistēmai un vēl vairāk to novājināja. Tas stiprināja Latvijas darbaļaužu pārliecību par socialisma uzvaru Latvijā.

Treškārt, otrā pasaules kara apstākļos, kad hitleriskā agre-

⁴² 1939. gada 5. oktobrī savstarpējās palīdzības līgums starp Latviju un Padomju Savienību, 5. pants.

sija virzījās uz austrumiem pret Padomju Savienību, padomju valsts, konsekventi cīnoties par mieru pret fašismu, apvienoja ap sevi miljoniem progresīvu cilvēku pasaulē, kurus apdraudēja fašisms. Citiem vārdiem, Padomju Savienības cīņas rezultātā pret fašismu mainījās spēku samērs starptautiskajā arenā par labu socialismam pret kapitalismu. Spēka samēra izmaiņa pastiprināja revolucionārā sprādziena objektīvo un subjektīvo priekšnoteikumu nobriešanu kapitalistiskajās zemēs un vispirms Baltijas zemēs, kur radās iespēja visātrāk pārraut imperiālistiskā ķēdi. Latvijas darbaļaudis redzēja vienīgo izeju no hitleriskās agresijas briesmām draudzībā ar PSRS.

Tātad socialistiskā revolūcija Latvijā notika tad, kad Padomju Savienībā bija likvidēta ekspluatatoru šķira un uzcelts socialism, kad starptautiskajai revolucionarajai kustībai Padomju Savienība bija kļuvusi par stipru balstu un sabiedroto cīņā par proletariāta atbrīvošanos. Nevar izskaidrot nevienu parādību strādnieku revolucionarajā kustībā pēc Lielās Oktobra socialistiskās revolūcijas, neievērojot Padomju Savienības uzvaru socialismā uzcelšanā. Socialistiskā revolūcija Latvijā 1940. g. nevarēja notikt izolēti no PSRS.

Padomju Savienības milzīgais morālais un politiskais (diplomātiskais) atbalsts Latvijas darbaļaudīm, kas izpaudās savstarpējās palīdzības un draudzības līgumā, tirdzniecības konvencijās un beidzot Padomju Savienības neatlaidīgajā cīņā par mieru un drošību pasaulē, par mazo valstu neatkarību un patstāvību, sekmeja socialistiskās revolūcijas uzvaru Latvijā.

Ceturtkārt, hitleriskās agresijas apstākļos visas pasaules tautas raudzījās uz Padomju Savienību kā uz vienīgo spēku pasaulē, kas var likt šķēršļus fašisma agresijai, un tāpēc dedzīgi atbalstīja visus Padomju Savienības pasākumus cīņā par mieru.

Latvijas darbaļaužu cīņas rezultātā buržuāziskās Latvijas valdība bija spiesta noslēgt līgumu ar PSRS, kura rezultātā Latvijā atradās Padomju Savienības bruņotie spēki. Sarkanās Armijas daļu atrašanās Latvijā teritorijā radīja labvēlīgus apstākļus darbaļaudīm plašās cīņas izvērsšanai pret fašistisko režīmu. Sarkanās Armijas atrašanās Latvijā teritorijā novērsa svešzemju militāro intervenci, neļāva ārzemju imperiālistiem tālāk iejaukties latviešu tautas iekšējās lietās. Pretējā gadījumā imperiālisti būtu iebrukuši Baltijā, tiklīdz proletariāts būtu mēģinājis sacelties. Sarkanā Armija, izvietodama Latvijā teritorijā savas vienības, paralizēja arī vietējās buržuāzijas spēkus un pasargāja Latvijas darbaļaudis no kontrrevolucionārās buržuāzijas karaspēka uzbrukumiem.

Sarkanās Armijas vienības Latvijā darba tautai bija ievērojams atbalsts tās atbrīvošanās cīņā. Ja reakcijai neizdevās dot

prettriecienu, tad tas izskaidrojams ne tikai ar proletariata neatlaidīgo cīņu, ar partijas modrību un operativitāti, bet arī ar Sarkanās Armijas daļu atrašanos Latvijā, kas paralizēja kontrrevolucionārās buržuazijas darbību.

Visi šie apstākļi sekmēja socialistiskās revolūcijas gaitu un noteica tās īpatnības Latvijā.

Latvijas darbaļaudis, apvienoti antifašistiskā tautas frontē ar proletariatu priekšgalā, Komunistiskās partijas vadībā gāza fašistisko diktaturu bez tautas bruņotās sacelšanās, «mierīgā» ceļā. «...varas lietošana vai nelietošana pārejot uz socialismu ir atkarīga ne tik daudz no proletariata, cik no ekspluatatoru pretošanās pakāpes, no tā, vai ekspluatatoru šķira pati lieto varu»⁴³. Latvijas buržuazijas reakcija bija paralizēta un nespēja pretoties atklātā cīņā. Fašistiskā valdība demisionēja.

Ar fašistiskās diktaturas gāšanu politiskā vara valstī bija izrauta no ekspluatatoru rokām. Tā pārgāja tautas masu rokās, ko pārstāvēja nodibinātā tautas frontes demokratiskā valdība.

V. I. Ļeņins, raksturodams socialistisko revolūciju, uzsver, «ka ikvienas revolūcijas pats galvenais jautājums ir jautājums par valsts varu. Kādas šķiras rokās ir vara, tas izšķir visu. ...tas tieši pamatjautājums, kas nosaka visu revolūcijas attīstību, tās ārējā un iekšējā politikā.»⁴⁴

Ar tautas frontes demokratiskās valdības nodibināšanos 1940. gada 20. jūnijā Latvijā sākās socialistiskā revolūcija. Revolūcijas tālākā attīstībā bija jāatrisina tautas frontes anti-fašistiskajā cīņā izvirzītie uzdevumi. Vajadzēja noregulēt attiecības ar Padomju Savienību, lai latviešu tautai nodrošinātu mieru un nacionālo neatkarību un pasargātu to no hitleriskās nebrīves — tas bija viens no aktualākajiem uzdevumiem. Tikpat svarīgi bija likvidēt fašistiskās varas institutus, demokratizēt valsts varas aparātu un mobilizēt plašas tautas masas socialistiskās revolūcijas galīgai uzvarai.

Revolūcijas attīstības gaitā nostiprinājās Komunistiskās partijas nedalīta vadība, veidojās proletariata diktatura, kas bija nepieciešama, lai likvidētu kapitalistisko ražošanas veidu un izveidotu socialistiskās ražošanas attiecības.

Tādā kārtā Latvijā 1940. g. izveidojies labvēlīgais iekšpolitiskais un starptautiskais stāvoklis noteica socialistiskās revolūcijas uzvaru mierīgā ceļā. Tas veicināja socialistisko pārveidojumu norisi samērā īsā (2—3 mēnešu) laikā.

⁴³ *N. S. Chruščovs*, Padomju Savienības Komunistiskās partijas Centrālās Komitejas pārskata referāts partijas XX kongresam. Rīgā, 1956. g., 41. lpp.

⁴⁴ *V. I. Ļeņins*, Raksti, 25. sēj., 336. lpp.

Ar socialistiskās revolūcijas uzvaru Latvijas darbaļaudis uz visiem laikiem likvidēja kapitalismu un ar brālīgo Padomju Savienības tautu atbalstu sāka socialisma celtniecības darbu. Latviešu tautas attīstības vēsturē sākās jauna era — pārejas posms no kapitalisma uz komunismu.

АННОТАЦИЯ

Статья «Установление Советской власти в Латвии в 1940 г.» является частью более широкого исследования.

В ней кратко рассматривается экономическое и политическое положение буржуазной Латвии накануне установления Советской власти, созревание всех предпосылок для победы социалистической революции. Особое внимание уделяется политическому положению Латвии, которое в конкретных исторических условиях имело решающее значение для победы пролетариата в свержении фашистской диктатуры в Латвии.

Революционные события в 1940 году, ознаменовавшиеся победой социализма в Латвии, рассматриваются как единый процесс социалистической революции, приведший к установлению Советской власти. Данная статья охватывает события до вступления Латвии в Союз Советских Социалистических республик. Дальнейший ход развития и победы социализма в Латвии, являющийся специальным вопросом исследования, в данной статье не рассматривается.

S. Levitans

PIEZĪMES PAR KOMUNISTISKĀS PRESES PAGRĪDES IZDEVUMIEM LATVIJĀ 1919.—1940. g.

Buržuazijas diktaturas laikā Latvijas komunistiskā partija bija iedzīta dziļā pagrīdē, pret to vērsās visniknākais baltais terors. Neraugoties uz ārkārtīgi grūtajiem apstākļiem, LKP prata ne tikai saglabāt, stiprināt un paplašināt savas organizācijas, bet ar savu pagrīdē iznākošo presi Latvijas Komunistiskā partija jo spēcīgi vadīja Latvijas darbaļaužu cīņu pret ienīsto buržuazijas diktaturu, par tautas patieso brīvību, par padomju varu.

Plašāku pētījumu par Latvijas Komunistiskās partijas un Latvijas Komunistiskās Jaunatnes Savienības preses vēsturi buržuazijas valdīšanas gados maz, tāpēc būtu svarīgi sniegt mazu pārskatu par komunistisko pagrīdes presi buržuaziskās diktaturas laikā.

Rakstā izvirzīts uzdevums dot lasītājam īsu pārskatu par Latvijas Komunistiskās partijas un Latvijas Komunistiskās Jaunatnes Savienības nelegalajiem preses izdevumiem buržuazijas diktaturas gados. Autors to ir domājis kā ievadu plašākam pētījumam par komunistiskās preses lomu Latvijas darbaļaužu cīņā par padomju varu.

Kad pēc padomju varas krišanas Latvijas lielākajā daļā 1919. gada maijā un jūnijā LKP par jaunu uzsāka no dziļās pagrīdes darbaļaužu organizēšanu, viens no partijas svarīgākajiem uzdevumiem bija nelegalās preses noorganizēšana. Jau 1919. gada augustā zvēriska baltā terora apstākļos iznāca partijas centralorgana «Cīņas» pirmais nelegalais numurs pēc padomju varas krišanas. Šā numura ievadraksts pauž cīņas gatavību. «Mēs neraudam, mēs neskumstam, mēs savu galvu nenoliecam un tālāk soļojam» — rakstīja toreiz «Cīņas»¹.

Visai svarīgs avots komunistiskās preses pētīšanai ir LKP un LKJS kongresu un konferenču materiāli, Centrolo Komiteju lēmumi un vietējo organizāciju (apgabalu un rajonu organi-

¹ «Cīņas», 1919. gada Nr. 1 (42), l. VIII.

zāciju konferenču) materiāli. Šie materiāli iespēsti pa lielāku daļu nelegālajā presē (visvairāk «Cīņas biedrā»), tad «Prometeja» apgādā 1929. gadā iznākušajā rakstu un materiālu krājumā «LKP 25 gadi» (509.—665. lpp.). Pilnīgāk publicēti materiāli par LKP CK paplašināto plenumu 1930. gada februārī un martā² un par LKP VIII kongresu 1931. gadā³. No materiāliem par LKP VII kongresu (1923. g.), ĻKJS II kongresu (1922.), III kongresu (1932. g.), IV kongresu (1932. g.), kā arī par LKP konferencēm publicētas galvenokārt rezolūcijas un tezes.

No arhīvu materiāliem ziņas par komunistisko presi buržuāzijas diktaturas laikā atrodamas Latvijas PSR Iekšlietu ministrijas Centrālā Valsts arhīva fondos. Svarīgs arhīvu fonds šinī ziņā ir Latvijas buržuāziskās valsts iekšlietu ministrijas politiskās pārvaldes (kopš 1939. g. drošības departamenta) fonds. Latvijas buržuāzijas politiskās spiegošanas aparāts mēģināja iegūt pēc iespējas pilnīgākas ziņas par LKP un ĻKJS darbību. Politiskās pārvaldes materiāli prasa no pētnieka kritisku pieeju. Buržuāziskās Latvijas politiskās pārvaldes darbinieki bija nikni strādnieku šķiras un komunistiskās partijas ienaidnieki. Arī savos visslepenākajos ziņojumos viņi nespēja sniegt īstenībai atbilstošu ainu par revolucionāro strādnieku kustību Latvijā. Viņi rūpīgi vāca komunistiskās preses izdevumus, mēģināja pastāvīgi ar provokācijas un terora palīdzību graut partijas un komjaunatnes organizācijas. Politiskās pārvaldes fonda materiāli par komunistisko presi dod gan interesantu materiālu pētniekam, bet uzticēties tiem nedrīkst; politikājamai pārvaldei nekad neizdevās un nevarēja izdoties iznīcināt komunistisko kustību un tad vēl — šos fonda dokumentus rakstīja cilvēki, kas bija ieinteresēti graut strādnieku kustību un komunistisko partiju un kas savā zvēriskajā naidā pret komunismu tiši mazināja revolucionārās kustības faktiskos apmērus. Dokumenti par komunistiskās preses izplatīšanas gadījumiem atrodami vēl citos fondos, bet tie nedod nekā jauna, salīdzinot ar politiskās pārvaldes fonda dokumentiem.

Svarīgākais pētījuma avotu materiāls ir paši komunistiskās preses izdevumi.

Kad 1919. gada vasarā, ārējās un iekšējās kontrrevolūcijas bruņoto spēku pārsvara nomākta, krita padomju vara Latvijā, Latvijas Komunistiskā partija nežēlīgā baltā terora apstākļos pārkārtoja savas rindas jaunām cīņām. Pāgrīdes preses izdo-

² Latvijas Komunistiskās partijas Centrālās Komitejas paplašinātais plenums 1930. gadā februāris — marts. Protokoli, tezes un rezolūcijas, «Spartaks» 1930. g.

³ Latvijas Komunistiskās partijas VIII kongress 1931. g., «Spartaks» 1931. g.

šanā partijai bija jau krietna pieredze no tiem laikiem, kad Latvijas proletariats plecu pie pleca ar krievu proletariatu cīnījās pret cārismu. Neraugoties uz balto teroru, kas izrāva no partijas rindām labākos biedrus, neraugoties uz desmitiem pagrīdes spiestuvju iekrišanu, 20 gadu laikā pagrīdes komunistiskā prese nekad nepārtrauca savu iznākšanu. Bija gadi, kad iznāca samērā maz uzsaukumu, bet visumā pa 20 buržuazijas diktaturas gadiem nebija neviena mēneša, kurā nebūtu parādījušies komunistiskās preses izdevumi.

No avīzēm svarīgākā ir LKP centralorgans «Cīņa», viens no vecākajiem nepārtraukti iznākošajiem komunistiskās preses organiem starptautiskajā strādnieku kustībā⁴. Buržuaziskās diktaturas apstākļos no 1919. gada 1. augusta līdz 1940. gada 12. aprīlim iznāca 187 «Cīņas» numuri — gandrīz nepārtraukti, vienīgais lielākais pārtraukums bija no 1931. gada novembra līdz 1933. g. jūlijam. Sākot ar 1933. gada augustu, «Cīņa» atkal iznāca regulārī⁵. Kopējais «Cīņas» metiens no 1919. gada 1. augusta līdz 1940. gada 12. aprīlim ir ļoti liels — 1.207.000 eksemplaru, t. i., 20 gados vidēji apmēram pa 5000 eksemplaru mēnesī, kas ir sevišķi daudz, ja ņem vērā grūtos pagrīdes apstākļus. 1920. g. jūlijā «Cīņa» iznāca 7000 un 7500 eks., no 1920. gada 10. augusta līdz 30. novembrim 6 numuri pa 9000 eksemplaru katrs⁶, no 1931. gada janvāra līdz 1922. gada 1. martam 12 numuri par 9000 eksemplaru katrs⁷, 1934. gada jūlijā, augustā un septembrī 5 numuri pa 10.000 eksemplaru katrs⁸, 1940. gada 14. martā Nr. 5 — 6000 eksemplaros un 31. martā Nr. 7. — 7000 eksemplaros. «Cīņa» iznāca arī pēc 1934. gada 15. maija fašistiskā apvērsuma, kad politpārvalde mēģināja sagraut partiju, pastiprināti iesūtot tajā provokato-

⁴ «Cīņai» tagad 53. gada gājums. 53 gadu laikā «Cīņa» iznāca 35 gadus nelegāli.

⁵ 187 nelegālie «Cīņas» numuri buržuazijas diktaturas laikā sadalās sekojošā kārtā: no 1919. g. 1. augustā līdz 1931. g., oktobrim 114 numuri (tekošā numerācija: Nr.Nr. 1—113, 114. numurs iznāca 1931. g. maijā kā specialnumurs bez atsevišķās numerācijas ar LKP VIII kongresa manifestu Latvijas darbaļaudīm. Dubultnumuri ir Nr. 9.—110. (529.—530.) 1931. g. jūnijā — jūlijā un Nr. 112.—113. (532.—533.) 1931. gada septembrī — oktobrī, no 1933. g. augusta līdz 1940. g. 12. aprīlim 73 numuri (1934. g. iznāca divi «Cīņas» numuri ar vienādu numerāciju — Nr. 9 1934. g. augustā un Nr. 9. 1934. g. septembrī, dubultnumuri ir Nr. 12.—13. 1936. g. jūlijā — augustā, Nr. 2.—3. 1937. g. februārī — martā, Nr. 7. 1940. g. 12. aprīlī ir tikai pa pusei iespīests un netika izplatīts, jo tipografiju politiskā pārvalde likvideja.

⁶ Latvijas Komunistiskā partija 1920. g. II pusgadā Rīgā 1921. g. Latvijas Komunistiskās partijas Centralās Komitejas izdevums. 30. lpp.

⁷ «Cīņas biedrs» Nr. 18, 1922. g. — «Spartaka» drukātavas pārskats no 1. I 1921. — 1. III 1922. g. (ielīmēta atsevišķa lapa).

⁸ «Cīņa» Nr. 6. (jūlijs 1934. g.), Nr. 7. (jūlijs 1934. g.), Nr. 8 (augusts 1934. g.), Nr. 9 (augusts 1934. g.), Nr. 10 (septembris 1934. g.).

rus. 1936./37. gada partija fašistiskā terora dēļ pārdzīvoja lielas grūtības, bet «Cīņai» partijas ienaidnieki tomēr netika klāt, «Cīņa» turpināja iznākt un palīdzēja partijai atkal sakopot spēkus, pārvarēt nopietnas grūtības un jauniem spēkiem gatavoties fašistiskā režīma sagraušanai. «Cīņas» iznākšanai pagrīdes apstākļos bija izcila nozīme Latvijas proletariata cīņas organizēšanā. Izcilais latviešu bolševiks Pēteris Stučka rakstā «Cīņas» 20 gadu cīņa atzīmē: «20 gadi «Cīņas» nozīmē simtu gadu spaidu darbos, neizmērojamus asiņu plūdus un bezgala mocību gadus šīs «Cīņas» radītājiem, bet tie reizē ir atsvabināšanas zvaigzne, revolūcijas lozungs tūkstošiem darba ļaužu. Bez cīņas nav uzvaras! Būs «Cīņa» — būs uzvara! (retinājums P. Stučkas — S. L.)⁹. «Cīņas jubilejas numuri bija izcils notikums Latvijas un arī starptautiskajā strādnieku kustībā. Plašajā «Cīņas» 50. (470.) 1924. gada marta numurā (16 lappuses), kas veltīts «Cīņas» 20 gadu jubilejai, no jauna iespiests V. I. Leņina raksts «Cīņas» 100. numuram 1910. gadā¹⁰, Klāras Cetkinas sveiciens, Lietuvas, Somijas (parakstījis O. V. Kuusinens), Bulgārijas (parakstījis Vasilis Kolarovs), Itālijas (parakstījis Teračini), Lielbritānijas, Japānas (parakstījis Sen Katajama) un citu Komunistisko partiju Centralo Komiteju apsveikumi, kā arī Komunistiskās Internacionāles Izpildu Komitejas apsveikums¹¹. Sīrsnīgu cīņas sveicienu sūta «Cīņai» tās 20 gadu jubilejā Krievijas Komunistu (bolševiku) Partijas Centralā Komiteja. «Kr.(ievijas) K.(omunistiskā) P.(artija)», raksta KK(b)P CK savā apsveikumā, — «apsveic Latvijas Kom. Partijas Centralorganu «Cīņu» viņas divdesmit gadu jubilejā. Ilgie gadi kopīgas cīņas pret carismu ir saistījuši Krievijas un Latvijas strādnieku šķiru nesaraucāmām brālīguma un solidaritātes saitēm. Šīs saites vēl vairāk nostiprinājās pēc tam, kad tika gāzts carisms un uz viņa drupām nodibinājās strādnieku vara. Nīknā karā, ko izturēja šī vara pret visas pasaules buržuaziju, Latvijas revolucionarajam proletariātam nācies pārciest jo smagus pārbaudījumus. Pēc asiņainās vācu okupācijas un īslaicīgās padomju varas latvju zemē Latvijā uzvarēja buržuazijas diktatura. Komunistiskā partija atrodas apakšzemē. Viņas orgāns spiests iznākt nelegāli, kā carisma un vācu okupācijas laikā. Kr.K.P. CK apsveic vecos uzticamos cīņas biedrus, slavenās starptautiskās proletariskās revolūcijas kareivjus — Latvijas strādniekus un kalpus, apsveic viņu centralorganu — avīzi «Cīņa». «Cīņas» 20. g. jubilejas brīdī Kr.KP CK ar dziļu gandarījumu atceras, ka viens no tās

⁹ «Cīņa» Nr. 50. (470), 1924. g. martā, 4. lpp.

¹⁰ Turpat, 16. lpp.

¹¹ Turpat, 14—15. lpp.

līdzstrādniekiem vissmagākās reakcijas laikā bija mūsu neaizmirstamais vadonis biedrs Ļeņins.

Kr.KP CK ir pārliecināta, ka Latvijas strādnieku šķira un komunistiskā partija stingri sekos biedra Ļeņina mācībām. No tā, ka Latvijas revolucionārie strādnieki ir bijuši un paliks uzticami Ļeņina idejām, Kr.KP CK smeļ savu dziļo pārliecību, ka nav tālu tā stunda, kad Latvijas proletariats atsvabināsies no buržuazijas diktaturas važām. Lai dzīvo Latvijas komunistiskā partija un viņas centralorgans «Cīņa! Lai dzīvo Latvijas strādnieku šķira.»¹²

Ļeņina partijas apsveikums «Cīņai» izceļ krievu un latviešu strādnieku šķiras kopējās cīņas pret carismu un par padomju varas nodibināšanu. Boļševiku partijas CK atgādinājums, ka drūmajos Stolipina reakcijas gados V. I. Ļeņins ir bijis «Cīņas» līdzstrādnieks, un pārliecība, ka «Latvijas strādnieku šķira un komunistiskā partija stingri sekos biedra Ļeņina mācībām», ir aicinājums «Cīņai» arvien augstu turēt marksisma-ļeņinisma un proletariskā internacionālisma karogu.

Ievadrakstā, kas veltīts «Cīņas» 100. (520.) — 1929. gada jūnija un augusta numuram, lasām: «LKP un viņas laikraksts «Cīņa», kura pēc padomju varas krišanas šodien iznāk jau 100. reiz — vienmēr bijuši uz vakti, vienmēr kopojuši un vadījuši Latvijas proletariatu viņa cīņās un vienmēr bijuši cīņas priekšgalā. LKP un «Cīņa» ir nešķirami, tie ir savijušies kopā, tie ir Latvijas strādnieku kustības mugurkauls»¹³.

Minētais ievadraksts uzsver «Cīņas» organizatorisko nozīmi masu iesaistīšanā revolucionārai cīņai. Augstu novērtējumu «Cīņai» dod savā apsveikumā Kominternes Izpildkomiteja «Cīņas» 100. (520.) numuram. «...«Cīņa», nelūkojoties uz visniknāko vajāšanu carisma un buržuaziski demokrātiskās Latvijas apstākļos, ir stāvējusi slavenā revolucionārā postenī un patiešām veikusi milzīgu lomu kā Latvijas proletariata labākais kolektīvais aģitators un organizators. Viņa ir visgaišākais piemērs citām Kominternes sekcijām, — kā jāstrādā pagrīdē, kā jāorganizē nelegālas tipografijas, kad buržuazija ņem revolucionāram proletariātam un kompartijai legalās iespējas izdot savas avīzes, — kā jāizdod savas cīņas avīzes. Lai dzīvo slavenā «Cīņa» — Latvijas KP centralorgans! Lai dzīvo Latvijas strādnieku šķira un viņas vadonis Latvijas Kompartija!»¹⁴ «Cīņa» šo Kominternes Izpildkomitejas apsveikumu ir uzskatī-

¹² «Cīņa» Nr. 50. (470), 1924. gada martā, 14. lpp.

¹³ «Cīņa» Nr. 100. (520), 1929. gada jūnijs-augusts, 1. lpp.

¹⁴ Turpat, 4. lpp. Bez tam ceturtajā un piektajā lpp. vēl publicēti apsveikumi no Vācijas (parakstījis Ulbrichts), Polijas, Somijas, Lielbritānijas, Igaunijas un Lietuvas Komunistisko partiju Centralkomitejām.

jusi kā pienākumu arī turpmāk vēl neatlaidīgāk aicināt darba-
laužu masas uz cīņu par padomju varu. Vērīgi tā ir uzklājusī
strādnieku balsi. Rakstā «Ko strādnieki prasa no «Cīņas» un ko
«Cīņa» prasa no strādniekiem», kas iznācis jau pēc 1934. gada
15. maija fašistiskā apvērsuma, redakcija uzsvēr «Cīņas» dzīvās
saites ar darbaļaudīm. «Mēs saņemām daudz norādījumu,»
raksta redakcija, «kā par «Cīņas» labām pusēm, tā trūkumiem,
brīžiem norādījumus it skarbus, bet lietišķus. Tas liecina par
visplašāko masu un visdažādāko apspiesto un vajāto slāņu iein-
teresētību «Cīņas» pareizā noorganizēšanā, jo tā kļuvusi
visā valstī par vienīgo laikrakstu, kas lepni, droši un brīvi pauž
apspiesto šķiru intereses, cērt skaļus cirtienus sejās fašistiem un
organizē cīņu ar Ulmaņa režimu»¹⁵. Vēstulēs redakcijai strād-
nieki, darba zemnieki, ierēdņi, inteligences pārstāvji no «Cīņas»:
1) īsas ziņas par svarīgākajiem notikumiem proletariata cīnās
ārzemēs, 2) dažādus rakstus par PSRS darbaļaužu dzīvi un sa-
sniegumiem, 3) komunistiskā ideoloģijā audzinošus rakstus un
4) korespondences par Latvijas darbaļaužu dzīves apstākļiem
un cīņu pret fašismu¹⁶. «Cīņa» raksta par šām prasībām:
«Strādnieku pamatotas prasības ir likums priekš visām partijas
organizācijām. Bet tai pat laikā esam pārliecināti, ka visi orga-
nizētie strādnieki un līdzjutēji šīs prasības uzskatīs arī kā saist-
ību pret sevi, jo fašistiskā terora apstākļos noorganizēt pietie-
koši vispusīgu, bieži iznākošu un ātri izplatāmu avīzi, ko partija
ir stādījusi par uzdevumu, ir darbs, kurš prasa pirmklasīgu or-
ganizētību, plašu visā valstī izveidotu aparātu, līdzdalību un
upurus no visplašāko masu pusēs»¹⁷.

Nelegalo «Cīņu» 1919. gadā atjaunoja un tās pirmais redak-
tors bija LKP CK loceklis Jānis Šilfs-Jaunzems. Kopš 1920. gada
viņš rediģēja avīzi kopā ar LKP CK loekli Augustu Bērci-
Arāju, ievērojamo Latvijas proletarisko rakstnieku. 1921. g.
maijā viņus apcietināja un 1921. g. naktī uz 11. jūniju nošāva.
No 1923.—1927. gadam «Cīņas» redaktors bija LKP CK sekre-
tars Jānis Andersons-Bērziņš, kuru 1927. gadā socialdemokra-
tiskā valdība iemeta cietumā. Pēc 7 cietumā pavadītiem gadiem
viņa veselība bija tā iedragāta, ka viņš, izlaists no cietuma,
nomira. «Cīņas» redaktors 1931. gadā LKP CK sekretars Roberts
Neilands 10 gadus smaka Rīgas Centralcietumā. Viens no
«Cīņas» vadītājiem — no 1936.—1939. g. — bija LKP CK
sekretars Jānis Kalnbērziņš — Zaķis. Politiskā pārvalde to
apcietināja 1939. gada jūlijā, un brīvību viņš atguva 1940. g.
21. jūnijā, kad fašistu vara krita. Nacionalās buržuazijas valdi-

¹⁵ «Cīņa» Nr. 12, 1934. gada oktobris, 2. lpp.

¹⁶ «Cīņa», turpat, 2. lpp.

¹⁷ «Cīņa», turpat, 2. lpp.

šanas laikā «Cīņu» iespieda pāri par 20 pagrīdes tipografijās. Vienu no pirmajām «Cīņas» tipografijām bija iekārtojis un to arī vadījis LKP CK loceklis Jānis Šilfs — Jaunzems. Tipografija atradās Pārdaugavā, Tēriņu ielā 8, kādā mazā mājiņā. Tipografija bija tur tik slepeni ierīkota, ka pēc Šilfa apcietināšanas spiegi pārmeklēja mājiņu veselu nedēļu un tomēr tipografiju neatklāja. Vēlāk partijas darbinieki mājiņu nodedzināja, lai spiegi nekad neatrastu tipografiju. Ļoti labi iekārtota «Cīņas» tipografija, kas darbojās no 1920. gada beigām līdz 1929. gada pavasarim, atradās Krāslavas ielā 22. Šinī tipografijā darbojās Kārlis Liberts, partijas biedrs no 1903. gada, miris 1935. gadā, tagadējais Alojas rajona darbaļaužu deputatu Padomes Izpildkomitejas priekšsēdētājs Eduards Ozoliņš u. c.

Savās atmiņās par «Cīņas» pagrīdes tipografijām no 1920.—1932. g. Rīgas darbaļaužu deputatu Padomes Izpildkomitejas sekretare Pauline Kelle, kas pati organizēja un vadīja daudzas pagrīdes tipografijas, stāsta, ka 1930. gadā profesionālais revolucionārs Pauls Raņķis (Kociņš) un viņa sieva Anna Raņķe iespieda «Cīņu» daudzās pagaidu tipografijās (Dārtas ielā, Pērnavas ielā, Lienes ielā). Speciālu tipografiju 1930. gadā ierīkoja jaunceltā mājā Pārdaugavā, Krusta ielā 4 (tagad Tipografijas ielā). 1932. gadā Paulu Raņķi un Annu Raņķi apcietināja, bet tipografiju atrada tikai 1934. gada vasarā, kad mājas īpašnieks to izdeva policijai. Fašistiskās diktaturas laikā vairākus gadus (1936.—1939. g.) «Cīņas» tipografijas vadīja tagadējais LPSR Augstākās Padomes Prezidija sekretars Kārlis Gailis. Pēdējo «Cīņas» pagrīdes tipografiju (Anri Barbisa ielā 18) noorganizēja un vadīja 1939. gada beigās un 1940. gadā revolucionārais žurnālists Grigorijs Krupņikovs.

«Cīņa» bija vadošā komunistiskā avīze Latvijā. Pārējām pagrīdes avīzēm nebija iespējams iznākt tik nepārtraukti kā «Cīņai», arī metienu ziņā tās bija daudz mazākas.

«Cīņas» tuvākais palīgs bija Latvijas Komunistiskās Jaunatnes Savienības centralorgana «Jaunais Komunars» — tagadējā LĻKJS centralorgana «Padomju Jaunatne» priekštecis. Pirmais «Jaunā Komunara» numurs iznāca 1921. g. janvārī. 1921. gadā iznāca 7 numuri. Daudzu vadošo biedru, īpaši pirmā redaktora LKP CK locekļa un LKJS CK sekretara Puriņa-Upmaļa, apcietināšana neļāva «Jaunajam Komunaram» iznākt 1922. gadā; tikai 1923. gada janvārī atjaunoja tā iznākšanu. No 1923. gada janvāra līdz 1929. gada novembrim iznāca 47 numuri, to starpā vairāki dubultnumuri. Negantais buržuazijas terors liek atkal «Jaunajam Komunaram» apstāties. 1930. g. neiznāk neviens numurs, 1931. tikai viens numurs¹⁸, tāpat 1932. g. (spe-

¹⁸ 1931. g. maijs, Nr. 1.

cialnumurs 1932. g. februārī ar LKJS IV kongresa manifestu Latvijas darba jaunatnei)¹⁹. Tomēr buržuazijas diktaturas teroram neizdevās noslāpēt «Jauno Komunaru». Tāpat kā «Cīņa» arī «Jaunais Komunars» atjauno 1933. gada augustā savu iznākšanu un turpina iznākt fašistiskās diktaturas apstākļos. No 1933. gada augusta līdz 1936. g. jūnijam iznāca 46 numuri. Sakarā ar Latvijas Komunistiskās Jaunatnes Savienības apvienošanu ar Latvijas Socialistisko Jaunatnes Savienību 1936. gada jūlijā un vienotās darba jaunatnes organizācijas — Latvijas Darba Jaunatnes Savienības (LDJS) — nodibināšanu «Jaunais Komunars» vairs neiznāca. Tā vietā stājās LDJS centralorgans «Brīvā Jaunatne». Pavisam iznāca 102 «Jaunā Komunara» numuri ar kopēju metienu 224000 eksemplaru, t. i., vidēji apmēram 2200 eksemplaru numurs. Apvienotās darba jaunatnes organizācijas — LDJS — centralorgans «Brīvā Jaunatne» smagās fašistiskās diktaturas apstākļos turpināja «Jaunā Komunara» iesākto ceļu. «Brīvās jaunatnes» pirmais numurs iznāca 1935. gada 25. augustā kā pretfašistiskās jaunatnes laikraksts uz darba jaunatnes vienotās frontes pamatiem. Avīze «Brīvā Jaunatne» sprauž uzdevumu «teikt visu patiesību par fašismu ... un rādīt jaunatnei ceļu uz atbrīvošanos, izteikt atklātībā, vērst plašumā un virzīt organizētā gultnē to neapklusināmo protestu, kuru nes savās krūtīs plaši strādnieku, skolnieku, darba zemnieku un inteligentās jaunatnes slāņi, jo fašistiski budziskais režīms min kājām viņu intereses, kropļo veselīgo garu un aplāpē brīvos centienus»²⁰.

Līdz pat 1937. gadam «Brīvā Jaunatne» iznāca kā antifāšistiskās frontes izdevums, un tikai ar 1937. gada marta un aprīļa numuru (nr. 3-4) (21) laikraksts iznāk kā Latvijas Darba Jaunatnes Savienības centralorgans. No 1935. gada 25. augusta līdz 1938. gada jūlijam iznāca pavisam 29 numuri ar kopēju tiražu 60.000 eksemplaru. 1938. gada jūlijā iekrita LDJS CK pagrīdes spiestuve, kur iespieda «Brīvo Jaunatni»²¹. Tas bija smags trieciens jaunatnes kustībai, bet tomēr politiskajai pārvaldei neizdevās iznīcināt LDJS centralorganu. Jau 1938. g. oktobrī atkal iznāk Latvijas Darba Jaunatnes Savienības centralorgans ar nosaukumu «Jaunatnes Fronte»²². Šis izdevums tehniskā ziņā bija jau daudz vājāks. Kamēr «Jaunais Ko-

¹⁹ 1932. gadā iznāca vēl trīs numuri ar nosaukumu «Jaunais Komunars», rakstīti uz rakstāmmašīnas, bet ne kā LKJS centralorgans. Šie numuri bija LKJS Rīgas organizācijas III rajona komitejas izdevumi un tāpēc arī tos nevar uzskatīt kā LKJS centralorgana turpinājumu.

²⁰ «Brīvā Jaunatne», Nr. 1., 1935. gada 25. augustā, 1. lpp.

²¹ «Brīvās Jaunatnes» tipogrāfija atradās Rīgā, Jelgavas šoseja Nr. 28.

²² Viens numurs ar nosaukumu «Jaunatnes Fronte» — Latvijas Darba Jaunatnes Savienības CK organs, Nr. 1, iznāca jau 1936. g. 15. augustā ar

munars» un «Brīvā Jaunatne» tika iespiesti tipografijas burtiem, «Jaunatnes Fronti» uzrakstīja ar rakstāmmašīnu un pavairoja ar rotatoru. Arī iznākšanas laiks bija daudz retāks. No 1938. g. oktobra līdz 1940. g. 10. aprīlim iznāca pavisam 8 numuri ar samērā mazu tiražu (pa 500—800 eks. numurs), bet galvenais bija fakts, ka revolucionarās jaunatnes kustības orgāns, par spīti smagajam triecienam, ko tas bija saņēmis 1938. g. jūlijā, tomēr turpināja iznākt.

Bez centralorgāniem iznāca avīzes arī LKP un LKJS vietējām organizācijām, apgābiem un rajonu komitejām.

Visvecākā LKP vietējās organizācijas avīze buržuaziskās diktatūras laikā bija Latvijas Komunistiskās Partijas Lejas-kurzemes organizācijas komitejas orgāns «Komunists»²³. «Komunista» iznākšana visgrūtākajos terora apstākļos, dziļā pagrīdē ir viena no spīdošākajām lappusēm komunistiskās preses vēsturē Latvijā, viena no spīdošākajām lappusēm Latvijas Komunistiskās Partijas varonīgajā cīņā par padomju varu. 1918. g. decembrī, kad vācu okupācijas vara kopā ar Ulmaņa un Niedras bandām turēja Kurzemi zem sava naglotā papēža, iznāca «Komunista» pirmais numurs. 1919. gadā drausmīgos terora apstākļos, kad Liepājā valdīja fon der Golca vācu dzelzs divīzija, Niedras, Ulmaņa, Bermonta bandas, «Komunists» iznāca regulāri. Arī tad, kad nostabilizējās buržuazijas diktatūra, «Komunists» turpināja iznākt. Daudzi «Komunista» līdzstrādnieki tika apcietināti un nomocīti. Cietumā nomocīts nomira b. Kļava (Akmens), Valmierā kopā ar 11 varonīgajiem komjauņiešiem 1919. gada decembrī tika nošauts LKP CK loceklis b. Ozols (Ziedonis), abi aktīvi «Komunista» līdzstrādnieki; arestēti tika dažādās Latvijas malās vairāki «Komunista» tipografijas darbinieki. Kaut arī viņiem bija jāiet nāvē, cietumā vai trimdā, «Komunistu» viņi tomēr nenodeva. Apsveikumā «Komunista» simtajam numuram 1926. g. februārī LKP CK rakstīja: «Plosījās asiņainā reakcija. Ap strādnieku organizācijām ložņāja «ochrankas» spiegu bari. Nelegālā Komunistu Partijā līda iekšā politiskās apsardzes aģenti — provokatori. Viņu galvenais uzdevums bija atrast un uzrādīt nelegālās tipografijas. Tomēr viss tas nelīdzēja. Revolucionarās strādniecības avangards — Komunistiskā Partija prata savu brīvās preses aparātu izsargāt no spiegu un provokatoru acīm. Blakus nelegālai «Cīņai»

Latvijas Komunistiskās Jaunatnes Savienības un Latvijas Socialistiskās Jaunatnes Savienības apvienošanās manifestu, bet, ņemot vērā, ka «Brīvā Jaunatne» kļuva par apvienotās organizācijas centralorgānu, «Jaunatnes Frontes» izdošanu apvienotās organizācijas CK toreiz neturpināja.

²³ Tagadējā LKP Liepājas rajona un Liepājas pilsētas komitejas, Liepājas rajona un Liepājas pilsētas Darbaļaužu deputātu padomju izpildkomitejas orgāns «Komunists» priekšgājējs.

numuru pēc numura laida strādnieku masās Lejaskurzemes organizācija: laikrakstu «Komunists». «Šodien, izlaižot «Komunista» 100-to numuru, Lejaskurzemes organizācija var lepni atskatīties uz nostaigāto laika posmu. Šis posms mums runā gaišā valodā, ka strādniecības spēks nav salaužams un nelegalā prese nav nožņaudzama.»²⁴ Tanī pašā numurā partijas centralorgana «Cīņas» redakcija apsveic savu Lejas Kurzemes cīņas biedru, pievēršot tā uzmanību nelegalās komunistiskās preses uzdevumiem.

«Nelegalai preseī», raksta «Cīņas» redakcija, «ir jābūt par ceļa rādītāju darba tautas masām. Jārāda un jāsaaka, ka uz darba tautas atsvabināšanos ir tikai viens ceļš, caur organizētām rindām Komunistiskās Partijas vadībā uz proletarisko revolūciju. «Komunists» šai virzienā jau ir spēris 100 lielus soļus. Iet tālāk pa šo ceļu ciešā pārliecībā par darba tautas uzvaru, tāds mūsu vēlējums jubilejas dienā uzticamam cīņas biedram «Komunistam»²⁵. «Komunists» visā savā pastāvēšanas laikā attaisnoja partijas CK un «Cīņas» redakcijas 1926. g. izteiktos novēlējumus. Pavisam iznāca 110 «Komunista» numuri (līdz 1929. g. jūnijam). Ārkārtīgi grūtie terora apstākļi Liepājā un ļoti nopietnie provokācijas draudi lika partijas vadībai «Komunista» iznākšanu pēc vairāk kā 10 gadiem pagrīdē pārtraukt.

«Komunista» tipografijas organizators un vadītājs bija vecs pagrīdnieks un izcils konspirators Vilis Bobkovskis (Krauklis). Viņš vadīja tipografiju no 1918. gada beigām līdz 1929. gada pavasarim, kad saslima un nomira. Vadīt un noturēt nelegalu tipografiju pāri par 10 gadiem ir ārkārtīgi rets gadījums nelegalās revolucionārās darbības praksē un liecina par Bobkovska izcilajām konspiratora spējām.

Tas nenozīmēja, ka Lejas-Kurzeme būtu palikusi bez partijas pagrīdes literatūras. «Cīņa» un citi izdevumi joprojām tika izplatīti Liepājā un pārējā Kurzemē, bet «Komunistam» bija jāpārtrauc regulārā iznākšana, no 1930.—1934. g. neregulāri iznāca gan vēl kādi 20 numuri, kas novilkti uz rotatora. 1940. gada aprīlī un maijā iznāca pēdējie «Komunista» pagrīdes numuri. Tikai pēc buržuāzijas režīma gāšanas 1940. g. jūnijā Liepājā «Komunists» iznāca jau legalos apstākļos. pagrīdē «Komunistam» bija kopējais visu 110 numuru (1918.—1929. g.) metiens — apmēram 250.000 eksemplāru, katra numura tiražā bija ap 2550 eks., bet daži numuri iznāca arī ar 4000 eks. lielu metienu.

²⁴ «Komunists», Nr. 2. (100.), 1926. g. februārī, 5. lpp. (raksts «Tikai strādnieki paši var radīt sev brīvu presi»).

²⁵ Turpat, 6. lpp. (raksts: «Nelegalās preses uzdevumi»).

LKP Rīgas komitejai regulāra, pa visu buržuāzijas valdīšanas laiku iznākoša organa nebija. Tas izskaidrojams galvenokārt ar to, ka partijas centralorgans «Cīņa» veica arī Rīgas komitejas organa funkcijas. Tomēr pa buržuāzijas diktatūras gadiem iznāca arī vairāki Rīgas komitejas izdevumi. Pirmais šāds LKP Rīgas komitejas organs ir «Spartaks». «Spartaks» iznāca pavisam trīs numuros (nr. 1, 1919. g. 5. decembrī, Nr. 2, 1919. g. 12. decembrī un Nr. 3, 1920. g. 13. janvārī), katrs numurs pa 3000 eks., kopā 9000 eksemplāru²⁶. Otrs Rīgas komitejas organs iznāca pēc liela pārtraukuma ar nosaukumu «Uz cīņu» 1929. gada augustā. Līdz 1930. gada janvārim iznāca 6 numuri. Ar tādu pašu nosaukumu «Uz cīņu» iznāca kā LKP Rīgas komitejas izdevums viens numurs (Nr. 1) 1932. gada 12. decembrī 3000 eksemplāros. Nākošais LKP Rīgas komitejas izdevums sāka iznākt 1933. g. decembrī krievu valodā ar nosaukumu «Vperjod»²⁷. «Vperjod» turpināja iznākt arī fašistiskās diktatūras laikā pēc 1934. gada 15. maija fašistiskā apvērsuma. No 1933. g. decembra līdz 1936. g. martam iznāca 16 «Vperjod» numuri. Metiens nebija sevišķi liels, pirmie numuri iznāca 300—500 eksemplāros, pēdējie 700—1200 eks., kopā 7600 eks. Techniskā ziņā «Vperjod», izņemot pirmo numuru, kas iespiests tipografijas burtiem, ir uzrakstīts ar rakstāmmašīnu un novilkts uz rotatora. Pēc «Vperjod» LKP Rīgas komiteja izdeva 1936. gadā latviešu valodā «Šķiras Fronti». No 1938. g. decembra līdz 1940. g. aprīlim kā Rīgas komitejas organs iznāca krievu valodā 10 numuri ar nosaukumu «Za Jedinstvo» ar tiražu 300—1400 eksemplāru. Kā pēdējais LKP Rīgas komitejas atsevišķais pagrīdes organs iznāca 1940. g. martā 3000 eksemplāros, lieliski iespiests tipografijas burtiem «Rīgas Lielinieks» (iznāca tikai viens numurs). «Rīgas Lielinieks» redakcijas paziņojums par avīzes iznākšanu ir jau kā ieskaņa tuvajam buržuāzijas diktatūras sabrukumam. «LKP Rīgas komitejas organa «Rīgas Lielinieks» izdošana», raksta redakcija, «pašreizējos apstākļos kļuvusi nepieciešama. Revolucionārai kustībai pieaugot, organizācijas biedru skaitam vairojoties, pieaug partijas preses lasītāju skaits, rodas neatliekama vajadzība paplašināt partijas presi. «Cīņai» vienai pašai nav vairs iespējams apkalpot visus partijas preses lasītājus, jārada jauni organi. Kā viens tāds būs «Rīgas Lielinieks», kurš šinī svarīgā un atbildīgā darbā sekos mūsu centralorgana «Cīņa» tradīcijām, stāvēs nomodā

²⁶ «Cīņas Biedrs» Nr. 5., 1920. g. jūlijā, 150. lpp.

²⁷ Pirmie četri numuri (Nr. 1, 1933. g. decembris, Nr. 2, 1934. g. janvāris, Nr. 3, 1934. g. februāris, Nr. 4, 1934. g. aprīlis) vēl neiznāk kā Rīgas komitejas izdevumi, bet skaitās kā LKP Rīgas organizācijas Ļeņina rajona komitejas izdevums, tikai ar Nr. 5 (1934. g. jūlijs) «Vperjod» paraksta LKP Rīgas komiteja.

par partiju un modri sekos visiem notikumiem, organizēs masas aktivam darbam, audzinās partijas biedrus lielnieciskā garā ...»²⁸.

Latgalē komunistiskā prese parasti iznāca latgaliešu izloksnē un krievu valodā, pie kam daudzus pagrīdes izdevumus Latgalē parasti izdeva ne tikai LKP Latgales apgabala komiteja, bet arī LKP Centralā komiteja.

Pirmā tāda avīze Latgales darbaļaudīm bija «Latgališu Ceīnia», kuras pirmais numurs iznāca kā LKP Latgales centra organs 1920. g. 1. decembrī. No 1922. g. 1. februara «Latgališu Ceīnia» iznāca kā LKP Latgales apgabala komitejas organs. No 1920. g. 1. decembra līdz 1922. g. martam iznāca pavisam 25 «Latgališu Ceīnias» numuri. Pēc 1922. gada avīzes iznākšanā iestājās garāks pārtraukums, tikai 1927. g. februārī LKP Latgales apgabala komitejas atjauno «Latgališu Ceīnias» izdošanu. No 1927. g. februara līdz 1933. g. septembrim minētā avīze iznāca ar vairākiem starpbrīžiem — no 1927. g. februara līdz 1929. gada oktobrim 8 numuri, no 1931. gada maija līdz 1932. gada februārim vēl 3 numuri. Pēdējais numurs iznāca ar nosaukumu «Latgales Ceīņa» kā kopējais LKP Centralās Komitejas un Latgales apgabala komitejas organs 1933. g. septembrī. Pavisam «Latgališu Ceīnia» (Latgales Ceīņa) no 1920. gada līdz 1933. gadam iznāca 37 numuros. 1926. gadā, kad «Latgališu Ceīnia» neiznāca, LKP un LKJS Latgales apgabala komiteja izdeva kopīgi savu organu latgaliešu izloksnē ar nosaukumu «Komunists». No 1926. gada jūnija līdz decembrim iznāca pavisam 4 numuri. Dažus mēnešus vēlāk pēc «Latgališu Ceīnias» pirmā numura iznākšanas Latvijas Komunistiskā partija sāk izdot avīzi Latgales darbaļaudīm krievu valodā. Šās avīzes pirmais numurs iznāk 1921. g. 1. maijā kā LKP Latgales centra organs ar nosaukumu «Latgalskaja Borba».

Ar otro numuru avīze maina savu nosaukumu un turpmāk saucas «Boļševik». Ar 15. numuru (1922. g. 1. janvārī) «Boļševik» kļūst par LKP Latgales apgabala komitejas organu. Ar Nr. 2. (19.) 1923. g. maijā avīze iznāk kā kopējs LKP Centralās Komitejas un Latgales apgabala komitejas izdevums. Pēc 5. (21.) numura iznākšanas 1924. gada novembrī LKP CK uz laiku pārtrauca «Boļševik» iznākšanu, atjaunojot to ar 6. (22.) numuru 1925. gada decembrī. Līdz 1931. gada februārim iznāca pavisam 44 «Boļševik» numuri²⁹. Ķaut arī laikraksts «Boļševik» pa desmit gadiem neiznāca visai bieži, tā metiens bija diezgan liels; 44 numuru kopējais metiens ir 126.000 eksemplaru (Nr.

²⁸ «Rīgas Lielinieks», Nr. 1, marts, 1940. g., lpp. 1.

²⁹ Pēdējais numurs: Nr. 9 (45), 1931. g. februārī, Nr. 5.—6. (35.—36.) no 1929. g. 20. dec. ir dubultnumurs.

Nr. 1.—18. pa 1000 eksemplaru, Nr.Nr. 18.—34. pa 3000 eksemplaru, Nr.Nr. 35.—45. pa 6000 eksemplaru).

Nākošais LKP Latgales organizācijas orgāns iznāca no 1933. g. novembra krievu valodā ar nosaukumu «Na Borbu» kā LKP Latgales apgabala komitejas un Daugavpils pilsētas komitejas izdevums. «Na Borbu» iznāca taisni divus gadus — līdz 1935. gada novembrim. Šai laikā paspēja iznākt deviņi numuri, tehniski diezgan primitīvi, uz rotatora novilkti. Pēc 1934. gada 15. maija fašistiskā apvērsuma jau tā zvēriskais buržuāzijas terors Latgalē kļuva vēl niknāks, partijas organizācijām bija arvien grūtāk izdot uz vietas savu presi, un tāpēc ar 1936. gada sākumu iestājās ilgāks pārtraukums vietējās partijas preses izdošanā Latgalē. «Cīņa», tāpat arī citi centralie izdevumi kā agrāk, tā arī niknā fašistiskā terora apstākļos atrada savu ceļu uz Latgales strādniecību un darba zemniecību. 1938. gada beigās un 1939. gada sākumā — fašistiskās diktatūras žņaugos — sāka parādīties pirmās pastiprinātās strādnieku kustības aktivitātes pazīmes. Pieprasījums pēc nelegālās komunistiskās preses kļuva arvien lielāks, sevišķi Latgales krievu darbaļaudīs, kas nevarēja lasīt «Cīņu» un citus nelegālās preses izdevumus latviešu valodā. Latvijas Komunistiskās Partijas CK vadībā partijas Latgales organizācija nolēma organizēt atkal Latgalē nelegālās komunistiskās preses izdošanu krievu valodā. 1939. gada janvārī kā LKP un LDJS Latgales apgabala komitejas orgāns iznāca «Latgaļskaja Pravda». LKP centralorgāns «Cīņa» 1939. gada jūnija rakstā «Pašinicīative» apsveic laikraksta «Latgaļskaja Pravda» iznākšanu: «Laba parādība ir vairāku organizāciju pašinicīative dažādos pasākumos, — raksta «Cīņa». Sevišķi tas attiecas uz presi. «Latgales organizācija izdod avīzi «Latgaļskaja Pravda». Avīze ir laba, un ar katru numuru uzlabojas tās saturs un ārējais izskats. Kā trūkums jāatzīmē daži pārāk gari raksti... Latgales org. pašinicīative ir apsveicama. Uzrādītie trūkumi ir jānovērš. Vajaga vēl lielāku vērību piegriezt avīzes izskatam»³⁰. «Latgaļskaja Pravda» redakcija ievēroja un izpildīja «Cīņas» norādījumus — īsā laikā «Latgaļskaja Pravda» kļuva par kaujiniecisku orgānu Latgales darbaļaudim. No 1939. g. janvāra līdz 1940. g. 1. jūnijam iznāca 19 numuri, katrs pa 1500 eksemplariem. Pagrīdes apstākļos bija jau sagatavots 20. numurs (1940. gads Nr. 8 (20.)), bet fašistiskā režīma gāšana 1940. gada vēsturiskajās jūnija dienās atļāva šo numuru izdot legalos apstākļos un pārvest «Latgaļskaja Pravda» par dienas avīzi³¹.

³⁰ «Cīņa» Nr. 5, 1939. g. jūnijs, 3. lpp.

³¹ Mūsu dienās «Latgaļskaja Pravdas» pēctecis ir LKP Daugavpils rajona un Daugavpils pilsētas komiteju, Daugavpils rajona un Daugavpils pilsētas darbaļaužu padomju izpildkomiteju orgāns «Latgaļskaja Pravda».

Citām vietējām LKP organizacijām nebija tik daudz preses izdevumu kā Kurzemes, Rīgas un Latgales organizacijām. No pārējo vietējo organizāciju izdevumiem viens no labākajiem bija Latvijas Komunistiskās Partijas un Latvijas Komunistiskās Jaunatnes Savienības Vidienas organizācijas pašdarbības žurnāls «Liesma», kura pirmais numurs iznāca 1926. gada martā. «Liesma» iznāca līdz 1929. gada februārim. (Pavisam iznāca 16 numuri. Žurnāls tehniski bija ļoti labi izveidots un pēc ārējā izskata gandrīz neatšķīrās no legalā tipografijā iespiesta žurnāla. Katrs žurnāla numurs bija 25—30 lappuses biezs ar bagātīgu saturu. Bez politiskiem rakstiem, korespondencēm no darba vietām, rakstiem par partijas un komjaunatnes dzīvi katrā «Liesmas» numurā bija arī plaša daiļliteratūras nodaļa ar daudziem revolucionāriem dzejoļiem, stāstiem un aprakstiem. «Liesmas» tipografija atradās Rūjienas rajona Oleru ciema darba zemnieku Ēdoļu mājās.

Pēc «Liesmas» izdošanas pārtraukšanas 1929. g. LKP Vidienas organizācija savu īpašu organu vairs neizdeva, izņemot trīs numurus ar nosaukumu «Sarkanā Fronte», kas iznāca neregulari no 1932. gada janvāra līdz 1934. g. martam. Savu žurnālu divos periodos izdeva arī LKP Ventspils organizācija — pirmo reizi ar nosaukumu «Ventspils Komunists» — no 1929. gada janvāra līdz 1930. gada aprīlim (iznāca 4 numuri) un otro reizi ar nosaukumu «Ventspils Cīņa» — no 1934. gada maija līdz jūlijam (iznāca trīs numuri).

No LKJS (kopš 1936. g. LDJS) vietējo organizāciju izdevumiem pirmajā vietā stāv Latgales organizācijas izdevumi, pie kam, tāpat kā tas bija redzams «Latgališu Ceinias» un «Boļševik» gadījumā, arī LKJS izdevumi Latgalei ir tikai daļēji vietējās LKJS Latgales organizācijas izdoti. Tā iznāca 1922. g. septembrī krievu valodā avīzes «Pravda Molodjoži» pirmais numurs kā LKJS Centralās komitejas organs un palika tāds ilgus gadus. Tikai pēdējie 5 numuri 1930. gadā (līdz 1930. g. oktobrim) ir apzīmēti kā LKJS Centralās un Latgales apgabala komiteju izdevumi: «Pravda Molodjoži» pirmais numurs aicina darba jaunatni uz cīņu par padomju varu, mudina nepagurt, «kamēr uz visiem mūsu namiem nepacelsies Latvijas Socialistiskās Padomju republikas sarkanais karogs»³². «Pravda Molodjoži» iznāca samērā regulāri no 1922. g. septembra līdz 1930. g. oktobrim (pavisam iznāca 65 numuri ar kopēju tiražu 100.000 eksemplāru), ļoti labi iespiests — tipografijas burtiem, lielā formatā (gandrīz avīzes formata lielumā). Interesanti ir «Pravdas Molodjoži» redaktoru paraksti, kuri skan kā izsmiekls buržuāzijas spiegu un policijas aparatam, kas mēģināja izok-

³² «Pravda» Molodjoži», Nr. 1., 1922. g. septembris, 1. lpp.

šķerēt drosmīgos pagrīdes cīnītājus. Tā, piem., Nr. 14.—15. 1924. gada februārī-martā ir parakstīts — «redaktors», «vēl tas vecais redaktors», Nr. 16. 1924. gada aprīlī — «redaktors; LKJS loceklis», Nr. 17. 1924. gada maijā-jūnijā — «redaktors; pagaidām vēl nav apcietināts». Nr. 1. (20.) 1925. g. janvarī — «redaktors, Ļeņina armijas karavīrs» utt.

LKJS Rīgas organizācijas vairākas reizes izdeva kā savu organu latviešu valodā «Jaunatnes Cīņu», tā arī krievu valodā «Borba Molodjoži». «Jaunatnes Cīņa» kā LKJS Rīgas komitejas organs iznāca pirmo reizi 1925. gada janvarī (iznāca tikai viens numurs), otro reizi — no 1930. gada septembra līdz 1931. g. jūlijam (iznāca 8 numuri), trešo reizi — no 1933. gada septembra līdz decembrim (iznāca 4 numuri, no tiem Nr. 3.—4. novembrī-decembrī kā dubultnumurs). «Borba Molodjoži» iznāca no 1930. g. aprīļa līdz 1933. gada jūlijam (iznāca astoņi numuri).

Pēc 15. maija fašistiskā apvērsuma LKJS Rīgas komiteja kā savu organu sāka izdot — no 1934. g. augusta krievu valodā — «Krasnij Forštat», kas iznāca samērā mazā metienā (no 100—300 eksemplaru). Sakarā ar vienotās darba jaunatnes organizācijas — Latvijas Darba Jaunatnes Savienības — nodibināšanu 1936. g. jūlijā «Krasnij Forštat» pārdēvēts par «Bojevoj Forštat». Kā jau nosaukums rāda, avīzīti izplatīja galvenokārt tā saucamās Maskavas priekšpilsētas («foršstates») — tagadējā Maskavas rajona — krievu tautības darba jaunatnes vidū. Avīzīte iznāca līdz 1938. gada janvarim. Pavisam iznāca «Krasnij Forštat» — «Bojevoj Forštat» no 1934. g. augusta līdz 1938. g. janvarim 16. numuros.

1938. gada pavasarī LDJS Centralā Komiteja atjaunoja kopā ar LDJS Rīgas komiteju īpaša Rīgas organizācijas organa izdošanu latviešu valodā. Šā organa pirmais numurs ar virsrakstu «Jaunatnes nemiers» izdots 1938. g. aprīlī³³.

Līdz 1940. gada maijam iznāca 9 «Jaunatnes Nemiera» numuri.

Arī LKP un LKJS dažādu rajonu organizācijas izdeva savas avīzītes, bet tās iznāca ļoti neregulari un samērā īsu laiku, kā arī mazā metienā (no 100—500 eksemplaros)³⁴.

³³ «Jaunatnes Nemiera» pirmais numurs neiznāca kā LDJS CK un RK organs, bet kā LDJS Rīgas organizācijas 2. rajona komitejas organs; ar otro numuru «Jaunatnes Nemieru» parakstīja LDJS CK un RK.

³⁴ Galvenie izdevumi: «Rabočaja Žizņ» — krievu valodā, LKP un LKJS Latgales organizācijas Daugavpils pilsētas komitejas izdevums: Nr.Nr. 1.—4. (1925. g. marts-oktobris). Žurnālis hektografēts.

«Bjuleteņ» — LKP un LKJS Latgales organizācijas Daugavpils pilsētas komiteju izdevums Nr. 1, 1930. g. februārī krievu valodā.

«Komsomoļec» — LKJS Latgales organizācijas Daugavpils pilsētas komiteju izdevums Nr.Nr. 1.—3. (1930. g. jūnijs — septembris) krievu valodā.

Ļoti liels ir LKP un ĻKJS izdevumu skaits, ko izdeva dažādas partijas un jaunatnes organizācijas atsevišķām darblaužu grupām (darba zemniekiem, laukstrādniekiem, kareivjiem bezdarbniekiem, studentiem, skolniekiem utt.) un uzņēmumos. Sevišķi daudz tādu uzņēmumu žurnālu iznāca 20. gadu beigās un 30. gadu sākumā, kad LKP pēc VI Kominternes kongresa ķērās enerģiski pie savu uzņēmumu šūnu tīkla paplašināšanas. Vecākais no šāda veida izdevumiem ir «Sarkanais Strēlnieks», ko izdeva Latvijas Komunistiskās Partijas Liepājas kara organizācija baltās Latvijas armijas karavīriem. Pirmais numurs iznāca 1919. g. oktobrī, kad Liepājā trakoja apvienotās vācu un krievu baltgvardu Bermonta bandas. Dziļā pagrīdē turpinājās «Sarkanā Strēlnieka» iznākšana līdz 1920. g. 23. aprīlim, kad iznāk pēdējais — sestais numurs. Komunistiskās pagrīdes avīzes izdošanu kareivjiem partija atjauno 1928. g. novembrī, kad iznāk jaunā «Sarkanā Strēlnieka» pirmais numurs kā LKP kareivju organizācijas izdevums. Pavisam iznāca šā atjaunotā «Sarkanā Strēlnieka» 3 numuri (Nr. 1, 1928. g. novembrī, Nr. 1(2.) 1929. g. janvārī, Nr. 2.(3.) 1929. gada februārī). 1930. g. janvārī ĻKJS Centralā Komiteja izdod 2000 eksemplāros (ar rakstāmmašīnu drukāti, novilkti uz rotatora) vienreizēju izdevumu «Antimilitarais Darba Biļetens», bet šā paša gada septembrī LKP kareivju organizācija atkal atjauno nelegalās komunistiskās kareivju avīzes izdošanu ar nosaukumu «Sarkanais Kareivis». No 1930. g. novembra līdz 1935. gada aprīlim iznāk 20 ar rakstāmmašīnu nodrukāti un uz rotatora novilkti numuri, katrā no 10—15 lpp. ar kopēju tiražu 16.000 eks.

«Bjuļeten» — ĻKJS Latgales organizācijas Daugavpils pilsētas komitejas izdevums, Nr. 1 (1931. g. oktobrī) krievu valodā.

«Jaunais Komunars» — ĻKJS Rīgas organizācijas III rajona komitejas izdevums, Nr.Nr. 1.—3. (1932. g. janvāris — marts).

«Jūrmalas Komunars» — ĻKJS Rīgas organizācijas Jūrmalas rajona komitejas izdevums (viens numurs 1932. g. augustā — hektografēts).

«Sarkanais Bolderājietis» — LKP Rīgas organizācijas II rajona komitejas izdevums, Nr.Nr. 1.—4. (1938. g. maijs — septembris, katrs numurs pa 500 eksemplāru).

«Revolucionarais Jaunietis» — ĻKJS Rīgas organizācijas IV rajona komitejas izdevums, Nr.Nr. 1.—4. (1932. g. septembris — decembris, Nr. Nr. 1.—3. pa 100 eksemplāru, Nr. 4. — 1500 eks.).

«X rajona avīze» — LKP Rīgas organizācijas X rajona komitejas izdevums. 1932. g. Nr.Nr. 1.—2. (novembris — decembris), 1933. g. Nr.Nr. 1.—3. (janvāris — aprīlis). Nosaukums «X rajons» ir pieņemts aiz konspiratīviem apsvērumiem, spriežot pēc darba vietu korespondencēm, kas apraksta darba apstākļus un strādnieku ciņu Pārdaugavas uzņēmumos (Feldhuna tekstilfabrika, Smiņa cementfabrika utt.), tad «X rajons» būtu atšifrējums kā LKP Rīgas organizācijas II rajons, kura darbības rajons bija Pārdaugavā.

«Strādnieks», Nr. 1., 1940. gada jūnijā, LKP Rīgas organizācijas XIII rajona izdevums. Iespiests 300 eksemplāros.

Pirmo nelegālo komunistisko laukstrādnieku avīzi «Laukstrādnieku Cīņa» buržuazijas diktaturas laikā izdeva arī LKP Lejas-Kurzemes organizācijas komiteja 1920. g. 23. maijā. Zobodamās par buržuazisko presi un spiegu bariem, kas visur Kurzemē ložņāja pēc komunistu pagrīdes tipografijām, uz katra «Laukstrādnieku Cīņas» numura pēc avīzītes nosaukuma redakcija raksta: «Iznāk — kad nodrukāts». Ārkārtīgi grūtie pagrīdes apstākļi un zvēriskais buržuazijas terors neļāva šim LKP Lejas-Kurzemes organizācijas komitejas izdevumam iznākt ilgāku laiku. Paspēja iznākt tikai trīs numuri. (Pēdējais numurs, Nr. 3., iznāca 1920. g. 23. jūlijā). Otru reizi «Laukstrādnieku Cīņa» sāka iznākt kā LKP lauku organizācijas centralorgans 1925. gada jūlijā, iznākot līdz 1926. g. aprīlim. (Nr. 1., 1925. g. jūlijā Nr. 2., 1925. g. augustā, Nr. 3., 1925. g., septembrī, Nr. 4. 1925. g. oktobrī, Nr. 5., 1926. g. janvarī — februārī, Nr. 6., 1926. g. aprīlī).

No izdevumiem, kas veltīti revolucionarajai darba sieviešu kustībai, svarīgākie ir:

1) «Darba Sievietes Cīņa» — LKP Rīgas komitejas Sieviešu centra izdevums. Iznāca trīs numuri ar kopēju metienu 5100 eksemplaru (katrs numurs pa 1700 eksemplaru), katrs numurs pa 20 lpp. Nr. 1. iznāca 1931. gada septembrī, Nr. 2., 1931. g. oktobrī — novembrī, Nr. 1.(3.) 1932. gada martā.

2) «Strādniece» — LKP Sieviešu Centra izdevums. Iznāca 4 numuri ar kopēju tiražu 4000 eksemplaru, katrs numurs no 17—20 lpp. biezs. Nr. 1 iznāca 1932. gada martā, Nr. 2. — 1932. gada jūlijā, Nr. 3. — 1932. g. oktobrī, Nr. 1. (4.) — 1933. gada martā.

3) «Krasnaja Rabotnica» (krievu valodā) — LKJS Rīgas organizācijas I rajona komitejas izdevums. Iznāca 3 numuri pa 10 lpp. numurs. Nr. 1 iznāca 1932. gada augustā — septembrī, Nr. 2., 1932. g. oktobrī-novembrī, Nr. 3., 1933. g. martā.

Arodu un uzņēmumu avīžu un žurnālu skaits ir ļoti liels, un to iznākšanas laiks ir ļoti dažāds. Svarīgākie ir šādi (chronoloģiskā kārtībā):

1) «Bufalovietis» (latviešu valodā) un «Bufalovec» (krievu valodā) — LKP Rīgas rajona organizācijas III rajona «Bufalo» (tagad «Boļševička») šūnas izdevums. Iznāca trīs numuri 1928. g. aprīlī, maijā un jūlijā.

2) «Tekstilnieks» — LKJS Rīgas komitejas izdevums. Iznāca viens numurs 1928. g. decembrī ar daudzām korespondencēm no Rīgas tekstiluzņēmumiem par tekstilrūpniecībā nodarbināto darba jauniešu darba apstākļiem un cīņu.

3) «Varonis» — LKP Rīgas organizācijas IV rajona gumijas

fabrikas «Varonis» šūnas izdevums. Iznāca 2 numuri (Nr. 1. — 1929. g. oktobrī, Nr. 2. 1930. g. aprīlī).

4) «Resorietis» — LKP Rīgas organizācijas izdevums ar korespondencēm par valsts ierēdņu darba apstākļiem. Iznāca viens numurs — 1929. g. oktobrī.

5) «Ādnieks» — LKP Rīgas organizācijas IV rajona ādnieku šūnas izdevums. Iznāca viens numurs 1929. g. oktobrī.

6) «Liesma» — ĻKJS Skolnieku centra izdevums. 1929. g. novembrī iznāca viens numurs. «Liesmas» izdošana atjaunota 1933. g. decembrī kā ĻKJS Centralās Komitejas izdevums skolu jaunatnei. Līdz 1939. g. oktobrim iznāca 6 numuri.

7) «Feldhuniētis» — ĻKJS Rīgas organizācijas II rajona izdevums «Feldhuna» (tagadējā «Sarkanā Tekstilniece») tekstilfabrikas darba jauniešiem. Iznāca trīs numuri (Nr. 1, 1929. g. novembrī, Nr. 2., 1930. gada janvarī, Nr. 3., 1930. g. februārī).

8) «Jaunais Kocinieks» — ĻKJS Rīgas organizācijas I rajona izdevums kokzāģētavu strādniekiem. Iznāca 2 numuri (1930. g. februārī un martā).

9) «Trikotažas Strādniece» — LKP Rīgas organizācijas IV rajona komitejas izdevums. Iznāca viens numurs (1930. g. februārī).

10) «Transportjaunietis» — ĻKJS Rīgas organizācijas III rajona komitejas izdevums ostas strādniekiem. Iznāca viens numurs (1930. g. februārī).

11) «Laima» — LKP Rīgas organizācijas IV rajona šokolādes fabrikas «Laima» šūnas izdevums. Iznācis viens numurs (1930. g. februārī).

12) «Kurpnieks» — LKP Rīgas organizācijas I rajona komitejas izdevums. Iznācis viens numurs (1930. g. februārī).

13) «Sarkanais Dzelzceļnieks» — LKP dzelzceļnieku frakcijas izdevums. Šī avizīte turējās ilgāk par daudziem citiem aroda vai uzņēmuma izdevumiem. Pirmais numurs iznāca 1930. g. martā. Līdz 1935. g. aprīlim iznāca 31 numurs ar kopēju metienu 28.000 eksemplaru, katrs numurs no 15—20 lpp., drukāts ar rakstāmmašīnu un novilkts uz rotatora.

14) «Krasnij Kvadrat» (krievu valodā) — fabrikas «Kvadrats» komjauniešu orgāns (faktiski ĻKJS Rīgas organizācijas I rajona «Kvadrata» šūnas orgāns, jo «Kvadrata» šūna ietilpa I rajonā). Iznāca viens numurs 1930. g. aprīlī.

15) «Sarkanais Pastnieks» — LKP Rīgas organizācijas pastnieku šūnas orgāns. Iznāca viens numurs 1930. g. maijā.

16) «Krasnij Koževņik» (krievu valodā — LKP Latgales organizācijas Daugavpils pilsētas komitejas orgāns). Iznāca viens numurs 1930. g. maijā.

17) «Krasnij Prikazčik» (krievu valodā — ĻKJS Rīgas organizācijas I rajona komitejas izdevums (iznāca viens numurs 1930. g. maijā).

18) «Gloverietis» — ĻKJS Rīgas organizācijas IV rajona «Glover» (ķīmiska fabrika) šūnas izdevums. Iznāca četri numuri (1930. g. maijā un augustā).

19) «Juglietis» — ĻKJS Rīgas organizācijas izdevums tekstilfabrikas «Juglas Manufakturas» jaunatnei. Iznāca četri numuri (no 1930. g. novembra līdz 1931. g. februarim).

20) «Bez pajumtnieks» — LKP Rīgas organizācijas izdevums bezdarbniekiem. Iznāca 5 numuri ar kopēju tiražu 5000 eks. (no 1932. g. oktobra līdz 1933. g. martam).

21) «Sarkanais Rusk-Norskietis» — LKP Rīgas organizācijas II rajona kokzāģētavas «Rusk-Norsk» šūnas izdevums. Iznāca pavisam divi numuri (1933. gada martā un aprīlī)³⁵.

LKP vadošais teoretiskais žurnāls buržuazijas diktatūras laikā bija «Cīņas Biedrs». Pirmais «Cīņas Biedra» numurs iznāca 1920. g. martā kā Latvijas Komunistiskās partijas ārzemju biroja izdevums. No 1921. g. janvāra (Nr. 11) līdz 1934. g. martam (Nr. 3 (122) «Cīņas» Biedrs) iznāca kā Komunistiskās Internacionāles Latvijas sekcijas izdevums, bet no 1934. gada jūlija (Nr. 4 (123) līdz 1935. gada decembrim (Nr. 4 (130) kā Latvijas Komunistiskās partijas (Komunistiskās Internacionāles sekcijas) izdevums. No 1920. g. marta līdz 1935. gada decembrim iznāca 130 numuri. Pirmajā numurā 1920. g. martā redakcijas rakstā «Par jaunu cīņā» žurnāls sprauž sev uzdevumu: 1) nostiprināt nelegālo partijas organizāciju, 2) asināt proletariāta prātu un gribu gaidāmai socialistiskajai revolūcijai un 3) atsegt līdz galam buržuazijas mirstošās kundzības vēsturisko nespeku un aklumu³⁶.

³⁵ Bez minētajiem izdevumiem LKP vadībā partijas un jaunatnes organizācijas izplatīja vēl daudzus izdevumus, kurus neparakstīja kāda partijas vai jaunatnes organizācija, bet kas faktiski bija cieši saistīti ar komunistisko pagrīdes presi. Piemēram: «Šoferu cīņa» — šoferu revolucionārās arodpozīcijas izdevums (1. numurs 1934. g. janvārī); «Maiznieks» — apvienoto revolucionāro maiznieku un konditoru izdevums (divi numuri: 1940. g. februārī un martā). Šāda veida izdevumi, kas ir cieši saistīti ar partiju un kas arī pēc sava rakstura ir partejiski, ir divi revolucionāro studentu izdevumi 1939. un 1940. g. — «Katedra» (2. numuri 1939. g. februārī un martā) un «Darba Students» — Latvijas Universitātes antifašistisko studentu izdevums. Iznāca trīs numuri (1940. g. janvārī, februārī un martā). Sakarā ar grimstošā fašistiskā režīma 1940. g. aprīlī izdarītajiem arestiem antifašistu vidū, ceturtaam numuram sagatavotie manuskripti nonāca politiārvaldes rokās, un ceturtais «Darba Students» nr. neiznāca. «Darba Students» ir tagadējās avīzes «Padomju Students» priekštecis.

³⁶ «Cīņas Biedrs», Nr. 1, 1920. g. marts, 1. lpp.

«Cīņas Biedrs» savos 15 pastāvēšanas gados ir publicējis daudzus rakstus par LKP un LKJS stratēģijas un taktikas jautājumiem, par šķiru cīņas posmiem Latvijā, par buržuaziskās republikas ekonomiku un politiku, par Padomju Savienības socialistisko celtniecību un VK(b)P, par starptautisko revolucionāro strādnieku kustību.

«Cīņas Biedra» līdzstrādnieki bija vadošie Latvijas komunistiskās partijas biedri. Regulāri rakstīja «Cīņas Biedrā» Pēteris Stučka, redzamais Kominternes darbinieks Vilis Kņoriņš, LKP CK sekretārs Krūmiņš-Pilats, LKP CK sekretārs Kalnbērziņš-Zakijs, ievērojamais ekonomists Pečaks, Fr. Deglavsdadzijs (LPSR Zinātņu akadēmijas viceprezidents) profesors V. Miške, agrārproblemu pētnieks Kiršs, LKP CK loceklis Laroze-Mazais u. c.

Līdzīgs izdevums kā «Cīņas Biedrs» bija krievu valodā «Tovarišč» — LKP Centralās Komitejas un Latgales apgabala komitejas orgāns, kura pirmais numurs iznāca 1927. g. janvārī. Žurnāls iznāca no 1927. gada līdz 1933. gadam un bija domāts galvenokārt tām darbaļaužu masām, kas neprata latviešu valodu.

Žurnāls «Latvijas Komunistiskās Partijas Centralās Komitejas Biļetens» (no 1930. g. 1. novembra līdz 1934. gada jūlijam iznāca 28 numuri, no 1930. gada 1. novembra līdz 1932. gada decembrim žurnāls saucās: «Informācijas Biļetens») — LKP CK izdevums, kas iepazīstināja Latvijas darbaļaudis ar svarīgākajiem starptautiskās dzīves, kapitalistiskās pasaules ekonomikas un politikas jautājumiem, kā arī ar PSRS socialistiskās celtniecības problēmām. Žurnāls iznāca vienlaicīgi latviešu un krievu valodā. 1937. g. decembrī LKP CK atjaunoja žurnāla izdošanu ar nosaukumu «Starptautiskās Informācijas Biļetens». No 1937. g. decembra līdz 1940. gada martam iznāca 24 numuri.

LKJS Centralā Komiteja kā savu teoretisko žurnālu izdeva kopš 1933. gada decembra «Jauno Lielinieku». Žurnāls iznāca līdz 1935. g. augustam (iznāca 19 numuri), drukāts uz rakstāmašīnas un novilkts uz rotatora, 20—25 lpp. biezs, numurs — 500—700 eksemplāros.

Bez šiem žurnāliem LKP izdeva vēl citus propagandas rakstura žurnālus, kas iznāca samērā īsu laiku³⁷.

Ļoti ievērojams buržuazijas diktatūras laikā ir LKP un LKJS dažādu uzsaukumu skaits, ko izdeva sakarā ar dažiem notikumiem, revolucionāriem svētkiem un piemiņas dienām. Uzsaukumus izlaida LKP un LKJS centralās komitejas, apga-

³⁷ Svarīgākais ir «Propagandists» — Komunistiskās Internacionāles Latvijas sekcijas metodisks izdevums partijas propagandistiem. No 1929. gada marta līdz 1931. gada novembrim iznāca 15 numuri.

bala komitejas, rajonu komitejas un šūnas. Visvairāk uzsaukumu iznāca sakarā ar revolucionārām cīņas dienām (uzsaukumi, kas veltīti 1. Maijam, starptautiskajai jaunatnes dienai — 1. septembrim, Lielās Oktobra revolūcijas gada dienai — 7. novembrim, V. I. Leņina nāves atceres dienai — 21. janvarim, Parīzes Komunas gadadienai — 18. martam, 1905. gada notikumu atceres dienām — 9. janvarim Pēterburgā un 13. janvarim Rīgā, 1919. g. padomju varas periodam Latvijā — 3. janvarim un 22. maijam utt.) LKP un LKJS uzsaukumos griežas pie visām darbaļaužu grupām — pie strādniekiem, darba zemniekiem, laukstrādniekiem, zvejniekiem, inteliģences, darba jaunatnes, trūcīgās skolu jaunatnes un darba studentiem, kareivjiem un armijā jauniesaucamiem. Ir uzsaukumi, kas specialī veltīti atsevišķās rūpniecības nozarēs nodarbinātiem strādniekiem — metalistiem, tekstilniekiem, kurpniekiem, drēbniekiem, miesniekiem utt., kā arī atsevišķu uzņēmumu, fabriku un darbnīcu strādniekiem. Kopējā LKP un LKJS nelegālo uzsaukumu tiraža no 1919. g. jūlija līdz 1940. gada jūnijam, neieskaitot plakatus un atsevišķus lozungus, ir apmēram 14.338.000 eksemplaru, kas ir ļoti ievērojams skaits, ja ņem vērā, kādos grūtos apstākļos šie uzsaukumi ir izlaisti un izplatīti³⁸.

Uzsaukumu izdošana satracināja policiju un politpārvaldi zināmā mērā vēl vairāk kā cita veida izdevumi — avīzes, žurnāli, plakāti utt. Spriežot pēc policijas un politiskās pārvaldes statistikas par komunistiskās preses izdevumu izplatīšanu, 20 gadu laikā gandrīz katrā Latvijas stūrī atrasti komunistiski uzsaukumi. 1925. g. politiskā pārvalde reģistrē Rīgā vien 303 komunistiskās literatūras izplatīšanas gadījumus³⁹, 1926. g. — 217 gadījumus⁴⁰, 1928. g. — 195 gadījumus⁴¹, 1929. g. — 310 gadījumus⁴², 1933. gadā — 415 gadījumus⁴³. Arī Ulmaņa valdības fašistiskajam apvērsumam 1934. g. 15. maijā un tam seko-

³⁸ Aprēķināt pilnīgi noteikti visu nelegālo LKP un LKJS uzsaukumu kopējo metienu no 1919. gada līdz 1940. gadam ir ļoti grūti, jo, pirmkārt, nav uzglabājušies visi dotie uzsaukumi, un, otrkārt, bieži vien uz pašiem uzsaukumiem nav uzrakstīts izlaisto eksemplaru skaits, kas apgrūtina noteiktu eksemplaru skaita aprēķinu. Tāpēc augšā minētais skaits ir aptuvens un nebūt nepretendē uz pilnību; katrā ziņā precizēšana varētu šo skaitli vēl palielināt.

³⁹ LPSR CVA, f. 3235, nod. III, 1. Nr. 436 (Saraksts par atrastām izkaišitajām proklamācijām 1925. gadā Rīgas rajonā).

⁴⁰ Tas pats, 1. Nr. 419.

⁴¹ Tas pats, 1. Nr. 409., samērā mazais izplatīšanas gadījumu skaits, kas ir bijis zināms politiskajai pārvaldei 1928. g., pa daļai izskaidrojams ar to, ka šim gadā partijai izdevās izdot daudz plašākos apmēros kā agrākos gados (un arī vēlākos) legalu literatūru, ko izdeva legalās strādnieku organizācijas partijas iespaidā.

⁴² Tas pats, 1. Nr. 406.

⁴³ Tas pats, 1. Nr. 446.

jošam neganta terora pastiprinājumam pret revolucionāro strādnieku kustību neizdevās ierobežot komunistisko uzsaukumu izplatīšanu. Taisni otrādi, fašistiskās diktaturas gados politpārvaldes špiki aizsūšies skraidīja apkārt, lai izķertu visus proklamāciju izplatītājus, drukātājus un rakstītājus. Tomēr viņi ir spiesti konstatēt, ka komunistiskā literatura tiek vairāk izplatīta nekā pirms 1934. gada 15. maija apvērsuma. 1936. gadā atkal tikai Rīgā politiskā pārvalde reģistrē 445 komunistiskās literatūras izplatīšanas gadījumus⁴⁴, 1938. gadā — 413 gadījumus⁴⁵. Jāņem vērā, ka minētie komunistisko proklamāciju izplatīšanas gadījumi ir tikai tādi, par kuriem zināja politiskā pārvalde, bet faktiski literatūras izplatīšanas gadījumu būs bijis daudz vairāk, jo ne par visiem gadījumiem dabūja zināt politiskā pārvalde.

Sevišķi daudz uzsaukumu Latvijas komunisti izplatīja pirms fašistiskās diktaturas gāšanas 1940. gada ziemā un pavasarī. 1940. g. pirms 1. Maija, neraugoties uz daudzu partijas un jaunatnes darbinieku apcietināšanu aprīlī, politiskās pārvaldes priekšnieks ziņojumā Iekšlietu ministram raksta, ka uzsaukumu ir izplatīts nesalīdzināmi vairāk nekā iepriekšējos gados, pie kam viņam vēl jāpiemetina, ka viņa ierēdņi atraduši esot daudz mazāk nekā agrākos gados.

⁴⁴ LPSR CVA, f. 3235, nod. XI, l. Nr. 4, 754., 730., 701., 678., 651., 627., 607., 585., 566., 537., 497., 473. lpp.

⁴⁵ Tas pats, l. Nr. 5., 559, 524., 481., 438., 401., 360., 416., 277., 212., 111., 165. lpp.

PIELIKUMS

V. I. Ļeņina darbu tulkojumu izdošana un izplatīšana pagrīdes apstākļos buržuazijas diktatūras periodā

Ārkārtīgi liela un svarīga nozīme ir Ļeņina atsevišķu darbu tulkošanai latviešu valodā un to izdošanai un izplatīšanai buržuazijas diktatūras laikā. Latvijas Komunistiskā Partija centās, arī visgrūtākajos pagrīdes apstākļos padarīt pieejamus marksisma-ļeņinisma klasiķu nemirstīgos darbus plašam darbaļaužu masām. Valdošā buržuazija centās aizliegt un konfiscēt marksistisko literatūru, bet par spīti drausmīgajām represijām Latvijas Komunistiskā partija atrada ceļus un līdzekļus, lai bez buržuaziskās valsts cenzūras atļaujas izdotu Ļeņina darbus. Marksisma-ļeņinisma klasiķu darbi rādīja Latvijas komunistiem pareizo ceļu cīņā par padomju varas uzvaru Latvijā, mācīja, kā izlabot radušās kļūdas, kā izvairīties no jaunām kļūdām, kā pareizi izstrādāt partijas stratēģiju un taktiku. Pirmos Ļeņina darbu tulkojumus pagrīdē nacionalās buržuazijas valdīšanas laikā Latvijas Komunistiskās partijas grāmatu apgādniecība «Spartaks» izdeva jau 1920. gadā. Krājumā «Uz Satversmes sapulces vēlēšanām» ir ievietots latviskā tulkojumā V. I. Ļeņina «Sveiciens itāliešu, franču un vācu komunistiem»¹. «Cīņas biedra» 1920. g. augusta burtnīcā ievietota V. I. Ļeņina slavenās grāmatas «Bērnišķīgā «kreisuma» slimība komunismā» desmitā nodaļa — «Daži slēdzieni»². 1920. g. septembrī iznāca latviskā tulkojumā pilnībā V. I. Ļeņina grāmata: «Bērnišķā «kreisuma» slimība komunismā»³. Sakarā ar Komunistiskās internacionāles otro kongresu «Cīņas biedra» 1920. g. jūlija burtnīcā publicētas V. I. Ļeņina «Tezes par nacionālo un koloniju jautājumiem»⁴. Piezīmē par tezēm «Cīņas biedrā» ir rakstīts: «Šīs tezes, kā b. Ļeņins pats paskaidro, «Kom. (unistiskās) Int. (ernacionales)»

¹ Uz Satversmes sapulces vēlēšanām! «Spartaks», 1920. g.

V. I. Ļeņins, Sveiciens itāliešu, franču un vācu komunistiem, 19.—27. lpp.

² «Cīņas biedrs», Nr. 6, 1920. g. augusts. N. Ļeņins: Daži slēdzieni, 1.—171. lpp.

³ V. I. Ļeņins, «Bērnišķīgā «kreisuma» slimība komunismā». 1920. g. LKP grāmatu apgādniecība «Spartaks», 89. lpp.

⁴ «Cīņas biedrs», Nr. 5. 1920. g. jūlijs. «B. Ļeņina tezes par nacionālo un koloniju jautājumiem», 1.—61. lpp.

11. nr.-ā, ir tikai pirmais nepārlabots uzmetums»⁵. 1920. g. «Spartaka» izdevniecībā vēl iznāca sekojošie V. I. Ļeņina darbi: «Satversmes sapulces vēlēšanas un proletariata diktatura»⁶, «Valsts un revolūcija» (latviešu valodā grāmata tulkota no otra krievu izdevuma)⁷, «Vai lielinieki notūrēs valsts varu savās rokās?» (ar P. Stučkas priekšvārdu)⁸, «Lielais pasākums». Pēdējais 1920. g. iznākušais V. I. Ļeņina darbs latviešu valodā publicēts «Cīņas biedra» 1920. g. decembra burtnīcā — «Piezīmes pie diktaturas jautājuma vēstures»⁹.

Minēto¹⁰ V. I. Ļeņina darbu iznākšanai latviešu valodā pagrīdes apstākļos 1920. g. bija milzīga idejiska un organizatoriska nozīme Latvijas Komunistiskās partijas nostiprināšanā un norūdišanā.

Pēc 1919. g. sakāves partija bija iedzīta dziļā pagrīdē, tai bija jāpārkārto savas rindas, jāizveido nelegāls aparāts, jaunos apstākļos jāsaistās ar darbaļaužu masām pilsētās un uz laukiem. Tā saucamās «demokratiskās» buržuaziskās Latvijas republikas atbaidošā asiņainā seja, zvēriskais baltais terors, kā arī zināmā mērā partijas un proletariata revolucionārā spēka pārvērtēšana toreizējā konkrētajā Latvijas politiskajā situācijā noveda pie kļūdainām tendencēm partijas ierindas biedros un pat Centralās Komitejas locekļu starpā. Ņemot vērā, ka ārkārtīgas represijas pret komunistiem, nāves sodi un izsūtīšana no Latvijas visstiprākā mērā traucēja, ja nepadarīja pavisam neiespējamu, LKP piedalīšanos buržuaziskās Latvijas republikas Satversmes sapulces vēlēšanās 1920. gadā, LKP nolēma darbaļaužu masās aģitēt par nepiedalīšanos Satversmes sapulces vēlēšanās. Tieši uz aktīvu vēlēšanu boikotu partija gan neaicināja, bet skaidrības par ieturamo taktiku daudzos partijas biedros arī nebija. LKP Centralā Komiteja 1920. g. martā izlaida uzsaukumu 15.000 eksemplāros «Nost Satversmes sapulci!», kurā nebija konkrēta norādījuma darbaļaudīm, kā rīkoties sakarā ar Satversmes sapulces vēlēšanām. Pret šādām apslēptām sektantiskām ten-

⁵ «Cīņas Biedrs» Nr. 5. 1920. g. jūlijs. «Biedra Ļeņina tezes par nacionālo un koloniju jautājumiem», 51. lpp.

⁶ V. I. Ļeņins, Satversmes sapulces vēlēšanas un proletariata diktatura, 1920. g. LKP grāmatu apgādniecība «Spartaks», 28. lpp.

⁷ V. I. Ļeņins-V. Uljanovs, Valsts un revolūcija. 1920. g. LKP grāmatu apgādniecība «Spartaks», 80. lpp.

⁸ V. I. Ļeņins, Vai lielinieki notūrēs valsts varu savās rokās? Ar P. Stučkas priekšvārdu. LKP grāmatu apgādniecība «Spartaks» 62. lpp.

⁹ «Cīņas biedrs», Nr. 10, 1920. g. decembris. V. I. Ļeņins: Piezīmes pie diktaturas jautājuma vēstures, 35.—38. lpp.

¹⁰ Bez minētajiem darbiem 1920. g. vēl ir publicēts «Cīņā» (Nr. 8) 431 (1920. g. 20. februārī) plašs izvilums no V. I. Ļeņina gala vārda Krievija VII padomju kongresa ar virsrakstu «Krievijas strādņ. (ieku) Pad. (omju) septītais kongress (b. Ļeņina gala vārds)».

dencēm, kas varēja partijā ienest ideoloģisku neskaidrību un atraut to no masām, V. I. Ļeņina darbi, īpaši viņa darbs «Bērnišķīgā «kreisuma» slimība komunismā», deva tik nepieciešamo skaidrību, aizstāja sastingušo dogmu un doktrinarismu ar radošo marksismu. Šis V. I. Ļeņina darbs mācīja Latvijas komunistiem, kādas bīstamas sekas var būt sektantiskai atrautībai no masām, nepareizam stāvokļa novērtējumam. Šis V. I. Ļeņina ģenialais darbs rādīja Latvijas komunistiem ceļu, rādīja viņiem, ka cīņa par Padomju varu būs grūta un neatlaidīga, ka uzvarēs šinī cīņā partija tikai tad, kad viņa būs nesaraujami saistīta ar darba ļaužu masām, kad tā atbrīvosies pilnīgi no sektantiskās noslēgtības. Nevienu reizi vien partijai bija jāatgriežas savā grūtajā un upuriem bagātajā cīņā par padomju varas uzvaru Latvijā pie šiem V. I. Ļeņina aizrādījumiem. 1921. gadā LKP grāmatu apgādniecība izdeva divus fundamentālus V. I. Ļeņina darbus latviešu tulkojumā — «Imperialisms kā kapitalisma jaunākais posms»¹¹ un «Proletariskā revolūcija un renegats Kautskis»¹². Šie V. I. Ļeņina darbi apbruņoja Latvijas Komunistisko partiju ar visasākajiem ieročiem, lai atmaskotu buržuaziskās Latvijas republikas šķietamo «neatkarību», lai parādītu tās verdzisko atkarību no imperialisma, lai atklātu Latvijas meņševiku, šo tipisko kautskianiešu «revolucionāro» fražu melīgumu, lai parādītu darbaļaužu masām viņu nodevīgo, renegatisko dabu un darbus, lai nesaudzīgi cīnītos pret kautskianisma izpausmēm pašā komunistiskajā partijā un bez žēlastības tās izkaustu, lai kādā formā tās parādītos.

Tanī pašā 1921. gadā LKP izdeva latviešu valodā V. I. Ļeņina brošuru «Par pārtikas nodokli»¹³. Brošūra iznāca partijas izdotajā brošuru seriņā — «Mazā Krievijas bibliotēka» — kā pirmais numurs, lai iepazīstinātu Latvijas strādniekus un īpaši darba zemniekus ar jaunās padomju valsts dzīvi. «Cīņas biedrā» 1921. g. publicēti divi mazāki V. I. Ļeņina raksti — «Viltus runas par brīvību»¹⁴ un «Uz Oktobra revolūcijas IV gada svētkiem»¹⁵. Plašāks izvilkums no Ļeņina tezēm par arodbiedrībām ir iespiests «Cīņas» 25. (448.) numurā, kas izdots 1921. g.

¹¹ V. I. Ļeņins, Imperialisms kā kapitalisma jaunākais posms, 1921. g. LKP grāmatu apgādniecība «Spartaks», 5000 eks. 84. lpp.

¹² V. I. Ļeņins-Vl. Uljanovs, Proletariskā revolūcija un renegats Kautskis. LKP grāmatu apgādniecība «Spartaks», 1921. g. 5000 eks., 90. lpp.

¹³ Mazā Krievijas bibliotēka, Nr. 1., V. I. Ļeņins, Par pārtikas nodokli. Jaunās politikas nozīme un viņa noteikumi, 1921. g. LKP grāmatu apgādniecība «Spartaks», 500 eks., 43. lpp.

¹⁴ «Cīņas biedrs», Nr. 11, 1921. g. janvaris, V. I. Ļeņins, Viltus runas par brīvību», 9.—37. lpp.

¹⁵ «Cīņas biedrs» Nr. 15, 1921. g. novembris, V. I. Ļeņins, Uz oktobra revolūcijas IV gadu svētkiem, 20.—29. lpp.

5. martā¹⁶. 1924. gadā sakarā ar «Cīņas» 20 gadu jubileju no jauna iespiests ir V. I. Ļeņina raksts «Cīņas» jubilejas numuram» 1910. gadā¹⁷. Šis pats raksts arī iespiests «Cīņas Biedrā» 1924. g. 24. numurā¹⁸. Pēc V. I. Ļeņina nāves «Cīņa» aicina visus partijas biedrus cītīgi studēt leņinismu. «Nostiprinot savu zinātnisko atziņu», — raksta «Cīņa», «mēs stiprināsim savu pārliecību un tā sekmīgāki varēsim vest cīņu par strādniecības atsvabināšanu no kapitāla jūga un socialisma sasniegšanu. Tādēļ, biedri, lai nostiprinām Ļeņina piemiņu savā apziņā, izstudējot viņa mācības, izstudējot zinātnisko leņinismu»¹⁹. 1929. g. «Cīņas Biedrā» pirmo reizi latviešu valodā ir pilnīgi iespiests V. I. Ļeņina «Platformas projekts Latvijas Socialdemokratijas IV kongresam»²⁰. V. I. Ļeņins, Raksti, III izd., XVII sēj., 61.—67. lpp., IV izd., XIX sēj., 87—94. lpp). Šo platformas projektu Ļeņins uzrakstīja 1913. g. maijā latviešu boļševikiem sakarā ar Latvijas Socialdemokratijas IV kongresa sagatavošanu. Cīņa starp boļševikiem un meņševikiem Latvijas Socialdemokratiijā bija toreiz ļoti asa, LSD Centralā Komiteja un centralā organa redakcija 1913. g. atradās meņševiku-likvidatoru un samierinātāju rokās. Latviešu boļševiki nodibināja savu frakciju, kurai V. I. Ļeņins ar savu «Platformas projektu» deva vadošus norādījumus tās cīņā pret likvidatorisko LSD vadību. Šo projektu pirmo reizi latviešu valodā publicēja boļševistiskais Latvijas Socialdemokratijas Ārzemju grupu birojs 1913. g. novembrī sava «Biļetena» 8. numurā kā atsevišķu novilkumu un sava «Biļetena» 9/10 numurā 1913. g. 20(7) novembrī kā ievadrakstu. Bet toreiz šis Latvijas revolucionarajai strādnieku kustībai tik svarīgais dokuments netika publicēts pilnīgi. «Biļetena» redakcija samierinātāju elementu iespaidā izlaida nodalījumu par nacionālo jautājumu ar asiem uzbrukumiem antimarksistiskajai «nacionāli-kulturalai autonomijai» un Ļeņina kvēlo aicinājumu Latvijas socialdemokratiijai — palikt uzticīgai proletariskajam internacionālismam. Arī citus nodalījumus toreiz «Biļetena» redakcija pa daļai saīsināja un grozīja. Tikai pēc «Platformas projekta» pilna teksta publicēšanas V. Ļeņina rakstu III izde-

¹⁶ «Cīņa», Nr. 25 (448), 1921. g. 5. martā. Arodbiedrību jautājums Krievijā, 3. lpp.

¹⁷ «Cīņa», Nr. 50 (470), 1924. g. martā, V. I. Ļeņins, «Cīņas» jubilejas numuram, 16. lpp.

¹⁸ «Cīņas biedrs», Nr. 24., 1924. g. V. I. Ļeņins, «Cīņas» jubilejas numuram, 24.—28. lpp.

¹⁹ «Cīņa» Nr. 51 (471), 1924. g. maijs. Ievadraksts «Studējat leņinismu», 1. lpp.

²⁰ «Cīņas biedrs», Nr. 1—2 (64—65), 1929. g. janvāris-februāris. V. I. Ļeņins, «Platforma Latvijas Socialdemokratijas IV kongresam. 105.—114. lpp. «Cīņas biedrā» virsraksts nav precīzs, virsrakstā ir runa par platformu, kamēr patiesībā jābūt — «platformas projekts».

vuma XVII sējumā 1929. g. varēja arī «Cīņas Biedrā» parādīties pilnā tekstā tulkojums latviešu valodā. Nekavējoša šā svarīgā Ļeņina dokumenta teksta tulkošana un publicēšana latviešu valodā ir neapšaubāms «Cīņas Biedra» nopelns, jo šis dokuments parāda visai spilgti, kāda milzīga, neatsverama loma bija Vladimiram Iljičam Ļeņinam cīņā par boļševisma uzvaru organizētajā Latvijas strādnieku kustībā.

Sakarā ar Komunistiskās Internacionales desmito gadadienu «Cīņas Biedrā» ir iespiests Ļeņina raksts «Trešā internacionale un viņas vieta vēsturē»²¹. 1933. g. martā «Cīņas Biedrā» iespiesta Ļeņina runa 1918. g. 7. novembrī, atklājot pieminekli Marksam un Engelsam²².

1933. g. sakarā ar Kārļa Marksa nāves 50. gadadienu izdots legāli buržuazijas diktaturas laikmetā pirmo (un pēdējo) reizi viens Ļeņina darbs latviešu valodā. Tas bija V. I. Ļeņina raksts: «Kārlis Markss» (īss biogrāfisks apraksts ar marksisma izklāstījumu), kas pirmo reizi publicēts 1915. gadā Granata enciklopediskajā vārdnīcā 28. sējumā ar parakstu V. Iljins (V. I. Ļeņins, Raksti, IV izd., 21. sēj., 27—74. lpp.). Lai apietu stingro cenzuru, rakstu izdeva ar kāda J. Dreimaņa vārdu. Pieminot Ļeņina vārdu, tulkojums būtu apķīlāts²³. Šinī tulkojumā gan neietilpst viss Ļeņina raksts, jo ir izlaistas nodaļas par socialismu un proletariāta taktisko cīņu, kā arī pārējās nodaļās izdarīti dažī saīsinājumi. Neraugoties uz šiem saīsinājumiem un izlaidumiem, grāmatiņai bija liela nozīme cīņā pret meņševiku netīro vēstures viltošanas kampaņu sakarā ar Kārļa Marksa nāves 50. gadadienu. Meņševiki bija laiduši klajā veselu rakstu krājumu kurā viņu «teoretiķi» nesekmīgā kārtā mēģināja savu oportunismu un melno strādnieku lietas nodevības darbu segt ar Kārļa Marksa autoritāti un savu riebīgo revolucionārā marksisma viltojumu un kropļojumu plaši izreklamēt par «to īsto marksismu». Ļeņina skaidrība, katram strādniekam saprotamā, dziļi zinātniskā marksisma mācības īsā izklāstīšana šinī rakstā sagrava pīšļos meņševiku savārstījumus un viltojumus. J. Dreimaņa grāmatiņa bija dažās dienās izpirkta, un kamēr buržuaziskās republikas Iekšlietu ministrijas preses un biedrību nodaļas brīvā vārda žņaudzēji attapās un sāka interesēties par grāmatiņas autoru, Ļeņina raksts jau bija atradis ceļu uz Latvijas strādnieku dzīvokļiem.

²¹ «Cīņas biedrs», Nr. 3 (66), 1929. g., marts. V. I. Ļeņins, Trešā internacionale un viņas vieta vēsturē, I.—10. lpp.

²² «Cīņas biedrs», Nr. 3 (112) 1933. g. marts, V. I. Ļeņina, runa pie Marksa un Engelsa pieminekļa atklāšanas 1918. g. 7. novembrī, 37.—38. lpp.

²³ Sabiedriski zinātniska bibliotēka, Nr. 1. J. Dreimanis, Kārlis Markss. Rīgā, 1933. g. K(omandit) S(abiedrība) «Laikmets», 32. lpp. Grāmatiņa šodien bibliogrāfisks retums, jo fašistiskās diktaturas laikā iznīcināti gandrīz visi eksemplāri.

Tūlīņ pēc 1934. g. 15. maija fašistiskā apvērsuma grāmatiņa tika konfiscēta un politiskās pārvaldes špiki, izdarot kratīšanas, meklēja to. Ka aiz «J. Dreimaņa» slēpās V. I. Ļeņins, to buržuaziskās Latvijas «aizliegtās» literatūras specialisti» tā arī neuzzināja.

V. I. Ļeņina darbu izdošana Latvijas pagrīdē ir ļoti liels LKP nopelns. Šie darbi palīdzēja partijai audzināt savus biedrus marksisma-ļeņinisma un proletariskā internacionālisma garā, nesaudzīgi apkarot oportunistus un citus revolūcijas nodevējus un rādīja Latvijas komunistiem vienīgo ceļu, pa kuru ejot, tie varēja vadīt darbaļaužu masas uz sacelšanos pret fašistisko diktatūru, par Latvijas patieso neatkarību un brīvību, par Padomju Latviju.

АННОТАЦИЯ

Статья «Заметки о подпольных изданиях коммунистической печати в Латвии с 1919—1940 гг.» пытается дать краткий обзор о подпольных печатных изданиях (газеты, журналы, листовки и т. д.) Коммунистической партии и комсомола Латвии в период буржуазной диктатуры, когда Компартия и комсомол Латвии были силами внешней и внутренней контрреволюции загнаны в подполье и подвергались жесточайшим репрессиям. Статья задумана как введение к специальному исследованию о роли коммунистической печати в борьбе трудящихся Латвии за советскую власть. В статье есть сведения об изданиях коммунистической печати (центральных и местных), их тираже, распространении, подпольных типографиях и работниках подпольной печати. Особое внимание обращается на центральный орган КП Латвии «Циня» («Борьба»), на его тесную связь с трудящимися массами Латвии. В особом приложении дается обзор о подпольных изданиях работ и статей В. И. Ленина, которые вышли в упомянутый период.

А. Я. Зиле

Доц. кафедры истории СССР

ВОССТАНОВЛЕНИЕ И СТРОИТЕЛЬСТВО ПРОМЫШЛЕННОСТИ И ТРАНСПОРТА В СОВЕТСКОЙ ЛАТВИИ В 1919 ГОДУ

После аннулирования Советским Правительством РСФСР трагического Брестского мира XVII партийная конференция большевиков Латвии, проходившая нелегально 18—19 ноября 1918 г. в Риге, нацелила партийные организации и трудящиеся массы Латвии на подготовку и проведение вооруженного восстания и установление Советской власти.

Свыше месяца длилась упорная, героическая борьба трудящихся Латвии за установление Советской власти. В ходе этой борьбы происходил слом старой государственной машины и создание Советов рабочих и безземельных депутатов. 17 декабря 1918 г. в г. Валке было образовано Временное Советское Правительство Латвии, которое, выражая волю подавляющего большинства латышского народа, провозгласило установление в Латвии диктатуры пролетариата и объявило Латвию Социалистической Советской Республикой.

13 января 1919 г., после победы вооруженного восстания на большей части территории Латвии, в Риге собрался съезд Советов рабочих, безземельных и стрелковых депутатов объединенной Латвии. В нем приняли участие 705 делегатов от всех уездов Латвии, в т. ч. Вентспилса и Лиепая, еще находившихся под гнетом иностранных оккупантов и национальной буржуазии. На съезде была принята Конституция Социалистической Советской Республики Латвии, которая закрепила победу социалистической революции и установление диктатуры пролетариата. На съезде было выбрано Советское Правительство Латвии, в состав которого вошли только большевики. Благодаря безраздельному влиянию среди трудящихся масс Латвии большевиков, в состав уездных Советов также были выбраны только большевики, а в состав волостных Советов — большевики и беспартийные, полностью стоявшие на позициях большевиков.

С первых же дней своего существования Советское Прави-

тельство Латвии и местные Советы приступили к социалистическим преобразованиям во всех областях хозяйственной, общественной и культурной жизни.

Советское Правительство Латвии издало декреты о национализации земли, банков, крупной и средней промышленности и транспорта. Проведением в жизнь этих декретов было ликвидировано противоречие между общественным характером производства и частно-капиталистической формой присвоения и создана экономическая основа диктатуры пролетариата. Одновременно с ликвидацией старых производственных отношений и созданием новых происходило становление и развитие новой социалистической надстройки, в том числе и нового аппарата управления хозяйством страны.

Новым органом хозяйственного управления Республики стал Совет Народного Хозяйства ЛССР созданный на 1 съезде Советов объединенной Латвии. Согласно уставу СНХ, утвержденному Советским Правительством Латвии: «Совет Народного Хозяйства является составной частью Советского Правительства Латвии. Совет регулирует, организует и направляет все производство и распределение производства Латвии, заведует и руководит всеми учреждениями производства и распределения Социалистической Советской Республики Латвии»¹. Кроме того, Совнархоз ЛССР планировал работу всех отраслей народного хозяйства и имел право высшего контроля над ними. В его компетенцию входило рассмотрение финансового бюджета Республики до внесения его во ЦИК. Комиссариаты Промышленности, Сообщения, Строительства, Сельского Хозяйства и Труда входили в Совнархоз и работали под его непосредственным руководством. Совнархозы были созданы и в уездах. Председатель уездного исполкома одновременно являлся и председателем уездного Совнархоза. Уездные Совнархозы подчинялись Совнархозу Республики и уездному исполкому и Совету Рабочих Депутатов.

С первых дней своего существования Советское Правительство особое внимание уделило вопросам социалистической перестройки, восстановления и строительства промышленности и транспорта, поскольку от них зависела перестройка сельского хозяйства на социалистических началах, оборона Республики и подъем других отраслей народного хозяйства.

Коммунистическая Партия и Советское Правительство Латвии при восстановлении промышленности Латвии встретились с большими трудностями, которые были вызваны рядом обстоятельств.

¹ П. Стучка, «Пять месяцев Социалистической Советской Латвии», ч. 11, изд-во ЦК КПЛ, 1921 г., стр. 35.

1. Крупная промышленность вместе с рабочими была эвакуирована вглубь России. Оборудование оставшихся мелких предприятий было расхищено немецкими оккупантами и национальной буржуазией.

2. На территории Латвии, начиная с 1915 г., происходили непрерывные военные действия, в результате которых вся экономическая жизнь, в т. ч. и сельское хозяйство, пришла в полный упадок. За годы хозяйничания немецких оккупантов были вывезены все продовольственные запасы, и рабочим приходилось восстанавливать промышленность при голодном пайке, что сильно снижало производительность труда.

3. В Латвии Советская власть была восстановлена только в 1919 г. Чтобы не отстать от Советской России, ей ускоренными темпами приходилось решать как задачи слома хозяйственной мощи буржуазии и сосредоточения в своих руках командных высот народного хозяйства, которые в РСФСР были в основном решены еще в 1918 г., так и задачи строительства нового Советского народного хозяйства и организационного закрепления одержанных побед. К тому же все эти задачи приходилось решать в условиях непрерывной борьбы с внутренней и внешней контрреволюцией.

Но в некотором отношении Латвия в 1919 г. находилась в гораздо лучшем положении, чем РСФСР в 1918 г. Советская Латвия не была изолирована от других Советских республик. Как в борьбе с интервентами, так и в строительстве советской экономики она могла опираться на опыт, помощь и поддержку Советской России.

КПЛ и руководимые ею трудящиеся массы Латвии мыслили восстановление и социалистическую перестройку своей экономики в тесном контакте с другими Советскими республиками и в первую очередь с РСФСР. И это нашло свое отражение в решениях КПЛ и Советского Правительства Латвии. Например, в резолюции XVII конференции СДЛК², которая проходила до установления Советской власти в Латвии, сказано: «Восстановление хозяйственной жизни Латвии возможно только при социалистической политике, при падении капиталистической таможенной политике и при наиболее тесном сближении хозяйства и финансов Латвии и Российской Социалистической Советской Федеративной Республикой»³.

Еще в ходе вооруженных восстаний, до создания Совета Народного Хозяйства, местные Советы брали в свои руки управление предприятиями бежавших контрреволюционеров.

² СДЛК с VI съезда (1-е марта 1919 г.) стала именоваться Коммунистической Партией Латвии.

³ 25 лет ЛКП, изд-во «Прометей», 1929 г., стр. 434.

10 января 1919 г. был опубликован декрет Советского Правительства Латвии, согласно которому: «...все изданные до 25 декабря 1918 г. Правительством РСФСР декреты имеют силу и в пределах Советской Республики Латвии...»⁴ Советское Правительство и уездные Советы, руководствуясь декретами РСФСР, приступили к национализации промышленности Латвии. Согласно декрету, национализации подлежали лишь крупные и средние предприятия и предприятия бежавших контрреволюционеров. Фактически уже в январе были национализированы все промышленные предприятия, в том числе и мелкие. Это объясняется с одной стороны тем, что классовые противоречия в Латвии были настолько острыми, что подавляющая часть буржуазии оказалась в лагере контрреволюции и после изгнания Красной Армией немецких оккупантов бежала в Лиепая под защиту империалистов Антанты; другая часть национальной буржуазии, главным образом мелкая, была окончательно разорена немецкими оккупантами и сама не могла наладить производство на своих предприятиях.

Проведение национализации в очень сжатые сроки и быстрое налаживание производства на национализированных предприятиях было возможно благодаря тому, что активную помощь органам Советской власти оказали рабочие коллективы и профсоюзные организации предприятий и мастерских. Они просили Советы национализировать то или иное предприятие, они сообщали о запасах сырья и продовольствия, спрятанных фабрикантами, и из их среды выдвигались члены Правлений и Контрольных Комиссий, которые управляли предприятиями.

Реализация народно-хозяйственного плана в области промышленности, а также руководство работой национализированных предприятий были возложены на созданный I Съездом Советов объединенной Латвии Комиссариат Промышленности.

Комиссариат промышленности имел следующие отделения:

- 1) бюджетно-финансовый;
- 2) отдел регистрации и распределения материалов и орудий производства;
- 3) отдел управления промышленностью;
- 4) отдел организации и инспектирования.

Бюджетно-финансовый отдел ведал денежными операциями Комиссариата Промышленности. К нему обращались за средствами уездные отделы промышленности и национализированные предприятия. Он просматривал бюджеты подведом-

⁴ П. Стучка, «Пять месяцев Социалистической Советской Латвии» ч. II, стр. 9.

ственных ему предприятий, давал заключения по ним и заботился о своевременном предоставлении им средств.

Отдел регистрации и распределения материалов и орудий производства работал в тесном контакте с Комиссариатом статистики. Он регистрировал все необходимые для производства материалы и запросы на них и распределял их между уездами и национализированными предприятиями.

Отдел управления Промышленностью подразделялся на 3 крупные секции: химическую, механическую и электрическую. Он ведал управлением национализированных предприятий.

Отдел организации и инструктирования был наиболее тесно связан с уездными промышленными отделами и предприятиями. Его представители оказывали помощь рабочим контрольным комиссиям, проводили национализацию предприятий и организовывали их управление.

При уездных Исполкомах были созданы Отделы Промышленности, которые были подчинены как уездному Исполкому, так и Комиссариату Промышленности и работали под его непосредственным руководством. Они руководили промышленными предприятиями своего уезда и в согласии с Комиссариатом Промышленности создавали новые предприятия.

Руководство повседневной работой предприятий возлагалось на правление национализированных предприятий и его председателя. Правления выбирались комитетами профессиональных союзов и утверждались Комиссариатом Промышленности.

Кандидаты в правления намечались, обсуждались и выбирались на общем собрании рабочих и служащих — членов профсоюза данного предприятия. При выдвижении кандидатов принималось во внимание их партийность, принадлежность к профсоюзу, образование и деловые качества. В члены правления выдвигались партийцы и беспартийные рабочие, имеющие большой стаж работы и проявившие себя как хорошие производственники и организаторы. Кандидатов рабочие коллективы выдвигали вдвое больше, чем требовалось выбрать членов Правления. Комитет профсоюза из числа кандидатов оставлял наиболее достойных, а иногда включал в члены правления и тех, которые общим собранием не были выдвинуты в кандидаты. Правление руководило и отвечало за работу национализированного предприятия. Оно организовывало производство на началах, указанных Советом Народного Хозяйства Латвии, утверждало бюджет предприятия, в пределах, установленных СНХ, заботилось о сохранности оборудования, о подъеме продуктивности предприятия и повышении производительности труда. Правление отвечало за бесперебойную работу предприя-

тия. Оно заботилось о снабжении предприятия топливом и сырьем и о получении заказов. Всю многостороннюю работу правление осуществляло через 3 секции, на которые оно подразделялось.

Техническая секция — руководила технической стороной предприятия, заботилась о состоянии оборудования, его исправности и использовании, технических усовершенствованиях и повышении производительности труда, а также об увеличении продуктивности предприятия.

Хозяйственная секция брала на учет инвентарь и имущество предприятия и заботилась о его сохранности, отвечала за снабжение его топливом, сырьем и другими материалами, устанавливала цену произведенных продуктов сообразно со стоимостью производства, составляла проекты месячного бюджета и балансы предприятия, сдавала их на обсуждение и утверждение правлению и заботилась о правильном счетоводстве в предприятии.

Административная секция — вырабатывала постановления о внутреннем распорядке и следила за его выполнением, укрепляла на предприятии трудовую дисциплину и боролась с разгильдяйством, расхлябанностью и воровством. Она определяла число рабочих и распределяла их по отделам сообразно с их специальностью, принимала и увольняла рабочих, координировала работу цехов и отделов, следила за рациональным применением и использованием материалов и орудий производства.

Работа правлений проходила в строгом соответствии с постановлениями вышестоящих директивных органов и под строгим контролем уездных Советов и Комиссариата Промышленности.

Работу правления возглавлял председатель, назначенный Комиссариатом Промышленности. Председатель правления пользовался всеми правами директора и являлся главным руководителем предприятия. Председатель решал все текущие вопросы и отвечал за реализацию решений директивных органов. Он же являлся представителем предприятия в вышестоящих инстанциях и поддерживал связь с соответствующими правительственными учреждениями и руководящими органами промышленности.

Правление предприятия заседало по мере надобности, причем заседания считались полномочными при участии более половины членов, а постановления его обязательными, если в заседании участвовал председатель. Среди членов правления была установлена строгая дисциплина, и за нарушение постановлений любой из членов правления мог быть привлечен к уголовной ответственности и осужден судом на основании

общих законов. В этом отношении Советское правительство Латвии придерживалось установки Ленина о том, что «коллективное обсуждение и решение всех вопросов управления в советских учреждениях должно сопровождаться установлением самой точной ответственности каждого из состоящих на любой советской должности лиц за выполнение определенных, ясно и не двусмысленно очерченных заданий и практических работ»⁵.

Помимо правления в национализированных предприятиях рабочими выбирались контрольные комиссии.

«Единственной обязанностью рабочей контрольной комиссии является контроль и надзор за деятельностью предприятия и деятельностью его управления, чтобы промышленное предприятие успешно работало в интересах всего социалистического государства.»⁶

Контрольные комиссии были совершенно независимы от административных органов предприятия, и поэтому в их состав не могли быть избраны члены правления или другие члены административного персонала. Контрольные комиссии в национализированных предприятиях не имели права издавать распоряжения или вмешиваться в деятельность правления или его председателя, но о всех замеченных неполадках и неправильностях сообщали в Комиссариат Промышленности или в Промышленные отделы Уездных Исполкомов.

Наличие Контрольных Комиссий и Правлений и участие профсоюзных организаций в их создании ни в коем случае не означало децентрализацию промышленности. Все отрасли народного хозяйства, в т. ч. и промышленность, были подчинены единому центру — Совнархозу Латвии. VI съезд Коммунистической партии Латвии, состоявшийся в марте 1919 г., еще раз подчеркнул руководящую роль Советов и их органов в управлении народным хозяйством. В резолюции съезда о «Производственных Союзах и Советах» сказано: «Но так как социалистическое хозяйство означает уничтожение всякой анархии в хозяйстве и высшее планомерное организационное единство, так как в Советской стране нельзя отделить экономической стороны от политической, то, пока существует диктатура рабочих, т. е. власть одних людей над другими, в интересах успешной работы и борьбы необходимо, чтобы Советы были единственными организациями, в ведении которых будут находиться регулирование, организация и руководство над производством»⁷.

⁵ В. И. Ленин, Соч., т. 28, стр. 326.

⁶ Известия Социалистич. Советского Правительства Латвии, № 25, 1919 г.

⁷ П. Стучка, «Пять месяцев Социалистической Советской Латвии». ч. 11, стр. 33.

Правления и Контрольные Комиссии на национализированных предприятиях были необходимы в силу сопротивления буржуазии и в силу того, что у рабочих не было своих специалистов, которые бы могли управлять предприятиями единоначально. Сами Правления в начале своей деятельности допускали ряд промахов в работе, их поправляли Контрольные Комиссии и рабочие коллективы. Общими усилиями Правлений, Контрольных Комиссий, профсоюзов и рабочей массы удалось обеспечить работу предприятий и сломить саботаж буржуазных специалистов и враждебных элементов.

В области управления предприятиями Комиссариат промышленности Латвии находился в стадии перехода, когда от коллегиальности он еще полностью не отказался, а назначением председателя Правления стремился усилить единоначалие, поскольку только оно могло обеспечить успешную работу промышленности.

Для того, чтобы ликвидировать экономическую разруху и обеспечить снабжение фронта, необходимо было восстановить промышленность и сельское хозяйство в довоенном размере.

Во время мировой войны из Латвии вглубь России было эвакуировано свыше 500 предприятий, главным образом тяжелой и химической промышленности, с 70.000 занятых на этих предприятиях рабочими. Только из одного Рижского промышленного района были вывезены 335 промышленных предприятий, среди них такие крупные заводы, как Балтийский судостроительный завод, заводы «Проводник», «Фелзер», «Феникс» и др., на каждом из которых работало свыше 1000 рабочих. Ряд эвакуированных предприятий были частично восстановлены и действовали в РСФСР и УССР. Напр. заводы «Каучук» и «Проводник» в Москве, «Феникс» и завод «Дитриха и Штрауха» в Рыбинске, «Фельзер» в Нижнем-Новгороде. Большинство же предприятий бездействовало в России.

Еще в декабре Советское Правительство России разрешило Советскому Правительству Латвии реэвакуировать вывезенные предприятия. Необходимость реэвакуации бездействующих предприятий никаких сомнений не вызывала, но встал вопрос о целесообразности реэвакуации действующих предприятий.

В РСФСР и УССР были восстановлены металлообрабатывающие и химические предприятия, т. е. именно те, которые были необходимы и Латвии. В связи с этим были высказаны различные мнения по вопросу о реэвакуации действующих в других республиках предприятий. Этот вопрос обсуждался и в печати, поскольку он был одним из актуальных вопросов экономической жизни Латвии. Руководимый Коммунистической Партией рабочий класс Латвии и в вопросе реэвакуации про-

мышленности проявил верность принципам пролетарского интернационализма. Советское Правительство и рабочие коллективы высказались против реэвакуации восстановленных в других республиках латвийских предприятий. Орган ЦК КПЛ газета «Циня» писала: «Такие экономические мероприятия, как реэвакуация промышленности может вызвать нежелательные явления в местной хозяйственной жизни. Например, нельзя реэвакуировать предприятия, на которых работают русские рабочие, ибо в таком случае они будут выброшены на улицу и останутся без хлеба, так как в Латвию ехать они не захотят... также нельзя реэвакуировать предприятия, которые имеют большое государственное или хозяйственное значение в местном центре»⁸.

Коммунистическая Партия Латвии считала, что действующие в России и на Украине предприятия стали составной частью промышленности этих республик. На них наряду с латышскими рабочими работали и рабочие других национальностей. Латышские рабочие эвакуированных предприятий влились в профсоюзные и партийные организации России и Украины, а молодежь в ряды русских красногвардейских отрядов. Таким образом, эвакуированные латышские рабочие стали составной частью русского и украинского рабочего класса и большинство их считало эти республики теперь своей родиной и не стремилось возвратиться в Латвию. Реэвакуация латвийской промышленности нарушила бы экономическую жизнь других Советских республик.

31 декабря 1918 г. на Малом Совете СНК РСФСР обсуждался вопрос о реэвакуации промышленности Латвии. По предложению Советского Правительства Латвии было принято решение о реэвакуации лишь бездействующих и крайне необходимых в Латвии действующих предприятий. Пред. Сов. Правительства Латвии П. Стучка пишет, что СНК РСФСР было за реэвакуацию всех необходимых Латвии предприятий, но что они, представители Советского Правительства Латвии, возражали против реэвакуации действующих в России предприятий, поскольку это могло причинить ущерб народному хозяйству РСФСР.

2 января 1919 г. был подписан декрет СНК РСФСР «Об учете и реэвакуации предприятий» и имущества, эвакуированных из Латвии: «Согласно этому декрету Комиссариату по Латышским национальным делам РСФСР поручалось учесть эвакуированное оборудование и имущество учреждений и предприятий Латвии. Бездействующее оборудование и безхозяйственное имущество реэвакуировалось путем непосредственного

⁸ «Циня», 5 января 1919 г.

соглашения Комиссариата по Латышским национальным делам с Советским Правительством Латвии. Вопрос о реэвакуации восстановленных в РСФСР предприятий решался особой комиссией, состоявшей из представителей: Советского Правительства Латвии, Комиссариата по Латышским национальным делам, ВСНХ, Народных Комиссариатов РСФСР и представителей заинтересованных ведомств. В случае разногласия в Комиссии, окончательное решение выносил СНК РСФСР»⁹.

Реэвакуационная комиссия Комиссариата по Латышским национальным делам взяла на учет 89 фабрик, 400 различных промышленных учреждений и 1275 голов скота, вывезенного в 1915 г. из Латвии. Из них междуведомственная комиссия решила в ближайшее время реэвакуировать в Латвию 10 фабрик и заводов, в т. ч., Балтийский вагоностроительный завод, чугунолитейный и вагоно-строительный цехи завода «Феникс» и завод «Каучук»¹⁰. Советское Правительство Латвии отказалось от реэвакуации заводов «Каучук» и Русско-Балтийского вагоностроительного завода, поскольку они действовали и были необходимы РСФСР.

Реэвакуацию вывезенных предприятий затрудняла разруха на транспорте. Для их переброски в Латвию требовалось много вагонов. (Напр. завод «Феникс» был эвакуирован из Риги в 1916 г. в 2400 вагонах, Балтийский вагоностроительный завод в 4000 вагонов¹¹. Комиссариат Путей Сообщения выделил значительное количество вагонов, Реввоенсовет РСФСР также передал на время несколько десятков вагонов Советскому Правительству Латвии, но все же их не хватало для быстрой перевозки реэвакуированных предприятий. Реэвакуация затянулась на несколько месяцев. В марте началось всеобщее наступление белых на Курземском и Видземском фронтах, Рига была объявлена на осадном положении и реэвакуация 27/III была приостановлена. Многие вагоны с реэвакуированным оборудованием были задержаны на полпути.

По словам председателя Советского Правительства Латвии П. Стучка «Латвия разорена, ограблена и опустошена империалистами разных лагерей. Ее рабочий класс один, без внешней помощи... восстановить своей промышленной жизни не может»¹².

Советское Правительство России оказало большую помощь Советской Латвии продовольствием, сырьем и средствами.

30 декабря 1918 г. СНР РСФСР по ходатайству наркомнаца

⁹ «Известия ВЦИК» № 3 4/1 — 19 г.

¹⁰ ЦГАОР ф. 1.318, оп. 1, е. х. 157, л. 10.

¹¹ ЦГАОР ф. 1.318, оп. 1, е. х. 1393, л. 25.

¹² П. Стучка, «Пять месяцев Соц. Сов. Латвии», ч. 1, стр. 79.

И. В. Сталина решил предоставить Советской Латвии заем на 20 млн. рублей.

21 января 1919 г. СНК РСФСР постановил: «Отпустить из кредитов Государственного казначейства Социалистическому Советскому Правительству Республики Латвии взаимобразно 200.000.000 (двести миллионов) рублей, поручив Народному Комиссариату финансов выработать условия и порядок выдачи этого займа»¹³.

13/III-19 г. В.С.Н.Х. РСФСР принял решение: «...впредь до установления общих норм распределения и выяснения взаимоотношений с Латвией принять срочные меры к снабжению Латвии необходимыми материалами»¹⁴.

Полученные средства и материалы дали возможность Советскому Правительству Латвии, несмотря на кратковременность существования Советской власти в Латвии, проделать большую работу по восстановлению и строительству промышленности и транспорта.

Ввиду того, что Советское Правительство Латвии не имело оборудования для крупных предприятий, оно решило на первое время восстановить мелкие предприятия, для которых на месте можно было найти оборудование и сырье. Особое внимание уделялось восстановлению предприятий сельско-хозяйственного инвентаря, которые были необходимы для подъема сельского хозяйства. Газета «Циня» давала следующую установку в области восстановления промышленности: «Восстановить металлическую промышленность в широких размерах мы пока не в состоянии, но у нас имеются другие отрасли промышленности, тесно связанные с восстановлением сельского хозяйства, их мы можем восстановить и это нам необходимо сделать сейчас же»¹⁵.

Комиссариаты Промышленности и промышленные отделы уездов приступили к восстановлению лесопильной, бумажной, пищевой, льноспрядильной и льноткацкой промышленности и мастерских сельско-хозяйственных машин. Даже эти мелкие предприятия, которые были тогда созданы на базе имеющихся на месте скудных материалов и оборудования, имели большое значение для ликвидации экономической разрухи и безработицы и укрепления союза рабочего класса и крестьянства.

Руководимый Коммунистической Партией рабочий класс Латвии и в области восстановления промышленности руководствовался указанием В. И. Ленина о том, что «Сначала реально провести в жизнь простейшее, организовать хорошенько налич-

¹³ ЦГАОР ф. 1318, оп. 1, е.х. 98 л. 26.

¹⁴ «Известия Соц. Сов. Правительства Латвии» № 28, 1919 г.

¹⁵ «Циня» № 2, 1919 г.

ное, — а затем уже подготавливать более сложное»¹⁶. Не дожидаясь реэвакуации крупных предприятий, он начал с простейшего — с учета оборудования и инвентаря (часто поломанного), который был брошен немецкими скупантами и национальной буржуазией во время бегства в Либаву. Уездные отделы промышленности и волостные Советы организовали сбор оборудования и материалов по разрушенным и заброшенным предприятиям, дворам немецких казарм и домов богатей. Любая металлическая вещь в то время представляла большую ценность, т. к. из нее изготовляли рабочий инвентарь. Из-за машин и котлов часто возникали споры между предприятиями и волостями. Напр. в Байжкалнской волости около мельницы, отступавшие немецкие войска бросили котел паровой машины. На него сразу претендовали две волости, и Байжкалнская, как законный собственник настаивала на том, чтобы он был оставлен ей, притом думала один и тот же котел использовать чуть ли не в трех предприятиях. Представители Совета заявляли: «Он чрезвычайно необходим для волостной электростанции и для лесопильни и, кроме того, упомянутый котел может быть устроен в бывшей бумажной фабрике, ибо он годен для двигательной силы»¹⁷.

Благодаря инициативе и трудовому героизму рабочих и энергичной деятельности промышленных отделов уездных Советов и Комиссариата Промышленности в ряде уездов уже к марту и апрелю месяцу были восстановлены все предприятия, имеющие хоть какое-то оборудование. Например, промышленный отдел УИК Валмиеры в отчете за март сообщал: «В уезде зарегистрировано все промышленное оборудование. Из крупнейших предприятий необходимо отметить Стайцельскую бумаго-прядельную фабрику, которая восстановлена и в ближайшие дни начнет работать. В Валмиере уже работают: чугуно-литейный завод, прядельная фабрика, книжная и газетная типографии. Бумаго-прядельную и шерстяную фабрику в Маз-Салаце из-за близости фронта пришлось эвакуировать и они пока не работают. Находятся в стадии организации и в ближайшее время начнут работать кожедубильная фабрика, мельница и др. Кроме того, запроектировали открыть мыловаренную фабрику, льно-обрабатывающую фабрику и дегтярную фабрику»¹⁸.

За это же время в Екабпилсе вновь начали работать 3 мельницы, 1 лесопильный завод и 1 электростанция. Один лесо-

¹⁶ В. И. Ленин, Соч., т. XXII, стр. 449.

¹⁷ ЦГА МВД ЛССР, ф. Цесянского уезда, д. № 6. ПРИМЕЧАНИЕ: ссылки на материалы ЦГА МВД ЛССР даются по состоянию архивных фондов на 1949 г.

¹⁸ ЦГА МВД ЛССР, ф. Валмиерского уезда, д. № 2.

пильный завод был переоборудован под механическую мастерскую. В Нерете была оборудована электростанция и мельница, в Мемеле начала работать мельница, в Сеце была создана мельница, лесопильня и механическая мастерская, в Яунелгаве электростанция¹⁹.

Уездные Советы не только стремились организовать больше мастерских и фабрик, но и обращали внимание на то, чтобы они были рентабельны. Многие Советы в этом отношении имели большие успехи. Например, Валмиерский Совет, в уезде которого наряду с мелкими мастерскими и мельницами имелись 9 довольно крупных для того времени фабрик, в отчете за март месяц сообщил: «В денежной помощи пока что предприятия не нуждаются, потому что существуют на свои доходы»²⁰.

За время существования Советской власти в Латвии были восстановлены свыше 100 предприятий, насчитывающих несколько десятков рабочих каждая, и множество мелких мастерских.

Главным образом была восстановлена легкая промышленность. Что касается металлической промышленности, то было создано около 16 небольших предприятий и мастерских, которые главным образом занимались ремонтом сельскохозяйственных машин и изготовлением простейших орудий. Но в этой отрасли достижения Советского правительства были наибольшими в том отношении, что во время немецкой оккупации подобные предприятия совершенно отсутствовали, в то время как нужда в них была чрезвычайно большая, так как без них не могло обойтись сельское хозяйство. Именно здесь Советское правительство наглядно показало крестьянину преимущества социалистической экономики. К приходу Красной Армии в крестьянских хозяйствах за 4 года войны накопилось много поломанного инвентаря, который негде было починить, и это приводило к тому, что крестьянину пришлось забросить часть ранее обработанной земли. Уездные Советы, организовав десятка два мастерских и образцово поставив в них работу, добились того, что к весне часть инвентаря была отремонтирована. То, как создавались подобные мастерские, можно проследить на примере организации Екабпилсской мастерской по ремонту сельскохозяйственных орудий. В конце декабря уездный совет констатировал, что: «За время немецкой оккупации все сельскохозяйственные машины и орудия разбросаны, поломаны и разломаны на части, поэтому требуют своевременного ремонта. В Екабпилсе механической мастерской нет. Отдел промышленности думает такую организовать в здании

¹⁹ ЦГА МВД ЛССР. ф. Екабпилского уезда, д. № 8.

²⁰ «Валмиерас билетенс» № 11, 1919 г.

бывшей фабрики Кугрена»²¹. В это время Совет не имел ни оборудования ни денег для выплаты зарплаты рабочим и те отказались работать. Только двое безработных, бывшие рабочие фабрики Кугрена, согласились работать (без продовольствия и без зарплаты) до получения Советом денег. Они начали ремонт здания и увлекли своим примером других, вскоре к ним присоединились еще несколько человек, и в конце января восстановительные работы были закончены²². 3 февраля вновь созданная мастерская приступила к работе, при том большая часть рабочих инструментов была изготовлена самими рабочими. В отчете за февраль заведующий Промышленным отделом написал: «Открыта I Советская мастерская, которая ремонтирует сельско-хозяйственные машины и орудия. Уже выполнены следующие работы: отремонтирован мелкий сельскохозяйственный инвентарь, подковано несколько саней, исправлены ключи, отремонтированы плуги, бороны и локомотив для лесопильного завода. Ежедневно подковываются лошади на 20—30 ног. В мастерской работают 4 кузнеца и 4 рабочих. Из-за нехватки орудий труда их число нельзя увеличить. Работы очень много. С большим трудом удалось организовать мастерскую, ибо не было ни кузнечного инвентаря, ни машин. Рабочий инвентарь постепенно изготавливается, начата установка машин»²³.

До войны в Латвии было 99 крупных лесопильных и деревообделочных заводов, на которых были заняты 11.306 рабочих.

Ко времени установления Советской власти работал не полный десяток маленьких лесопильных заводов, оборудование которых было изношено до последнего, но, несмотря на это, благодаря бережному отношению рабочих к машинам ни одно из этих предприятий не остановилось, а наоборот, была возобновлена работа на многих лесопильных и деревообделочных заводах, которые стояли уже с 1917 года.

Например, был восстановлен лесопильный завод около Стренчи, который остановился еще в ноябре 1917 года из-за недостатка оборотного капитала. Несмотря на то, что это предприятие находилось у самой линии фронта, работа на нем была возобновлена и 70 рабочих, бывших до этого без работы, вновь ее получили.

Был восстановлен лесопильный завод в Саулской волости, на котором были заняты 50 рабочих, и при нем были созданы строительная и столярная мастерские. В Валке лесопильный завод Корвес был снабжен машинным маслом и каменной массой, после чего он возобновил работу. В Яун-Гулбене на

²¹ ЦГА МВД ЛССР. ф. Екабпилского уезда, д. № 5, л. 54.

²² ЦГА МВД ЛССР. ф. Екабпилского уезда, д. № 5, л. 56.

²³ ЦГА МВД ЛССР, ф. Екабпилского уезда, д. № 5, стр. 60.

базе бывшей спичечной фабрики был заново создан лесопильный завод и механическая мастерская. В связи с проектируемыми строительными работами Советское Правительство большое внимание уделяло восстановлению лесопильных заводов, несмотря на то, что не хватало необходимого оборудования и инвентаря. Отделы промышленности посылали своих инструкторов, которые обследовали и брали на учет весь имеющийся инвентарь, а затем из нескольких заброшенных предприятий инвентарь свозился в наиболее подходящее по помещению и условиям предприятие, и таким образом создавалось новое предприятие.

Одним из таких предприятий был лесопильный завод Бирзенской волости Крустпилсского уезда.

Несмотря на то, что его оборудование было изношено, а ремни старые и то и дело рвались, что к тому же не было смазочного масла и рабочие мазали машины каким-то составом своего изобретения, тем не менее, предприятие план выполняло и в день распиливало 50—60 бревен. Комиссариату промышленности удалось возобновить работу на 18 крупных и средних для того времени лесопильных заводах²⁴.

Бумажных и полиграфических предприятий в 1910 году в Латвии было 79, и на них было занято 5208 рабочих. Бумажная промышленность была одной из важнейших отраслей промышленности Латвии. Советское Правительство Латвии уделяло значительное внимание ее восстановлению, т. к. после отделения Финляндии не только Латвия, но и Советская Россия ощущали большой недостаток в бумаге, а в самой России эта отрасль была развита слабо. Восстановление бумажной промышленности упиралось в отсутствие необходимых химических веществ, которые до войны ввозились из-за границы. Советское Правительство одновременно приступило к созданию химической промышленности, но не смогло наладить производство химических фабрикатов, нужных для промышленности, т. к. для этого не было ни сырья, ни оборудования.

Тем не менее, благодаря тщательному учету наличных материалов удалось возобновить работу на нескольких бумажных фабриках. Промышленные отделы подвозили к бумажным фабрикам древесину, утиль и дрова. Первыми были пущены фабрики, изготавливавшие картон. Для того чтобы снабдить фетром бумажные фабрики, Валкский уездный Совет приложил все усилия, чтобы возобновить работу на суконной фабрике Корвес. Зав. отделом промышленности Валкского УИК писал: «Машины этой фабрики пригодны для изготовления фетра для пап-машин, которые имеют большое значение в бумажной промышленности.

²⁴ «Циня» № 35, 1919 г.

Недостаток фетра для пап-машин сильно чувствуется в древесинных и картонных фабриках, т. к. раньше они его получали из-за праницы. Вследствие этого в годы войны фабрики древесной массы и картона стояли, теперь же они смогут возобновить работу, т. к. будут обеспечены фетром, изготовленным на фабрике Корвес, который можно отнести к фетру среднего качества»²⁵.

За время существования Советской власти было восстановлено 5 картонных и бумажных фабрики в Лигате, Валке, Стайцеле, Виддаге.

Перед войной в Латвии было 52 текстильных фабрики, на которых работало 12.143 человека. К приходу Красной Армии работали только 2 фабрики. За время существования Советской власти удалось отремонтировать и начать работу на 9 текстильных фабриках. Крупнейшими из них были текстильные фабрики Риги, Валки, Валмиеры. Все остальные были мелкими мастерскими, на которых были заняты по 10—30 рабочих. Из тех фабрик, которые были восстановлены, бесперебойно работали только льнопрядильные фабрики, т. к. для них на месте имелось сырье — лен, которого за время войны у крестьян скопилось довольно много.

Только в уездах Лудзы и Резекне имелось около 300.000 пудов льна. Правление льнопрядильных фабрик стремилось установить экономические связи с текстильными предприятиями России, чтобы сбывать туда полуфабрикаты. Например, промышленный отдел города Валки, где имелась довольно крупная льнопрядильная фабрика, на которой работали 90 рабочих и продукция которой составляла 10—25 пудов пряжи в день, предполагал «экспортировать льняную пряжу в Россию, чтобы от последней путем обмена получать мануфактуру и технические принадлежности»²⁶.

В Валке имелась фабрика, которая химическим путем из тряпок выделяла шерстяное волокно, служившее полуфабрикатом для текстильных предприятий. Для сбыта ее продукции отдел промышленности вступил в сношения с соответствующими учреждениями России, и договорился об экспорте волокна на Российские текстильные фабрики²⁷.

В нескольких уездах были восстановлены мастерские, вырабатывающие шерстяную пряжу и сукно, в том числе довольно крупная суконная фабрика в Цесисе и Алуксне, но они работали на местном сырье и на удовлетворение местных потребностей.

²⁵ «Сарканайс Карогс» № 40, 1919 г.

²⁶ Там же.

²⁷ Там же.

Во всех уездах были восстановлены небольшие кожедубильные мастерские, на которых работало 5—20 рабочих, но они, несмотря на наличие сырья, работали с большими перебоями из-за отсутствия химического сырья. Более крупная кожевенная фабрика, бездействовавшая в течение всей войны, была восстановлена в Тукуме. Комиссариат Промышленности создал в Риге механическую обувную фабрику, на которой было занято около 600 рабочих. Она начала работать незадолго до падения Риги. Ее продукция шла на снабжение армии обувью.

Из предприятий пищевой промышленности были восстановлены мельницы, которые имелись почти в каждой волости, и скотобойни. Было запроектировано восстановление консервных заводов, сыроварен и рыбоконсервных заводов, но ввиду кратковременности существования Советской власти они не были восстановлены. В Елгаве была отремонтирована и расширила свою работу мармеладная фабрика.

До войны в Латвии значительного развития достигла химическая промышленность. В 1910 г. в Латвии было 39 химических фабрик и лабораторий, насчитывавших 12.650 рабочих. Во время войны химическая промышленность, как отрасль, связанная с военной промышленностью, была почти целиком эвакуирована, исключая небольшие химические лаборатории.

В Риге в Политехническом институте работали видные профессора и инженеры-химики. Ученые-химики первые из технической интеллигенции перешли на сторону советской власти и предложили ей свои услуги. В ответ на обращение Советского правительства к интеллигенции 20 января 1919 года в здании Политехнического Института состоялось собрание научных работников и инженеров-химиков, на котором присутствовали 30 наиболее видных химиков Латвии. Собрание от имени всех ученых-химиков Латвии выразило свою полную поддержку социалистическим мероприятиям, проводимым Советским Правительством. После тщательного обсуждения были выработаны конкретные мероприятия по оказанию практической помощи Советскому Правительству в восстановлении промышленности, которые были сформулированы в принятой резолюции. Химики считали, что к восстановлению промышленности надо приступить немедленно, не дожидаясь реэвакуации вывезенных в Россию предприятий. Для быстрого восстановления химической промышленности совещание решило: 1) собрать сведения об имеющихся в Латвии материалах и оборудовании; 2) составить список тех фабрик и мастерских, которые в первую очередь должны быть открыты; 3) приступить к их восстановлению. Для разрешения трудных вопросов, возникающих в ходе восстановительных работ, регулярно созывать собрание химиков-ученых и химиков-инженеров. Специальное решение было при-

нято о повышении квалификации рабочих химической промышленности с тем, чтобы сделать их сознательными, активными участниками производства. Совещание решило прочесть цикл научно-популярных лекций для рабочих, в которых ознакомиться их с основными законами химии и их применением в химической промышленности. Совещание отметило, что при решении тех или иных научных проблем и их внедрении в промышленность необходимо использовать рационализаторские предложения, которые будут внесены рабочими. При обсуждении организационных вопросов было решено: 1) Создать общество ученых и инженеров химиков, цель которого наметить ближайшие мероприятия по восстановлению химической промышленности и оказать практическую помощь Комиссариату Промышленности в восстановлении как химической так и других отраслей промышленности. В общество могли вступить все желающие, имеющие дипломы химиков. 2) Обратиться в Комиссариат Промышленности Советской Латвии и предложить ему свои услуги. На собрании был избран исполком «Общества ученых и инженеров-химиков» из шести человек. Председателем был избран профессор Валден.

Коммунистическая партия и Советское Правительство поддержали инициативу ученых-химиков. Советское правительство предоставило «Обществу ученых и инженеров-химиков» лаборатории Политехнического Института по бульв. Пушкина д. 1 и отпустило им необходимые для научных изысканий средства. «О-во ученых и инженеров-химиков» работало очень плодотворно и оказало Советскому Правительству большую помощь в восстановлении промышленности Латвии и повышении знаний рабочих в области химии. По инициативе и при непосредственном участии членов Общества в короткий срок удалось восстановить 20 химических предприятий лабораторного типа²⁸ и ряд фабрик других отраслей промышленности, связанных с химией, например, фабрику крахмала и фабрику льняного масла в Лимбажах. Винокуренный завод Вольфшмидта в Риге был превращен в фабрику, изготавливающую медицинские препараты. Были восстановлены заводы строительных материалов: 3 стекольных, 3 цементных, 1 посудный, 1 гипсовый, 1 картона для крыш и мыловаренные заводы. Общество химиков через Комиссариат Промышленности обратилось к уездным промышленным отделам и составило для них необходимые инструкции по организации небольших предприятий в провинции. В нескольких уездных городках удалось организовать мыловаренные заводы, и уезды приступили к проектированию и устройству известковых и кирпичных заводов, а

²⁸ «Известия ВЦИК» № 72, 6/IV — 1919 г.

также к добыче необходимого сырья для цементных, гипсовых и других заводов. Например, в Екабпилсе²⁹ проектировалось устроить 3 больших известковых завода, 1 большую фабрику кирпича, черепицы и посуды, кирпичные заводы в нескольких местах, кожедубильную мастерскую.

Химики заботились об изготовлении медикаментов и лекарств для лечения раненных красноармейцев и больных. С этой целью они связались с Комиссариатом Земледелия, и агрономы, вставшие на сторону Советской власти, обещали уже весной приступить к выращиванию лекарственных растений в советских хозяйствах и стали пропагандировать их среди крестьян. Поскольку химическая секция предполагала в большом количестве производить эфир и ментол не только для нужд Латвии, но и Советской России, то советские хозяйства отвели участки под мяту, из масла которой их добывали. Много думали члены общества химиков над тем, как обеспечить мото-механизированные части Красной Армии необходимым горючим и пришли к выводу, что его можно изготовить из местного сырья: «Учитывая недостаток горючего для моторов и аэропланов и автомобилей совещание секции химиков пришло к тому выводу, что подобное топливо можно изготовить и для этой цели сделано все необходимое для устройства дерево-дистилляционной фабрики, в которой будут изготавливаться спирт и скипидар. Если только не создадутся внешние препятствия, фабрику можно будет создать в 6 недель»³⁰.

Еще до совещания химики произвели ряд опытов, установили, какая древесина является наиболее подходящей для изготовления спирта и скипидара, и явились на совещание с готовыми предложениями, благодаря чему совещание могло наметить и конкретные мероприятия. «Так как пни содержат в себе много смолы, то именно эта работа для нашего нового предприятия особенно желательна и на нее необходимо обратить особое внимание. Со времен немецкой оккупации в Риге остались 14 машин для корчевания пней. К тому же в провинции организован сбор смолы. Совещание химической секции убеждено в том, что фабрика в месяц может изготовить самое меньшее 200 пудов скипидара, 1.800 пудов угля и 200 пудов дегтя»³¹.

Согласно инструкции Комиссариата Промышленности сбор смолы и корчевание пней были уже начаты и шли довольно успешно, потому что и уездные Советы придавали большое значение разрешению проблемы с горючим. Но и здесь не

²⁹ ЦГА МВД ЛССР. Фонд Екабпилского уезда, д. № 5.

³⁰ «Циня» № 105, 1919 г.

³¹ Там же.

обошлось без местного сепаратизма. Энергично взявшись за дело, уездные Советы собрали довольно много смолы и заготовили пни, так что им стало жаль отдавать все это Комиссариату Промышленности. Они решили сами создать смолокурные и скипидарные заводы, но, не имея ни оборудования, ни специалистов, не смогли с этой задачей справиться. О том, как энергично уездные Советы реагировали на предложения ученых, свидетельствует отношение председателя Екабпилского уездного Совета к Комиссариату Промышленности, в котором он писал: «В последнее время отделом Промышленности запроектировано использование сосновых пней, березовой коры и костей. Для этой цели в трех местах приступили к созданию фабрик: дегтя, скипидара и по обжигу угля»³².

Создать завод по изготовлению горючего Комиссариат Промышленности Латвии не успел. Химическая секция разработала эту довольно сложную проблему лишь в конце апреля. После этого был составлен проект и вынесен на обсуждение секции. После того как большинство химиков высказывалось за него, вопрос о добыче горючего из местного сырья был возбужден в Комиссариате Промышленности. На все это ушло много времени. Тем не менее, все предварительные работы были сделаны. Было заготовлено сырье и составлен точный план создания завода. Осуществление этого плана было сорвано захватом белыми Риги.

Коммунистическая партия и Советское правительство Латвии много внимания уделяли вопросу электрификации республики, в т. ч. и строительству местных электростанций. В январе 1919 г. была восстановлена и стала давать электроэнергию Рижская тепловая электростанция. Уездные Советы сумели восстановить почти все имеющиеся электростанции. Они заботились о снабжении их дровами. Что касается действующих электростанций, то благодаря заботе и изобретательности рабочих они работали почти непрерывно, несмотря на то что машины были изношены и не было масла для их смазки.

Уездные промышленные отделы запланировали строительство ряда небольших электростанций во всех уездах, которые должны были снабжать местные предприятия дешевой электроэнергией и освещать совхозы, школы и квартиры рабочих. Совет Народного Хозяйства Латвии запроектировал постройку крупной электростанции у порогов Кулдиги, которая должна была снабжать электроэнергией Кулдигу и ближайшие 4 советских хозяйства. Предварительные работы к маю месяцу были сделаны и оставалось приступить к самой постройке. Был разработан проект использования гидроэнергии Западной Двины.

³² ЦГА МВД ЛССР, ф. Екабпилского уезда, д. № 5.

На острове Дален предполагалось построить электростанцию мощностью в 185.000 лошадиных сил, которая должна была давать электроэнергию крупнейшим предприятиям Риги и электрическое освещение многим сельским волостям: «Известия ВЦИК» в № 72 от 3/IV о строительстве этой электростанции сообщали следующее: «Средства на работу отпускаются поровну Советским Правительством России и Латвии, устройство же приспособлений для непосредственной эксплуатации электроэнергии производится за счет Латвийского Правительства. Последнему выдается аванс в 100 миллионов рублей. На предварительные работы ассигнуется немедленно 5 млн. руб.»

Осуществить подобные грандиозные строительные работы в 5—6 месяцев Советское Правительство Латвии не смогло, но все предварительные работы по электрификации республики были сделаны, и по окончании весенних полевых работ Советское Правительство думало приступить к самому строительству.

До войны в Риге было сконцентрировано 70% всей Латвийской промышленности. К приходу Красной Армии в Риге промышленных предприятий, исключая небольшие мастерские, в которых было занято всего 3.000 рабочих, не было. Коммунистическая Партия и Советское правительство Латвии приступили к восстановлению тех предприятий, для которых можно было собрать хоть какое-нибудь оборудование. Все же в Риге в широких масштабах развернуть восстановительные работы не удалось. В Риге до войны были сосредоточены крупные, хорошо для того времени технически оснащенные заводы и фабрики, которые в 1915 году были эвакуированы в Россию. Для их восстановления необходимы были крупные капиталовложения и сложные, новейшие машины, а также сырье, которое до войны ввозилось из России и других стран. Советское правительство Латвии ими не располагало и в условиях непрерывных военных действий и близости фронта не могло приступить к реэвакуации и крупным восстановительным работам.

Тем не менее и в Риге была проделана значительная работа по восстановлению тех промышленных предприятий, для которых в Латвии можно было найти оборудование и сырье.

Инициатором восстановления промышленных предприятий в Риге и других городах были — Коммунистическая партия и Советское правительство Латвии, но большую активность проявляли и сами рабочие коллективы. Например: 21/1—1919 г. состоялось собрание бывших рабочих завода «Феникс», на которое явились 300 рабочих. Обсудив вопрос о возобновлении работы на заводе, собрание решило на первое время восстановить только цех сельскохозяйственных машин и литейную мастерскую. Для руководства возобновлением работ был выбран

фабричный комитет, состоявший из 9 человек³³. Рабочие не знали о том, что переговоры с СНХ РСФСР о реэвакуации промышленности могут вестись только Советским Правительством Латвии, а не рабочими комитетами, поэтому избрали двух представителей из Комитета для ведения переговоров с Рыбинским Советом, куда был эвакуирован завод. Рабочие и в данном вопросе проявили свою классовую сознательность: они не претендовали на то оборудование, которое было необходимо в Рыбинске. «Установить связь с правлением Рыбинского завода (комитетом), послав туда 2-х членов от комитета, для самой спешной реэвакуации тех машин, которые здесь в Риге крайне необходимы, а в Рыбинске по объему работы не могут быть использованы»³⁴.

Несмотря на то, что оборудование из Рыбинска реэвакуировано не было, тем не менее Комиссариату Промышленности частично удалось восстановить завод и в мае на нем уже работало 470 рабочих.

В тот же самый день 21 января происходило собрание на другом, когда-то крупном предприятии, на Русско-Балтийском вагоностроительном заводе, который остановился еще в 1915 году в связи с эвакуацией оборудования в Россию. Собрание выбрало заводской комитет из 30 человек, которому поручил связаться с Советским правительством и выработать план с восстановлении работы³⁵. И этот завод усилиями рабочих был частично восстановлен и в апреле — мае на нем уже работало 600 рабочих.

Подобным же образом были восстановлены: лесопильный завод «Клемансо», число рабочих которого увеличилось до 370 человек, металлургический завод Берзина, фабрика «Кесея», прядильная фабрика «Холмс», чугунолитейный завод «Элемент». На ряде фабрик и заводов, например, текстильной фабрике «Лента» и на механических предприятиях Пирвица, Заходника и Кагана, заводах Файтелсона, Мейера, чугунолитейном заводе «Элемент» после национализации было увеличено число рабочих и расширено само производство. Уже в январе фабрика игрушек переключилась на изготовление мебели. В это же время начала работать национализированная фабрика Наттера и в феврале бывшая фанерная фабрика Наттэра каждый день изготавливает 4—4¹/₂ кубических сажень склеенной фанеры толщиной от 4 до 10 мм. Было подготовлено к возобновлению работы лесопильное отделение фабрики.

³³ «Циня» № 13, 1919 г.

³⁴ Там же.

³⁵ Там же, № 19.

В конце января национализированная фабрика Брауна на острове Кайю № 12 начала собирать из комплектов деревянных частей веялки и изготавливать полученный из биржи труда заказ на деревянные шкафы. С каждым днем производство расширялось. В феврале 1919 г. на фабрике полностью были изготовлены 200 веялок, и частично собраны 200 веялок. Коллектив фабрики старался повысить производительность труда и расширить производство. Председатель правления заявил, что «Если не будет задержки в снабжении металлическими частями, то можно будет в месяц производить до 900 веялок»³⁶.

Уже в феврале месяце промышленность Латвии стала получать первые заказы из России. Напр. в феврале 1919 г. отдел Промышленности Рижского уезда получил заказ из Всероссийского лесного отдела на изготовление орудий труда для 2.000 школьных ремесленных мастерских, за которые РСФСР путем обмена уплачивала материалами и хлебом³⁷.

В апреле Советская Латвия в обмен на продовольствие отправила в Советскую Россию 35 вагонов промтоваров³⁸.

Таким образом, еще до реэвакуации оборудования крупных промышленных предприятий, латвийская промышленность стала быстро восстанавливаться, при том, она имела значительные перспективы роста уже потому, что она могла работать не только на внутренние заказы, но и на рынок обширной России, которая, учитывая тяжелое продовольственное положение, была согласна уплачивать за выполненные заказы не только деньгами, но и продовольствием.

С улучшением транспорта и по мере восстановления народного хозяйства в России, Латвия могла рассчитывать на большую помощь сырьем, но на первое время она должна была обойтись внутренними ресурсами, которые в это время были весьма скудными.

Комиссариат Промышленности и Промышленные отделы нашли выход из этого затруднительного положения. Они приступили к сбору утиля. В «Цине» появилось обращение, призывающее население сдавать всякое старье в специальные приемные пункты.

В то же самое время уездные Советы скупали жировые отходы для производства мыла, которое было особенно необходимо в условиях, когда свирепствовал тиф и другие эпидемические болезни.

Об условиях скупки в «Валмиерас Билетенс» сказано сле-

³⁶ ЦГА МВД ЛССР. ф. Рижского уезда, д. № 10, стр. 2.

³⁷ «Циня» № 32, 1919 г.

³⁸ «Известия ВЦИК» № 72, 3 апреля 1919 г.

дующее: «Промышленный отдел уездного Совета Народного хозяйства закупает для мыловарни жиры и другие ненужные отбросы... Каждый сдавший их имеет право получить в виде премии на каждые 10 фунтов сданных жиров 1 фунт мыла без карточек на наличный расчет»³⁹.

Большое внимание промышленные отделы обратили на сбор металлического лома, который затем переплавлялся и использовался для изготовления металлических изделий. Ответственность за сбор металла возлагалась на волостные советы. Например, Валмиерский уездный Совет на основе распоряжения Комиссариата промышленности издал инструкцию следующего содержания: «Всем Советам Безземельных депутатов вменяется в обязанность собрать все непригодные для использования и брошенные машины и их части. Собранные негодные машины и части как можно скорее отправить в литейную мастерскую Совета (около 2-й Валмиерской станции). То же самое надо сделать с негодными стальными, медными, оловянными, цинковыми и свинцовыми предметами»⁴⁰.

Уездные Советы приступили к заготовке сельскохозяйственного сырья для промышленности. Некоторые из них обязали крестьян сдать определенное количество шерсти, льна и кожи уездным Промышленным отделам, так, например, поступил уездный Совет Цесиса, который постановил: «Обязать с каждой овцы сдать один фунт шерсти для того, чтобы не возникли перебои в работе мануфактурной фабрики»⁴¹.

Другие стремились закупить имеющиеся у крестьян сырье, иногда обменивая его на те немногие товары, как например соль и карбид, которые им удалось получить от Продовольственного комиссариата. В Валмиере был восстановлен кожедубильный завод, который изготовлял кожи из скупленных у крестьян необделанных кож. Только в марте месяце завод изготовил кож на 40 тыс. рублей.

Заготовленные и обработанные в Валмиере кожи затем были отосланы в Ригу на обувную фабрику, и из них были шиты полушубки и сапоги для армии. В большом количестве скупался и лен, который перерабатывался в пряжу.

Милиции, благодаря помощи рабочих, которые ее информировали о том, куда их предприниматели сбывали принадлежавшие им запасы сырья, удалось значительную часть сырья и полуфабрикатов разыскать. Скупленные спекулянтами материалы конфисковались даже в том случае, если они принадлежали иностранному подданному. Так было с советником «Дат-

³⁹ «Валмиерас Билетенс» № 15, 1919 г.

⁴⁰ «Валмиерас Билетенс» № 12, 1919 г.

⁴¹ «Цесу Зиньотайс» № 8, 1919 г.

ского Королевского общества» — Вудом, который во время восстания рабочих в Риге, когда буржуазия в панике бежала, скупил по дешевке (8 рублей за фунт) шерсть и припрятал ее на фабрике «Феникс». Рабочие немедленно об этом сообщили в Промышленный отдел, заведующий которым докладывал председателю Рижского Исполкома следующее: «Этим промышленный отдел Рижского Исполкома сообщает, что ему сообщено о большом количестве следующих материалов: 1) 117 пудов шерсти, принадлежащих датскому подданному Вуду, находятся в вальцевом цехе завода «Феникс»; 2) 490 пудов льняной пряжи, принадлежащих Вейнрейху, находятся по Александровской улице № 23 кв. 2. Вышеназванные материалы в руках спекулянтов, а посему просим разрешить нам их реквизировать за определенную плату, т. к. этот материал необходим для работы фабрик и для изготовления необходимых товаров»⁴².

Датский подданный был возмущен, что его называют спекулянтом, писал об этом председателю Советского правительства Латвии тов. Стучка и заявлял, что шерсть — его частная собственность, купленная им по 8 рублей за фунт, что он не спекулянт, а честный датский гражданин и не согласен уступить ее по реквизиционным ценам, но если Советское правительство желает, то он может ее продать по 25 рублей за фунт. После такого заявления милиция имела все основания вышеназванную шерсть конфисковать к большой радости рабочих фабрики «Холмс», которые уже несколько раз справлялись о судьбе найденной шерсти, т. к. их фабрика, несмотря на то, что была восстановлена, работала с перебоями из-за отсутствия сырья.

Бесперебойная работа промышленности и транспорта зависела от снабжения их топливом.

Промышленность Латвии находилась в том преимущественном положении, что на территории Латвии имелись значительные лесные массивы, которые полностью могли обеспечить топливом небольшие предприятия, восстановленные после эвакуации промышленности. К тому же леса находились вблизи от городов и больших рек, что не вызывало больших транспортных затруднений в переброске дров к промышленным центрам. Длительное использование леса на топливо грозило истощением лесных богатств, в то время как на год — на два оно было совершенно не чувствительно для лесного хозяйства, особенно потому, что имелось много засохшего и сваленного леса, который Комиссариат земледелия предлагал использовать в первую очередь.

Некоторую помощь Латвии в снабжении топливом оказала

⁴² ЦГА МВД ЛССР, ф. Рижского уезда, д. № 24, стр. 3.

Украинская ССР, которая в апреле месяце прислала 95 вагонов угля.

В условиях гражданской войны, когда центральные города России испытывали острую нужду в топливе, Коммунистическая Партия Латвии предлагала ориентироваться на местные ресурсы топлива. Газета «Циня» писала: «Ценнейшими богатствами Латвии являются естественные источники топлива: леса и торфяные болота. На рубке деревьев нашли бы себе работу сотни безработных и был бы спасен от гниения сваленный лесной материал»⁴³.

По указанию Советского правительства Латвии уездные и волостные советы сразу же после установления советской власти приступили к лесозаготовкам. На лесозаготовках работали безработные батраки, которые получали такую же зарплату, как и рабочие. Они считались вольнонаемными рабочими и могли уйти с работы в любое время. Мобилизация на лесозаготовки в Латвии не производилась. Что касается подвоза леса к железнодорожным станциям и рекам, то на крестьян налагалась определенная гужевая повинность. В приказе Комиссариата Земледелия сказано: «Всем волостным Исполкомам обязать в принудительном порядке всех владельцев лошадей вывезти из леса такое количество дров, какое выходит на одну лошадь в пределах волости. Пункты отправки леса укажет агент подотдела эксплуатации леса. Вознаграждение за работу выплачивается по ставкам, установленным Комиссариатом труда»⁴⁴.

Местные Советы в первую очередь обеспечили дровами почти на целый год свои предприятия и учреждения и менее энергично приступили к заготовке топлива для Риги и других городов, но, тем не менее, и для них, по сообщению эксплуатационного подотдела Комиссариата земледелия, уже к февралю месяцу было заготовлено 70.000 куб. саженей дров, из них в местах, близких к Риге, — Рижском и Цесисском уездах — 19.680 куб. саженей, а в самом отдаленном районе — в Латгалии — 16.000 куб. саженей⁴⁵.

Несмотря на успешный ход лесозаготовок Рига не была полностью обеспечена дровами, и имели место, правда редко, случаи останова фабрик на 1—2 дня из-за нехватки топлива. Так было, например, в феврале 1919 года. Перебои в снабжении Риги топливом частично были вызваны недостатком транспортных средств. Зимой невозможно было сплавливать лес по рекам, а транспорт был перегружен военными перевозками.

⁴³ «Циня» № 17, 1919 г.

⁴⁴ ЦГА МВД ЛССР, ф. Екабпилского уезда, д. № 5.

⁴⁵ Там же, ф. Рижского уезда, д. № 37, стр. 40.

В самой дровяной секции Рижского Совета работали чиновники немецкого времени, которые не экономили дрова и занимались саботажем. Жители Риги об этом сообщили Советскому правительству и Рижскому Совету.

Государственные цены на дрова были довольно высокими — 150—250 рублей за кубическую сажень, но буржуазия, располагающая значительными средствами, запаслась дровами на продолжительное время. Заявления трудящихся своевременно обратили внимание Рижского Исполкома на работу дровяной секции и помогли предотвратить расхищение дров.

Советское правительство и Рижский Совет Рабочих депутатов сместили старых чиновников, засевавших в дровяной секции, а дела замешанных в прямом саботаже и срыве снабжения топливом предприятий передали на рассмотрение Революционного Трибунала.

Советы проявили большую заботу о сохранении лесных богатств республики. Они выдавали разрешения учреждениям и предприятиям лишь на порубку засохшего леса. Деревенским жителям лес отпускался на строительство и ремонт зданий, а на топливо выдавался хворост.

Совет народного хозяйства Латвии уделил особое внимание торфяным богатствам республики, он выяснил их местонахождение, произвел их предварительный подсчет и разработал план торфодобычи на ближайшее время. Согласно этому плану, весной 1919 г. Комиссариат промышленности и уездные Советы приступили к торфоразработкам под Ригой, в Курземе, и около Двинска. На торфоразработках нашли работу многие безработные. Торфоразработки должны были обеспечить к осени топливом как предприятия, так и учреждения и жилые здания. Совет Народного хозяйства приступил к проектированию электростанций, которые работали бы на торфе.

Благодаря энергичной деятельности Советов и добросовестному труду рабочих на лесозаготовках и торфоразработках Советскому правительству Латвии на ближайшее время удалось разрешить проблему топлива.

Успехи Советского Правительства в области восстановления промышленности и повышения производительности труда были достигнуты благодаря тому, что рабочий класс оказал органам советской власти самую действенную помощь.

В Латвии, как и в Советской России, рабочие приветствовали национализацию промышленности и активно участвовали в возобновлении работы на бездействующих предприятиях. Очень часто сами рабочие являлись инициаторами организации новых промышленных заведений.

Рабочим вновь открытых и ранее действовавших пред-

приятый приходилось работать в очень тяжелых условиях, т. к. оборудование было совершенно изношено, а машины очень часто собраны из негодных старых частей, которые постоянно ломались. Что касается самого сырья, то это в основном были различные обломки и отбросы, из которых трудно было сделать что-то новое. Рабочие, голодные и полураздетые, не жаловались на тяжелые условия труда, а старались давать такие же нормы выработки, какие они давали, работая сдельно на оборудованных новейшими для того времени машинами довоенных предприятиях.

Коммунистическая партия и Советское правительство Латвии руководствовались указанием Ленина о том, что «...производительность труда, это, в последнем счете, самое важное, самое главное для победы нового общественного строя»⁴⁶.

Они много внимания уделяли укреплению сознательной трудовой дисциплины и повышению производительности труда. Партийные ячейки на предприятиях, опираясь на кадровых рабочих, и профсоюзные организации добились того, что в Риге случаи прогулов и опозданий стали единичными. Бывали случаи, когда рабочие падали в обморок от истощания, но отказывались оставлять работу до следующей смены. В таких городах, как Рига и Двинск, сознательная трудовая дисциплина укоренилась очень быстро благодаря тому, что все восстановленные и вновь открытые предприятия комплектовались, главным образом, из кадровых рабочих, которые еще до революции были известны во всей России своей организованностью, дисциплинированностью и сознательностью. Рабочие Латвии всей душой были преданы Советской власти, в ней они видели свое спасение, свое будущее и ради нее готовы были идти на любые лишения и жертвы. Годы немецкой оккупации и хозяйничанья национальной буржуазии привели к массовому разорению крестьян, но лишь незначительная часть их поступила рабочими на заводы и фабрики. Партийные ячейки и рабочие коллективы сумели подчинить их своему влиянию. Обстановка на заводах и фабриках была такая, что рабочие не терпели разгильдяев и лентяев и создавали для них такие условия, что они сами вынуждены были либо уйти с предприятия, либо подчиниться общей дисциплине.

Вследствие этого в Латвии вопрос о сдельной зарплате не стоял так остро, как в других республиках, и профсоюзные организации при выработке тарифов от расценок на сдельную работу отказались.

В апреле первый раз за время существования Советской власти отдел статистики провел учет производительности

⁴⁶ В. И. Ленин, Соч., т. 29, стр. 394.

труда. Тов. Стучка о результатах этого учета говорит следующее: «Произведенная в апреле анкета дала интересные сведения, по которым на половине заводств и фабрик производительность незначительно упала, процентов на 20—25, на других осталась прежняя, но на некоторых даже повысилась. И это в то время, когда рабочий класс буквально голодал, не получая месяцами ни одного фунта хлеба»⁴⁷.

Снижение производительности труда, которое имело место на некоторых заводах, связано не с упадком дисциплины, а с простоями машин и непроизводительной тратой времени на ремонт станков, инвентаря, отбор сырья.

Почти все фабрики и заводы испытывали острый недостаток в смазочных материалах и в приводных ремнях. Приводные ремни действовали лишь благодаря тому, что рабочие тратили много времени и проявляли большое терпение, постоянно их сшивая и чиня в местах разрыва, которых становилось все больше и больше. Рабочие проявляли большую изобретательность в изготовлении смазочных масел, которые на каждом предприятии изготовлялись по особому рецепту, исходя из того, какими веществами располагало то или иное предприятие, и несмотря на их низкое качество, все таки они предотвратили остановку предприятий. В каких условиях приходилось работать рабочим, свидетельствуют отчеты председателей уездных Советов. Напр. в отчете председателя Екабпилского УИК, об условиях работы на Бирзенском лесопильном заводе сказано следующее:

«После получения необходимых материалов и оборудования в конце февраля завод начал функционировать. Рвались ремни и рвутся теперь. За день распиливается 50—60 бревен 20-й длины и различной толщины. При распилке создаются большие трудности, т. к. распиливаемые бревна подвозятся с 9-го лесного эксплуатационного участка, которые или полны гвоздей, или осколков снарядов и гранат. Рабочие их тщательно осматривают, но, тем не менее, был случай, когда пила сломала зубья. Мешает и то, что отсутствуют смазочные масла и вместе них используются жировые смеси, от которых часто загораются пилы»⁴⁸.

В подобных условиях приходилось работать почти всем предприятиям того времени, и поэтому можно только удивляться тому, что рабочие большинства предприятий сумели сохранить прежнюю производительность труда. Кроме того, рабочий, проработав 8 часов на заводе, был занят затем на общественной работе: рабочая молсдежь после работы прохо-

⁴⁷ П. Стучка, «Пять месяцев Социалистической Сов. Латвии», стр. 80.

⁴⁸ ЦГА МВД ЛССР, ф. Екабпилского уезда, д. № 5 и др.

дила военное обучение, несла службу в рабочей милиции. В прифронтовых районах рабочие, отработав смену, несли охрану города и сражались с прсрвавшимися белогвардейскими стрядами.

Но наряду с сознательными рабочими, которые все силы отдавали на восстановление промышленности и показывали образцы социалистического стношения к труду, были и такие, которые уходили с работы, если они не обеспечивались хотя бы минимальным количеством продовольствия. Среди промышленных рабочих они встречались редко.

Зато в сельских местностях такие случаи имели место. В этом сказалась и слабая работа профсоюзов и меньшая сознательность, организованность и дисциплинированность поденных рабочих. Много жалоб имеется на лесорубов, которые по своему социальному положению были или батраки или разорившиеся во время войны крестьяне.

Многие волостные Советы по своей инициативе стали вводить сдельную работу и нормы выработки. Например, на заседании Исполкома Лиелсесавской волости: «Лесничий П. сообщил следующее: «3 дня работали 85 рабочих, которые вырубил 33 кубических сажен дров длиной в 6 дюймов, 7,5 саженей ножного хвороста и 20 саженей хвороста из сучьев. Заслушав его сообщение Совет нашел, что мало сработано и решил ввести трудовую дисциплину, т. е. что каждый рабочий должен вырубить 1/2 сажени дров и 1/2 сажени хворосту или 1 сажень мелкого хворосту, причем хворост длиной в 4 сажени разрубить пополам»⁴⁹.

Таким образом, не только КПЛ, но и местные Советы вели борьбу за высокую производительность труда. В марте и апреле месяце уже все уезды перешли на сдельную оплату поденных рабочих и требовали от них выполнения норм выработки.

Ленин говорил: «Капитализм может быть окончательно побежден и будет окончательно побежден тем, что социализм создает новую, гораздо более высокую производительность труда. Это — дело очень трудное и очень долгое, но *оно начато*, вот в чем самое главное»⁵⁰.

Руководствуясь указаниями Коммунистической партии и В. И. Ленина, рабочие Латвии по примеру рабочих России уже в 1919 году в условиях войны и голода закладывали основы высокой производительности труда и тем самым создавали условия для победы социализма над капитализмом.

⁴⁹ ЦГА МВД ЛССР, ф. Екапилского уезда, д. № 3, стр. 84.

⁵⁰ В. И. Ленин, Соч. т. 29, стр. 394.

Советское правительство за несколько месяцев своего существования много сделало в области восстановления и строительства промышленных и жилых зданий, мостов, дорог.

Пред. Советского Правительства Латвии тов. Стучка писал: «Перед нами была одна сплошная пустошь, которую необходимо было восстановить. Восстановить в новом и как мы полагали, в лучшем виде. Естественно, что у нас образовался особый Комиссариат строительства, своего рода крошечный Комгосор»⁵¹.

В Комиссариате строительства и общественных работ были сконцентрированы все лучшие технические силы, которые должны были планировать строительные и восстановительные работы и руководить самим строительством.

Комиссариат строительства подразделялся на отделы:

- 1) отдел строительства железных и шоссейных дорог;
- 2) отдел строительства водных дорог;
- 3) отдел строительства санитарных зданий;
- 4) отдел строительства общественных и частных зданий.

Комиссариат строительства разработал проект строительства водных, железных, шоссейных дорог и восстановления новых зданий и поселков в Курземе. Крупные строительные работы должны были начаться летом, а до этого велась подготовительная работа и восстанавливались предприятия, которые выпускали строительные материалы. Большую заботу местные Советы проявляли в отношении сохранения имеющегося строительного материала. Например, Рамульский Совет постановил: «Доски и планки, находящиеся в лесу имения, вывезти из леса и подвезти к именью, т. к. иначе они могут испортиться, обязательно их переложить, а грани остругать»⁵².

Одновременно с заготовкой дров производилась заготовка лесного строительного материала и перевозка его к месту предлагаемых строителств. Например, секция эксплуатации леса Рижского отдела земледелия в отчете за март месяц писала, что она «большей частью занималась заготовкой и вывозкой дров и строительного материала для зданий, железных дорог, телефонных столбов и т. д. Собираются соответствующие сведения и вырабатывается проект о доставке 150.000 бревен деревообделочной фабрике Юглы. Производственному Союзу рыбаков отведены несколько сот бревен для постройки лодок»⁵³.

Уездные строительные отделы собирали точные сведения

⁵¹ П. Стучка, «Пять месяцев Социалистической Советской Латвии», стр. 80.

⁵² ЦГА МВД ЛССР, ф. Цеснскского уезда, д. № 46.

⁵³ ЦГА МВД ЛССР, ф. Рижского уезда, д. № 37, стр. 43.

от учреждений и частных лиц о предполагаемых новостройках и ремонтных работах и количестве необходимого для них материала.

К ремонту зданий и восстановлению корпусов разрушенных предприятий Комиссариат строительства приступил с первых дней установления Советской власти. Размах восстановительных работ был таков, что уже в марте, несмотря на безработицу, во всех уездах и в самой Риге не хватало строительных рабочих и Советы вынуждены были запретить принимать на другие работы (например, в милицию) — каменщиков, плотников, столяров и др. Комиссариат строительства и уездные строительные отделы предупреждали, что они в первую очередь будут принимать заявки на строительные работы от совхозов и государственных учреждений, а крестьяне в 1919 году должны заняться сами ремонтом своих зданий.

Уездные Советы оказали большую помощь строительным материалом единоличным крестьянским хозяйствам, при чем беднейшим из них строительный материал отпускался по пониженным ценам.

Успех восстановления промышленности и сельского хозяйства, а также снабжение и переброска войск целиком зависели от работы транспорта. В. И. Ленин неоднократно указывал на то, что нельзя укрепить связь между городом и деревней и строить социализм, не наладив работу транспорта, «...ибо железные дороги — это пловзь, это одно из проявлений самой яркой связи между городом и деревней, между промышленностью и земледелием, на которой основывается целиком социализм. Чтобы соединить это для планомерной деятельности в интересах всего населения, нужны железные дороги»⁵⁴.

В Латвии имелась значительная сеть железных дорог (около 2.800 км), жел. дорожные линии соединяли Ригу, портовые и другие города Латвии с промышленными центрами России. Кроме того, реки Латвии были судоходны на протяжении 535 км. В Латвии имелись телеграфные и телефонные линии. Белогвардейцы и немецкие оккупанты, отступая, основательно испортили средства транспорта и связи. Председатель Советского Правительства Латвии П. Стучка писал: «Когда мы пришли в Латвию, мы нашли жалкие остатки средств сообщения. Закрыты и эвакуированы были еще в 1915 г. вагоноремонтные заводы и все железнодорожные мастерские. Дороги и прочие средства снабжения, уходящие немцы самым беспощадным образом портили: взрывали моста и полотна железных дорог, перерезывали телеграфные и телефонные провода, рубили систематически (через каждые

⁵⁴ В. И. Ленин, Соч., т. 27, стр. 277.

5 верст) телеграфные столбы и т. д. Нам пришлось даже угрожать Германии репрессиями по отношению к ее пленным, если они будут продолжать эти бесчинства. Конечно, тщетно»⁵⁵.

На I Съезде Советов объединенной Латвии был создан Комиссариат связи, который руководил через свои отделы всеми средствами сообщения и связью: железными дорогами, водными путями, автогужевым сообщением, почтой, телеграфом и телефоном. Комиссариат связи работал в тесном контакте с Комиссариатом строительства, т. к. наряду с организационной работой приходилось восстанавливать разрушенные дороги и мосты, строить новые линии для переброски войск и продовольствия к линии фронта.

С помощью воинских частей уже в первые дни были восстановлены телеграфные и телефонные линии, соединяющие волости с уездными центрами, а последние — с Ригой и крупнейшими городами центральной России.

Наряду с работой местных Советов по восстановлению средств связи Комиссариат связи создал специальные колонны работников связи, которые восстанавливали главные телефонные и телеграфные линии и помогали тем уездам, которые сами не были в состоянии это сделать. Например: на восстановлении линии Рига—Даугавпилс работали 5 колонн и Рига—Тукумс—Вентспилс — 2 колонны.

К 10 февраля телеграфная и телефонная связь была полностью восстановлена, а к марту месяцу телефонно-телеграфная связь была так хорошо налажена, что некоторые телеграфные линии стали принимать и частные телеграммы. Была установлена регулярная почтовая связь с самыми отдаленными волостями, куда систематически доставлялись газеты и корреспонденция. В Риге была восстановлена радиостанция, которая, при незначительном количестве работников, работала весьма интенсивно.

На уездные и волостные Советы Комиссариатом связи было возложено приведение в порядок земляных дорог, за что местные Советы взялись весьма энергично, так как помимо общегосударственных интересов они были заинтересованы в устройстве дорог, для улучшения сообщения между волостями, уездами и центром. Воронки на дорогах были засыпаны, участки дорог расчищены от завалов, болотистые засыпаны щебнем, сами дороги засыпаны песком, по краям утыканы елочками. Комиссариат строительства в апреле приступил к

⁵⁵ П. Стучка, «Пять месяцев Социалистической Советской Латвии». Изд-во КПЛ 1919 г., стр. 137.

ремонту шоссеиной дороги Рига—Поков, к которой крестьяне стали подвозить камни.

Белогвардейцы, отступая, взорвали 14 железнодорожных мостов и множество мелких мостов. Простые деревянные мосты восстанавливались местными Советами. Для восстановления железнодорожных мостов и мостов через крупные реки были созданы две строительные колонны, в помощь которым местные Советы мобилизовали крестьян для подвозки необходимого строительного материала.

Колонны рабочих часто восстанавливали мосты под огнем противника. Напр. 22/XII-18 г. белогвардейцы обстреляли из пулеметов, бомбометов и орудий рабочих, восстанавливавших мост через реку Берзене⁵⁶. 28/XII-18 г. неприятельский самолет сбросил бомбы и ранил нескольких рабочих, восстанавливавших мост через реку Персе⁵⁷.

Несмотря на трудности военного времени восстановительные работы продолжались весьма успешно. К середине февраля строительные колонны восстановили мосты через Лиелупе у Елгавы, построили понтонный мост у Булдури, восстановили мост по Елгавско-Тукумской ж-д на реке Свете и ряд других более мелких мостов. В марте строительные колонны приступили к строительству мостов у Добеле и Двинска.

Рижский уездный строительный отдел выработал проект постройки мостов через реки Гаюю и Огре и приступил к подготовительным работам, чтобы как только вода спадет, начать саму постройку.

Оккупанты отступая, взорвали не только мосты, но где-успели, затопили и паромы, в связи с чем в некоторых местах и их пришлось устраивать заново.

Большую работу Комиссариат строительства и уездные Советы проделали по восстановлению железнодорожного полотна, которое во многих местах было взорвано. В первую очередь восстанавливались железнодорожные линии необходимые для нужд фронта. На участках, которые были необходимы для военных перевозок узкоколейные дороги перешивались.

К 10 февраля Комиссариат Строительства восстановил для военных целей железную дорогу Рамоцка—Питалова, на линии которой приходилось строить новые мосты, ремонтировать взорванные и саму дорожную линию во многих местах восстанавливать.

В некоторых уездах местные Советы своими силами приступили к восстановлению железнодорожных линий. Так было,

⁵⁶ ЦГА КА ф. 6, оп. 4, е. х. 36, л. 159.

⁵⁷ ЦГА КА ф. 6, оп. 4, е. х. 81, л. 30.

например, в Екабпилсском уезде, где еще в начале войны была начата постройка железной дороги для снабжения русской армии. Во время оккупации немецкие власти хотели продолжить строительство в военно-стратегических целях и для этого согнали батраков окрестных сел, но те разбежались и строительство не двигалось с места. Сразу же после установления Советской власти Екабпилсский уездный Совет по указанию Латвийской армейской группы приступил к постройке этого участка. 150 батраков изъявили желание работать на постройке железной дороги для нужд фронта. У Совета не было денег, но доверие к нему было так сильно, что рабочие согласились ждать зарплату до того времени, как Совет снесется с Советским правительством и получит деньги.

К началу марта построенный в 1915 г. участок ж.-д. был очищен от снега и отремонтирован. Отремонтированы были также станции и на восстановленном участке стали курсировать воинские эшелоны. К началу апреля 1919 г. дорога была отстроена и движение поездов происходило на линии длиной в 267 км.

13 марта Екабпилсский Совет приступил к строительству узкоколейной железной дороги Екабпилс—Каши. Эта дорога строилась для подвозки заготовленных дров к железнодорожной линии Рига—Екабпилс.

Благодаря трудовому героизму рабочих, восстановительные работы на железных дорогах в марте месяце близились к концу, и Комиссариат Строительства и Связи приступил к составлению проектов строительства более значительных железнодорожных линий, которые должны были соединить Латвию с центральными губерниями России. Напр. в феврале 1919 г. Комиссариат Строительства и Общественных работ рассмотрел и утвердил проект строительства железнодорожной линии Рига—Нижний-Новгород и послал его на рассмотрение и утверждение ВСНХ.

Железнодорожные линии были восстановлены в очень короткие сроки. Что же касается подвижного состава, то для его восстановления в довоенном объеме были необходимы паровозостроительные и вагоностроительные заводы, которых в Латвии не было. Немногие заводы РСФСР не могли удовлетворить все возрастающие потребности транспорта в подвижном составе.

Благодаря тому, что одновременно с наступлением Красной Армии в тылу у белых происходили победоносные восстания рабочих, Красной Армии и вооруженным рабочим удалось захватить много вагонов и несколько паровозов. Так при

взятии станции Вецгулбене были захвачены 25 паровозов⁵⁸. При взятии ст. Опсе на Двинском направлении — 8 паровозов и 85 вагонов⁵⁹. Все же многие вагоны и локомотивы были уведены немецкими машинистами в Лиепаяу, многие были испорчены.

Всего в феврале м-це в Латвии имелось 220 паровозов. Из них исправными были 79, которые находились в непрерывном движении, обслуживая нужды фронта и тыла и поддерживая сообщение с Советской Россией.

Сразу же после установления Советской власти были восстановлены железнодорожные мастерские в Двинске и Риге. Двинская железнодорожная мастерская производила капитальный ремонт, Рижская — мелкий текущий ремонт. 63% всех паровозов нуждались в неотложном ремонте. В феврале был начат капитальный и сложный ремонт 26 паровозов и текущий ремонт 39 паровозов, в то же самое время 85 паровозов стояли в ожидании ремонта. Текущий ремонт удалсь закончить довольно быстро, и уже в марте и апреле стали функционировать около 80 отремонтированных паровозов. Капитальный ремонт многих паровозов был закончен лишь к лету. Благодаря самоотверженному труду рабочих ремснтных мастерских уже весной улучшилось положение на транспорте в Латвии. В марте транспорт был в состоянии обслужить нужды на фронте и во время весеннего наступления белых произвести своевременную эвакуацию прифронтовых городов.

Водные пути находились в ведении Управления водного транспорта Латвии, который свою деятельность начал с учета всех имеющихся судов и лодок и распределения между ними перевозок. Пароходы и баржи были заняты, главным образом, перевозкой войск и снаряжения в Елгаву и другие прифронтовые районы. Несколько пароходов были переданы секции рыбаков для перевозки рыбы. Было организовано пассажирское сообщение Рига—Болдерай и Рига-Елгава. Большинство пароходиков и барж требовали неотложного ремонта. 40 из них еще в январе были сданы в ремонт на нациснализированные судоремонтные мастерские Страуха и Аугсбурга. К началу февраля 20 из них были отремонтированы. Технический отдел приступил к ремонту барж и паромов, которые были из воды подняты на площадь Лодера в Милгрависе и на Портовую плотину, где их осмотрели специалисты, а затем был произведен необходимый ремонт. Ремонтные работы развернулись в широких масштабах. Комиссариат промышленности запроектировал устройство новых судоремонтных мастерских на пло-

⁵⁸ ЦГА КА ф. 6, оп. 3, е. х. 136, л. 58.

⁵⁹ ЦГА КА ф. 6, оп. 3, е. х. 136, л. 54.

щадя Биржевого комитета на Кипсала. Рабочие речного транспорта даже подняли затонувший немецкий миноносец, и в мае его ремонт был почти что закончен.

Ввиду того, что пароходы находились бесперерывно в плавании днем и ночью, невозможно было содержать в надлежащем порядке машины и котельную арматуру и своевременно производить текущий ремонт, но приходилось с этим мириться, т. к. железнодорожный транспорт был перегружен до максимума и не мог взять на себе дополнительные перевозки.

Специалисты Управления водных дорог осмотрели разрушенные плотины и приступили к восстановлению Двинской и Портовой плотины. Комиссариат Строительства пересматрел составленный накануне войны проект канала Рига—Херсон (канал, соединяющий Западную Двину с Черным морем). Внес в нем некоторые изменения и в начале февраля направил на рассмотрение ВСНХ, который его утвердил. Было решено совместно с Комиссариатом Государственных Сооружений РСФСР в недалеком будущем приступить к его осуществлению.

Выше изложенные факты свидетельствуют о том, что несмотря на кратковременность существования Советской власти в Латвии в 1919 г. руководимый Коммунистической партией рабочий класс проделал большую работу по восстановлению и социалистическому строительству промышленности и транспорта.

Значительную помощь Советской Латвии оказали РСФСР и УССР, которые помогли ей продовольствием, деньгами и сырьем. Коммунистическая партия Латвии и Советское Правительство, как в строительстве промышленности и транспорта, так и в других вопросах, руководствовалось опытом РСФСР, указаниями В. И. Ленина и решениями съездов и пленумов КП(б)Р.

Восстановление народного хозяйства и социалистическое строительство в Латвии в 1919 г. происходило в тесном контакте с ВСНХ и СНК РСФСР. Несмотря на то, что Латвия была независимой Советской Республикой, КПЛ и рабочий класс Латвии не мыслили ее политической и экономической жизни иначе, как в тесном объединении с другими Советскими Республиками. В резолюции VI съезда КПЛ сказано: «До тех пор, когда ЛССР войдет в Союз Советов Коммунистического Интернационала, состоять в теснейших политических и экономических сношениях, как с РСФСР, так и с Литвой, Белоруссией, Эстонией, Украиной и другими Советскими Республиками»⁶⁰.

⁶⁰ П. Стучка, «Пять месяцев Соц. Сов. Латвии», ч. 11, стр. 27.

О стремлении трудящихся Латвии к тесному сближению с другими Советскими Республиками свидетельствуют и факты из мероприятий, проводимых в области экономики. Например, при планировании той или иной отрасли промышленности, сельского хозяйства и др., учитывались не только интересы и экономические возможности ЛССР, но и других Советских Республик. Наиболее крупными новостройками, запланированными весной 1919 г. были: ж.-д. магистраль Рига—Нижний Новгород и канал Даугава—Черное море. Эти новостройки свидетельствуют о том, что экономическая жизнь Латвии должна была быть тесно связана с жизнью РСФСР и УССР. Эта тенденция к единой экономической жизни с другими Советскими Республиками видна и в деятельности местных Советов и рабочих коллективов, которые при планировании производства своего уезда или предприятия, руководствовались не только интересами ЛССР, но и интересами других Советских Республик.

Восстановление и социалистическое строительство промышленности, транспорта и сельского хозяйства в Советской Латвии происходили в условиях непрерывной, ожесточенной классовой борьбы с силами внутренней и внешней контрреволюции. Уже в марте месяце ЛССР была окружена с 3-х сторон вдвое превосходящими силами империалистов Антанты, которые готовились отрезать ее от Советской России. Все основные силы были брошены на фронт, главное внимание Коммунистической Партии и Советского Правительства Латвии было направлено на борьбу с врагом, но ни на один день не прекращалась та большая, созидательная работа, которая была начата пролетариатом Латвии в первые дни установления Советской власти. Она оборвалась лишь с победой контрреволюции.

*

Статья доцента кафедры истории СССР Латвийского государственного университета Зиле А. Я. посвящена восстановлению и социалистическому строительству промышленности и транспорта в Советской Латвии в 1919 г.

В ней рассказывается о том, как руководимые Коммунистической партией Латвии трудящиеся массы, в условиях разрухи и ожесточенной борьбы против внутренней контрреволюции и иностранных империалистов восстанавливали промышленность и транспорт и боролись за высокую производительность труда.

E. Puna

ИЗ ИСТОРИИ БОЕВОГО СОДРУЖЕСТВА РИЖСКОГО ПРОЛЕТАРИАТА С ПРОЛЕТАРИАТОМ ПЕТЕРБУРГА В ГОДЫ РЕВОЛЮЦИОННОГО ПОДЪЕМА

(1912—1914 годы)

В годы нового революционного подъема Россия — центр мирового революционного движения — шла навстречу новой революции. Пролетариат, народные массы России под руководством единственной в то время революционной марксистской партии большевиков поднимались на борьбу со своими заклятыми врагами — царизмом, помещиками и капиталистами. Эта борьба была обусловлена всем ходом социально-экономического и политического развития России. В стране назревала революционная ситуация.

В нарастающей борьбе еще больше упрочилось боевое содружество и пролетарская солидарность рабочих крупнейших русских промышленных городов с рабочими национальных окраин России. Особой сплоченностью отличался боевой союз между рабочими таких крупных промышленных центров как Петербург и Рига.

Петербург в 1912—1914 гг. был крупнейшим экономическим, политическим и культурным центром страны — столицей России. К началу первой мировой войны в Петербурге насчитывалось 2.217,5 тыс. жителей¹.

Петербург был центром промышленности и торговли, крупным портовым городом и железнодорожным узлом, связанным с важнейшими экономическими районами страны и с внешним рынком.

В общероссийском производстве петербургская губерния занимала одно из ведущих мест. К концу 1911 года в ней была сосредоточена $\frac{1}{10}$ часть предприятий России по обработке металлов, по машиностроению и химическому производству; $\frac{1}{6}$ часть предприятий текстильных, бумажных и полиграфических.

¹ БСЭ, том 24, стр. 519, второе издание.

В промышленном производстве Петербургской губернии была занята $\frac{1}{6}$ часть всех металлистов России, $\frac{1}{5}$ часть всех рабочих химической, текстильной и бумажной промышленности².

Рост казенных заказов, вызванный перевооружением армии, строительством парового военно-морского флота и железных дорог, способствовал развитию в городе металлообрабатывающей промышленности и машиностроения.

В 1913 году в Петербурге насчитывалось 1012 крупных и средних промышленных предприятий. На них работало 241.993 рабочих³, из которых 92,2 тыс.⁴ были заняты в металлической промышленности, 48,3 тыс. в текстильной промышленности⁵ и т. д. Как видно, ведущее место занимали металлисты, затем текстильщики, химики и др.

Большое количество рабочих было занято также на транспорте, в торговле и на мелких предприятиях. Так, например, в 1910 г. из 504 тыс. рабочих Петербурга (с пригородами) в промышленности было занято 350,2 тыс. чел., на транспорте и в торговле 153,9 тыс. чел. С учетом членов семей рабочих пролетарское население составляло около 44% жителей Петербурга.

Особенностью петербургских рабочих являлся их однородный в национальном отношении состав — 89% русских⁶. Другой особенностью являлось то, что петербургский пролетариат являлся кадровым пролетариатом.

Если по всей России на предприятиях с количеством рабочих свыше 500 человек было занято 53,3% всех рабочих страны, то в Петербургской губернии на таких же предприятиях работало 64,3% всех рабочих (136.803 из 212.718 человек).

На предприятиях с количеством рабочих более 100 человек по России было занято 38,2% всех рабочих, а в Петербургской губернии 48,7% рабочих губернии (103.557 из 212.718)⁷.

Приведенные данные говорят о высокой степени концентрации петербургской промышленности и пролетариата.

Все это служило важным фактором в сплочении и революционизировании рабочих Петербурга, в укреплении рядов

² Э. Крузе, Стачечная борьба петербургского пролетариата в годы рев. подъема (1912—1914 гг.). Ленинград, 1950 г. Канд. диссертация, стр. 14.

³ Там же, стр. 16.

⁴ Там же, стр. 17.

⁵ БСЭ, том 24, стр. 519, второе издание.

⁶ Там же, стр. 520.

⁷ Э. Крузе, Стачечная борьба петербургского пролетариата в годы рев. подъема (1912—1914 гг.). Канд. диссерт. 1950 г., стр. 20.

большевистской партии и росте ее влияния на рабочие массы не только Петербурга, но и других городов России.

Наряду с Петербургом, в годы перед первой мировой войной как крупный промышленный и торговый центр расцвел город Рига — ныне столица Латвийской Советской Социалистической Республики.

На 1-ое января 1914 года в Риге проживало 520 тыс. человек. По количеству населения она занимала третье место среди городов России⁸. Характерным для Риги являлось то, что по составу населения это типичный интернациональный горсд, правда, с преобладанием латышского населения среди рабочего класса.

В 1867 году из общего количества жителей 103 тысячи человек латыши составляли 24%, немцы 43%, русские 25%. В 1897 году в Риге насчитывалось 282 тыс. жителей. Из них латышей было 45%, немцев 22%, русских 16% и т. д.⁹ Приведенные цифры показывают, что удельный вес латышей среди населения города возрастал. Но перед первой мировой войной произошли некоторые изменения в национальном составе населения Риги. В абсолютных цифрах количество латышей увеличилось до 218.097 человек. Однако процентуально удельный вес латышей несколько снизился. Они составляли — 42,5%, русские — 19,5%, немцы — 11,5%, поляки — 9,5%, литовцы — 7%, евреи — 6,6%, эстонцы — 1,9%, прочие — 1,5%¹⁰.

Это объясняется тем, что Рига как растущий промышленный и торговый центр впитывала в себя, наряду с массой латышских батраков¹¹ и крестьян, также большое количество рабочих и крестьян из соседних и отдаленных губерний России, Польши, Литвы.

В результате удельный вес русского населения снова повысился и составлял почти $\frac{1}{6}$ часть. В числе приехавших в Ригу были революционеры, которым запрещалось жить в столичных городах России. Они продолжали борьбу против царского режима и капиталистов в Риге. Однако следует отметить то, что промышленный пролетариат Риги в своем абсолютном большинстве состоял из рабочих латышской национальности.

Другой характерной чертой населения Риги и Прибалтий-

⁸ История Латвийской ССР, т. II, стр. 395.

⁹ Я. Крастыньш. 1905 года революция Латвия, Рига, 1950 г., стр. 39.

¹⁰ Перепись населения в Риге 5 дек. 1913 г. Изд. Рижской гор. статистич. комиссии под ред. Е. Штида, 1914 г., стр. 22.

¹¹ В Лифляндской губ. батраки составляли 66% сельского нас., в Курляндской губ. 72%; в то время, как на юге России к-во их колебалось между 17—18%. См. Дауге, Революция 1905—1907 гг. в Латвии, изд. 1949 г., стр. 5.

ского края была высокая грамотность, причем женщины в грамотности не отставали от мужчин.

По статистическим данным переписи населения 1897 года видно, что по Лифляндской губернии грамотность мужчин составляла 77,5%, женщин — 77,9%, по Курляндской губернии, соответственно — 71,2% и 70,5%. В Риге в 1897 г. количество грамотных составляло 83%, а в 1913 году — 85,6%¹².

Рост городского населения и его грамотность благоприятно отзывались на развитии промышленности Риги, на создании квалифицированных кадров для нужд заводов, фабрик, транспорта и торговли. Это имело важное значение и для роста революционного движения. В. И. Ленин в качестве одной из причин успехов революционного движения в Латвии отмечал «...более высокую ступень его культурного развития»¹³.

Развитие капиталистической промышленности в Риге шло быстрыми темпами.

В 1913 г. в Риге насчитывалось 417 крупных и средних промышленных предприятий, в которых работало 73327 рабочих¹⁴, что составляло 83,3% рабочих Лифляндской губернии¹⁵.

В машиностроительной и металлообрабатывающей промышленности Риги было занято 31,6%¹⁶ рабочих.

Особенностью рижской промышленности являлось широкое применение женского и детского труда.

Из общего количества рабочих Лифляндской губернии, подчиненных надзору фабричной инспекции, было:

женщин в 1912 г. 25968, т. е. 32%, в 1913 г. — 29663 — 34%¹⁷;

малолетних и подростков в 1912 г. 5017, т. е. 6,2%, в 1913 году — 5703 — 6,5%¹⁸.

Таким образом, женский и детский труд в Лифляндской губернии в 1913 г. занимал огромное место, составляя свыше 40% по отношению к общему числу рабочих.

Характерным для рижской промышленности, так же как и для петербургской, была высокая концентрация производства. В 1913 г. 42,1% рабочих были сосредоточены на предприятиях, с количеством рабочих более тысячи человек, от 300 — до 1000 рабочих 22,3%¹⁹. Эти цифры показывают, что рижские

¹² См. перепись населения в Риге, от 5 XII — 1913 г. Табл. II, Изд. Рижской стат. комиссии, изд. 1914 г., стр. 27.

¹³ В. И. Ленин. «К юбилейному номеру «Циня», т. 16, стр. 236.

¹⁴ Свод отчетов фабр. инспекторов за 1913 г., стр. 1—2.

¹⁵ ЦГА ЛССР, ф. 104, арх. № 65, л. 49.

¹⁶ Газета «Ародниекс», № 6, 1912 г. 20. II

¹⁷ ЦГИАЛ, ф. 23, оп. 16, ед. хр. 122, л. 9.

¹⁸ Свод отчетов фабр. инспект. за 1913 г., стр. 20.

¹⁹ ЦГА ЛССР, ф. 104, оп. 1, арх. № 73, л. 1—210.

рабочие в своем абсолютном большинстве работали на крупных предприятиях. Это способствовало быстрому революционизированию пролетариата, ускорило выработку классового самосознания рабочих.

Рига являлась не только крупным промышленным центром, но и значительным торговым портом. Достаточно сказать, что грузооборот Рижского порта в 1913 г. в стоимостном выражении составлял 405 млн. рубл., а во внешней торговле всей европейской части России на его долю приходилось 17%²⁰. В этом году Рига, обогнав Петербург, заняла первое место во внешней торговле России. В том же 1913 г. в Рижском порту работало 5 тыс. портовых рабочих²¹.

Одновременно Рига становилась крупным железнодорожным узлом. Товарное движение в Риге по железным дорогам из года в год возрастало, о чем говорят следующие данные. В 1891—1895 гг. в Ригу прибыло 34,9 млн. пудов разнообразных товаров, а в один лишь 1913 г. — 133 млн. пудов²².

По экономической структуре Рига являлась собратом Петербурга, что сближало интересы рабочих обоих городов. Большое значение имело ведущее положение металлообрабатывающей промышленности. В. И. Ленин высоко оценил металлостроителей, указывая: «Известно, что металлисты — самые развитые и передовые рабочие не только в Питере, но и во всей России, — не только в России, но и во всем мире»²³.

В обоих городах, в Петербурге и Риге, в территориальном отношении расположенных сравнительно близко друг к другу, пролетариат состоял, главным образом, из кадровых рабочих, почти совершенно экономически не связанных с деревней, а концентрация производства была выше, чем в других городах России. Все это положительно сказалось на укреплении еще более тесного боевого содружества рижского пролетариата с петербургским пролетариатом в революционной борьбе, причем руководящая роль в этом союзе принадлежала столичному пролетариату, его авангарду — большевистской партии.

В годы нового революционного подъема петербургские большевики сумели направить рабочее движение по правильному революционному руслу и выступали в авангарде рабочего движения. В. И. Ленин писал в июле 1914 года, что «во главе рабочего движения последних лет идет Петербург», что петербургский пролетариат «развил громадную активность, откли-

²⁰ О. А. Дилевская, Прибалтийский край, изд. Москва, 1914 г., стр. 34.

²¹ См. «Правда», 7 августа, 1913 г.

²² См. Торговля и судоходство г. Риги в 1914 г., Изд. Торг. стат. отд. Рижского Биржевого ком., Рига, 1917 г., стр. 1—2.

²³ В. И. Ленин, Соч., т. 19, стр. 420.

каясь, как чуткий барометр, на все события, имеющие отношение к рабочему движению»²⁴.

Примером активной массовой революционной борьбы, направленной против самодержавия и капиталистов, пролетариат Петербурга воспитывал в боевом духе рабочих всей России и в том числе рабочих Риги. Партия большевиков и лично В. И. Ленин помогли социал-демократии Латышского края большевизировать свои ряды, избавиться впоследствии от оппортунизма и примиренчества и стать на подлинно революционные позиции. Это положительно сказалось на разворачивании рабочего движения в Латвии, особенно в Риге, где по примеру петербургских рабочих оно протекало на высоком уровне.

Все это способствовало упрочению боевого содружества рижских и петербургских рабочих в годы нового революционного подъема.

* * *

Боевое содружество рижского пролетариата с петербургским в годы нового революционного подъема имеет свои исторические предпосылки.

Пролетарская солидарность с глубоким интернациональным чувством была проявлена рижским пролетариатом к петербургскому пролетариату уже в первые дни Первой русской революции. Кровавая расправа с рабочими Петербурга 9-го января вызвала со стороны пролетариата Риги, как и всей страны, глубокое негодование и мощный протест против царского правительства.

Весть о расстреле рабочих в Петербурге 9 января уже на другой день пришла в Ригу: 11 января ЦК ЛСДРП, Рижский комитет РСДРП и Федеративный комитет рижских с.-д. организаций единодушно постановили объявить с 12 января генеральную забастовку.

В листовке ЦК ЛСДРП «Присоединимся к всеобщей петербургской стачке!» сказано: «Товарищи! Кровь наших павших товарищей вызывает о мести. Судорожно сжимаются руки. Из груди вырывается клич: «Смерть насильникам!»...

Теперь, когда снег петербургских мостовых окрашен кровью наших товарищей, — позорно работать и лить пот на благо наших эксплуататоров. В этот важный час наша обязанность, обязанность всех трудящихся — бросать работу и присоединиться к петербургским товарищам...

Пусть каждому, кому дорога свобода и кто высоко ставит классовое сознание рабочих, присоединится к великой армии борцов за свободу!..

²⁴ В. И. Ленин, Соч., т. 20, стр. 518.

Долой самодержавие, запятнанное рабочей кровью!..

Да здравствует революция!»²⁵

На призыв партии, высказать свою солидарность петербургскому пролетариату, тут же откликнулся рижский пролетариат, а затем рабочие и других городов Латвии. 12 января началась генеральная забастовка. Одновременно с забастовкой происходили уличные демонстрации.

Рига никогда еще не видела столь большого числа стачечников и столь грандиозных рабочих демонстраций, какие имели место уже в первые дни всеобщей стачки. Число стачечников 13 января достигло 80 тыс. человек.

Уже к вечеру 13 января, когда стачечный комитет распорядился о прекращении демонстрации, по указанию властей войска без предупреждения открыли огонь по демонстрантам.

В газете «Циня» сказано: «...людская масса оказалась оцепленной с обеих сторон. Никто еще не успел это заметить, когда вдруг раздался первый залп... Солдаты палили, как безумные... убито около 70 и ранено более 100 человек»²⁶.

Кровь латышских рабочих, пролитая 13 января на берегу Даугавы, сплотила и укрепила боевое содружество латышских и русских рабочих, в первую очередь рижских и петербургских рабочих.

В совместном воззвании рижских социал-демократических организаций «Ко всем рижским рабочим!» говорилось: «...своей кровью, пролитой 13 января, мы навеки закрепили теснейшую связь с миллионами пролетариата России, борющегося за свое освобождение...!»²⁷

Боевое содружество и пролетарская солидарность, так ярко проявившиеся в январские дни, еще более окрепли и возмужали.

Это могло произойти только потому, что латышский пролетариат и латышская социал-демократия шли в авангарде революции.

В. И. Ленин, оценивая участие латышского пролетариата в революции 1905 года, в 1910 году писал: «Во время революции латышский пролетариат и латышская социал-демократия занимали одно из первых, наиболее важных мест в борьбе против самодержавия и всех сил старого строя»²⁸.

Эти традиции рабочие Риги сохранили как в годы реакции, так и в годы революционного подъема 1910—1914 гг. Осо-

²⁵ Революция 1905—1907 г.г. в Латвии, Документы и материалы, Рига, 1956 г., стр. 6.

²⁶ Там же, стр. 14.

²⁷ К. К. Каулин, «Январские дни 1905 г. в Латвии» — «Большевик Советской Латвии», 1946 г., № 1/2, стр. 32.

²⁸ В. И. Ленин, Соч., т. 16, стр. 235.

бенно широкий размах рабочее движение принимает в апреле—мае 1912 года, когда в связи с ленским расстрелом рабочих вспыхнули массовые политические стачки. Всего в 1912 году по официальным отчетам бастовало 725 тыс., а по более полным данным — свыше миллиона рабочих, в 1913 году — 861 тысяча, а по более полным данным — 1.272 тысячи. В первой половине 1914 года в стачках участвовало уже около полутора миллионов рабочих. Таким образом, размах стачечного движения приближался к уровню начала революции 1905 года.

Стачки проходили под большевистскими революционными лозунгами: демократическая республика, 8-часовой рабочий день, конфискация помещичьей земли.

В. И. Ленин, характеризуя рабочее движение в России, писал: «Волна экономических и политических стачек поднялась так высоко, что Россия опять стоит в этом отношении впереди всех, даже наиболее развитых, стран мира... Россия вступила в полосу нарастания новой революции»²⁹.

Подъем рабочего движения и массовые забастовки будили и втягивали крестьянские массы на борьбу с помещиками. Только за 1910—1914 годы произошло свыше 13 тысяч крестьянских выступлений.

Начались революционные выступления и в войсках. Симптоматичным было вооруженное выступление среди войск в Туркестане в 1912 году. Назревали восстания в Черноморском флоте в Севастополе и Балтийском флоте.

В. И. Ленин, характеризуя положение в России в 1913 году, писал: «Политический кризис общенационального масштаба в России налицо и притом это — кризис такой, который касается именно основ государственного устройства, а вовсе не каких-либо частных его, касается фундамента здания, а не той или иной пристройки, не того или иного этажа»³⁰.

Это было время созревания новой революционной ситуации в стране.

Массовым революционным движением в стране в годы революционного подъема руководила большевистская партия, которая существовала с 1903 г. и впитала в себя опыт революции 1905—1907 гг.

На Пражской конференции (январь 1912 г.) были изгнаны из партии меньшевики-ликвидаторы и навсегда было покончено с формальным объединением большевиков в одной партии с меньшевиками.

²⁹ В. И. Ленин, Соч., т. 18, стр. 420.

³⁰ В. И. Ленин, Соч., т. 19, стр. 135.

Рабочий класс и трудовое крестьянство России под боевыми лозунгами большевистской партии, разработанными и утвержденными на шестой (Пражской) Всероссийской конференции РСДРП (январь 1912 г.), на «Февральском» 1913 г. съезде ЦК РСДРП с партийными работниками (Краков 8—14 январь 1913 г.), на «Августовском» («Летнем») 1913 г. совещании ЦК РСДРП с партийными работниками (Поронино 6—14 окт. 1913 г.), под руководством гениального вождя пролетариата всего мира Владимира Ильича Ленина шли навстречу новой революции.

В этом поступательном движении не малое место занимало боевое содружество рижского пролетариата, который в Прибалтийском крае имел ведущее место в революционном движении, с петербургским пролетариатом, закаленным в борьбе с царизмом и капитализмом, руководимым большевиками-ленинцами.

В это время в авангарде революционного рабочего движения шел героический пролетариат Петербурга, и непосредственно за Петербургом шел пролетариат Риги.

Если в России в годы нового революционного подъема большевистский ЦК и Русское бюро ЦК, избранные на шестой (Пражской) Всероссийской конференции РСДРП, возглавляли рабочее движение и большевистская партия была единой, очищенной от оппортунистов всех мастей, то совершенно иное положение было в социал-демократии Латышского края. Формально она же была единой нелегальной партией.

В годы реакции, когда многие активные деятели партии уже сложили свои головы за дело революции, а многие находились в тюрьмах и в ссылке, меньшевики используя право кооптации, захватили ЦК, редакцию ЦО «Циня» и другие руководящие партийные органы с целью проведения своей меньшевистско-ликвидаторской линии. В партии создалось нетерпимое положение. Рядовые члены партии в своем большинстве стояли за большевистские боевые лозунги, за сближение с РСДРП(б), а руководящие органы, оторвавшись от партийной массы, осуществляли меньшевистскую политику, чуждую рабочему классу.

Ярким примером предательской деятельности меньшевистского ЦК СДЛК было недопущение на шестую Пражскую конференцию РСДРП делегатов от социал-демократии Латышского Края, несмотря на то, что ряд партийных организаций; Рижская — IV район, Елгавская, Видиенская требовали участия в конференции и резко осуждали поведение ЦК. Хотя меньшевистскому ЦК удалось воспрепятствовать посылке деле-

готов на Пражскую конференцию, но помешать проникновению решений Пражской конференции в партийную массу, они не были в состоянии. Большевики Латвии усиленно боролись за реализацию решений Пражской конференции.

Большевики Латвии, учась на собственных ошибках периода столыпинской реакции, а главное, используя опыт русских большевиков-ленинцев, в конце 1912 г. в противовес «Заграничному комитету ЦК», который находился в руках меньшевиков и примиренцев, организовали свой большевистский центр «Бюро заграничных групп» и стали выпускать газету под названием «Бюллетень». Активными деятелями «Бюро заграничных групп» были Я. Озолс, Карлсонс, (Огриетис), Гипслис, который вел систематическую переписку с В. И. Лениным, Я. Берзинь-Зиемелис, И. Герман-Аусеклис и др. Летом же 1913 года на совещании представителей большевистских фракций был создан большевистский центр в Латвии, базой и опорой которого был IV район Рижской организации. В большевистском центре работали видные латышские большевики: Я. Шилф (Яунземс), Роберт Эйхе, Эд. Звирбулис (Путнс), Линде (Кашкис), Берзиньш (Андерсонс), Зуковскис, Бланкенштейнс и др.

В СДЛК 1913 год стал периодом особенно острой борьбы большевиков против меньшевиков-ликвидаторов. Это было отмечено Краковским совещанием ЦК РСДРП(б). В резолюции о «национальных» с.-д. организациях оно записало, что «совещание приветствует революционных с.-д. рабочих латышской организации, ведущих настойчивую пропаганду в антиликвидаторском духе, и выражает сожаление, что ЦК Латышской социал-демократии склоняется к поддержке антипартийных шагов ликвидаторов»³¹.

Большевистский центр Латвии и «Бюро заграничных групп» провели большую работу по большевизации рядов СДЛК. В результате этой работы и борьбы с ликвидаторами и примиренцами в конце 1913 года Рижская партийная организация в подавляющем большинстве стояла на большевистских позициях. Партийные организации «Мадлиенас гайсма», «Видиенская», «Елгавская», «Малиенская», «Вентспилсская» в 1913 г. уже были большевистскими.

Большевики настойчиво требовали созыва IV съезда СДЛК. Ликвидаторы были не в силах задержать созыв съезда, но делали все, чтобы не допустить на съезде перевеса делегатов на стороне большевиков. Это им частично удалось.

³¹ КПСС в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов, часть I, издание седьмое, 1953 г., стр. 299.

Как только В. И. Ленин узнал о предполагавшемся созыве съезда СДЛК, он сразу указал латышским большевикам на необходимость выступить с особой предсъездовской платформой и написал «Проект платформы к IV съезду Социал-демократии Латышского края»³². Это была боевая программа мобилизации масс на борьбу с царизмом и капитализмом, на новую революцию. Ленинская платформа сыграла исключительную роль в истории социал-демократии и рабочего движения в Латвии. По дороге в Брюссель, на съезд СДЛК, В. И. Ленин проезжал Берлин и Париж, где встречался с большевиками Латвии и обсуждал вместе с ними предстоящую работу съезда.

IV съезд Социал-демократии Латышского края состоялся в январе 1914 г. в Брюсселе. На съезде участвовали 18 человек с решающим голосом, из них 8 большевиков, 8 меньшевиков и 2 примиренца. С совещательным голосом присутствовало 11 человек, гостей 6 человек. Всего на съезде участвовало 35 человек.

Исключительно большое значение имело участие В. И. Ленина в работе съезда. В. И. Ленин непосредственно руководил всей работой большевистской части съезда — принимал участие в заседаниях большевистской фракции, помогал в выработке общей тактической линии, в составлении отдельных резолюций. Большевики Латвии учились у Владимира Ильича Ленина революционной тактике борьбы, революционным действиям, учились глубже понимать революционную теорию марксизма.

IV съезд был поворотным пунктом в истории СДЛК в сторону большевизма. Решения съезда в основном носили революционный, боевой характер, соответствовали духу решений РСДРП(б).

В ЦК СДЛК и в редакцию ЦО «Циня» были избраны большевики: Е. Звирбулис-Путнс, Яунзем-Шилф, Я. Ленцманис, Р. Эйхе, В. Зиле, К. Печакс, Бланкенштейн и др.

Таким образом большевики Латвии, Риги, очищая свои ряды от оппортунистов, в ожесточенной борьбе с меньшевиками-ликвидаторами, под боевыми лозунгами большевиков — ленинцев сумели возглавить нарастающее рабочее движение в Риге.

Рижские рабочие вновь солидаризировались с петербургскими рабочими и выступали с протестом по поводу годовщины кровавого воскресения — 9-го января, ленского расстрела, протестовали против вынесения смертных приговоров революционным матросам Черноморского и Балтийского флотов,

³² В. И. Ленин, Соч., т. 19, стр. 87—94.

ления об охране общественной безопасности и порядка в столице», в связи с 9-м января, жандармы писали с тревогой:

«...Все перечисленные забастовки чрезвычайно характерны по той легкости, с которой они возникают. Вся агентура вполне определенно отмечает, что в то время, как в прежние годы для проведения забастовки на каком-либо крупном предприятии приходилось тратить много времени и усилий на предварительную агитацию, в последних забастовках достаточно было одному какому-нибудь рабочему кликнуть: «Товарищи, бросайте работу», как весь завод или фабрика сразу останавливались.»⁴¹

Такое положение было в Петербурге, в Риге и других городах. Размах забастовок в Риге встревожил царских слуг, о чем говорит дело № 101 Департамента полиции под названием: «О демонстративных выступлениях рабочих 9 января 1913 года в ознаменование событий 1905 года»⁴².

Рижское общество фабрикантов обращалось к Петербургскому Обществу заводчиков и фабрикантов с просьбой срочно телеграфировать «возложена ли на членов вашего общества обязанность штрафовать рабочих по поводу забастовок 9-го января». 11 января был получен ответ: «Еще нет обязанности, но большинство склонно. Вопрос обсуждается»⁴³.

Не дожидаясь своих петербургских собратьев, рижские фабриканты объявили вышедшим на работу 10 января, что они за самовольное прекращение работы 9 января оштрафованы на 1 рубль каждый. В ответ на это была объявлена забастовка с предъявлением требований о снятии штрафа на 16 крупнейших заводах, в том числе на механическом заводе «Рихард Поле», «Всеобщая компания электричества», на ножевой фабрике «Мауснера» и др.

Рабочие некоторых предприятий выставляли еще дополнительные требования. 12 из упомянутых предприятий после непродолжительной забастовки (1—4 дня) приступили к работе, тогда как на заводах «Рессор», «Сириус», «Эрбе» и «Клейн» забастовка длилась от 14 до 30 дней⁴⁴.

Новая забастовка проходила дружно, и, когда на заводе «Фелзер» околоточный надзиратель пытался заставить рабочих приступить к работе, он от всех получал один и тот же ответ: «К работе не приступят до тех пор, пока не будет снят штраф за забастовку 9 января по одному рублю с каждого бастовавшего рабочего»⁴⁵.

⁴¹ См. ЦГИАМ, ф. 102, оп. 14, ед. хр. 341, лл. 8 и 9, 1913 г.

⁴² См. ЦГИАМ, ф. 102, оп. 105, ед. хр. 101, л. 1—50, 1913 г.

⁴³ См. ЦГА ЛССР, ф. 2765, № д. 18, лл. 131, 132.

⁴⁴ См. ЦГИАМ, ф. 102, оп. 105, ед. хр. 101, л. 49.

⁴⁵ См. ЦГИАМ, ф. 102, оп. 105, ед. хр. 101, л. 15.

Стачки и демонстрации 9 января 1912 г. и 1913 г. в Риге говорят о солидарности рижского пролетариата с пролетариатом Петербурга и всей России, они говорят об организованности и упорстве рижского пролетариата, о руководящей роли большевиков.

Волна забастовок и демонстраций нарастала. 1914 год дает новый взлет забастовочного движения и политических демонстраций в Риге. Большую организованность и размах революционному движению в Риге придало и то обстоятельство, что Рижский комитет по своему составу в это время был уже целиком большевистским.

В годовщину 9-го января 1914 года Рижский Комитет социал-демократии Латышского края выпустил прокламацию, в которой говорилось: «...В день памяти павших борцов вспомним нерешенные задачи, чтобы с новой энергией окунуться в борьбу за демократическую республику, за 8-ми часовой рабочий день, за конфискацию помещичьей земли... Борьба еще впереди... 9-ое января пусть будет зовом на новую решительную борьбу. В день памяти павших борцов — 9-го января пусть не работает ни один рабочий, пусть не стучит молоток, пусть не шумит ни одна машина, пусть не дымит ни одна фабричная труба...

Забастовка 9-го января должна быть всеобщей...»⁴⁶

На призыв Рижского комитета с.-д. партии рабочие ответили активным участием в забастовках и в демонстрациях. На таких рижских фабриках и заводах как «Всеобщая компания электричества», «Русско-Балтийский вагонный завод», вагоностроительный завод «Феникс», машиностроительный завод Пирвица, машиностроительный завод Клейна, инструментальный и чугуно-литейный завод Саламандра, льняная и джутовая мануфактура, Засенгофская бумагопрядильная, лентоткацкая фабрика и многих других бастовали все рабочие предприятий⁴⁷. Полиция была бессильна прекратить стачки. Уже к часу дня начальник Лифляндского губернского жандармского управления сообщал в Департамент полиции, что на 89 заводах и 29 пароходах рабочие прекратили работу⁴⁸. По справке Департамента полиции 9-го января в Риге бастовали рабочие на 97 фабриках в количестве 42.184 рабочих⁴⁹. По другим данным (газеты «Ародниекс») в Риге прекратили работу 80% рабочих⁵⁰. Газета «Циня» указывает на 80 тысяч стачечников⁵¹.

⁴⁶ Партархив ЦК КП Латвии, Фонд прокламаций, 1914 г.

⁴⁷ См. ЦГА ЛССР, ф. 104, оп. 1, арх. № 209, лл. 45 и 48.

⁴⁸ См. ЦГИАМ, ф. 102, оп. 106, ед. хр. 37, ч. 2, л. 1, 1914 г.

⁴⁹ См. Там же, ед. хр. 37, ч. 7, л. 29.

⁵⁰ См. газета «Ародниекс» № 1, 14 января 1914 г.

⁵¹ См. газета «Циня» № 132, 1 мая 1914 г.

Во многих местах города были развешены красные знамена с революционными надписями, были организованы шествия со знаменами и с революционными песнями, на некоторых предприятиях состоялись митинги. Так, на вагоностроительном заводе «Феникс», где была крепкая большевистская организация, день 9-го января был отмечен митингом на заводском дворе и однодневной стачкой. По решению районного комитета IV района, на завод «Феникс» был послан пропагандист тов. П. Кименис. Проникнув на завод, он с группой рабочих — членов партии вошел сначала в один из цехов, где рабочие были более революционно настроены, и призывал бросить работу. Рабочие сразу же стали выходить во двор. Группа членов партии продолжала обход других цехов с той же целью. Все рабочие бросили работу и отправились во двор завода.

Было еще совсем темно. Шел снег. Лампа «Люкс» ярко освещала развевающееся красное знамя. Рабочие обнажили головы, Кименис выступил с речью о значении 9-го января и задачах момента. Затем вся масса рабочих запела революционную песню в честь павших рабочих 9 и 13 января 1905 г. и организованно направилась к воротам. Здесь уже стояли полиция. Началась схватка рабочих с полицией. В это время мимо завода проезжал крестьянин с возом дров. Рабочие расхватили поленья и стали швырять ими в полицейских и обратили их в бегство, после чего демонстрация продолжалась⁵².

Митинги были организованы и на других предприятиях Риги. Мощная забастовка вызвала растерянность рижских фабрикантов, у них не оказалось единого плана действия. Одни начали штрафовать рабочих за забастовку, другие объявили фабрику закрытой до 14 января, а большинство фабрикантов, учтя урок прошлого года, когда рабочие на репрессии ответили новыми забастовками, решили сделать вид, что не заметили ее.

В годовщину 9-го января 1914 г. по всей России бастовало 250 тысяч рабочих, из них 140 тыс. в Петербурге. В Риге бастовало 80 тыс. рабочих⁵³.

Из сказанного видно, что забастовки простеста в годовщину 9-го января особенно на высоком уровне проходили в Петербурге и в Риге, свидетельствуя о тесном содружестве пролетариата этих двух промышленных центров России, о силе большевистских партийных организаций.

Из вышеизложенного материала видно, что рабочие Риги после мрачных годов реакции, сперва довольно робко, гонимые

⁵² Рассказ очевидца и участника событий тов. П. М. Кименис (ныне зав. каф. маркс.-лен. в Респ. Парт. школе при ЦК КП Латвии).

⁵³ Газета «Циня» № 132, 1 мая 1914 года.

репрессиями, стали отмечать 9-ое января как день смотра своих сил и протеста против царской тирании. С каждым годом это движение росло и ширилось. Оно развивалось от выпуска прокламаций и демонстративных прогулок к организации забастовок, уличных демонстраций и митингов. Особенно грандиозные размеры оно приняло в январе 1914 года, нагнав страх не только на фабрикантов, но и на жандармерию, порою парализовав их действия.

Забастовки и демонстрации, связанные с событиями 9-го января, говорят, что пролетариат не простил пролитую рабочими кровь. Январские схватки свидетельствовали, что революция 1905—1907 годов была серьезной силой политического воспитания масс, а также укрепления большевистской партийной организации. При наличии хороших организаторов рабочие шли, как и в 1905 г. под лозунгами большевистской партии.

Такую же картину дают майские стачки и демонстрации за годы нового подъема революционного движения.

С протестом против ленского расстрела рабочие Риги выступили немедленно, как только узнали о кровавом злодеянии в далекой сибирской тайге. Призывы меньшевиков соединить стачку протеста с первомайской стачкой не имели успеха. Под руководством большевиков рабочие объявили забастовки. По официальным преуменьшенным данным, 13—17 апреля бастовали 16.951 рабочий⁵⁴, а 18 апреля (1 мая по новому стилю) 1912 года — 21 тысяча. Происходили летучие митинги, рабочие пели революционные песни, были вывешены красные знамена, распространены прокламации⁵⁵.

Характерно, что на 21 предприятия (заводы): «Феникс», «Всеобщая компания электричества», «Р. Поле», «Фелзер» и др.) Первого мая бастовали те же рабочие, которые только что бастовали по поводу ленского расстрела. Руководителями этих забастовок были преимущественно большевики IV района Рижской организации.

Эти повторные стачки свидетельствуют о росте глубокой классовой сознательности рабочих. Фабриканты даже не решались штрафовать рабочих за забастовку, что видно из телеграммы, посланной Обществом заводчиков и фабрикантов Петербурга Рижскому обществу фабрикантов, где указано, что вследствие исключительного характера настоящей однодневной забастовки штрафовать не будут. Сила и организованность

⁵⁴ Данные, 65 тыс. забастовщиков, указанные в БСЭ, т. 24, стр. 325, преувеличены и не соответствуют действительности.

⁵⁵ См. «Правда», 8 мая 1912 года и «Звезда», 3 мая 1912 г.

пролетариата заставила предпринимателей пойти на уступки растущему рабочему движению.

В 1913 году майские стачки и демонстрации приобрели еще более широкий размах. По преуменьшенным официальным данным, бастовало 34 тыс. рабочих. Рабочая газета «Ародниекс» дает цифру 48 тыс., указывая, что в стачке участвовали также рабочие мелких предприятий и строители⁵⁶. Прокламации с призывом к майской (т. е. 18 апреля) забастовке были распространены на латышском, русском и литовском языках. Состоялись демонстрации, рабочие пели революционные песни и несли красные знамена. И на этот раз капиталисты побоялись штрафовать рабочих «за прогул», ибо организованность и решительность пролетариата в борьбе против своих угнетателей внушала капиталистам страх.

Мощными забастовками и демонстрациями рабочие Риги отметили 1 мая 1914 года. В Риге 18 апреля (1 мая) бастовало около 80 тыс. рабочих⁵⁷.

Кроме традиционных дней — 9 января и 1 мая, — рижские рабочие выступали в забастовках протеста и солидарности и в связи с другими событиями. Так, в 1912 году рижские рабочие участвовали в ноябрьских забастовках протеста против вынесения смертного приговора 17 севастопольским матросам, против издевательств над политическими заключенными в Кутомарской и Алгачинской тюрьмах. По преуменьшенным данным, в связи с вынесением смертного приговора матросам бастовало 26 тыс. рабочих. Больше соответствует действительности число, указанное газетой «Ародниекс», — 32.390 участников⁵⁸. В защиту революционных матросов рижский пролетариат вновь выступил в 1913 г.

В июле 1913 года рижские рабочие организовали грандиозную стачку против суда над 52 матросами-революционерами Балтийского военно-морского флота. В металлопромышленности бастовало 18.620 человек, в текстильной промышленности — 3 тыс., в химической — 13.050, в деревообрабатывающей — 1580, среди строителей, обувщиков, портных и др. бастовало 9300 человек. Всего по данным газеты «Ародниекс» бастовало 45.550 человек⁵⁹.

Все это говорит о пролетарской солидарности, об интернационализме.

Яркой страницей пролетарской солидарности, интернационализма и боевого союза является поддержка рижскими рабо-

⁵⁶ См. газета «Ародниекс», 1 мая 1913 года.

⁵⁷ История Латвийской ССР, том II, стр. 408.

⁵⁸ См. газета «Ародниекс», 10 декабря 1912 года.

⁵⁹ См. газета «Дзивес Балсс», 6 июля 1913 г. и «Ародниекс», 10. VII.

чими обуховцев Петербурга. В знак протеста против суда над обуховскими рабочими Петербурга 6 и 7 ноября 1913 года по сведениям фабричной инспекции в Риге бастовали рабочие 20 предприятий в количестве 14.526 человек.

Однако эта цифра безусловно является значительно уменьшенной. Из докладной записки директора завода «Проводник» на имя старшего фабричного инспектора видно, что бастовали почти все рабочие этого крупного завода. «Причина забастовки, — сообщает директор завода, — можно полагать, имеет политических характер. Вероятно, с целью демонстрации, рабочие обнажив головы, прошли с песнями по заводскому двору. Число бастовавших — 10.970, а всех рабочих на заводе 11.370.»⁶⁰

Таким образом, можно утверждать, что в забастовках протеста по поводу суда над обуховцами участвовали не 14 тысяч, а гораздо больше, поскольку на одном только «Проводнике» бастовало почти 11 тысяч рабочих.

Из приведенных фактов видно, что еще теснее сплотились рижские рабочие с петербургскими рабочими, начиная с 1913 г., когда Рижская организация Социал-демократии Латышского края стала еще более большевистской. Рижские рабочие, возглавляемые большевиками, живо откликнулись на борьбу петербургских рабочих.

Новая, еще более мощная волна совместных забастовок и демонстраций поднялась в Петербурге и в Риге в марте 1914 года, знаменуя укрепление боевого союза пролетариата обоих городов. Причиной активных выступлений были массовые отравления рабочих сначала на заводе «Проводник» в Риге, а затем на заводе «Треугольник» в Петербурге.

Условия труда на этих заводах были исключительно тяжелые. Нищенская заработная плата, длинный изнурительный рабочий день — порою доходивший до 13 часов, вредное производство, — все это подрывало здоровье рабочих.

Трагические события сначала разыгрались на «Проводнике» в Риге. Рабочие «Проводника» неоднократно устраивали стачки, требуя улучшения условий труда. 2 ноября 1913 года рабочие бастовали 6 дней, требуя изъять на производстве американский бензин⁶¹, так как изготовленная с этим бензином галошная мазь приводила к систематическим отравлениям работниц.

После ноябрьской стачки ядовитая мазь временно была заменена другой. Но это длилось недолго. Хозяева «Проводника» в марте вновь пустили эту мазь в ход. Снова начались

⁶⁰ См. ЦГА ЛССР, ф. 104, оп. 1, арх. № 210, л. 97.

⁶¹ См. ЦГА ЛССР, ф. 104, оп. I, арх. № 210, л. 103.

отравления, и при том в массовых масштабах. Обращение работниц к администрации и к фабричной инспекции с требованиями прекратить производство ядовитой мази не увенчались успехом. «У кого слабые нервы, пусть берет расчет», — отвечали представители администрации и фабричные инспектора.

Отравления работниц на «Проводнике» перестали быть фактом местного значения.

Рабочие «Проводника», по инициативе партийной организации, обратились к большевистской фракции Думы с просьбой заставить администрацию принять меры против отравления работниц. На основании собранных большевистской фракцией материалов был составлен запрос министру торговли и промышленности. 11 марта 1914 года его внесли на обсуждение в Государственную Думу.

Не успел запрос попасть на повестку очередного заседания Думы, как те же события, что и на рижском заводе, повторились и еще в более широких размерах в Петербурге.

По этому поводу «Путь Правды» писал: «Нельзя себе представить того ужаса, который охватил рабочих, при виде того, как опять падают товарищи галошницы, корчась в судорогах. На этот раз, 14 марта отравившихся было в два раза больше, чем предыдущие разы...

В мастерских такое было адское смятение, такой ледящий душу ужас, что невозможно описать все с точностью. Крики о помощи, стоны, вопли и проклятия по адресу администрации звоном стояли в ушах. Отравившиеся падали. Кто еще имеет сколько-нибудь силы — бежит к выходу.»⁶²

Массовые отравления рабочих вызывали все новые демонстрации протеста, доходящие до столкновения с полицией. События вынудили срочно создать правительственную комиссию по расследованию отравлений рабочих на «Треугольнике».

Комиссия не могла не признать, что в галошном отделении наблюдались случаи «заболеваний».

Депутаты Думы — большевики вопросы об отравлениях на «Треугольнике» в Петербурге и «Проводнике» в Риге поднимали одновременно, резко осуждая капиталистов, не жалеющих в погоне за прибылью даже жизни рабочих. Депутат Государственной Думы большевик А. Бадаев в своей речи сказал: «То, что случилось в Риге, в Петербурге... не случайность... Для того чтобы капитал приносил прибыль, он должен пожирать время, труд, здоровье и жизнь рабочих. И вот то, что случилось в Петербурге и Риге, случилось только сразу, в самой отвратительной форме; это случалось ранее часто, систематически,

⁶² См. «Путь правды», 15 марта 1914 г.

но небольшой дозой.»⁶³ Речь большевика Бадаева несколько раз прерывалась, затем его лишили слова. Господа, члены Государственной Думы не хотели слушать правду о положении рабочих. Все же ответить на поставленные вопросы им пришлось.

В ответной речи на вопрос и выступления депутатов Думы, начальник управления отдела промышленности Министерства Торговли и Промышленности — Литвинов-Фалинский, с думской трибуны заявил, что события на всех упомянутых предприятиях аналогичны. С беспримерным цинизмом он объяснил возникновение заболеваний с одной стороны легким отравлением, с другой же — эпидемией истерии. Наглый защитник капиталистов заявил, что «приняты меры к усилению вентиляции и проветривания помещения, к приведению их в более чистый вид не потому, что причины этих заболеваний здесь искались, но вообще потому, что подобные меры, по мнению совещания, могут влиять успокаивающим образом, что представляется чрезвычайно необходимым, когда вы имеете дело с эпидемической истерией». Еще больше надежды правительство возлагало на прокуратуру и полицию.

Чтобы скрыть истинные причины отравления работниц, правящие круги распространили вымыслы о «комитете отравителей». Наглости буржуазии и ее агентуры — черносотенной печати — не было предела.

Буржуазная пресса на все лады кричала об отравлениях на производстве, обвиняя всех кроме основных виновников — алчных капиталистов.

Больше всего буржуазия боялась роста рабочего движения, связанного с протестом по поводу отравлений, и рассчитывала законодательством сверху спасти себя от растущего недовольства рабочих.

Только большевистская газета «Путь Правды» дала правильную оценку происходившим событиям. Правительственная комиссия признала, что отравление рабочих на резиновых мануфактурах происходит от вдыхания ядовитых паров при работе, но ни словом не обмолвилась об устранении этого. Почему, — спрашивал «Путь правды». — Не потому ли, что все это грозит убытками хозяевам «Треугольника» и «Проводника». Не потому ли, что совещание позволило себе говорить только о таких вещах, которые не задевали 10 миллионный годовой прибыли владельцев предприятия. Но разве 10 миллионов прибыли «Треугольника» такое уж святое место, что тут должны умолкнуть все соображения.

⁶³ А. Бадаев, Большевики в Государственной думе. Огиз, 1941 г., стр. 246.

К сожалению, ученые мужи, приглашенные на совещание, так и не могли разрешить вопроса: от чего же именно развилась эта эпидемия.

Любой рабочий, если бы только представителей рабочих допустили на это совещание, помог бы нашим ученым. С цифрами о заработной плате, о длине рабочего дня, с данными о внутренних распорядках фабрик — он показал бы им, что эпидемия могла разразиться лишь на почве истощения и длительного постепенного отравления организма работниц.

Но г.г., присутствующие на совещании, предпочли этого вопроса не касаться...»⁶⁴ Так писала большевистская газета «Путь правды». Ученые лакеи буржуазии и не думали искать истинных причин отравлений рабочих, они служили интересам капиталистов.

Ни правительственная комиссия, ни особое совещание, ни лживые ответы правительства с трибуны Государственной Думы на запросы большевистской фракции не могли удовлетворить рабочих и они выступили с забастовкой протеста. В столице России — в Петербурге бастовало за 4 дня, с 17 по 20 марта, 156.030 человек⁶⁵.

Рижская партийная организация большевиков, видя, что петербургские большевики не ограничились запросом в Государственную Думу по поводу отравлений работниц, а организовали забастовки протеста как более действенную меру, по примеру большевиков Петербурга, стали на путь организации забастовки протеста.

Итак, под влиянием борьбы петербургских рабочих, 24 марта рабочие Риги выступили с протестом против отравлений и бездействия правительства по устранению условий, вызывающих отравления.

Дирекция завода «Проводник» с тревогой сообщила фабричному инспектору, что 24 марта из общего числа рабочих 14.000, кроме 600 человек, все забастовали. Судя по разбросанным на территории завода прокламациям, забастовка носит политический характер⁶⁶.

В забастовках участвовали не только рабочие «Проводника». Из сообщения начальника Лифляндского губернского жандармского управления от 31 марта 1914 года в Департамент полиции видно, что активную и организующую роль в

⁶⁴ См. ЦГИАМ, ф. 102, оп. 106, ед. хр. 114, л. 11-а, 1914 г.

⁶⁵ Большевистская фракция IV Гос. Думы. Сборн. материалов и докум. Составил М. Лурье, изд. 1938 г. Хроника деятельности большевистской фракции IV Гос. Думы, стр. 619.

⁶⁶ См. ЦГА ЛССР, ф. 104, оп. 1, арх. № 209, л. 77.

подготовке выступления рабочих играла социал-демократическая организация Риги. В донесении сказано: «Агитация шла как в просветительных и профессиональных обществах, так и на кружковых сходках и по частным квартирам. 22-го марта на фабриках и заводах появились прокламации на русском и латышском языках, озаглавленные «Долой палачей» и «Ко всем рабочим Риги»... где идет речь об устройстве однодневной стачки всех рижских рабочих, намеченной на 24 марта. Далее в донесении говорится, что прокламация «Долой палачей!» выпущена Рижским комитетом, а «Ко всем рабочим Риги» — Центральным забастовочным комитетом СДЛК⁶⁷.

Призывы прокламаций были услышаны не только рабочими «Проводника». По официальным данным известно, что 24 марта прекратили работу 82 крупнейших предприятия Риги. В забастовке приняли участие 36.432 человека, часть которых устроила уличную демонстрацию с красными знаменами и пением революционных песен⁶⁸.

По другим, более полным данным, 24 марта бастовало около 60 тысяч рабочих. На многих предприятиях до забастовки были устроены митинги⁶⁹.

Важно отметить, что забастовки протеста против отравлений работниц «Проводника» проходили под непосредственным влиянием петербургского пролетариата, руководимого большевиками.

Это говорит о тесной связи Петербургской и Рижской организаций большевиков, о направляющей, руководящей роли петербургских большевиков в борьбе рабочего класса всей России, в том числе и Риги.

Забастовки протеста, демонстрации в Петербурге и Риге показали, что пролетариат уже был огромной силой и созрел для активных действий. Буржуазия испытывала звериный страх перед этим растущим рабочим движением.

Грозные для царской монархии и капиталистов события надвигались с нарастающей силой.

Предвестником грандиозных июльских стачек, перераставших в политическую демонстрацию с возведением баррикад на улицах Петербурга, была начавшаяся в мае всеобщая забастовка нефтепромышленных рабочих в Баку, приковавшая к себе внимание всего пролетариата России, и расправа с путинцами, собравшимися на митинг по оказанию помощи бакин-

⁶⁷ См. Партархив ЦК КП Латвии, ф. 35, оп. 4, дело № 64, л. 15. выкопировка из дела № 23, ч. 40, Особ. отд. Деп. полиции, 1914 г.

⁶⁸ См. ЦГИАМ, ф. 102, оп. 106, ед. хр. 37, ч. 2, лл. 3 и 4, 1914 г.

⁶⁹ См. «Бюллетень» № 11—12. 30 (17) мая 1914 г. (на лат. яз.).

цам⁷⁰. Эта кровавая расправа вызвала новую волну протеста и подняла рабочее движение на новую ступень.

Петербургский комитет РСДРП в связи с расстрелом путиловцев в прокламации «Ко всему Петербургскому пролетариату» призвал организовать 3-х дневную забастовку протеста.

В ответ на призыв Петербургского комитета партии 4 июля в знак протеста в столице бастовало 90 тысяч рабочих. 7-го июля — 130 тысяч, 8 июля — 150 тысяч, 11 июля — 200 тысяч рабочих⁷¹. 9 июля на Выборгской стороне и в Василеостровском районе начали строить баррикады⁷².

Примеру своих петербургских собратьев последовали рижские рабочие. Под руководством Рижского комитета большевиков они также устроили 3-х дневную забастовку протеста. В статистических карточках по учету забастовок фабричными инспекторами, на вопрос о причинах стачки записано: «По слухам рабочие желали высказать сочувствие бастующим петербургским и бакинским рабочим.»⁷³

Размах стачечного движения в Риге был вновь настолько велик, что рижский полицмейстер велел учитывать не те предприятия, где бастуют рабочие, а те, где не бастуют в знак солидарности с бакинскими и петербургскими рабочими. Оказалось, что по I участку не бастуют 1286 человек на 29 крупных ремесленных предприятиях; по II участку на 22 предприятиях не бастовало 4838 человек, по III участку — работало всего 7 предприятий, по пригородному — 10 предприятий с числом рабочих 363 человека⁷⁴. Эти цифры говорят об огромном размахе движения. В сводке Лифляндского губернатора о настроениях губернии за июль указывалось, что 10 июля бастовали свыше 38 тысяч человек на 103 фабриках и заводах, а также на торговых судах в рижском порте⁷⁵. Однако эта цифра была явно преуменьшена. Стачками было охвачено гораздо больше рабочих.

Из учетных июльских забастовок протеста в знак солидарности с петербургскими и бакинскими рабочими по индивидуальным карточкам каждого завода можно сделать вывод, что абсолютное большинство рижских предприятий бастовало единодушно. Рижские рабочие не ограничились только трех-

⁷⁰ На митинг собралась вся дневная смена около 12.000 чел. После окончания митинга рабочих с завода не выпустили. Началась расправа. Около 50 чел. было ранено, двое убито, около ста путиловцев арестовано. А. Бадаев. Большевики в Государственном Думе, Госполитиздат, 1941 г., стр. 307.

⁷¹ См. «История ВКП(б)». Краткий курс, стр. 152.

⁷² См. Н. Вадаев, Большевики в Гос. Думе, Госполитиздат, стр. 316.

⁷³ См. ЦГАЛ СССР, ф. 104, оп. 1, арх. 211, лл. 69—75.

⁷⁴ См. ЦГА ЛССР, фонд Рижск. полицмейстер, арх. 26916, лл. 1—14.

⁷⁵ См. ЦГИАМ, ф. 102, оп. 106, ед. хр. 37, ч. 2, л. 19, 1914 г.

дневными стачками. Под руководством Рижского партийного комитета они организовали уличные демонстрации с красными знаменами и пением революционных песен⁷⁶.

Все это показывает, что солидарность рабочих Риги и боевой союз с рабочими Петербурга и всей России с исключительной силой вновь проявились в связи с забастовкой в Баку.

Рабочее движение росло не только количественно, но и качественно. Политические и экономические забастовки, демонстрации и митинги вовлекали все большее количество участников, выступления рабочих становились все более решительными и активными. Успешно использовались легальные формы и методы борьбы.

Боевое содружество петербургского комитета РСДРП и Рижского комитета Социал-демократии Латышского края проявилось с особой силой.

Воспитание в духе классовой борьбы и непримиримости к царизму и капитализму, рабочие Риги крепили узы дружбы с трудящимися России.

К этому времени в стране уже созрела революционная ситуация. Рабочий класс России в союзе с трудовым крестьянством под руководством большевистской партии, возглавляемой В. И. Лениным, готовился к решительному бою с самодержавием, с помещиками и капиталистами.

Но на время это поступательное движение было прервано начавшейся первой мировой войной.

Однако даже в годы войны стачечная борьба оставалась одной из главных форм рабочего движения в России.

Стачечная борьба была той необходимой школой, которая подготовила рабочих Петербурга и Риги, как и пролетариат всей России к победоносному вооруженному восстанию против буржуазно-помещичьего строя.

В. И. Ленин в годы революционного подъема учил, что «опыт 1905-го года создал глубокую и великую традицию массовых стачек. И не надо забывать, к чему приводят эти стачки в России. Массовые упорные стачки неразрывно связаны у нас с вооруженным восстанием»⁷⁷. Жизнь подтвердила предвидение В. И. Ленина.

Дружба латышского пролетариата с русским пролетариатом и русским народом еще сильнее укрепилась в годы первой империалистической войны, когда в связи с эвакуацией рижских заводов, рижские рабочие были рассеяны по многим городам России, а многие служили в рядах царской армии.

В дни подготовки и проведения Великой Октябрьской

⁷⁶ См. ЦГИАМ, ф. 102, ед. хр. 108, ч. 37, л. 9, 1914 г.

⁷⁷ В. И. Ленин, Соч., т. 18, стр. 89.

социалистической революции латышские рабочие и стрелки совместно с пролетариатом и трудовым крестьянством России, под руководством Коммунистической партии Советского Союза и великого В. И. Ленина пошли на штурм царизма и капитализма. В боевом союзе рабочего класса с трудовым крестьянством была одержана всемирно-историческая победа — установлена диктатура пролетариата в России.

Тем самым Октябрьская социалистическая революция открыла новую эру в истории человечества — эру торжества коммунизма.

АННОТАЦИЯ

В статье «Из истории боевого содружества рижского пролетариата с пролетариатом Петербурга в годы революционного подъема (1912—1914 гг.)» показана пролетарская солидарность рабочих Петербурга и Риги, которая особенно ярко проявилась в связи с событиями 9 января 1905 г. и затем неуклонно росла и крепла в годы нового революционного подъема.

В статье показано, как рабочее движение в России под руководством РСДРП(б) и рабочее движение в Латвии под руководством Социал Демократии Латышского края (СДЛК) с каждым годом нарастало.

Пролетариат Петербурга, Риги и др. городов, отмечая такие даты, как 9 января, ленский расстрел, 1 мая и пр. стачками, уличными демонстрациями, митингами с возрастающей активностью, выставляя основными лозунгами свержение самодержавия и созыв учредительного собрания, 8-часовой рабочий день, землю крестьянам.

Но не только по поводу определенных событий и рабочих праздников выступал пролетариат, протестуя против существующего самодержавного строя. Петербургский пролетариат, как указывал В. И. Ленин, «развивал громадную активность, откликаясь, как чуткий барометр, на все события, имеющие отношение к рабочему движению».*

Эти же слова можно отнести со всей ответственностью и к пролетариату Риги.

Боевое содружество, пролетарский интернационализм рижского и петербургского пролетариата проявились с особой силой в 1914 г., когда вновь назревала революционная ситуация в стране.

В заключении следует сказать, что авангардную роль в рабочем движении в России в годы нового революционного подъема занимал петербургский пролетариат, а за ним по размаху и глубине революционного движения шел рижский пролетариат под руководством Социал-демокр. Латышского края.

* В. И. Ленин, Соч., т. 20, стр. 518.

И. Рутман

IV СЪЕЗД СОЦИАЛ-ДЕМОКРАТИИ ЛАТЫШСКОГО КРАЯ — ПЕРЕЛОМНЫЙ МОМЕНТ В ПРОЦЕССЕ ОКОНЧАТЕЛЬНОГО ОФОРМЛЕНИЯ МАРКСИСТСКОЙ ПАРТИИ НОВОГО ТИПА В ЛАТВИИ

После долгих лет промышленного застоя в России уже в 1910 году началось оживление, расширение производства в основных отраслях промышленности. С конца 1910 года началось и оживление рабочего движения России. Ленский расстрел в апреле 1912 года послужил толчком к переходу революционного оживления в революционный подъем.

В годы подъема рабочего движения большевики России, ведя решительную борьбу с ликвидаторами, отзовистами, троцкистами, укрепили свои ряды, расширили связи с рабочим классом и всем пролетариатом России. В тесной связи с рабочим движением в России развивалось и рабочее движение Латвии. Большевики Латвии также упорно боролись против меньшевиков-ликвидаторов и примиренцев. Борьба против меньшевиков-ликвидаторов в СДЛК имела свои особенности. Ликвидаторские тенденции в СДЛК проявились позднее, нежели во всей РСДРП и протаскивались в очень замаскированной форме, что объяснялось большей остротой классовых противоречий, пролетарским составом СДЛК, слабостью и малочисленностью ликвидаторов. Однако со второй половины 1910-го года, когда издание «Цини» было перенесено за границу, меньшевики-ликвидаторы Ф. Мендер и К. Элиас стали откровеннее пропагандировать ликвидаторские взгляды на страницах центрального органа СДЛК. Это вызвало недовольство в партийных организациях. По требованию партийных организаций ЦК СДЛК осенью 1911-го года созвал очередную (IV) съезд партии в Гельсингфорсе (Финляндия). В составе делегатов преобладали большевики. Если бы съезд состоялся, он несомненно дал бы решительный отпор ликвидаторским тенденциям отдельных литераторов. Однако условия сложились иначе. Как явствует из переписки Лифляндского

жандармского управления с департаментом полиции и Финляндским жандармским управлением, делегаты съезда находились под непрерывным наблюдением полиции. Делегаты съезда успели лишь наметить состав кандидатов в центральные учреждения партии, а затем им пришлось немедленно разъехаться ввиду грозившего провала съезда¹.

Вскоре после этого последовали многочисленные аресты, в результате которых большевистское руководство в партии сильно ослабло. Меньшевики-ликвидаторы, используя создавшуюся обстановку, путем кооптации начали протаскивать к партийному руководству своих сторонников. В результате, к концу 1911-го года все центральные учреждения СДЛК оказались в руках меньшевиков-ликвидаторов.

В условиях растущего вширь и вглубь рабочего движения оппортунистическое существо политики меньшевистско-ликвидаторских заправил в Центральном Комитете, в Заграничном Комитете и в центральном органе «Циня» выступало все яснее. ЦК СДЛК, вопреки желанию партийной массы, отказался от участия в Пражской конференции РСДРП, но зато принял активное участие в создании Августовского антипартийного блока, поддерживал тесные связи с троцковским Организационным комитетом — центром блока. Латышские меньшевики-ликвидаторы солидаризировались с оппортунистическими вождями II Интернационала, с откровенно ликвидаторской линией журнала «Наша Заря» и газеты «Луч» — официальными органами ликвидаторов России. На месте, в Латвии, руководители из числа меньшевиков-ликвидаторов своей половинчатой соглашательской политикой сдерживали революционную активность масс, а нередко просто мешали работе местных большевистских организаций.

В обстановке нарастающего массового рабочего движения первочередным, неотложным делом для латышских большевиков стало изгнание ликвидаторов из руководства СДЛК, завоевание широких рабочих масс на сторону большевиков, осуществление руководства рабочим движением в большевистском духе. В 1912 году большевики Латвии усилили борьбу против проявлений ликвидаторства в СДЛК.

Еще летом 1912-го года большевики Латвии, в противовес ставшим ликвидаторскими центральным учреждениям, создали свой большевистский центр в Латвии в составе Р. Эйхе, Я. Шилфа, К. Зандрейтера и Эд. Звирбулиса и Бюро заграничных групп за границей, в котором работали Я. Берзинь-Зиемелис, К. Карлсон-Огриетис и др. Большевики начали издание своих печатных органов. С начала 1913-го года мест-

¹ ЦГА МВД Латв. ССР, ф. 485 с., оп. 8, дело 252.

ная партийная организация «Мадленас Гайсма» начала издавать газету «Циняс Биедрис» («Товарищ по борьбе»), а в ноябре 1912-го года за границей начал выходить «Бюллетень» Бюро Заграничных Групп.

Латышские большевики, руководимые своими центрами, в течение 1912-го — 1913-го года вели развернутое наступление на ликвидаторские верхи во всех направлениях. Это была систематическая организованная борьба подавляющего большинства членов СДЛК против меньшевистско-ликвидаторских заправил за изгнание их из всех рабочих организаций, за очищение руководящих органов нелегальной партийной организации от всех оппортунистических элементов, за полное организационное слияние СДЛК с РСДРП(б).

Одним из основных лозунгов большевиков Латвии в их борьбе против ликвидаторской верхушки было требование созыва IV съезда СДЛК, на котором большевики намеревались дать открытый бой меньшевикам-ликвидаторам и изгнать их из всех центральных учреждений СДЛК.

Хотя ЦК СДЛК ввиду столь категорического требования всех местных организаций и был вынужден создавать видимость подготовки к съезду, однако всеми правдами и неправдами оттягивал его созыв, боясь поражения.

Так даже Курляндское губернское жандармское управление в одном из своих донесений о деятельности ЦК СДЛК сообщало, что ЦК злонамеренно задерживает созыв съезда, чтобы «сперва примириться с массами и ...восстановить свой авторитет».

Но «примирить» ликвидаторских литераторов, цекистов, активно поддерживавших Августовский блок Троцкого, тормозивших рост рабочего движения в крае с большевистски настроенной массой, не могло ничто.

Недовольство линией ликвидаторского ЦК в местных организациях дошло до такой степени, что среди массы членов партии началось движение за созыв съезда через голову оппортунистического руководства.

Так, например, большевистский IV район, район «Александровских ворот» Рижской организации СДЛК в июле 1913-го года принял решение о том, что если ЦК СДЛК в ближайшее время не предпримет решительных шагов по созыву съезда, инициативу созыва съезда возьмет на себя IV район Риги и обратится к другим партийным организациям Латышского края с предложением создать организационный комитет из представителей местных организаций для подготовки съезда.

² ЦГА МВД Латв. ССР, ф. 485 с., дело 11, л. 292.

IV район Риги, а также сентябрьская конференция сельских организаций СДЛК, приняли решение о необходимости изменения устава СДЛК, чтобы дать вселатвийской конференции право переизбирать Центральный Комитет в случае, если съезд не созывался в течение определенного времени и его созыв не предполагается в ближайшее время³.

И другие местные организации принимали резолюции, предлагавшие своим руководителям связаться с остальными большевистскими организациями и добиваться созыва съезда против воли ЦК СДЛК.

Эти факты не оставляют сомнения в том, что если бы ЦК СДЛК еще и далее пытался срывать созыв съезда, съезд был бы созван усилиями низовых большевистских организаций против воли ликвидаторского ЦК — настолько велика была решимость местных организаций покончить с ликвидаторским руководством.

Под давлением подавляющего большинства местных партийных организаций, ЦК СДЛК и ЗК СДЛК были вынуждены готовить созыв съезда. Подготовка к IV съезду СДЛК заполняет всю вторую половину 1913-го года.

К съезду готовились как ликвидаторский ЦК СДЛК, так и большевистская оппозиция СДЛК, во главе со своим центром. IV съезд должен был стать ареной упорной борьбы двух диаметрально противоположных направлений: ликвидаторской линии ЦК СДЛК и большевистского направления, за которым шла большая часть СДЛК.

Не в интересах латышских ликвидаторов было дать развернутую платформу своих взглядов, ибо это окончательно разоблечило бы их в глазах масс. Однако отдельные статьи в 126-ом, 129—130-ом номерах «Цини» достаточно ясно показывали их оппортунистическое лицо. Ликвидаторские верхи СДЛК накануне съезда выражали свое полное согласие с решениями состоявшейся в 1912-ом году ликвидаторской Августовской конференции и троцкистской линией беспринципного объединения всех оппортунистических групп против партии, против революционного подполья. Группа Мендера—Элиаса—Циелена и др. намеревалась добиться от съезда одобрения оппортунистической линии старого ЦК СДЛК.

Большевики Латвии, напротив, широко освещали на страницах своих печатных органов свою предсъездовскую платформу. В. И. Ленин все время внимательно следил за ходом борьбы большевиков Латвии против ликвидаторов, держал связь с большевистскими центрами, помогал своими советами.

³ ЦГА МВД Латв. ССР, ф. 485 с., д. 11, 240, 241.

Особенно большую помощь оказал Ленин латышским большевикам в период подготовки IV съезда СДЛК и в ходе борьбы против ликвидаторов на самом съезде. В последние недели перед съездом переписка Ленина с латышскими большевиками стала особенно оживленной. По дороге в Брюссель, на IV съезд, В. И. Ленин заезжал в Берлин и Париж, где встречался с большевистскими руководителями СДЛК И. Гипслисом, Я. Германом, Я. Берзином-Зиемелисом и обсуждал вместе с ними предстоящую работу съезда, помогая им сплотиться для упорной борьбы.

Еще в мае 1913-го года В. И. Ленин написал «Проект платформы к IV съезду Социал-демократии Латышского Края». В платформе Ленин дал глубокий анализ периода обострения политического кризиса в России, выдвинул задачу подготовки к новой революции в качестве основной задачи революционной СДЛК.

В. И. Ленин в проекте платформы показал, что IV съезд СДЛК должен подтвердить резолюцию V Всероссийской конференции РСДРП «О современном моменте и задачах партии», признать единство подпольных организаций снизу, резко осудить ликвидаторство «Нашей Зари» и «Луча» и политику поддержки русских ликвидаторов со стороны ЦК СДЛК. IV съезд, было сказано в платформе, должен потребовать присоединения СДЛК к РСДРП(б).

В особом разделе проекта платформы «Национальный вопрос», В. И. Ленин, резко осудив лозунг культурно-национальной автономии и федералистический принцип в построении социал-демократических организаций, осужденной своей жизнью; в качестве основных лозунгов большевиков по национальному вопросу выдвинул уже со времени II съезда РСДРП принятые принципы права наций на самоопределение, пролетарского интернационализма и централизованного единства местных социал-демократических организаций.

Бюро заграничных групп СДЛК издало ленинскую платформу отдельной брошюрой, а № 9—10 «Бюллетеня» Бюро Заграничных Групп и № 4 «Циняс Биедрис» перепечатали ленинскую платформу под заголовком «Наша платформа к IV съезду СДЛК». Написанный Лениным проект платформы сыграл громадную роль в выработке твердых принципиальных установок большевиками Латвии перед IV съездом. На основе платформы большевиками Латвии был написан целый ряд статей, подробно разъяснявших взгляды большевиков перед массами сознательного пролетариата. Большевики Латышского края шли на свой IV съезд СДЛК под лозунгами борьбы за свержение самодержавного режима путем новой

революции, расширения революционной борьбы масс, укрепления нелегальной партии, изгнания ликвидаторов из центральных учреждений СДЛК.

Вокруг позиции руководящих центров большевиков Латвии сплотилось большинство местных организаций, как об этом говорят решения предсъездовских конференций местных организаций, в которых резко осуждена ликвидаторская линия ЦК СДЛК и выражено требование безоговорочного присоединения нового ЦК СДЛК к ЦК РСДРП(б).

С помощью Ленина большевики Латвии энергично спланировали вокруг большевистской платформы большинство СДЛК, готовясь явиться на генеральное сражение с ликвидаторами во всеоружии. Большевики Латвии возлагали большие надежды на IV съезд СДЛК, который должен был подвести итоги упорной борьбы против ликвидаторства в рядах Социал-демократии Латышского края и призвать оппортунистическое руководство к ответу за его дезорганизаторскую ликвидаторскую деятельность.

IV съезд СДЛК должен был решить вопрос о том, останутся ли по-прежнему у руководства СДЛК ликвидаторы и будут тормозить работу революционного пролетариата Латвии или будет избрано новое руководство, которое пойдет с ЦК РСДРП(б) по ленинскому пути к новой революции.

Царские власти, все время следившие через своих агентов и провокаторов, за деятельностью подпольной СДЛК, знали о готовившемся IV съезде СДЛК. Недаром уже с лета 1913-го года и, особенно, осенью 1913-го года усилилась переписка между департаментом полиции в Петербурге и Лифляндским губернским жандармским управлением по поводу готовившегося IV съезда СДЛК. Директор департамента полиции был озабочен тем, что имеющиеся в распоряжении департамента полиции агенты не дадут достаточного освещения хода работы съезда. Однако жандармские власти в Латышском крае имели своего секретного сотрудника на съезде — делегатом от Либавской организации был избран провокатор Калниетис (настоящая фамилия Аугул)⁴.

Не случаен большой интерес жандармов к IV съезду СДЛК, как нельзя считать случайным и тот факт, что провокатор Аугул маскировался под большевика. Во-первых, большевистски настроенные партийные массы Либавской организации не послали бы на съезд своим представителем меньшевика-ликвидатора. Выкрасившись под большевика, провокатор имел больше шансов проникнуть на съезд. А во-вторых, жандармы, учитывая сложившуюся в СДЛК ситуацию (в донесениях

⁴ ЦГА МВД Латв. ССР, ф. 485 с., л. 11, листы 290, 291, 292.

многократно констатируется факт растущего влияния большевиков и банкротства меньшевистских руководителей), резонно могли предполагать, что IV съезд СДЛК сбросит старое руководство и изберет на руководящие посты большевиков.

Понятно, насколько важно для жандармского управления иметь своего агента в новом ЦК СДЛК с тем, чтобы, изнутри подрывая силы революционной Социал-демократии Латышского края, лишит революционный пролетариат Латвии его испытанного авангарда.

*

26 января 1914-го года в Брюсселе начал свою работу IV съезд СДЛК. Состав делегатов IV съезда СДЛК не отражал истинного соотношения борющихся сил в СДЛК. Как ясно показали итоги 1913-го года, большинство организаций СДЛК шло за большевиками. Об этом же говорили и результаты выборов на съезд. Все сельские социал-демократические организации: «Мадлиенас Гайсма», Малиенская, Видиенская, Виндавская, Митавская послали на IV съезд своими делегатами большевиков. II и IV районы Риги также делегировали на съезд большевиков, III район — 1 большевика и 1 меньшевика, а V и I районы — меньшевиков. На съезде должно было быть таким образом 14 большевиков против 7 меньшевиков-ликвидаторов, и тогда работа съезда пошла бы по определенно большевистскому пути без каких бы то ни было примиренческих уступок.

Но ликвидаторскому ЦК СДЛК рядом фракционных махинаций удалось добиться искажения представительства СДЛК на съезде.

Большевистский IV район Рижской организации был незаконно лишен одного мандата, в то время как V район Риги, еще подерживавший в то время ликвидаторский ЦК, имел 1 лишний мандат (700 членов партии IV района и 480 членов V района имели на съезде одинаковое число делегатов — по 4). ЦК не допустил на съезд представителей двух большевистских организаций Риги — Русского и Литовского Культурных центров. Так, ЦК СДЛК первоначально разрешил Русскому Культурному Центру производить выборы на съезд без представителя ЦК, а затем объявил эти выборы недействительными. Вторично выборы на съезд в РКЦ производились уже в то время, когда съезд в Брюсселе начал свою работу.

Делегат-большевик от организации «Мадлиенас Гайсма» был арестован, а представители ЦК сделали все, чтобы «не найти» вместо него кандидата, в результате чего одна из круп-

нейших и активнейших сельских социал-демократических организаций вообще не была представлена на съезде.

Вдобавок, ЦК СДЛК посылал большевиков-делегатов на съезд по окружному пути, чтобы они наверняка явились с опозданием. Делегат от Виндавской организации прибыл в Брюсель только на 8-е заседание съезда.

Вследствие такого грубого нарушения партийной демократии, вследствие столь явной фальсификации воли партийных масс, ликвидаторскому ЦК удалось протащить на съезд 9 своих сторонников.

В качестве гостей на IV съезде СДЛК присутствовали: В. И. Ленин от ЦК РСДРП(б), Малиновский и Чхенкели от думской социал-демократической фракции, представители Бунда, Социал-демократии Польши и Литвы, а от Международного Социалистического бюро Гюисманс.

На повестке дня съезда стояло 17 вопросов, из которых основными были:

1. Отчет ЦК СДЛК и местных организаций.
2. Отношение к РСДРП и думской социал-демократической фракции⁵.
3. Текущий момент и задачи партии⁶.
4. Экономическая борьба и профсоюзы.
5. Страхование рабочих.
6. Отношение к буржуазным партиям⁷ и другие.

Борьба на съезде началась с самых первых часов его работы и съезд сразу же разделился на два лагеря — на большевиков во главе с В. И. Лениным и ликвидаторов, к которым присоединились гости — бундсвец, представитель Главного Правления Социал-демократии Польши и Литвы, Чхенкели и Гюисманс. Примиренцы с Янсоном-Брауном во главе колебались, предлагали компромиссные резолюции, мешали открытой принципиальной борьбе на съезде, а по существу, все время поддерживали ликвидаторов.

Первый же вопрос повестки дня съезда — обсуждение отчета ЦК СДЛК и отчетов местных организаций, показал глубину разногласий, имеющихся между ЦК и делегатами местных организаций СДЛК, показал серьезность обвинений, выдвигавшихся в адрес старого ЦК СДЛК.

Из отчета ЦК СДЛК делегаты съезда услышали о том, что ЦК был инициатором реформистской петиционной кампании

⁵ Принят по предложению большевиков, вопреки меньшевистскому предложению назвать этот пункт «Объединение РСДРП», где явно протаскивалась попытка отрицать работу, проделанную VI Пражской конференцией.

⁶ Принят по предложению большевиков.

⁷ Принят по предложению большевиков.

в пользу свободы коалиций, за которую ратовали все ликвидаторы и троцкисты в России, одобрял заключение избирательных блоков социал-демократов с буржуазными партиями, а также способствовал избранию социал-демократов в местные самоуправления на должности, связанные с выполнением полицейских функций.

ЦК в своем отчете яростно обрушился на большевистскую партию, на думцев — большевиков, на большевиков Латвии. ЦК обвинил сильнейшие большевистские организации: организацию «Мадлиенас Гайсма», IV район Рижской организации, активнейшая революционная работа которых обеспечила широкий размах рабочего движения в Латышском крае, в уклонении к «боевизму». В то же время, пытаясь сохранить свой престиж в глазах делегатов съезда, ЦК старался приписать своему руководству заслуги большевиков в деле организации стачек и демонстраций протеста против ленского расстрела, против осуждения черноморских матросов, против преследований рабочей печати и др.

Подавляющее большинство делегатов съезда выступило с резкой критикой фракционной деятельности ликвидаторского ЦК СДЛК. Делегаты съезда — большевики разоблачали тактику оппортунистических верхов СДЛК. Делегаты в своих выступлениях показали, что ЦК в своей деятельности не опирался на партийные массы, что широкое рабочее движение в Латвии развернулось помимо и вопреки реформистской тактике ЦК СДЛК. Особенно резкой критике подверглась предательская деятельность ЦК, имевшая место во время подготовки к выборам в IV Государственную Думу. Большевики ясно показали, что ЦК СДЛК предал забвению революционную тактику и проводил линию на подчинение пролетариата интересам либеральной буржуазии.

Так же резко критиковали делегаты-большевики раскольнические действия ЦК по созданию антипартийного Августовского блока.

В защиту ЦК выступали только сами члены Центрального Комитета и ликвидаторские литераторы. Большая же часть делегатов резко осудила дезорганизаторскую политику старшего ЦК СДЛК.

Однако съезд принял по отчету ЦК примеренческую резолюцию, в которой резкая критика, высказанная на съезде в адрес ЦК, была сильно смягчена. Но даже и в этой компромиссной резолюции указывалось на ряд серьезных ошибок в работе ликвидаторского ЦК СДЛК.

Особенно упорная, даже ожесточенная борьба развернулась при обсуждении вопроса об отношении СДЛК к

РСДРП(б) и к расколу социал-демократической фракции в IV Думе. Именно в ходе обсуждения этого вопроса решался главный вопрос — выйдет ли СДЛК из троцкистского Августовского блока или верхи СДЛК по-прежнему будут от имени революционного пролетариата поддерживать антипартийное дело.

В. И. Ленин придавал серьезное значение обсуждению этого вопроса, так как выход из ликвидаторского блока СДЛК, которую Ленин назвал единственной марксистской величиной в Августовском блоке, означал бы полный и окончательный распад блока.

Ленин выступил по этому вопросу с большим докладом от имени ЦК РСДРП(б)⁸. Ленин остановился на истории возникновения ликвидаторства в РСДРП и показал, что пролетарская партия могла быть возрождена только в упорнейшей борьбе против этой агентуры буржуазии в рабочем движении. Пражская партийная конференция и возродила нелегальную РСДРП на этой принципиальной основе. В. И. Ленин опрокинул клеветнические заявления ликвидаторов и примиренцев на съезде и точными объективными данными доказал, что большинство сознательных рабочих России сплотилось вокруг решений Пражской конференции, вокруг большевиков. Ленин резко критиковал утверждение примиренца Янсона-Брауна, будто бы опасности ликвидаторства более не существует. Ленин ясно показал, что пока ликвидаторский «Луч», троцковский ОК и т. н. «инициативные» группы на местах проводят разлагающую работу среди масс рабочих, борьба с ними необходима, единство же с разрушителями партии невозможно. В. И. Ленин в своем выступлении на съезде показал, что единство возможно только на принципиальной основе, на основе признания революционных лозунгов и борьбы против оппортунизма.

Делегаты-большевики, выступая по этому вопросу, говорили о том, что на Социал-демократию Латышского края ложится тяжелая ответственность за дезорганизаторские, антипартийные действия ее старого руководства. Большевистские делегаты говорили о необходимости СДЛК решительно порвать с ликвидаторским ОК и присоединиться к большевистской партии.

На голосование были поставлены две резолюции по вопросу об отношении к РСДРП: примиренцев и большевиков.

⁸ Доклад В. И. Ленина, сделанный им на IV съезде СДЛК, не сохранился и не вошел в полное собрание сочинений, как не дошли до нас и протоколы заседаний IV съезда. В № 37 газеты «Страдниекс» — органа Латышского отделения Американской социалистической партии в 1915 году был дан пересказ доклада Ленина по протоколам съезда.

Ликвидаторы не ставили на голосование свой проект резолюции, заранее зная, что он принят не будет. Они присоединились к проекту резолюции примиренца Янсона-Брауна, используя примиренцев в качестве маскировки. Проект резолюции примиренцев приветствовал штаб Международного Социалистического Бюро по «объединению» РСДРП, ратовал за объединение всех групп во что бы то ни стало, а Социал-демократии Латышского края предлагал организационно не входить ни в ликвидаторский ОК, ни в ЦК РСДРП(б). Ликвидаторы рассчитывали, в случае принятия этой беспринципной «нейтральной» резолюции, впоследствии с ее позиций добиваться сохранения прежнего положения вещей, т. е. поддержки ликвидаторского ОК, поддержки Августовского блока.

Беспринципная примиренческая позиция Янсона-Брауна и других центристов несомненно сыграла на руку ликвидаторам, помогла им скрывать свое оппортунистическое лицо и обманывать некоторых делегатов съезда.

Проект резолюции по вопросу об отношении к РСДРП(б), предложенный большевиками на самом съезде, несколько отличался от проекта резолюции, напечатанного еще до съезда в «Бюллетене».

Проект резолюции, напечатанный в № 9—10 «Бюллетеня» отражал принципиальную позицию большевиков Латышского края по данному вопросу. Проект резолюции был целиком большевистским без каких бы то ни было элементов примиренчества: решительным образом осуждал ликвидаторское направление, говоря, что нейтральность в таком вопросе, как борьба с ликвидаторами — преступление против рабочего класса⁹.

Этот проект резолюции требовал немедленного отзыва представителя СДЛК из ликвидаторского ОК и установления теснейшей связи с ЦК РСДРП(б).

Если бы IV съезд СДЛК по вопросу об отношении к РСДРП(б) принял эту резолюцию, победа большевиков над ликвидаторами и примиренцами была бы полной.

Но делегаты-большевики, не имея на съезде твердого большинства, в обстановке самой ожесточенной борьбы вынуждены были пойти на компромисс.

На самом съезде большевики предложили измененный проект резолюции, где вместо пункта о безоговорочном присоединении к ЦК РСДРП(б) содержалось довольно туманное положение о необходимости установления связей с организациями, политическая линия которых совпадает с резолюциями

⁹ «Бюллетень», БЗГ, 1913 г., № 9—10, стр. 16—17.

съезда¹⁰. Большевики-делегаты несомненно имели в виду большевистскую партию.

Но и эта, смягченная редакция резолюции большевистской части съезда, в которой все же решительно осуждалось ликвидаторство и содержалось требование отзыва представителя СДЛК из ОК, встретила яростное сопротивление со стороны оппортунистов. Янсон-Браун, пытаясь оказать давление на решение съезда, выступил с демагогической речью, в которой обвинил большевиков Латвии в разжигании «братоубийственной войны» в СДЛК, заявил, что в случае принятия большевистской резолюции, снимает с себя всякую ответственность за работу съезда, отказался председательствовать на съезде (председателем после этого стал большевик Я. Берзинь-Зиемелис).

IV съезд СДЛК большинством голосов (10-ю против 8-ми) принял за основу резолюцию большевиков.

После голосования ликвидаторы и примиренцы устроили обструкцию резолюции большевиков, внесли около 20-ти поправок. Некоторые из этих поправок съезд принял, и это внесло еще больше примиренческого элемента в резолюцию.

Резолюция об отношении к РСДРП(б), принятая IV съездом в окончательном виде, провозглашала необходимость создания единства снизу на основе приглашения нелегальной партии, на основе агитации в массах в духе революционных требований 1905 года. Резолюция IV съезда СДЛК одобряла решения V Всероссийской конференции и VI Пражской конференции РСДРП, направленные против ликвидаторства, и констатировала полный крах попытки объединения с ликвидаторами на Августовской конференции. Съезд постановил отозвать представителя СДЛК из Организационного Комитета, который не отмежевался от ликвидаторов¹¹.

Таким образом, антиликвидаторский характер резолюции IV съезда об отношении к РСДРП не подлежит сомнению: IV съезд осудил ликвидаторство, потребовал отзыва представителя СДЛК из августовского блока и выдвинул большевистские условия партийного объединения.

Однако в резолюции были и серьезные ошибки примиренческого характера. Самой значительной уступкой оппортунистической части съезда было решение: пока все дело партийного объединения не поставлено на твердые основы, не объединяться ни с одним из существующих партийных центров РСДРП¹².

¹⁰ «Страдникс», орган Латышского отделения Американской социалистической партии, 1915 г., № 64, стр. 2.

¹¹ «Бюллетень» БЗГ, 1914 г., № 11—12, стр. 7.

¹² «Бюллетень» БЗГ, 1914 г., № 11—12, стр. 7.

Принятое съездом примечание к резолюции о том, что пункт об осуждении ликвидаторства не относится ни к одной из нелегальных партийных организаций, также оставлял лазейку для некоторых ликвидаторских групп.

Примиренческий характер резолюции IV съезда по вопросу об отношении к РСДРП(б) не лишает ее положительного в целом значения. Несмотря на серьезные примиренческие недостатки в резолюции, съезд все же решительно осудил ликвидаторство, осудил участие старого ЦК СДЛК в Августовском блоке и тем самым заложил основы будущего объединения СДЛК с РСДРП(б).

Съезд принял проект резолюции большевиков о расколе в социал-демократической фракции IV Государственной Думы. И в этой резолюции были элементы примиренчества: не содержалось прямого осуждения фракционной деятельности семи депутатов-ликвидаторов в социал-демократической фракции IV Думы. Однако IV съезд СДЛК потребовал найти такой путь, при котором обеспечивались бы права шести рабочих депутатов большевиков Бадаева, Самойлова, Шагова и др., а в основу объединения положил большевистские решения против ликвидаторства, таким образом, косвенно осудив ликвидаторских раскольников в думской социал-демократической фракции.

В. И. Ленин, указывая на примиренческий характер этой резолюции, оценил ее в целом положительно. «Последняя действительно рабочая организация, от имени которой пыталась выступать фракция Чхеидзе, отвернулась от этой фракции»¹³, писал В. И. Ленин в статье «Латышские рабочие о расколе в социал-демократической фракции» в марте 1914 года.

Борьба между большевиками и оппортунистами на съезде все время шла упорная. Борьба велась и на пленарных заседаниях IV съезда, и в комиссиях по выработке резолюций. Большевики дали резкий отпор попыткам ликвидаторов протаскать легалистские реформистские идейки в резолюции по вопросам тактики.

Большое значение для всей дальнейшей работы СДЛК, для всего хода революционной борьбы в Латышском крае имело принятие резолюции по вопросу о текущем моменте и задачах партии.

Ликвидаторы в своих выступлениях на съезде и в своем проекте резолюции обходили вопрос о неизбежности новой революции в России, протаскивали меньшевистскую идею отрицания гегемонии пролетариата и ратовали за политические

¹³ В. И. Ленин, Соч., изд. 4, т. 20, стр. 162.

кампании вокруг отдельных частных требований, за приспособление нелегальной партии к легальным формам рабочего движения.

При голосовании 10-ю голосами при 8-ми воздержавшихся была принята большевистская резолюция. Принятая IV съездом СДЛК резолюция о текущем моменте и задачах партии в качестве основной задачи выдвигала задачу подготовки к надвигавшейся революции. Резолюция отвергла реформистскую тактику, звала рабочих Латвии на путь революционной борьбы. Таким образом, IV съезд СДЛК санкционировал именно те формы и методы революционной работы, которые на деле применялись латышскими большевиками в годы революционного подъема: руководство политическими стачками, демонстрациями, митингами, руководство экономической борьбой рабочих через нелегальные стачечные комитеты, координирование стачечной борьбы в Латышском крае с рабочим движением в России.

Большевитские резолюции были приняты и по всем другим вопросам.

Так, резолюция об участии социал-демократов в местном самоуправлении выдвигала мысль о том, что целью участия социал-демократов в выборах в местные органы самоуправления является революционная агитация в массах против контрреволюционных классов и партий. Резолюция была направлена против соглашательской тактики ликвидаторов и запрещала блоки социал-демократов с буржуазными партиями.

Резолюции об экономической борьбе рабочих, о профсоюзах, кооперативах также имели в целом революционный характер, ставили перед СДЛК задачу использования легальных рабочих организаций в качестве опорных пунктов для революционного воспитания широких масс.

Резолюция о страховании рабочих была принята целиком в духе ленинской страховой программы, утвержденной VI Пражской конференцией РСДРП. IV съезд СДЛК поставил перед передовыми рабочими Латвии задачи борьбы за право собраний по страховым вопросам, за объединенные страховые органы, за отстранение ставленников фабричных администраций из страховых касс. Впоследствии, на основе этой резолюции, развернулась упорная борьба большевиков Латышского края за использование страховой кампании в целях революционной агитации.

IV съезд СДЛК показал, что в предстоящей революции пролетариат будет единственной руководящей силой, а вся буржуазия, в том числе и средняя, является контрреволюционной. IV съезд потребовал от СДЛК борьбы не на жизнь, а

на смерть, как против царско-помещичьей реакции, так и против контрреволюционной буржуазии и поддержки демократической борьбы мелко-буржуазных слоев.

Чрезвычайно важное значение имело то обстоятельство, что резолюции IV съезда СДЛК носят выдержанный пролетарски-интернациональный характер.

По вопросу о принципе построения местных организаций IV съезд принял решение об интернациональном типе построения местных партийных организаций. Ленин по поводу этого решения писал, что опыт долгих лет работы с очень пестрым по национальному составу пролетариатом «вполне укрепил латышских марксистов в правильности принципа интернационального единства организаций рабочего класса»¹⁴.

На съезде был поднят вопрос об автономии Латвии. Этот вопрос на самом съезде не решался. Предложенный съездом проект резолюции должен был обсуждаться местными организациями до следующего съезда. Проект резолюции выдвинул требование широкого местного самоуправления для Латвии, т. е. «свободной Латвии в свободной России». Резолюция ясно показала, что латышскому пролетариату чужды сепаратистские тенденции, что он стоит за пролетарский интернационализм, за единство революционной борьбы русского и латышского пролетариата.

IV съезд избрал новые руководящие органы СДЛК. В ЦК СДЛК и редакцию ЦО СДЛК «Циня» были избраны большевики. Место меньшевиков-ликвидаторов П. Калниня, Пекмана в Центральном Комитете СДЛК заняли рабочие-большевики Э. Звирбулис-Путнс, Я. Шилфс-Яунзем, Р. Эйхе, Я. Ленцман, К. Печак и другие. Меньшевики-ликвидаторы были изгнаны из руководящих учреждений Социал-демократии Латышского края.

Подводя итог работы IV съезда СДЛК, следует еще раз подчеркнуть, что примиренческий характер некоторых резолюций съезда ни в коей мере не отражал принципиальной позиции большевиков Латвии, а являлся результатом отсутствия у большевиков на съезде твердого большинства. По существу только 8 делегатов занимали выдержанную большевистскую позицию, остальные были меньшевиками-ликвидаторами и примиренцами.

Ликвидаторы и примиренцы яростно сопротивлялись принятию каждого пункта большевистских резолюций. Большевики оказались на съезде в очень трудном положении и вынуждены были смягчить отдельные пункты резолюций, чтобы за основу приняты были резолюции большевиков, а не примиренцев. О том, что компромиссный характер отдельных резолюций съезда

¹⁴ В. И. Ленин, Соч., изд. 4, т. 20, стр. 165.

не отражал позиции руководящих центров большевиков Латвии, достаточно ясно говорит последовательно большевистский характер проектов резолюций, напечатанных до съезда в № 9—10 «Бюллетеня».

Да и на самом съезде делегаты-большевики ни на шаг не отступили в вопросах партийной программы, тактики, самого принципа построения парторганизаций. По этим вопросам съезд принял последовательно революционные, пролетарски-интернационалистские решения.

IV съезд СДЛК, несмотря на примиренческий характер отдельных резолюций, имел большое историческое значение для развития революционного движения в Латышском крае. Большевики Латышского края уже со времени революции 1905 года упорно боролись против меньшевиков. IV съезд СДЛК сбросил меньшевиков-ликвидаторов с руководящих постов и избрал в центральные учреждения СДЛК большевиков. IV съезд стал переломным моментом в процессе окончательного формирования марксистской партии нового типа в Латышском крае.

Специально выпущенная после съезда в апреле 1914 года листовка Бюро заграничных групп под названием «Всем заграничным товарищам» так характеризовала значение IV съезда: «Велика и значительна проделанная съездом работа. Теперь ясно намечена дальнейшая политическая линия нашей партии, точно определены наши важнейшие тактические принципы и ближайшие организационные задачи... избраны новые, работоспособные партийные учреждения — словом, вновь после пяти долгих лет партийная работа направлена по правильному руслу»¹⁵. (Перевод мой И. Р.)

И латышские меньшевики-ликвидаторы были вынуждены признать победу большевистского направления и свое поражение. Ликвидатор Ф. Мендер на страницах «Нашей Зари» вынужден был признать, что победило ленинское направление в СДЛК, что IV съезд «знаменует собой перемену власти в Латышской Социал-демократии»¹⁶. Исключительная роль в деле разгрома ликвидаторов в СДЛК принадлежит В. И. Ленину.

Работы В. И. Ленина, решения V Всероссийской конференции РСДРП, VI Пражской конференции, Краковского и Поронинского совещаний ЦК РСДРП(б) создали прочную принципиальную базу для борьбы большевиков Латвии против ликвидаторов.

¹⁵ «25 лет ЛКП», М. 1929 г., стр. 224.

¹⁶ «Наша Заря», 1914 г., № 4, стр. 60.

Громадная личная помощь В. И. Ленина, его участие в подготовке и проведении IV съезда СДЛК способствовали победе большевиков Латвии над оппортунистами.

Впоследствии латышский меньшевик-ликвидатор Ф. Мендер на страницах ликвидаторской «Северной Рабочей Газеты» горько жаловался на большое внимание Ленина к СДЛК, на его помощь большевикам Латвии, видя в этом одну из причин победы большевиков.

Громадное значение имела также критика примиренческих ошибок IV съезда СДЛК в статьях Ленина, которая помогала латышским большевикам быстрее изживать недостатки в своей работе.

В. И. Ленин решительно критиковал элементы примиренчества в резолюциях IV съезда СДЛК. Он указывал, что решения съезда являются только первыми шагами вперед от ликвидаторской позиции старого ЦК СДЛК. Но Ленин отмечал и большое положительное значение антиликвидаторских решений IV съезда, нанесших большой удар августовскому блоку. В этой связи В. И. Ленин писал: «...решение всех организованных латышских рабочих, осудившее ликвидаторство и поддержавшее марксистскую линию, нанесло решительный удар «Августовскому блоку», показав, что все пролетарские элементы рано или поздно рвут с ликвидаторами»¹⁷.

В. И. Ленин, хорошо знакомый с рабочим движением в Латышском крае, верил в революционные традиции пролетариата Латвии, в силу латышских большевиков, верил в то, что большевики Латвии вскоре добьются полного организационного слияния СДЛК с большевистской партией. Ленин после съезда писал: «Ликвидаторы надеются, что латыши еще сделают шаг назад — к ликвидаторству. Мы надеемся, что они сделают шаг вперед — к позиции русских марксистов»¹⁸.

Предвидение В. И. Ленина полностью оправдалось. Большевики Латышского края, возглавившие мощный революционный подъем в Латвии вскоре исправили ошибки IV съезда СДЛК.

Большевистский ЦК СДЛК сразу же после съезда установил тесные связи с ЦК РСДРП(б), лично с Лениным. Крупный шаг навстречу объединению сделала IX конференция СДЛК, состоявшаяся в июле 1914-го года.

IX конференция прямо и резко осудила ликвидаторов, а в резолюции по вопросу об объединении с РСДРП(б) провозгласила необходимость теснейшего единства с ней до созыва

¹⁷ В. И. Ленин, Соч., изд. 4, т. 20, стр. 217.

¹⁸ В. И. Ленин, Соч., изд. 4-е, т. 20, стр. 218.

VI съезда РСДРП(б), который должен был оформить объединение СДЛК с большевистской партией. Война помешала созыву съезда. Но Берлинское совещание руководящих работников СДЛК, состоявшееся в августе 1914-го года, и X конференция СДЛК, состоявшаяся в августе 1914 года, приняли решение о немедленном организационном объединении с РСДРП(б). СДЛК примкнула к большевистской РСДРП и все годы войны выступала единым фронтом с большевистской партией против империалистической войны и социал-шовинизма.

В 1915-ом году из рядов СДЛК была исключена группа открытых ликвидаторов, ставших в этот период социал-шовинистами. Таким образом, в рядах СДЛК остались только большевики и группа меньшевиков-интернационалистов (Ф. Мендер, П. Калнинь, К. Калнинь и др.), формально объявивших себя противниками социал-шовинизма, пораженцами. Благодаря самой решительной борьбе латышских большевиков против идеологии и тактики меньшевизма во всех ее проявлениях, эта интеллигентская группа не имела никакого влияния на дела СДЛК ни в годы войны, ни в период подготовки и проведения Великой Октябрьской социалистической революции. Социал-демократия Латышского края неизменно руководствовалась большевистскими принципами, ленинскими лозунгами и вела рабочий класс, трудящихся Латвии на победу социалистической революции.

Когда же в тяжелые годы немецкой оккупации меньшевики-интернационалисты окончательно разоблачили себя как пособников латышской националистической буржуазии и противников социалистической революции, врагов Советской Латвии, в мае 1918-го года XVI Вселатвийская конференция СДЛК навсегда изгнала и эту группу из СДЛК, тем самым еще больше сплотив передовую часть пролетариата Латвии вокруг большевистских лозунгов.

Именно решительная, непримиримая борьба большевиков Латвии против оппортунистов всех мастей явилась одной из важнейших предпосылок победы Октябрьской революции в Латвии. В ходе этой систематической и настойчивой борьбы против оппортунистов большевики парализовали их влияние в рабочем классе Латвии, завоевали на свою сторону большинство трудящихся, воспитали замечательное поколение партийцев-рабочих. Это поколение, выросшее и закалившееся в духе непримиримости к оппортунизму, стало авангардом пролетариата Латвии в дни Великой Октябрьской социалистической революции, в годы борьбы за Советскую Латвию.

АННОТАЦИЯ

на статью «IV съезд Социал-демократии Латышского края — переломный момент в процессе окончательного оформления марксистской партии нового типа в Латвии».

Статья является частью кандидатской диссертации на тему — «Борьба большевиков Латвии против ликвидаторства в годы нового революционного подъема».

IV съезд в истории компартии Латвии, в истории борьбы латышских большевиков против оппортунизма имеет особое, счень важное значение. Долгие годы вели большевики Латвии борьбу против идеологии и тактики меньшевизма. Особую остроту приобрела эта борьба в годы нового революционного подъема, когда подавляющее большинство членов СДЛК, большинство местных организаций резко выступили против группы меньшевиков-ликвидаторов, захвативших в свои руки руководящие органы партии — ЦК, редакцию «Цини». IV съезд, сбросивший меньшевистско-ликвидаторское руководство, знаменовавший победу большевистского направления, явился кульминационным пунктом и переломным моментом этой борьбы.

В статье на основе изучения партийных документов, партийной печати, архивных и других материалов прослеживается ход подготовки съезда, борьба двух противоположных направлений на самом Брюссельском съезде, дается анализ решений съезда, показывается роль В. И. Ленина в подготовке съезда, а также дана оценка значения IV съезда в истории КП Латвии.

MEMORANDUM

TO : [Illegible]

FROM : [Illegible]

SUBJECT : [Illegible]

[Illegible text follows, appearing as a series of faint lines.]

[Illegible text follows, appearing as a series of faint lines.]

[Illegible text follows, appearing as a series of faint lines.]

[Illegible text follows, appearing as a series of faint lines.]

[Illegible text follows, appearing as a series of faint lines.]

A. Salmiņš

JAUNLATVIEŠU KUSTĪBAS IZVEIDOŠANĀS UN TĀS ŠĶIRISKAIS SATURS

I. LAIKMETA VĒSTURISKIE APSTĀKĻI LATVIJĀ XIX GS. 60-TO GADU SĀKUMĀ

Jau XIX gs. 50-os gados Latvijas laukos bija izveidojies neliels iedzīvotāju slānis, kuru var apzīmēt par latviešu lauku buržuaziju. Tā kodols bija daži simti mājas iepirkušo saimnieku, kas savus kapitalus bija ieguvuši ar tirdznieciski rūpniecisko nodarbošanos laukos. Kā krodznieki, lauku tirgotāji, dzirnavu, kaļķu un ķieģeļu cepļu nomnieki, muižu rentnieki, tāpat kā muižnieki ekspluatējot lauku darba ļaudis, viņi lika pamatus savai materialajai labklājībai uz pārējo zemnieku un darba ļaužu konta. Tomēr šis slānis bija skaitliski tik niecīgs, ka toreizējā lauku dzīvē tas neieņēma kaut cik ievērojamu vietu. Par latviešu zemnieku galveno ienaidnieku šajā laikā joprojām palika muiža un barons. Pret viņu arī vērsās zemnieku prasības pēc patstāvīgā apsaimniekošanā nododama zemes gabala.

60-to gadu buržuaziskās reformas veicināja latviešu lauku buržuazijas slāņa skaitlisku pieaugumu. Mājas iepirka sākumā turīgie zemnieki, bet pēc tam arī spēcīgākie vidējie zemnieki. No 1862. — 1871. g. Vidzemē bija noslēgti līgumi ar bankas starpniecību par 6328 māju 350.525 desetinu kopplatībā pārdošanu saimniekiem; desetas vidējā cena 61 rublis. 70-os gados māju iepirkšana norisa vēl straujāk: laikā no 1872. g. — 1876. g. bija iepirktas 5995 mājas ar 289.011 desetinu kopplatību; gadu desmita beigās māju ieguvēju skaits sāka nedaudz samazināties, turpretim cēlās zemes cena: no 1877. g. — 1881. g. bija iepirktas 3133 zemnieku mājas 141.782 desetinu kopplatībā, pie kam desetas caurmēra cena bija 72 rubļi.

Māju iepirkšanas samazināšanās izskaidrojama ar zemnieku kredita iespēju sašaurināšanos. Sakarā ar māju iepirkšanu cēlās zemes cena, sevišķi 70-os gados. Tas nozīmēja, ka māju iepirkšanas gaitā muižnieki, pārdodot zemi, visvairāk ekspluatēja mazāk turīgos zemniekus, kas nespēja mājas iepirkt tūlīt pēc 1860. g. likuma publicēšanas. Iepērkot mājas, cerētās neatkarī-

bas vietā zemnieki sasniedza gluži pretējo — viņi bija spiesti pieņemt muižniekā izvirzītās noteikumus un līdz ar to nonāca barona vēl lielākā atkarībā.

Māju iepirkšanas process Kurzemē, salīdzinot ar Vidzemi, risinājās ievērojami lēnāk. Tikai 1863. g. uz Kurzemi attiecināja 1860. g. Vidzemes agraros likumus. Šai gadā Kurzemē bija tikai 63 zemnieku sētu īpašnieki¹. Tomēr tālākajos gados māju iepirkšana pastiprinājās: sākot ar 1864. g. katru gadu caurmērā iepirka 300 māju, bet no 1873. — 1881. g. — katru gadu ap 400 māju.

Māju iepirkšana pārvērtās muižniekiem par īstu zelta bedri, tādēļ baltvācu historiografijas pārstāvji šai yārmācīgajai zemnieku aplaupīšanai dzied nebeidzamas slavas dziesmas un notēlo to kā muižnieku rūpes un gādību par «saviem» zemniekiem. Kādas šās «rūpes» bija patiesībā, to parāda V. I. Ļeņins, raksturojot zemnieku apkrāpšanu māju iepirkšanas gaitā: «... zemniekus piespieda «izpirkt» viņu pašu zemi, pie kam noplēsa divkārt un trīskārt dārgāk par patieso zemes cenu»².

Arī senators Manaseins savā ziņojumā norādīja, ka 80-to gadu sākumā 300 Vidzemes pagastos bija pilnīgi izmaksāta tikai 501 māja, turpretim iepirktas bija pāri par 7000 mājām³. Bet arī pilnīgi izpirktais zemes īpašums vēl nenonāca zemnieka valdījumā patiesi buržuaziskā nozīmē: zemnieks nedrīkstēja dedzināt spirtu, darināt alu pārdošanai, atvērt uz savas zemes krodzniecības uzņēmumus, veikalus, zvejojot savā īpašumā atrodošos ezeros, medīt utt. Visas šās tiesības joprojām saglabājās muižniekam. Vēl ļaunāk klājās tiem zemniekiem, kas nespēja savus maksājumus kārtot noteiktajos termiņos. Jau pie pirmā maksājuma nokavēšanas barons zemnieka sētu lika pārdot ūtrupē. Lai spētu iepirkt zemi noturēt, zemnieki nesaudzīgi ekspluatēja kalpus un arī savus ģimenes locekļus. Tādējādi māju iepirkšanas process nesa sev līdz pastiprinātu lauku darba ļaužu izmantošanu. Neskatoties uz visām pārcilvēciskajām pūlēm, viena māju iepircēju daļa tomēr izputēja. Tā bijušie saimnieki kļuva kalpi vai arī kā strādnieki devās uz pilsētām meklēt darbu. Latvijas laukos zemnieku masas vidū padziļinājās šķiru diferenciācijas process.

Lauku iedzīvotāju diferenciācijas procesu ievērojami ietekmēja vēl arī otrs moments — proti, noteikumi par pāreju uz naudas renti. Naudas rentei valdot muižnieku un zemnieku attiecībās, ne tikai muižu saimniecības, bet arī zemnieki iesaistījās preču ražošanas sfērā. Naudas rentes apstākļos «atkarīgā zemnieka

¹ Fr. Roziņš, Latviešu zemnieks. M., 1920., 166.—167. lpp.

² V. I. Ļeņins, Raksti, 17. sēj., 91. lpp.

³ Manaseina revīzija. Rīgā, 1949., 285. lpp.

tradicionalā, paražu tiesiskā attiecība pret zemes īpašnieku ... pārvēršas par tīru, ar līgumu pamatotu naudas attiecību», norāda V. I. Ļeņins⁴. Lai sagādātu naudu rentes izmaksai, zemniekam jāražo tirgum, jāpiekopj tirdznieciskā zemkopība, kaut arī bija jāatdod muižniekam viss virsprodukts tā naudas izteiksmē. Tomēr zemnieks kļuva daudz patstāvīgāks, auga viņa saimnieciskā aktivitāte un radās iespēja gūt zināmu pārpalikumu virs tā produktu daudzuma, kas nepieciešams saimes eksistences vajadzībām. Līdz ar to māju saimniekiem radās iespēja ekspluatēt tieši kalpus, izsūcot un izdzenot pēdējos, iekrāt kapitālu izpirkšanai, lai izkļūtu no nedrošā rentnieka stāvokļa.

Tādējādi 1860. g. Vidzemes un 1863. g. Kurzemes agrarie likumi, ievadot māju iepirkšanas posmu un nostiprinot pāreju uz naudas renti, veicināja latviešu zemnieku diferenciāciju, kuras galīgais rezultāts bija vecās viduslaiku zemniecības pilnīgs sabrukums un jaunu lauku iedzīvotāju tipu — lauku buržuāzijas un kalpu izveidošanās, kas ir bāze kapitalistiskajai ražošanai lauksaimniecībā. Augošās latviešu lauku buržuāzijas pamatcietni tagad bija atbrīvoties no feodalās rutīnas, izpirkt savu zemi īpašumā, celt jaunu saimniecību uz kapitalistiskās konkurences pamatiem.

Ļoti spilgtu šā procesa attīstību Latvijas laukos notēlo «Pēterburgas Avīzes» rakstā «Mājnieki Kurzemē»: autors norāda, ka Kurzemes māju saimnieki «iesākot brīvlaisti, gan pamazām uz priekšu rāpās, bet jo dienas jo vairāk laicīgā un garīgā vērtība pieņemas. Caur rentes ierīkšanas sākās tik īpaši mājnieku tikums sazelt. Caur rentes būšanu mājnieki tika no daudz grūtiem darbiem atsvabināti un nu varēja jo vairāk par savu miesīgu un garīgu labklājību gādāt. Radās arī mājniekiem vairāk vaļas un vairāk naudas.»⁵ Raksta autors atzīst, ka Kurzemē vēl daudz nepilnību, kas traucē mājniekiem saimnieciski nostiprināties. Kā uz pirmo nepilnību viņš norāda uz zemes īpašuma trūkumu. «Bet rodas arī ķibeles un indeves. Vislielākā ir šī, kur Kurzemes mājniekiem nepieder neviens zemes stūrītis... Visās tanīs zemēs, kur mājniekiem sava grunte pieder, tur redzam daudz vairāk labuma nekā tur, kur tā nav.»

Kā redzams, lauku buržuja pirmais mērķis bija novērst tās feodalās atliekas, kas kavēja neierobežota kapitalistiska privatīpašuma attīstību uz zemi. Kā pirmie šķēršļi šā mērķa realizēšanā bija likumā noteiktā brīvā vienošanās, ar kuras palīdzību muižnieks neierobežoti varēja paaugstināt pēc sava ieskata naudas renti un izlikt katru rentnieku no mājām, kas pretotos rentes maksai tādā vienpusīgi noteiktā apmērā, un, otrkārt, muižnieka

⁴ V. I. Ļeņins, Raksti, 3. sēj., 144. lpp.

⁵ «Pēterburgas Avīzes», 1863. g. Nr. 17.

neierobežotā patvaļa izpārdot zemniekiem zemes pēc viņa paša noteiktām cenām.

Sos šķēršļus novērst Vidzemes un Kurzemes saimnieki lūdza valdības iestādes. Piemēram, Vecpiebalgas tiesneši (kas, bez šaubām, nāca no saimnieku vidus) 1863. g. pagasta saimnieku un nomnieku vārdā lūdza iekšlietu ministru Valujevu: 1) aizsargāt viņus pret muižnieku patvaļu paaugstināt nomas maksu, 2) rūpēties, lai nomāto zemi viņi par lētu maksu varētu iegūt privatā īpašumā⁶.

Bet kā topošās lauku buržuazijas pārstāvji saimnieki tai pašā laikā bija ieinteresēti lauku kalpu ekspluatācijā, dienas strādnieku kontingenta izveidošanā un pastāvēšanā. Tā, piem., Jēkabmuižas, Lielsesavas, Vircavas un Viskaļmuižas kalpu pārstāvji 1862. g. 10. VII iesniegumā Aleksandram II rakstīja: «Mēs, zemes kopēji, Kurzemē dzīvojam saimnieki un kalpi. Domājam, ka esam iedalīti 2 šķirās no bruņinieku laikiem. Un var būt, ka tagad esam 6 daļas kalpu un viena daļa saimnieku... Tie saimnieki dzīvo lepņībā, bet mums, tiem kalpiem, tam lielākam ļaužu pulkam, ar sviedriem strādādamiem nav maizes priekš sievas un bērniem»⁷. Kalpi šai iesniegumā prasa: 1) piešķirt viņiem zemi, kā tas noticis pie krievu tautas, 2) reformēt tiesu iekārtu kā Krievijā, 3) pagasta skolās mācīt krievu valodu. Šā iesnieguma teksts neapšaubāmi liecina par šķirisko pretrunu pastāvēšanu Latvijā kalpu un saimnieku starpā un par kalpu cīņas mērķu dziļumu.

Baronu ekonomiskās privilēģijas papildināja viņu politiskais stāvoklis zemes dzīvē. Līdz pat 80-tiem gadiem Baltijas guberņas pārvaldība pēc t. s. «Baltijas statuta». Augstākie vietējie pārvaldes organi bija baronu landtagi, kuriem bija liela nozīme arī likumdošanā. Landtagos apsprieda visus uz Baltiju attiecošos likumprojektus, izdarot tanīs baroniem vēlamos labojumus. Tāpat landtagiem piederēja likumdošanas iniciatīva. Baronu pārziņā atradās skolas, tiesas, baznīca.

Tāpat baltvācu baroni centās panākt, lai carisma pārstāvji Latvijā — gubernatori un ģenerālgubernatori — tiktu iecelti no baronu vai viņiem labvēlīgi orientētu personu vidus.

Tai pašā laikā latviešu zemnieku ekonomisko atkarību padarīja vēl smagāku viņu politiskā beztiesība. Pagastu pašvaldības institūts un pagasta zemnieku tiesa nebija nekas cits kā muižu administratīvās varas piedēkļi zemnieku sodīšanai par nepaklausību muižai, ko veica ar pašu zemnieku rokām. Kā tiesnešus, tā arī pagasta vecākos apstiprināja muižnieks. Pagasta tiesas lēmumi stājās spēkā tikai tad, kad tos apstiprināja muiž-

⁶ Dokumenti par «Pēterburgas Avizēm». Rīgā, 1937., 70. lpp.

⁷ Dokumenti par Tautas atmodas laikmetu. Rīgā, 1939., 254. lpp.

nieks vai viņa pilnvarota persona. Par muižnieku tiesā faktiski varēja zemnieki sūdzēties tikai ar pēdējā rakstveida atļauju.

Tādā kārtā visiem administratīvi tiesiskajiem institūtiem bija dziļi šķirisks raksturs — aizsargāt baronu privilēģijas.

Nesaudzīgi izsūcot zemnieku masas, vācu baroni kā ideoloģiskās cīņas ieroci ekspluatējamo garīgi apspiešanai un apmūļošanai izlietoja luteranismu. No baznīcas kanceles un baznīckungu vadītajos laikrakstos un tā laika «literatūrā», ko sarakstīja vācu mācītāji sakropļotā latviešu valodā, sludināja verdzisku padevību kungiem. Līdz 80-tiem gadiem baronu rokās atradās arī skolas. Skolās audzināja reliģiskā garā. Mācības notika vācu mācītāju stingrā uzraudzībā, aprobežojoties ar bībeles stāstu lasīšanu un reliģisku dogmu iekalšanu. Senators Manaseins, iepazīnies ar vietējo izglītības sistemu, rakstīja, ka tautskolās un draudzes skolās «visa mācīšana izpaužas vienīgi formalitatē, kam nav satura»⁸.

Ar nicinājumu baltvācu baroni un vācu pilsētu buržuazija skatījās uz latviešu valodu. Par oficiālo valodu līdz 80-tiem gadiem joprojām skatījās vācu valoda.

Sie feudalās bāzes saglabājušies virsbūves elementi bija krasā pretrunā ar attīstošajiem buržuaziskajām attiecībām un to nesēju šķiru interesēm. Tādēļ arī jaunā latviešu buržuazija ar XIX gs. 60-tiem gadiem uzsāka cīņu par savām saimnieciskajām interesēm, par sev izdevīgām reformām īpašuma, pārvaldes, jurisdikcijas un izglītības sfērā.

Modusies saimnieciskajai, politiskajai un kultūras dzīvei, jaunā latviešu buržuazija nevarēja samierināties ar baronu un vācu buržuazijas politiku ideoloģiskajā aspektā. Jaunā latviešu buržuazija nevarēja pieņemt pastāvošo skolu, kur, izsakoties J. Alunāna vārdiem, «pat tādus laicīgus darbus kā ģeografiju, vēsturi bez baznīcas svētās smaržas atzīst par nepiederīgiem»⁹. Latviešu buržuazijas interesēs bija radīt cita tipa tautskolu, ar citiem audzināšanas uzdevumiem, kura dotu kulturalākus strādnieku kadrus tās ienākumu vairošanai, kas ieaudzinātu strādniekos paklausību, bet šoreiz ne vairs feodaļu, bet latviešu buržuazijas interesēs.

Tāpat augošajai buržuazijai nebija pieņemama vācu mācītāju literatura, mācītāju vadītā prese ar misionēriem ziņojumiem un baronus cildinošiem rakstiem.

Tādējādi jaunās tiesiskās attiecības Latvijas laukos 60-os gados deva stimulu jaunās buržuazijas nacionālās kustības attīstībai. Tās būtiskais pamats un saturs bija ekonomiska cīņa par nacionālā iekšējā tirgus iekarošanu. Cīņa par iekšējo tirgu

⁸ Manaseina revīzija, 399. lpp.

⁹ J. Alunāns, Kopoti raksti. II sēj., Rīgā, 1931., 230. lpp.

tad arī ir nacionālo kustību ekonomiskais pamats¹⁰. Laukos jaunajai latviešu buržuazijai cīņā par «sava» iekšējā tirgus iekarošanu, kā redzējam, nācās saskarties ar vācu baroniem kā saviem galvenajiem konkurentiem, kurus aizsargāja savu laiku pārdzīvojušās privilēģijas. Tās iznīcināt par savu uzdevumu sprauda jaunās buržuazijas ideologi.

II. LATVIEŠU PILSĒTU BURŽUAZIJAS VEIDOŠANĀS XIX GS. 60. GADOS

Kapitalisma attīstība XIX gs. pirmajā pusē veicināja arī pilsētu attīstību, tomēr šis process visumā risinājās vēl lēni. Muižu un zemnieku saimniecībās dominēja naturalā samniecība, kas izzuda tikai pakāpeniski. Ierobežota bija arī zemnieku kustības brīvība, liedzot viņiem apmesties pilsētās. Visi šie apstākļi noteica rūpniecības samērā lēnu attīstību pilsētās. No rūpniecības nozarēm pārsvarā bija vieglā rūpniecība, galvenokārt tekstilrūpniecība.

Pēc Markona datiem¹¹ Rīgā 1854. g. bija 84 uzņēmumi, nodarbinot 4763 strādniekus. Desmit gadus vēlāk Rīgā bija 90 rūpniecības uzņēmumu ar 5772 strādniekiem. Ja 1854. g. uzņēmumā viduvēji strādāja 56 strādnieki, tad 1864. g. jau 64 strādnieki. Rūpniecības un tirdzniecības attīstību Rīgā veicināja dzelzceļu būve. 1861. g. atklāja Rīgas-Daugavpils dzelzceļu, ko vēlāk pagarināja līdz Orlai un Caricinai. 1868. g. atklāja Rīgas-Jelgavas dzelzceļu, kuru vēlāk pagarināja līdz Liepājai.

Rīgas tirdzniecības attīstībā ievērojama loma bija Rīgas ostai. Rīgas tirdzniecībā jāizšķir ārējā un iekšējā tirdzniecība. Ārējā tirdzniecība norisa gandrīz vienīgi pa jūras ceļu, bet iekšējā tirdzniecībā liela nozīme bija tādiem ūdens ceļiem kā Daugavai, Gaujai, Lielupei. Ārējā tirdzniecībā Rīga izvērtās par vienu no galvenajiem Krievijas tirdzniecības centriem.

Rīgas ostas eksportpreču galvenā noņēmēja bija Anglija, uz kurieni 1866. g. virzīja 49,90% visa Rīgas eksporta. Otrā vietā bija Beļģija, uz kurieni šai gadā eksportēja 15,20% visu preču. Tālākās vietās Francija, Holande, Vācija. Vēlākajos gados ievērojami pieauga preču eksports uz Vāciju, kas ieņēma otru vietu aiz Anglijas¹².

No Rīgas uz ārzemēm izveda galvenokārt labību: rudzus, miežus, auzas, kviešus. Bez tam ievērojamu vietu eksportā

¹⁰ V. I. Leņins, Raksti, 20. sēj., 362. lpp.

¹¹ Маркон, Очерки по истории промышленности в Латвии, Рига, 1954, стр. 19.

¹² Статистический сборник Рижского городского управления, ч. 1, Рига, 1909, табл. 69.

ieņēma lini. Linus galvenokārt eksportēja uz Beļģiju, Franciju un Angliju. Vienmēr augošu tendenci uzrādīja kokmateriālu eksports, kas virzījās galvenokārt uz Angliju un Holandi.

Importa preču starpā redzamu vietu ieņēma akmeņogles un kokss, ko visvairāk ievada no Anglijas un Vācijas. Tāpat no šīm valstīm importēja čugunu, dzelzi, tēraudu, mašīnas un to daļas. No plašāka patēriņa priekšmetiem importēja tēju, kokvilnu, siļķes.

Visa Rīgas tirdzniecība un rūpniecība atradās galvenokārt vācu pilsētu buržuazijas un baronu rokās. Zināms tirdzniecības uzņēmumu un fabriku skaits piederēja arī krievu buržuazijas pārstāvjiem. Tirdzniecības un rūpniecības vadība bija koncentrēta Rīgas biržas komitejas rokās, kas bija pilnīgi vāciska. 1864. g. nodibināja Rīgas biržas banku, 1871. g. Rīgas Komerčbanku, kuras kontrolēja Rīgas saimniecisko dzīvi.

60-os gados, paplašinoties kustības brīvībai, Rīgā un citās pilsētas pastiprināti sāka ieplūst latviešu iedzīvotāji. Pēc 1867. g. skaitīšanas datiem¹³ šai gadā Rīgā dzīvojuši 102.590 iedzīvotāji, kas pēc tautībām sadalījušies šādi: vācieši 43.980, krievi 25.772, latvieši 24.199, ebreji 5.254, igauņi 872, dažādas citas tautības 2513. Norādot uz šiem datiem, «Baltijas Vēstnesis» rakstīja, ka latviešu skaits būs pārāk mazs iznācis pret to, kāds viņš tiešām ir. Dažs Bērziņš un Ozoliņš būs vāciešu starpā radies un tā palīdzējis viņu skaitu pavairot, latviešu skaitu turpretim pamazinādams.»

Latvieši veidoja galvenokārt Rīgas fabriku strādnieku kontingentu. Tāpat daļa pievērsās tirdzniecībai, atverot nelielus krodzniecības uzņēmumus, turot iebraucamās vietas, kā arī ierīkojot nelielas darbnīcas, kuras dažkārt vēlāk izauga par mazām fabrikām. Pastāvošā cunftu iekārta latviešiem liedza brīvi nodarboties ar amatniecību un radīja šķēršļus brīvai darbībai. Spēcīgajai vācu pilsētas buržuazijai un baroniem, kas savus kapitus ieguldīja rūpniecībā un lieltirdzniecībā, latvieši vēl nebija kaut cik nopietni konkurenti. Nelielās latviešu tirgotavas Daugavmalas vai Aleksandra tirgū vēl nespēja sacensties ar vācu lielajiem eksporta un importa tirdzniecības namiem.

No mūrniekiem un namdariem-latviešiem tomēr pakāpeniski veidojās vēlākie Rīgas namsaimnieki, kas iekrāja zināmus kapitus. Šie ienācēji no laukiem, kas Rīgā nostiprināja savu materiālo stāvokli un kļuva saimnieciski neatkarīgi, veidoja jaunās topošās latviešu pilsētu buržuazijas pamatu.

Zināma daļa ienācēju, materiāli nostiprinājušies, uzskatīja par kaunu skaitīties par latviešiem. Tādēļ šai laikā iezīmējās

¹³ «Baltijas Vēstnesis», 1870., Nr. 40.

tik raksturīga parādība kā «kārķļu vāciešu» slāņa izveidošanās, piem., Kārķliņš pārvērtās par «Kārķlingu», Ozoliņš par «Ozoliņu» utt. Šo latviešu daļu laika biedri dēvēja arī par «kaunīgajiem» latviešiem. Piesliešanās vāciešiem saistījās ar piederību pie cunftēm, gildēm, politisko tiesību iegūšanu. Jāievēro, ka Rīgas pārvalde bija pilnīgi vāciešu rokās, kas siksti turējās pie savām sagrābtajām tiesībām un, vērojot latviešu pieplūdumu un iespiešanos Rīgas saimnieciskajā dzīvē, pielietoja visus iespējamus līdzekļus, lai aizšķērsotu latviešiem ceļu uz Rīgas pārvaldi un tās organiem. Viens no šādiem paņēmieniem bija turīgāko Rīgas latviešu piesaistišana vācu buržuazijas aprindām, jo viņi paši pie tam izrādīja tieksmi dēvēties par vāciešiem.

Šai sakarā zīmīgu ainu rāda Rīgas tirgotāju saraksti par laiku no 1870.—1880. g.¹⁴ Pēc tiem neapšaubāmi var konstatēt, ka Rīgā līdzās vācu tirgotājiem pastāv zināms daudzums latviešu tirgotāju. Lasot tirgotāju uzvārdus, var teikt, ka no 1870. g. reģistrētajiem I un II ģildes tirgotājiem (pavisam 710) pēc saviem uzvārdiem vismaz 16 ir latvieši. Tādi uzvārdi, kā, piem., Dauders, Durve, Kaneps, Pekschen, Rimscha — liecina par latvisku izcelšanos. Piecus gadus vēlāk — 1875. g. tirgotāju sarakstā šādu latvisku uzvārdu ir jau krietni vairāk. No 804 reģistrētajiem tirgotājiem vismaz 36 uzvārdiem ir latviska skaņa. Jau 1870. g. minētajiem uzvārdiem vēl pievienojas klāt tik latviski uzvārdi kā Dindon, Kārķling, Kreevin, Osche, Osolin, Plawneek, Skuje, Celms un citi. Vairāki latvieši skaitījās jau I ģildes tirgotāji, piem., pazīstams Dombrovska kokaizstrādātājs un uzņēmums.

Lai gan piederība pie vācu tautības saistījās ar savu laiku pārdzīvojušo viduslaiku privilēģiju iegūšanu, tad tomēr zināms skaits jaunās latviešu pilsētu buržuazijas pārstāvju nostājās asā opozīcijā pret visu Rīgas vācu korporāciju. Šie latviešu buržuazijas pārstāvji komplektējās galvenokārt no sīkburžuaziskās vides, kurus vāciskā Rīga vai nu nevēlējās pārvācot, vai arī viņi paši atzina, ka konkurences dēļ labāk skaitīties par latviešiem. Tā šie jaunie latviešu tirgotāji, nelielie uzņēmēji, amatnieki, pār kuriem gūlās cunftu un gilžu celtie ierobežotāji žogi, attīstīja spriegu cīņu pret vācu buržuaziju un tās vadītājam pārvaldes iestādēm, prasot pēdējo reformu un latviešu līdzdalību vadošajos pilsētas pārvaldes organos.

Tādējādi 60. gados abas sākušās kustības — latviešu lauku buržuazijas kustība par feodālo palieku iznīcināšanu laukos un brīvas konkurences apstākļu radīšanu, baronu privilēģiju iznī-

¹⁴ Rīgas pilsētas archivs. Rīgas biržas komiteja. 316. fonds, 1. apraksts, 959. vienība.

cināšanu un latviešu pilsētu buržuazijas tieksmes pēc vācu buržuazijas prerogativu iznīcināšanas pilsētas saimnieciskajā un politiskajā dzīvē — saplūda vienkopus un izveidoja jaunās latviešu buržuazijas vienotu cīņu pret vācisko pārvaldi un tās institūtiem feudālo privilēģiju aizsardzībai.

III. LATVIEŠU BURŽUAZISKI NACIONALĀS KUSTĪBAS VEIDOSANĀS UN TĀS IDEOLOGU CENTIENI

Nostiprinoties atsevišķu latviešu materialajam stāvoklim XIX gs. vidū, viņiem radās iespēja saviem bērniem dot augstāko izglītību. Tas lika pamatus latviešu inteliģences veidošanās sākumam. Par šādu latviešu inteliģences veidošanās centru XIX gs. 50. gados kļuva Tērbatas universitāte. Tur studēja K. Valdemārs, J. Alunāns un citi jaunās latviešu buržuazijas pārstāvji. Universitātē iegūtās zināšanas politiskajā ekonomijā, tieslietās, vēsturē un citos sabiedrisko zinātņu priekšmetos viņiem labāk palīdzēja saskatīt Latvijā pastāvošās savu laiku pārdzīvojušās feudālās iekārtas trūkumus un nepilnības, kas sargāja kārtu privilēģijas un traucēja brīvu ekonomisku darbību.

Nākot no jaunās buržuazijas vides, kas pati sajuta šos ierobežojumus, par savas darbības mērķi viņi sprauda cīņu par šo kavēkļu likvidēšanu un brīvu ekonomisku sacensību visu zemes iedzīvotāju starpā. Tā kā latviešu inteliģences pirmie pārstāvji paši nāca no lauku turīgās un vidējās zemniecības vidus, tad viņu prasības vispirmā kārtā izteicās agrarā aspektā, prasot uz Latviju attiecināt Krievijas 1861. g. zemnieku likumu, kas zemniekus pret muižnieku padarīja neatkarīgākus kā 1860. g. Vidzemes un 1863. g. Kurzemes zemnieku likumi. Prasības pēc cietas, valdības noteiktas cenas fiksēšanas zemnieku izpērkamām mājām, valdības finansialas palīdzības ilgtermiņa kredīta veidā, valdības noteiktas rentes maksas, kas pasargātu zemniekus pret baronu patvaļu, zemstu pašpārvaldes institūta ieviešanu Latvijā līdzšinējās vāciskās pārvaldes vietā, taisnīgākas un vienmērīgākas sabiedrisko nodevu un nodokļu nastas noteikšanu, skolu lietu reforma, pagasta pašpārvaldes reforma, kas zemniekus izņēmtu no muižnieka aizbildniecības, kļuva par vadošajiem motīviem jaunās latviešu inteliģences publicistiskajā darbībā.

Saprotams, ka Latvijā valdošā baronu, mācītāju un vācu pilsētu buržuazijas kliķe visiem spēkiem aizstāvēja pastāvošo iekārtu, kas nodrošināja tās privilēģijas. Katru jaunu vēsmu, kas nostājās pret pastāvošo kārtību un prasīja izmaiņas, nikni

apkaroja. Uzskatot pastāvošo kārtību par mūžīgu un negrozāmu, viņi vienlaicīgi uzskatīja arī latviešu zemnieku pašreizējo stāvokli un viņu atkarību no muižniekiem kā pašu par sevi saprotamu faktu. Prasības no pašu latviešu vidus pēc pārveidojumiem pašreizējā stāvoklī reakcionaru nometnei bija tik negaidītas un pārsteidzošas, ka baltvācu politiskie un literārie darbinieki sākušos buržuaziski nacionālo kustību apzīmēja par «jaunlatviešu» kustību un tās pārstāvjus par «jaunlatviešiem».

Nostājoties rasistiskās pozīcijās, feudālā reakcija bija izvirzījusi tezi, ka izglītots latvietis nevar būt, jo latviešiem nav savas kultūras un tā ir zemāka tauta, kuras uzdevums kalpot vāciešiem. Nedaudzos izņēmumus vācieši vienmēr prata iesaistīt savā nometnē, tā kā līdz XIX gs. vidum par latviešu inteliģenci nevarēja runāt. Tādēļ termins «jaunlatvietis» tolaik vispirmā kārtā bija apzīmējums cilvēkam, kas nostājas pret pastāvošo kārtību un ir sabiedriski bīstams cilvēks. Reizē ar to tas nozīmēja, ka katrs šās kustības dalībnieks bija pakļauts represijām un vajāšanai.

Par apzīmējuma «jaunlatvieši» autoru tā laika latviešu buržuaziski nacionālā kustība uzskatīja vācu mācītāju Braži, vienu no baltvācu reakcionaru nometnes uzticīgākajiem apoloģeitiem, kas cieši turējās pie uzskata, ka latvieši jātur paklausībā, ko sevišķi labi var veikt vācu mācītāji gan ar saviem sprediķiem, gan arī ar mācītāju rokās atrodošās preses palīdzību. Pirmo reiz šis apzīmējums lietots 1856. g., kad Braže uzrakstīja recenziju par Jura Alunāna «Dziesmiņu» 1. grāmatu. Savu recenziju laikraksta «Das Inland» 37. numurā viņš nobeidza ar vārdiem: «Bet ja taču varētu laudis rasties, kam kāda «jaunā Latvija» kā «jaunava jo skaista sēž augšām brīnišķi», tad mēs tos no sirds būtum no «Lauras» sargājuši»¹⁵.

Jaunlatviešu kustībā jāievēro divi momenti, lai varētu noteikt tās vietu latviešu tautas vēsturē. Jāizšķir tās ārējā forma un iekšējais saturs. Pievēršot vērību tikai pirmajai — ārējai formai, nokļūstam buržuaziskā nacionalisma purvā, kas akcentē tieši šo momentu, lai noslēptu kustības patieso, šķirisko raksturu. Tieši šo momentu kustībā visur un vienmēr cenšas uzsvērt latviešu buržuaziskie nacionalisti, pārvēršot jaunlatviešu kustību par visas latviešu tautas kustību.

Kustības ārējās formas raksturīgākā pazīme bija tā, ka pretstatā tā laika izglītoto latviešu paražai — slēpt savu tautību un skaitīties par vācieti, jaunlatvieši darija pilnīgi pretējo — viņi nebaidījās uzsvērt, ka ir latvieši, piem., J. Alunāns sarunā ar Tērbatas universitātes rektoru noteikti akcentēja savu latvisko izcelšanos un nebija pārliecināms no sava uzskata

¹⁵ «Baltijas Zemkopis» 1876. g. Nr. 1.

atteikties; tāpat K. Valdemārs ar savu vizitkarti pie dzīvokļa durvīm klaji demonstrēja savu tautību. Tādējādi latviešu buržuazijas acīs šie vīri kļuva it kā par visas vācu baronu patvaļā atrodošās latviešu tautas pārstāvjiem un tās interešu paudējiem. Tieši ar šo ārējo formu buržuaziskie nacionalisti cenšas aizsegt jaunlatviešu kustības šķirisko saturu.

Sādā aspektā par jaunlatviešu kustību savas atmiņas rakstīja piem., Kaudzītes Matīss: «Kas, vāciski prazdams, citu tādu pašu pratēju vidū gribēja runāt latviski, tas bija jaunlatvietis; kas sacīja, ka latvietim ir jāzina vairāk, nekā tikai tīrumā vadīt arklu un ecēšu, tas bija jaunlatvietis; kas sacīja, ka latvietim arī jāsāk sajūst savu tautības apziņu, ka viņš nav vis kādas kārtas darba rīks, bet īpašas tautības loceklis, tas bija jaunlatvietis; kas sacīja, ka tiesības un nastas zemes iedzīvotāju starpā jāsadala pēc iespējas vienādi u. t. t. tas bija jaunlatvietis»¹⁶.

Šeit Kaudzītes Matīss dod visumā pareizu jaunlatviešu kustības ārējās formas notēlojumu un izsaka visā latviešu tautā valdošo dziļo neapmierinātību ar esošo stāvokli, kur latvieši bija tikai muižnieka neierobežotas patvaļas un ekspluatacijas ierocis. Kā saimnieki laukos, tā arī bezzemnieki un kalpi tiecās pēc labākiem dzīves apstākļiem un cīnījās pret feodālo muižu bija vienoti. Tādēļ jaunlatviešu kustības ideologus viņi uzskatīja par visas latviešu tautas vēlējumu izpaudējiem.

Turpretim, pieskaroties jaunlatviešu kustības iekšējam saturam, Kaudzītes Matīss nav spējīgs to atdalīt no kustības ārējiem ietvariem. Tā, piem., viņš raksta: «Ap šo pašu laiku (domāts «Pēterburgas Avīžu» iznākšanas sākums — A. S.) sāka izcelties nosaukums «jaunlatvieši» priekš tiem, kas ārpus vācu aizgādniecības un vadības gribēja vilkt savas tautas locekļus tālāk un augstāk — vairāk uz patstāvību, nekā viņi (t. i., vācu baroni — A. S.) to turēja par vajadzīgu un pieļaujamu»¹⁷.

Ar šo domu Kaudzītes Matīss precizē tuvāk to latviešu tautas daļu, kas ietilpa jaunlatviešu darbības lokā. Tie ir rentnieki, māju saimnieki, kas cerēja daudz vairāk sagaidīt no 1860. g. Vidzemes agrarā nolikuma, kura publicēšanai baroni bija beidzot spiesti piekrist, lai izvairītos no carisma varbūtējiem pārkārtojumiem šejienes agrarās attiecībās. Līdzšinējo māju rentnieku mērķis — iegūt zemi savā īpašumā — nepiepildījās, un par šā mērķa sasniegšanu 60. gadu sākumā tad arī cīnījās publicistikā latviešu buržuaziski nacionalās kustības ideologi. Tieši šo zemnieku daļu, nevis kalpus un bezzemniekus, jaunlatvieši

¹⁶ *Kaudzītes Matīss*, Atmiņas no «tautiskā laikmeta» un viņa lielākiem aizgājušiem darbiniekiem. I d., Cēsis — Rīga, 1924., 94. lpp.

¹⁷ turpat, 93. lpp.

gribēja «vilkt tālāk un augstāk — vairāk uz patstāvību», kā to izsaka pats autors. Tādējādi Kaudzītes Matīss, kas bija 60. un 70. gadu kustības laika biedrs un ļoti labi zināja tās vadošo darbinieku centienus, savās pietiekami sentimentālajās lappusēs par jaunlatviešu kustības darbiniekiem un viņu darbības saturu pats ir spiests norādīt uz šās kustības šķirisko ierobežotību un parādīt to kā kustību jaunās latviešu buržuazijas interesēs. Kaudzītes Matīsa atmiņu grāmatā trūkst jaunlatviešu kustības šķiriskās analīzes, un viņš nesaskata, ka Latvijas laukos 60-to gadu likumu rezultātā veidojās šķiriski grupējumi un ka jaunlatviešu kustības ideologi kalpiem un bezzemniekiem neprasija to, ko gribēja dot saimniekiem.

Par jaunlatviešu kustības sākumu un šā apzīmējuma rašanos runā arī kāds cits tā laika līdzdalībnieks — rakstnieks Augusts Deglavs. Attiecībā uz apzīmējuma «jaunlatvieši» izveidošanos A. Deglavs norāda, ka izejas punkts šim apzīmējumam meklējams Vācijā¹⁸. Kā zināms, XIX gs. 30-os gados tur izveidojās buržuaziski liberāla kustība pret valdošo feodālo klerikālo reakciju, kas pazīstama ar apzīmējumu «Jaunā Vācija». Paužot liberāli buržuaziskus uzskatus, tā sāka cīņu pret reakciju. Sos apstākļus Vācijā A. Deglavs identificē ar Latvijas apstākļiem, tādēļ «arāju dabīgie aizstāvji» (baroni — A. S.) viņam pārstāv feodālo reakciju, bet jaunlatviešu kustības darbinieki autoram ir it kā «Jaunās Vācijas» pārstāvji.

Pievērsoties jaunlatviešu apzīmējuma izcelšanās laikam, A. Deglavs norāda, ka tas saistāms ar J. Alunāna izdarīto lielā vācu tautas revolucionārā dzejnieka Heinricha Heines dzejoļu tulkojumiem latviešu valodā — starp citu, bija tulkota arī pazīstamā «Loreleja». Šie tulkojumi ļoti patikuši latviešiem tajos izteikto uzskatu dēļ, bet vietējo vācu aprindās sacēlušī lielu īgnumu. Tulkotāju un viņa domu biedrus vācieši nicinoši nosaukuši par «jaunlatviešiem».

Tāpat kā Kaudzītes Matīss arī A. Deglavs savās atmiņās nepieskaras jaunlatviešu kustības šķiriskajam saturam un to noslēpj. Nerunādams par jaunlatviešiem tik aizrautīgi, kā to dara Kaudzītes Matīss, arī A. Deglavs nespēj atturēties no jaunlatviešu kustības ideologu — K. Valdemara, J. Alunāna, Spāga un citu aplūkošanas idealistiskā uztverē.

Daudz precīzāku un šķiriski vairāk motivētu jaunlatviešu kustības izveidošanās pamatojumu un darbības raksturojumu dod latviešu progresīvie un padomju vēsturnieki. Tā, piem., K. Landers, zīmējoties uz buržuazisko nacionalistu izdaudzīnātajiem «tautiskajiem centieniem», kurus pauda jaunlatvieši

¹⁸ A. Deglavs, Latviešu attīstības solis no 1848. līdz 1875. g. Rīgā, 1893., 26. lpp.

kā latviešu jaunās buržuazijas ideologi, raksta: «Viņi radās tad, kad ekonomiski patstāvīgā un spējīgā latviešu buržuazija varēja izbīdīt no sava vidus savu inteligenci, savu prasību un tiesību izteicējus un aizstāvjus. Pirmie latviešu augstskolu audzēkņi bija tie, kuri uzsāka šo cīņu par latviešu sīkburžuazijas interesēm, par viņu pilnīgu saimniecisku un tiesisku emancipāciju, kuri lika noteiktus nopietnus pamatus latviešu literaturai un no vācu aizgādņu un draugu iespaida neatkarīgai latviešu sabiedriskai dzīvei»¹⁹.

Sakarā ar visumā pareizi izteikto padomju vēsturnieka K. Landera vērtējumu varētu teikt, ka autors ne visai pareizi domas sākumā runā par latviešu buržuazijas patstāvību apskatāmajā laika posmā. Gluži pretēji — jaunā latviešu buržuazija bija vēl tālu no ekonomiskās patstāvības kā pilsētās, tā arī laukos un atradās ievērojamā vācu valdošo aprindu ietekmē. Tieši par šās ekonomiskās neatkarības sasniegšanu tad arī cīnījās kustības ideologi.

Pareizi un lietišķi Landers raksturo arī jaunlatviešu lielo ietekmi tā laika dzīvē latviešu vidū, sacīdams: «Jaunlatviešiem jeb tautībniekiem piekrita visi, kas prata lasīt, rakstīt un domāt; tādu, kuri būtu apzinīgi piekrituši «Latviešu Avīžu» tendencei un «draugu» (vācu baronu un mācītāju organizētā un vadītā Latviešu draugu biedrība — A. S.) politikai, bija samērā maz. Bet visa apzinīgā 60.—70. g. latviešu sabiedrība piekrita tautībnieku centieniem un, cik varēdami, pabalstīja viņu darbību»²⁰.

Landera norādījums uz jaunlatviešu kustības dziļo ietekmi un atbalstu latviešu tautas visplašāko slāņu vidū ir saprotams, jo viņu cīņas aicinājums pret feodālo reakciju, apzināties savu tautību, pievērsties latviešu kulturai, kas visu laiku bija nievāta un nicināta, bija liels solis uz priekšu latviešu tautas vēsturē. Bez tam jāievēro, ka šai laikā šķiriskās diferenciācijas process Latvijas laukos tikai sākās, tādēļ visi vācu baronu apspiestie latviešu zemnieki — gan tie, kas mājas spēja iepirkt, gan tie, kas to nespēja — visi viņi jaunlatviešu kustības ideologus uzskatīja par saviem dabiskajiem aizstāvjiem. Par latviešu proletariatu kā par šķiru ar izstrādātu šķiras apziņu un saviem mērķiem šai laikā vēl nevar runāt. Tikai kustības tālākā gaitā, kad aizvien spilgtāk parādījās tās šķiriskais raksturs un jaunlatvieši nostājās pret revolucionarajiem pārveidojumiem, ko prasīja plašās lauku bezzemnieku masas, un negāja tālāk par tām prasībām, kuru realizēšana bija izdevīga jaunajai buržuaz-

¹⁹ K. Landers, Latvijas vēsture. III d., pielikums, 9. lpp. Pb. 1909.

²⁰ turpat, 15.—16. lpp.

zijai, jaunlatviešu kustība zaudēja savu sākotnēji populāro raksturu.

Spilgtu jaunlatviešu kustības raksturojumu un tās vietu latviešu tautas vēsturē dod latviešu padomju vēsturnieks F. Roziņš, rakstīdams: «Tie vīri, kas pulcējās ap «Pēterburgas Avīzēm» un aģitēja pret junkuru nekaunību, bija savu mērķi puslīdz sasnieguši ar saimnieku šķiras interešu nodrošināšanu. Viņi mierīgi nozuda no politiskās skatuves. Bet viņu iekustinātā un kā zemnieku reālo, materiālo prasību ideoloģiskais ietērpums lietotā tautības ideja palika. Tikai tagad vairs šīs tautības vārdā necinījās apspiesti un izbaduši zemnieki pret nekaunīgiem junkuriem un riebīgiem pātaru tēviņiem, bet pāduši saimnieki un latviešu birģeļi šīs idejas vārdā dancoja «labdarības» un zaļumu ballēs, rikoja dziedamus svētkus un mācīja tautu list uz vēdera un no dieva puses neizrādīt necieņību pret 60-os gados nodibināto kārtību»²¹.

F. Roziņš pareizi norāda, ka jaunlatviešu kustības daļbnieku mērķi nesniedzās tālāk par jaunās latviešu buržuazijas materiālo interešu nodrošināšanas loku. Pēc tam kustība zaudēja savu sākotnēji progresīvo raksturu un 70-tos gados kļuva klaji reakcionāra. «Tautiskuma» ideja kļuva par latviešu buržuazijas šauri šķiriskās ideoloģijas pamatu, kam nebija nekā kopēja ar visas latviešu tautas centieniem, un reizē ar to viņa bija dziļi naidīga proletariātam un plašajai bezzemnieku un kalpu masai.

Jaunlatviešu kustības analīzei pieskaras arī E. Eferts-Kļusais, norādot, ka šī kustība bija zemnieku buržuazijas un pilsetu buržuazijas inteliģentu jaunās paaudzes kustība²². Viņš uzsver, ka jaunlatvieši neatbalstīja zemnieku nemierus 60-to gadu sākumā, neprasīja muižu zemju konfiskāciju, bet visa viņu darbība bija vērsta uz to, lai reformu ceļā panāktu latviešu buržuazijas izvirzīto prasību apmierināšanu. Tādējādi, kā norāda Eferts-Kļusais, «... konkrēti, reālā politikā jaunlatvieši apmierinājās ar to, ka muižniecība kaut cik dalās ar «zemes kukaini» kapitalistiskos ienākumos un varā»²³.

Kļusais pareizi akcentē jaunlatviešu kustības mierīgo raksturu. Nostājoties pret bruņotu sacelšanos, neprasot muižu zemju konfiskāciju un paliekot nomalūs samērā plašajai zemnieku kustībai Latvijā 60-to gadu sākumā, jaunlatviešu kustības ideologi pievērsās tām cīņās formām, kuras varēja pielietot legāli, bet arī šeit sastapa feodālās reakcijas noteiktu pretestību.

²¹ F. Roziņš, Latviešu zemnieks. Maskavā, 1920., 150. lpp.

²² Kļusais, Piezīmes par latviešu ideoloģijas vēsturi. I d., M., 1925., 25. lpp.

²³ Turpat, 28. lpp.

Ja jaunlatviešu kustības lielā popularitāte vietējos apstākļos izskaidrojama ar tās cīņu par feudālo palieku likvidēšanu un nacionālās apziņas modināšanu, savas kultūras apzināšanos, tad nedrīkst no redzes perspektīvas izlaist arī citu ļoti nozīmīgu momentu, kuram ir ne mazāka nozīme kā pirmajam. Proti, tas ir krievu sabiedrības atbalsts, kādu saņēma jaunlatvieši savā cīņā pret reakcionāro baltvācu muižniecību un tās apologetiem. Šis atbalsts pavēra jaunlatviešu kustības dalībniekiem Krievijas lielo laikrakstu slejas, dodot iespēju parādīt agrarās un tiesiskās attiecības Latvijā visplašākās krievu sabiedrības priekšā. Un šo atbalstu latviešu progresīvajai domai sniedza slavofiļi.

Ja slavofiļiem Krievijas apstākļos piekrita reakcionārs raksturs un slavofiļi nostājās pret katru progresīvās domas izpausmi un bija uzticami carisma balsti, tad citādi jāvērtē slavofiļu atbalsts jaunlatviešu kustībai konkrētajos Latvijas apstākļos, kad jaunlatvieši izvirzīja prasību attiecināt uz Latviju 1861. g. 19. II zemnieku nolikumu. Cenšoties panākt centralizētāku Krievijas valsts aparātu, slavofiļi ar neuzticību skatījās uz Baltijas baronu pieaugošo ietekmi galmā un valsts dzīvē, kā arī uz Baltijas guberņu savdabīgo stāvokli Krievijas valsts ietvaros, kas baltvācu baroniem nodrošināja ievērojami lielāku patstāvību nekā krievu muižniecībai. Iepazīstinot slavofiļu pārstāvjus ar nenormalajiem apstākļiem Latvijā un vietējo baltvācu baronu privilēģēto stāvokli, jaunlatvieši ieguva iespēju informēt Krievijas valdošās aprindas par Latvijas zemnieku prasībām, kā arī prasīt attiecību normalizāciju Latvijā.

Jaunlatviešu kustība nepacēlās gan līdz krievu progresīvās sabiedrības — krievu revolucionāro demokratu attīstības līmenim, bet jaunlatviešu kustības orientācija uz krievu kultūru, zinātņi un mākslu bija liels solis uz priekšu, kas latviešu tautas kultūras dzīvi izveda un paglāba no šaurā baltvācu provincialisma loka un pavēra plašākas nākotnes perspektīvas, vienlaicīgi stiprinot arī latviešu un krievu tautu vēsturiski izveidojušos draudzību.

Arvien biežāk 60-tos gados krievu centralajos laikrakstos sāka parādīties nozīmīgi raksti par Baltijas guberņās pastāvošo reakcionāro kārtību ar prasību to likvidēt, lai zemē izbēgtu no zemnieku nemieru pieaugšanas un nodibinātu mieru. Tā, piem., visādi cildinot ierobežotos 1861. g. Krievijas zemnieku likumus, slavofils I. S. Aksakovs tai pašā laikā asus vārdus veltīja apstākļiem Baltijā: «Tai laikā, kad Krievija pilsoņu tiesību lokā ieveda 20 miljonus savu lauku iedzīvotāju, piešķirot viņiem zemi, personīgās tiesības, sabiedrisko pašpārvaldi, pārstāvniecību un piedalīšanos zemstu iestādēs, tanī pašā laikā Kurzemes, Vidzemes un Igaunijas zemnieki, pirms 40 gadiem

atbrīvoti no personīgās dzimtbūtnieciskās atkarības, bet bez zemes — paliek kā iepriekš bez zemes un padoti pilnīgai muižnieku kā muižas policijas priekšnieku patvaļai pēc patrimonālās jurisdikcijas tiesībām»²⁴.

Kad vietējā baltvācu reakcija sāka vajāt jaunlatviešu kustības vadošos darbiniekus, viņus atkal aizstāvēja krievu sabiedrība. Tas pats Aksakovs kādā rakstā šādi notēloja apstākļus Latvijā 60-to gadu vidū: «Baltijas priekšniecībai... tagad ir izdevīgs paņēmiens stādīt priekšā jebkuru latvieti vai igauņi kā aizdomīgu personu, nosaucot viņu kā piederošu «jaunās Latvijas» vai «jaunās Igaunijas» partijai, dodot viņam nosaukumu junger Lette, junger Este. Pēc pašu vāciešu atzinuma tāds nosaukums tiek dots katram latvietim vai igauņim, kas cenšas nepadoties ģermanizācijai, un šī pretošanās pārvācošanai no Krievijai padoto pilsoņu vidus tiek uzskatīta par vainu un noziegumu. Kur tad? Krievu valsts robežās, no krievu valdības varas!»²⁵

Saprotams, ka baltvācus šis krievu sabiedrības atbalsts pārsteidza un satrauca. Izrēķināšanās ar atsevišķiem jaunlatviešu kustības dalībniekiem tagad bija apgrūtināta un vajadzēja «savākt» pietiekami plašu apsūdzības materialu, lai apvainotu jaunlatviešus «musināšanā», «kūdīšanā pret pastāvošo iekārtu», ko vietējie baroni ļoti bieži praktizēja.

Par jaunlatviešu kustības spilgtāko pārstāvi kā pēc savas ietekmes, tā arī pēc aktivitātes uzskatāms K. Valdemārs. Viņš dzimis 1825. g. Talsu apriņķī, turīga zemnieka-nomnieka ģimenē, kas nodarbinājusi arī algotu darba spēku. Strādājis gan par skolotāju, gan rakstvedi un ļoti labi iepazinies ar zemnieku dzīves apstākļiem. Pēc vidusskolas beigšanas 1854. g. Valdemārs iestājās Tērbatas universitātes tautsaimniecības fakultatē. Savas aktivitātes dēļ Valdemārs ātri kļuva par vietējo latviešu progresīvo studentu centru. Jau studiju laikā Valdemārs daudz rakstīja presē par Latvijā valdošajiem agrarajiem apstākļiem un jūrniecību. Pēc Tērbatas universitātes beigšanas viņš pārgāja strādāt uz Pēterburgu, kur turpināja arī publicistisko darbību.

Savas publicistikas sākuma posma darbos K. Valdemārs pieskaras galvenokārt agrarajam jautājumam. Kā labs zemnieku dzīves apstākļu pazinējs viņš sniedz spilgtus notēlojumus un asi kritizē pastāvošās agrarās attiecības. Pamatoti viņš norādīja, ka vārdu «zemnieks» Latvijā lieto kā lamu vārdu

²⁴ И. С. Аксаков, Полное собрание сочинений, т. 6, М., 1887, стр. 11.

²⁵ turpat, 12. lpp.

(Bauer-bauris), tādēļ latviešu un igauņu zemnieks jūtas svešs savā tēvzemē²⁶.

Pretēji vācu baronu sniegtajiem idealajiem zemnieku dzīves apstākļu notēlojumiem K. Valdemārs to apraksta spilgti un patiesi, bez izskaistinājumiem. Viņš noraida baronu izdaudzīnāto pasaciņu par šķietami augstajām laukstrādnieku algām un apgalvo, ka tās ir ļoti zemas. Trūcīgie zemnieki parasti dzīvo pusbadā: no marta līdz jūlija mēnesim zemnieki ēd maizi, kurā ne puse nav rudzu miltu, bet gan pelavas, sajauktas ar dažādām rūgtām nezālēm²⁷. Tāpat zemnieku dzīvojamās mājas nabadzīgas; zemnieki dzīvo dūmu istabās pie skalu gaismas; nereti dzīvojamās telpās sastopami arī lopi un citi mājas dzīvnieki, kas cilvēku dzīves apstākļus padara pilnīgi neciešamus²⁸.

K. Valdemāra raksti par Latvijas zemnieku stāvokli un dzīves apstākļiem satrauca baltvācu baronu kliķi, kas tūdaļ sāka pret viņu negantu apmelojuma kampaņu, apzīmējot K. Valdemāru par jaunlatviešu partijas vadoni. So «Rigasche Zeitung» izteikto apgalvojumu K. Valdemārs noraidīja kā izdomājumu un rakstīja: «Savos valstspilsoņa centienos un vēlējumos, kā ziņāms, neesmu nekad bijis radikāls, partijas vīrs, vācu tautības pretinieks Baltijas guberņās»²⁹. Šā doma visai raksturīga K. Valdemāra darbības vērtējumam. Viņš tālu stāvēja no revolucionāru pārveidojumu centieniem, kurus viņš uzskatīja par bīstamiem, bet bija gatavs cīnīties ar tiem līdzekļiem, kuri pavēra legalas cīņas iespējas. Un viens no šādiem cīņas līdzekļiem bija polemika presē ar baltvācu baroniem un viņu aizstāvjiem. Tas tomēr neglāba viņu no baltvācu kliķes denunciacijas un apmelojumiem.

Līdzās rakstiem par agraro jautājumu K. Valdemārs pievērsās arī pilsētu buržuazijas interešu lokam. Raksturīga doma, ko izsaka K. Valdemārs, ir vēlējums, lai pilsētas un lauki savstarpēji sadarbotos: «Taču pilsētas un lauki nav sāncenši, bet gan locekļi pie kaut kā vesela; vienam jābūt zaļoksniem, ja otrs grib plaukt»³⁰. Šos vārdus rakstot, K. Valdemāram nevarēja nebūt priekšstata par to, kas XIX gs. otrā pusē valdīja pilsētās: tā bija vācu buržuazija, kuras samērā maznozīmīgs piedēklis bija jaunā latviešu buržuazija. Tādēļ, lai veselais, kas neapšaubāmi Valdemāra uztverē ir kapitalistiskā iekārta, varētu attīstīties un plaukt, laukiem un pilsētām, t. i., citiem vārdiem izsakoties, baroniem, latviešu lauku buržuazijai, vācu pilsētu buržuazijai.

²⁶ K. Valdemārs, Raksti, II d., Rīgā, 1936., 32. lpp.

²⁷ turpat, 44. — 45. lpp.

²⁸ Ueber die Heranziehung der Letten und Esten zum Seewesen. Dorpat, 1857, S. 38.

²⁹ K. Valdemārs, Raksti, II d., 302. lpp.

³⁰ K. Valdemārs, Aforismi, Rīgā, 1932., 7. lpp.

zijai un latviešu jaunajai pilsētu buržuazijai savstarpēji jāsa-
darbojas. Noklusējot šķiriskās pretrunas laukos un pilsētās,
K. Valdemārs tikai šeit nepasaka, ka šādas saskaņas un sadar-
bības pamats varētu būt mantīgo šķiru vienošanās par lauku
un pilsētu darbaļaužu ekspluatāciju.

Otrs jaunlatviešu kustības spilgts pārstāvis publicistikā ir
Juris Alunāns. Viņš dzimis 1832. g. Jaunkalsnavas muižā.
J. Alunāns cēlies no turīgas ģimenes — viņa tēvs bija muižas
nomnieks, tātad pārticis cilvēks, kas nebija pakļauts eksten-
ces nejausībām. Pēc Jelgavas ģimnazijas beigšanas 1854. g.
Juris Alunāns iestājās Tērbatas universitatē, kur nodibināja
ciešākus sakarus ar K. Valdemāru un viņa draugu pulciņu.
Sākot ar 1856. g. presē sāk parādīties J. Alunāna raksti. 1860. g.
viņš izdeva rakstu krājumu «Sēta, daba, pasaule». Neilgu laiku
darbojās arī kā «Pēterburgas Avižu» redaktors. J. Alunāns
nomira 1864. g.

Tāpat kā K. Valdemāru arī J. Alunānu vietējās baltvācu
varas iestādes uzskatīja par vienu no nopietnākiem pastāvošās
vācu kundzības pretiniekiem. Viņa radnieks A. Alunāns savā
grāmatā par Jura Alunāna dzīvi dod šādu policijas raksturo-
jumu un vērtējumu: «Mazā Sesavā, Jelgavas tuvumā, dzīvo
Juris Alunāns. Viņš ir sirdīgs latvietības piekritējs un izplata
dīvainu mācību par to, kā jāpietas ar krievu cenzuru, lai ar to
tiktu galā. Kādā drukai nodomātā vēsturiskā sacerējumā tas ne
bez asprātības salīdzina krievu zemes likumus ar komunistu,
demokratu un Grakchu mācību»³¹.

Arī J. Alunāns kā buržuazijas ideologs tālu stāvēja no bru-
notas cīņas formām. Tāpat kā K. Valdemārs viņš cildina un
slavē kapitalistisko iekārtu ar visiem tās institūtiem, kuriem,
pēc viņa uzskata, jāaizsargā latviešu jaunā buržuazija pret
vācu privilēģijām un patvaļu. Tomēr J. Alunāns necenšas pēc
kompromisa ar zemē valdošo šķiru.

J. Alunāna ekonomisko uzskatu izejas punkts un visas dar-
bības pamats ir kapitāls, tādēļ jācenšas to krāt un vairo, lai
iegūtu spēku: «Kapitāls mūsu dienās ir tas lielākais spēks, un
priekš viņa arī klanās visa pasaule»³², raksta J. Alunāns. Pret
tiem, kas ar savu darbu rada kapitālu, J. Alunāns izturas vien-
aldzīgi un nesaskata vajadzību cīnīties arī par nemantīgo
materialā stāvokļa uzlabošanu.

Agrarajām attiecībām Latvijā Krievijas buržuazisko re-
formu priekšvakarā un 60-os gados sevišķi pievērsies Andrejs
Spāģis (1820.—1871.). Viņš strādājis par skolotāju Kurzemē,
Meldzeres skolā, daudz interesējies par zemnieku jautājumu,

³¹ A. Alunāns, Jura Alunāna dzīvē. Jelgavā, 1910., 7. lpp.

³² J. Alunāns, Kopoti raksti, III sēj., Rīgā, 1933., 56. lpp.

rūpīgi vākdams un krādams materialus par Kurzemes zemnieku stāvokli. Iepazinies un nodibinājis sakarus arī ar K. Valdemāru. 1854. g. Spāģis atstāja Meldzeri un devās uz Iekšķrieviju, kur pieņēma muižas pārvaldnieka vietu. Strādādams šeit līdz 1859. g., viņš dzīvi sekoja sabiedriskās domas attīstībai Krievijā un arī tam, ko darīja Baltijas baroni. Vairākos rakstos periodikā Spāģis iepazīstināja krievu sabiedrību ar apstākļiem Baltijā, sevišķi Kurzemē.

Iekrājis līdzekļus, Spāģis 1859. g. devās papildināt izglītību Vācijas zemkopības augstskolās. Šai laikā Spāģi sevišķi satraukusi doma, ka Baltijā pastāvošos agraros likumus varētu attiecināt uz visu Krieviju, ko centās panākt vietējie baroni. Tādēļ Spāģis Vācijā sarakstīja brošuru³³, kurā asi kritizēja Kurzemē pastāvošās agrarās attiecības un agraros likumus. Spāģa darba publicēšana, kas pie tam bija uzrakstīts nevainojamā vācu valodā un neliecināja, ka darba autors nebūtu vācietis, satrauca visu reakcionāru nometni.

Pareizi notēlodams baronu patvaļu un zemnieku beztiesiskumu Kurzemē XIX gs. 50-os gados, Spāģis deva pretsitienu Baltijas baronu, mācītāju un viņu ideologu mēģinājumiem vācu un visas Eiropas sabiedriskās domas priekšā apstākļus Latvijā notēlot tā, ka «ar muižniecības debesvalstību un garīdzniecības paradizi jau attēlota visa zemes labklājība un ka tur nekādas reformas vairs nav vajadzīgas»³⁴. Spāģa darba parādīšanās izraisīja niknus uzbrukumus autoram vietējā baltvācu presē. Pēc 1861. g. 19. februāra un 1863. g. Kurzemes agrariem likumiem Spāģis publicēja darba otru daļu³⁵, kur redzama vieta veltīta polemikai ar viņa pretiniekiem pēc darba 1. daļas publicēšanas.

Tāpat kā pārējie jaunlatviešu kustības darbinieki arī Spāģis neaicina zemniekus cīņā par agraro attiecību revolucionāru pārveidošanu. Ass polemikā ar reakcionāru nometni, viņš tomēr paliek reformists un mierīgu cīņas līdzekļu piekritējs. Savā polemikā ar Kurzemes apriņķa tiesas sekretāru Adolfiju, kas kādā Berlīnes laikrakstā bija ievietojis uzbrukumus pilnu rakstu pret Spāģi sakarā ar publicēto brošuru par Kurzemes zemnieku stāvokli, Spāģis savas cīņas mērķi formulē šādi: «... lai privileģētiem kaut cik atņemtu no viņu paradizes, lai turpmāk nebūtu vairs tikai divi pretstati: paradīze un elle abas līdzās, lai Kurzemē būtu cilvēcīga dzīve visiem, bet nevis dažiem pārāk daudz tiesību un brīvības un daudziem to pārāk maz»³⁶.

³³ Die Zustände des freien Bauernstandes in Kurland. T. I, Leipzig, 1860.

³⁴ turpat, 5.—6. lpp.

³⁵ Die Zustände des freien Bauernstandes in Kurland nach dem Gesetze und nach der Praxis im Lichte des modernen Russlands. T. II, Leipzig, 1863..

³⁶ turpat, 14.—15. lpp.

Par Andreju Spāģi buržuaziskās Latvijas publicists Kristaps Bachmanis sarakstījis plašu darbu, kas ievērojami pārvērtē Spāģa darbību un tās nozīmi. Autors maz runā par Spāģa sociāli politiskajiem uzskatiem, bet galvenokārt pievēršas viņam kā topošās saimnieku šķiras ideologam. Spāģa polemiku ar baltvācu presi Bachmanis galvenokārt skata buržuaziskā nacionālisma ietvaros un raksta: «Spāģis jau no pašas jaunības ir kalpojies tikai lieliem mērķiem, lielām idejām un neatlaidīgi un nepārtraukti cīnījies kā latvietis ar lielu nacionālu sajūsmu un karstu sirdi»³⁷. Padomju vēsturnieks A. Spāģa darbību šodien aplūko vēsturiski noteiktos apstākļos, kad cīņa par vācu muižniecības privilēģētā stāvokļa likvidēšanu Latvijā saistījās ar progresīvo spēku cīņu par ražošanas spēku un ražošanas attiecību tālāku attīstību, un šajā cīņā A. Spāģim bija ne mazā loma. Bet tai pašā laikā A. Spāģis stāv tālu no tā, lai viņu varētu uzskatīt par visas apspiestās latviešu tautas ideologu, cīnītāju un vadoni. A. Spāģis bija galvenokārt zemnieku-nomnieku ideologs un kā tāds savos politiskajos uzskatos pārstāvēja jaunās lauku buržuazijas intereses pret valdošo feudālo reakciju. A. Spāģis tomēr nesaskatīja plašo lauku bezzemnieku un kalpu slāni ar tā specifiskajām interesēm.

Viens no radikālākiem jaunlatviešu kustības darbiniekiem bija Kaspars Biezbārdis (1806.—1886.), rakstnieks, daļēji arī zinātnieks un sabiedriska darbinieks. Studējis Tērbatas universitātē un strādājis par skolotāju. Aktīvi iesaistījās jaunlatviešu kustībā līdz ar tās sākumu. Viņš visciešāk iesaistījās zemnieku kustībā un sastādīja latviešu zemnieku adresi *caram*, kuru iesniedza 1863. g. Par Mežmuižas zemnieku lūguma sastādīšanu 1863. g. Biezbārdi apcietināja un izsūtīja uz Kalugas guberņu. Tikai 1866. g. viņu atbrīvoja no trimdas.

Tāpat kā citi jaunlatviešu kustības darbinieki, arī K. Biezbārdis orientējās uz krievu progresīvo kulturu un zinātni. Viņš daudz rakstīja par latviešu un krievu tautas vēsturiskajiem sakariem un kultūras kopību. Tāpat Biezbārdis asi nostājās pret baznīcu un tās mācību. Zināma vieta un nozīme Biezbārdim piekrīt arī kā latviešu rakstības reformatoram, kas attīrīja latviešu valodu no ģermanismiem.

1865. g. K. Biezbārdis publicēja savu darbu³⁸, kurā izvērta cīņu pret vācu mācītājiem par latviešu tautas apzinātu atturēšanu no izglītības. Seit K. Biezbārdis sevišķi asi uzbruka Jelgavas vācu mācītājam Šulcam, vienam no vācu mācītāju vadītā lat-

³⁷ K. Bachmanis. Andrejs Spāģis un viņa laikmets. Rīgā, 1932., 5. lpp.

³⁸ Der Sprach- und Bildungskampf in den baltischen Provinzen Russlands. Von Kasp. Beesbardi. 1865.

viešu laikraksta galvenajiem darbiniekiem. Izmantojot paša Šulca rakstus un runas, Biezbārdis parādīja, ka šis mācītājs naidīgi nostājies pret latviešu kulturu un izglītību. Tā, piem., Šulcs 1853. g. Jelgavas latviešu kalendārā izglītības iegūšanu zemniekiem bija nosaucis par «asu nazi bērna rokā»³⁹.

Par vācu reakcionaru ietekmes likvidēšanu latviešu tautas izglītībā un kulturā cīnījās skolotājs Atis Kronvalds (1837.—1875.). Kā valodnieks viņš daudz strādājis, attīrīdams latviešu valodu no ģermanismiem, un devis virkni jaunvārdu, kas vēl tagad saglabājušies latviešu valodā. Savos daudzajos rakstos Kronvalds akcentēja domu, ka latviešu tautai tiesības uz patstāvīgu kulturas dzīvi. Kronvaldu Ata nozīmīgākais darbs šai sakarā ir viņa «Tautiskie centieni», kas sarakstīts 1872. g., polemizējot ar vācu laikrakstu «Zeitung für Stadt und Land» par izglītību un tās lomu latviešu tautas dzīvē. Kronvalds šo darbu sarakstīja vācu valodā un tikai 80-os gados darbu tulkoja latviešu valodā.

Minētā darbā Kronvaldu Atis noraida reakcionaru kliķes izvirzīto apgalvojumu, ka latviešiem nav savas patstāvīgas kulturas un ka tas viss, ko viņi iegūst, ir aizgūts no vācu kulturas. Tādēļ izglītotu latviešu neesot un nevarot būt. Noraidot šo apgalvojumu kā muļķīgu un nepamatotu, Kronvalds norādīja, ka «... latvieši, izpildīdami sava laika un savu vajadzību prasības, izlietojam sev par labu visas tagad mums pieejamās izglītības iestādes un visus izglītības līdzekļus, katrs pēc saviem apstākļiem»⁴⁰. Šāda darbība nebūt neesot saistāma ar tautības noliešanu.

Tādējādi redzam, ka jaunlatviešu kustības vadošo ideologu rakstos velti meklēt cīņas aicinājumu apspiestajām latviešu tautas masām. Savā saturā tā neizgāja no reformisma ietvariem un visumā bija tikai topošās latviešu lauku un pilsētu buržuāzijas ideoloģija. Šās kustības atsevišķie darbinieki gan atradās tālāk vai tuvāk latviešu tautas masām, bet neizvirzīja tām revolucionarus cīņas lozungus.

Tomēr nepareizi būtu noliegt šās kustības progresīvo raksturu savā laikā, kas izteicās feodalisma palieku likvidācijas prasībā, tiesu un administratīvo iestāžu reformas nepieciešamībā, kulturas un izglītības jautājumos, kas bija attiecīgajā laikā solis uz priekšu, salīdzinot ar baltvācu baronu reakcijas posmu.

³⁹ Turpat, 17. lpp.

⁴⁰ *Kronvaldu Atis*, Tautiskie centieni. Rīgā, 1935., 23. lpp.

IV JAUNLATVIEŠU KUSTĪBAS IDEOLOGU ATTIEKSME PRET KALPIEM UN VIŅU STĀVOKLI

Lai jo pilnīgāk izprastu un izvērtētu jaunlatviešu kustības šķirisko būtību, nepieciešams tieši aplūkot viņu attiecības pret kalpiem, kas apskatāmajā laika posmā sastādīja Latvijas lauku iedzīvotāju noteicošo vairākumu. Tieši viņi bija visu materiālo vērtību ražotāji, kas ar savu darbu uzturēja baronus un arī zemniekus-nomniekus un daļēji arī rentniekus. Ja par saimniekiem daļēji iestājās agrarā likumdošana, tad par kalpu dzīves un darba apstākļiem un to uzlabošanu neviens neinteresējās, un, pieaugot kapitalistiskajai ekspluatācijai, kalpu stāvoklis pasliktinājās vēl tālāk.

Kalpi sastādīja to lauku iedzīvotāju grupu, kas skaitliski nepārtraukti turpināja pieaugt: tajā ieplūda māju nomnieki, kas, nespēdami pildīt saistības ar muižu, zaudēja mājas un palika par kalpiem.

Naudas nomai kļūstot valdošai muižnieku un zemnieku attiecībās, muižnieki arvien vairāk pārgāja uz algota darba spēka pielietošanu savās muižās. Darba spēka laukos bija pietiekami un to nevajadzēja tālu meklēt, jo līdz 60. gadiem pastāvošie likumi noteica, ka kalps bez muižas īpašnieka piekrišanas nevarēja atstāt pagasta robežas.

K. Markss atzīmē visai svarīgu parādību, kas iestājas, muižniekiem pārejot uz naudas nomu — proti, izveidojas laukstrādnieku šķira: «... naturalās rentes pārvēršanai par naudas renti katrā ziņā iet nevien līdztekus, bet pat pa priekšu nemantīgo dienas strādnieku izveidošanās, kuri līgst par naudu»⁴¹. Latvijā ļoti spilgti šis laukstrādnieku veidošanās process bija novērojams pēc 1860. g. Vidzemes un 1863. g. Kurzemes agraro likumu publicēšanas.

Reizē ar to kalpu stāvoklī iezīmējās ievērojamas pārmaiņas: kalpi turpmāk vairs netika sūtīti muižas darbos, bet bija pakļauti tikai mājas īpašnieka vai nomnieka ekspluatācijai. Saprātams, ka saimnieki bija ieinteresēti no kalpiem iegūt pēc iespējas vairāk, un tādēļ pēdējo ekspluatācija pieauga. Viens no šiem ekspluatācijas palielināšanas veidiem bija tas, ka muižnieki, tā arī saimnieki pielietoja t. s. «deputati», t. i., iedalīja kalpam nelielu zemes gabaliņu, par ko savukārt samazināja kalpa algu naudā. V. I. Leņins, runājot par lauku iedzīvotāju tipiem Latvijā, sevišķi uzsvēra šo momentu un norādīja, ka «... paši muižnieki atzīst, ka izdevīgi ir uz algas rēķina iedalīt kalpiem zemi»⁴². Pie tam viņš ar konkrēta skaitliska materiāla

⁴¹ K. Markss, Kapitāls, III sēj., Rīgā, 1953., 768. lpp.

⁴² V. I. Leņins, Raksti, 3. sēj., 148. lpp.

palīdzību pierāda šā uzskata pareizību. Par 2 desetinām zemes vīram jāstrādā muižai 275 dienas gadā, sievai 50 dienas gadā par 25 kapeikām dienā. Līdzīgi rikojās arī jaunie latviešu lauku kulaki.

Par savām mazajām algām un grūto stāvokli kalpi vairākkārt sūdzējās cariskajai valdībai un gaidīja sava stāvokļa uzlabošanu, kas, saprotams, nekad nenotika. Turpretim vācu baroni un lauku kulaki vienmēr gaudās par augstajām algām, kas it kā «izpostot» māju īpašniekus. Kalpa algas caurmēra vērtība 60-os gados bija 80—90 rubļu gadā, bet kalponēm 40—50 rubļu. Paplašinoties kustības brīvībai, lauku bezzemnieki pastiprināti sāka aizplūst uz pilsētām, kur rūpniecības attīstības rezultātā ievērojami pieauga darba roku pieprasījums. Arī šeit ekspluatācija bija ne mazāk smaga, toties izpeļņa nedaudz augstāka. Pilsētās strādnieki šai laikā nopelnīja 8—20 rubļu mēnesī, pie kam darba dienas ilgums, lai gan parasti tas svārstījās 12—14 stundas, tomēr bija mazāks nekā laukos, kur tas pavisam nebija noteikts, un sezonas laikā kalpi strādāja no agra rīta līdz vēlam vakaram vai, kā viņi paši izteicās, «no saules līdz saulei». Bez tam jāievēro, ka kalpi no savas algas bija spiesti maksāt arī pašvaldības un valsts nodokļus, kuru summa parasti sasniedza 7—8 rubļus gadā.

Nesaudzīgā kalpu ekspluatācija radīja lauku visplašākajā iedzīvotāju masā dziļu neapmierinājuma pieaugumu. To savā ziņojumā cariskajai valdībai atzīmēja arī senators Manaseins: «kalpu milzīgs vairums jau tagad atrodas visai grūtā, gandrīz bezizejas stāvoklī, kas, šās iedzīvotāju daļas skaitam vēl tālāk palielinoties, draud kļūt trausmīgs un bīstams sabiedriskai kārtībai un mieram»⁴³. Manaseins norāda, ka 80-to gadu sākumā apmēram 77% no visa kopējā lauku iedzīvotāju skaita bija bezzemnieki, kuru lielākā daļa sastādījās no privatmuižu zemniekiem⁴⁴.

Arī buržuaziski nacionalās kustības ideologiem nācās izteikt savu nostāju pret šo latviešu tautas noteicošo daļu, kas arī prasīja sava stāvokļa uzlabošanu. Tieši šajā attieksmē pret kalpiem ļoti labi parādās šās kustības ierobežotais, šķiriskais raksturs. Kā Juris Alunāns, tā arī K. Valdemārs, kas abi galvenokārt rakstīja tā laika presē, nevarēja kalpu stāvokli ignorēt.

Jau 1856. g. «Mājas Viesa» 8. numurā parādījās J. Alunāna raksts «Kāds vārds par kalpiem», kas lielā mērā kļuva par jaunlatviešu uzskatu pamatu iepretim kalpiem. Šo rakstu J. Alunāns vairāk domājis saimnieku pamācīšanai, kā izturēties pret kalpiem. To zināmā mērā var uzskatīt kā J. Alunāna sociālo

⁴³ Manaseina revīzija. 339. lpp.

⁴⁴ turpat, 281. lpp.

uzskatu ilustrāciju. Viņa izejas punkts ir uzskats, ka pašreizējā kalpu stāvoklī būtiskas pārmaiņas nav vajadzīgas, t. i., kalpi nekad nevar kļūt par zemes īpašniekiem. Izveidojušos šķirisko dalījumu J. Alunāns uzskata par saprātīgu un dabisku, kas jāpatur arī turpmāk. Toties J. Alunānu satrauc kalpu sakustēšanās, kas arī negribēja dzīvot vairs «pa vecam».

Kādi tad ir J. Alunāna padomi saimniekiem, kuriem šis raksts domāts, un kas aiz tiem slēpjas? J. Alunāns norāda, ka ar kalpiem jāapietas laipni: «tad arī gājējs pie sava maizes tēva pieķersies, to sāks mīlēt un par to rūpēsies, ka viņa labums pašķiras». Redzam, ka J. Alunāns nesāk ar būtisko — neiesaka uzlabot kalpu stāvokli, palielinot viņiem algas, bet sāk ar to, kas nekā nemaksā, bet var dot panākumus, ieteicot būt pret kalpiem laipniem. Šis J. Alunāna norādījums nozīmīgs vēl tajā aspektā, ka liecina par to, ka ļoti daudzi saimnieki būs izturējušies pret kalpiem kā pret darba dzīvniekiem un ne kā pret cilvēkiem. Šo domu apstiprina arī tālākais norādījums: «Vēl daudz vietās redz, ka gājējiem šo to atrauj, šādas tādas pārestības dara, vēl allaž redz, ka par slimiem lopiem vairāk gādā nekā par slimiem gājējiem, vēl allaž redz, ka ar veciem, nespēcīgiem lopiem žēlsirdīgi un mīlīgi apietas un tos visādi taupa, bet no gājēja, kas sava saimnieka un kunga dienestā palicis vecs un nespēcīgs, palīdzīgu roku atrauj un to bez žēlastības vienu pašu pasaulē atstāj. Vai tad nu brīnums, ka gājēji paliek stūrgalvīgi?»

J. Alunāna rakstā dotais kalpa un darba lopa salīdzinājums nav tikai rakstnieka iedomu radīts, bet patieso apstākļu notēlojums. Saimniekiem bija nozīmīgi kalpu izdzīt pēc iespējas pilnīgāk, un, kad tas kļuva vecs un darba nespējīgs, par to vairs neviens nerūpējās; turpretim darba dzīvnieks piederēja saimniekam, bija tā īpašums, tādēļ pret to izturējās pavisam citādi. Ar norādījumu, ka saimniekiem pret kalpiem jāizturas laipni, jo «...nevienam cilvēkam nav tāds grūts liktenis kā gājējam, kam ik katru acumirkli uz to jāgaida, ko viņa kungs un saimnieks tam pavēlēs», J. Alunāns beidz savu simpatiju apliecinājumu kalpiem. Īsi rezumējot J. Alunāna izteikto domu, atzīmēsim, ka tai var dot arī citu vārdisku izteiksmi, kas būtu tuvāk saprotama — ar labu vārdu panāksi vairāk kā ar bardzību.

Tomēr jau dažas rindkopas zemāk minētajā rakstā J. Alunāns runā skaidru jaunās buržuāzijas ideologa valodu un dod padomus saimniekiem par to, kas jā dara, lai kalpi būtu paklausīgi. Kā patriarhalās ģimenes tēviem saimniekiem jāgādā par to, lai kalpi nenokļūtu «ļautos ceļos». Toties ļoti vērtīgs ir norādījums, kā tas panākams: «Šo vislabāk caur to varēs

izsargāt, ka gājējiem nekad neliek dikā (brīvē) stāvēt un slinkot, bet tos arvien pie darba pietur. Kad gājējam iegadās patvaļas brīži, kā svētdienās un svētkos, tad tos nevajag laist uz krogu iet un pa tirgiem blandīties, bet tie labāk jāsūta baznīcā, jeb, ja tie mājās paliek, tad tiem rokās jāiedod derīgas grāmatas par lauku un dārzu kopšanu, par lopu audzināšanu, pamācīšanas par dabas lietām, avīzes, prātam grāmatas utt. Uz šādu modi gājēji pieņemsies nevien gudrībā — un kāda laime nav saimniekam, kad tam prātīgi gājēji...»

Kā redzam, tad J. Alunāna racionalākais padoms, ko viņš ieteic saimniekiem, ir pēc iespējas maksimāli izmantot kalpus, nedot viņiem brīvu laiku. J. Alunāns baidās no tā, ka kalpi varētu savstarpēji satikties un pārrunāt jautājumus par savu stāvokli. Tādēļ Alunāns ieteic kalpus sūtīt baznīcā, pret kuras «svētīto smaržu» viņš uzstājās kā buržuazijas ideologs. Tātad — ja barona ieceltais mācītājs ar saviem sprediķiem par paklausību kungiem nav pieņemams saimniekiem, tad toties viņā jāklusās kalpiem un jāmacās paklausība saimniekiem.

Savu spilgtāko izpausmi J. Alunāna sāktā doma rod raksta nobeigumā, kur autors aplūko jautājumu par kalpu bērnu audzināšanu: «Gājēju bērni jau agri, jo agrāk, jo labāk, jāsūta skolā un tām ziņām, kurās bērni jāmaca, vajadzētu būt šim: vispripriekš dieva vārdi, tad lauku un dārzu kopšana, lopu audzināšana, rakstīšana, rēķināšana, arī kādas ziņas par svešām zemēm, par dabas lietām utt.

Turklāt skolmeistarim vajadzētu bērniem skaidri izstāstīt, kas tiem gājēju kārtā jādara, ja grib palikt par godīgiem ļaudīm, un kāds grūts sods gājējam ceļas no nepaklausīšanas, stūrgalvības, blēdības.

Tad arī skolmeisterim vajadzētu bērnus paskubināt žēlsirdīgu prātu uz lopiem turēt, ka tie tos lopus bez vajadzības nemoka un nebendē».

Jādomā, ka pret šādu izglītības programmu neiebilstu pat viskonservatīvākā muižnieciskā virziena pārstāvji, bet J. Alunānu pat vēl uzslavētu. Nevienam mantīgo šķiru pārstāvim nevarētu būt iebildumu pret to, ka izglītības pamatā jābūt dievvardiem, kas sludināja pazemību un paklausību kungu priekšā. Tālāk raksturīgs tas moments, ka autors pirms tik nepieciešamas mācību disciplīnas kā aritmetika nostāda lauku un dārzu kopšanu un lopu audzināšanu. Visu šo šauri buržuaziski konstruēto audzināšanas sistemu nobeidz J. Alunāna izglītības «programas» punkts par pastāvošās šķiru atšķirības apziņas nostiprināšanu skolniekos. J. Alunāns ne ar vārdu nepiemin, ka ceļš uz tālāko izglītību būtu jāpiešķir visiem spējīgiem, arī kalpu bērniem. Tā vietā J. Alunāns novelk asu robežu un ieteic jau

skolas solā nostiprināt bērnos apziņu par to, «kāds grūts sods gājējam ceļas no nepaklausības, stūrgalvības», ja kalps iedrošinātos prasīt to, kas viņam pēc buržuazijas ieskatiem nepienācās.

Ļoti līdzīga J. Alunāna nostāja kalpu jautājumā atrodama viņa 1859. g. vēstulē brālim Edvardam, kas liecina, ka viņa sociālajos uzskatos kopš 1856. g. nav notikušas izmaiņas. «Bet esi pārliecināts,» raksta šai vēstulē J. Alunāns, «ka apstākļi pēc gadiem paliks lauksaimniekiem vēl ļaunāki. Rīgā jau tagad sāk dibināt fabrikas. Ar katru gadu viņu skaits pieņemsies, un mūsu zemes rūķi būs tie, kas tur ies meklēt darbu. Dzird runājam, ka starp Rīgu un Jelgavu drīzumā sāksot būvēt dzelzceļu. Cik no mūsu kalpiem tad nedosies turpu, meklēt labāki samaksātu darbu! Jā, nākamība atnesīs lauksaimniekiem daudz nepatīkamu pārsteigumu»⁴⁵.

Tas pats Alunāns, kas cīnījās par feodalisma palieku likvidāciju laukos, tai pašā laikā ir satraukts, ja strādnieki dodas uz pilsētām meklēt labākus darba un dzīves nosacījumus. J. Alunāns ir satraukts tādēļ, ka pilsētas atņems laukiem lēto darba spēku.

Kādā citā nedatētā vēstulē brālim J. Alunāns vēlreiz pieskaras laukstrādnieku jautājumam un dod norādījumus strādniekus jau savlaicīgi meklēt citur. «Dotu Tev padomu, apskatīties pēc strādniekiem leišos. Leiši nebūs par sesaviešiem daudz sliktāki, bet ievērojamā mērā daudz pieticīgāki.»⁴⁶.

Kā redzams no J. Alunāna uzskatiem, tad viņa ieskati par sabiedrības strukturu ir buržuaziski, un viņš neprasa tās pārveidošanu revolucionārā ceļā. Pastāvošā šķiru sabiedrība viņam ir likumīga un dabiska. Tas spilgti redzams arī viņa nelielajā rakstiņā «Komunisms un komunisti»⁴⁷. J. Alunāns šeit lasītājam cenšas noskaidrot, kas ir komunisms un komunisti. No satura izriet, ka ar jēdzienu «komunisms» autors saprot īpašuma nolīdzināšanu, un komunisti ir cilvēki, kas šo nolīdzināšanu prasa.

Saprotams, ka ikdienā novērojamais pretstats starp muižu, kas bija savās rokās sagrabusi visu zemi, un plašo bezzemnieku un kalpu masu no otras puses varēja izraisīt un arī izraisīja šādus nolīdzināšanas centienus, kas bija vērsti pret muižu un vēlāk arī pret latviešu lauku kulakiem, jo pretējā gadījumā J. Alunānam nebūtu bijusi vajadzība šim jautājumam pieskarties. Kā zināms, šādām nolīdzināšanas teorijām nav nekā kopēja ar marksismu, bet, kā norāda V. I. Ļeņins, šās idejas būtībai piekriņt ievērojama nozīme sava laika vēsturiskos apstākļos.

⁴⁵ A. Alunāns, J. Alunāna dzīve, 18. lpp.

⁴⁶ J. Alunāns, Kopoti raksti, 3. sēj., 171. lpp.

⁴⁷ turpat, 99. lpp.

V. I. Ļeņins šai sakarībā raksta: «Vienlīdzības ideja ir visrevolucionārākā ideja cīņā pret absolutisma veco iekārtu vispār un it īpaši pret veco dzimtbūtniecisko, lielo muižu zemes īpašumu. Sīkburžuaziskajam zemniekam **vienlīdzības** ideja ir likumīga un progresīva, ciktāl tā pauž cīņu pret feodalo, dzimtbūtniecisko nevienlīdzību»⁴⁸.

Tomēr kā buržuazijas ideologs J. Alunāns nespēja sakatīt šajos nolīdzināšanas centienos revolucionāru raksturu. Aizstāvot šķirisko sabiedrību, autors ne ar vārdu nenorāda, kādā veidā mantīgie varēja iegūt savas bagātības un kāpēc cilvēki, kas visu mūžu strādājuši, tomēr ir nabagi. To J. Alunāns izskaidro ar cilvēku dažādajiem raksturiem: viens ir taupīgs, cits izšķērdīgs. Pilnīgi svešs viņam ir ekspluatācijas jēdziens.

Uzskatot, ka bagātību var iegūt tikai ar taupību un darbu un pilnīgi ignorējot ekspluatāciju, J. Alunāns iestājas par mantiskās nevienlīdzības saglabāšanu un raksta: «Visi, kam vesels prāts ir, atjēgs, ka labāki ir tikai kādai daļai no tautas būt nabagai, nekā visiem palikt par ubagiem. Ja cits ir bagāts, cits nabags, tad bagātais nabagam vēl var palīdzēt, bet ja visi ir ubagi, kas tur lai palīdz?»⁴⁹

Nevaram prasīt no J. Alunāna, lai viņš savos uzskatos būtu marksists un no marksisma viedokļa norādītu, ka komunismam nav nekā kopēja ar bagātību «nolīdzināšanu», bet varam prasīt no autora kā viena no sava laika latviešu progresīvās domas pārstāvjiem, lai viņš dotu pareizu latviešu tautas centienu noteikumu XIX gs. vidū un ierādītu atbilstošu vietu ne vien jaunās latviešu buržuazijas, bet arī latviešu tautas nemantīgās daļas prasībām. Šai ziņā J. Alunāns tālu atpaliek no Krievijas un Rietumeiropas sociālās domas attīstības šajā laikā.

Tāpat autors neizprot socialisma jēdzienu tā zinātniskajā interpretācijā. Pēc viņa ieskata socialisti ieteicot darbus veikt lielās biedrībās — asociācijās. Šajā domā redzams, ka J. Alunānam tomēr daļēji bijuši pazīstami Sen-Simona un Furjē utopiskā socialisma mācības principi, tomēr to interpretācijā autors ir ļoti skops un neiepazīstina savus lasītājus ar Rietumeiropas utopiskā socialisma redzamāko pārstāvju mācību izklāstu.

J. Alunāna ieteiktā kalpu pastiprinātā ekspluatācija pēc 1860. g. likuma publicēšanas ievērojami pastiprinājās, un kalpu nemiers kļuva jo vairāk redzams, kas radīja bažas pat kulaku vidū. Ja neieciešīgākie buržuazijas pārstāvji uz katru kalpu prasību par sava stāvokļa uzlabošanu atbildēja ar noteiktu nē, tad

⁴⁸ V. I. Ļeņins, Raksti, 13. sēj., 205 lpp.

⁴⁹ J. Alunāns, Kopoti raksti, 3. sēj., 101. lpp.

mērenākais virziens ieteica attiecībā pret kalpiem būt piesardzīgākiem un uzmanīgākiem.

Pirmo uzskatu spilgti ilustrē kāds neliels rakstiņš «Mājas Viesī»: «Daudzi kalpi gluži pārliecināti, ka kronis viņiem došot «dvēseles zemi» 10 — 18 pūrvietas tūruma, pļavu un ganības, tad nu viņi varēšot paši kalpus turēt. Ak, jūs nerri! Starpību starp kalpiem un saimniekiem nevajag sajaukt. Tā stāv uz tik cietas grunts kā vasara un ziema, aukstums un karstums, diena un nakts. Katram vajag būt ar savu kārtu mierā un justies laimīgam... Kam iespējams nav zemi pirkt vai rentēt, tas lai lūdz dievu un strādā tikuši un lai nemocās ar viltīgām iedomām»⁵⁰.

Ja pie šāda uzskata turējās arī K. Valdemārs, 1862. g. rakstīdams «Pēterburgas Avīzēs» par piesardzības ievērošanu māju iepirkšanā: «Ja 25% nespēj samaksāt, tad nedodies vēl pie pirkšanas, bet lūdz dievu un strādā, kamēr dievs tevīm tik daudz piešķīris, ka vismazāk 25% varēsi iemaksāt»⁵¹, tad 60-to gadu beigās K. Valdemāram ar zināmām bažām vajadzēja atzīmēt, ka ar māju iepirkšanu socialais nemiers nav vis likvidēts, bet turpina pastiprināties: «Trijās Baltijas guberņās pat tad tikai 1/4 zemnieku ģimeņu iegūtu zemes īpašumus, ja visi līdzšinējie māju saimnieki būtu nopirkuši savus zemes gabalus. Kalpu stāvokļa uzlabojums (vismaz to daļas) iespējams tikai pie labas gribas — bet kā var sagaidīt šo labo gribu, vienīgi lai novērstu socialo neapmierinātību? Līdz šim bija parasts ļoti vienkāršā cēlā ar izlūgtā karaspēka palīdzību novērst katru neapmierinātību»⁵².

Un tomēr K. Valdemārs nespēj parādīt konkrētu ceļu kalpu stāvokļa uzlabošanai. Viņš visumā atkārtο jau savlaik J. Alunāna izvirzītos pasākumus: labāku dzīves apstākļu radīšanu, derīgu grāmatu došanu lasīšanai, plašākas izglītības iespējas kalpu bērniem. Labāku dzīves apstākļu radīšana būšot izdevīgāka arī kulakam, jo «strādnieki, kas labāk ēdināti, strādā vairāk nekā strādnieki, kas slikti ēdināti»⁵³.

Par kalpu neiedomājami smago stāvokli un drausmīgajiem dzīves apstākļiem šai laikā bija spiesti rakstīt pat latviešu buržuaziskie laikraksti kā «Mājas Viesis» un «Baltijas Vēstnesis». Tā, piem., «Mājas Viesis» šādi notēlo kalpu ekspluatācijas pieaugumu rakstā «Gruntnieki un kalpi»: «Ņemsim vienu pagastu ar 30 saimniekiem, kas vēl nav gruntnieki. Par šiem 30-tiem ir muižā viens, kas viņus spiež ar renti, cik daudz vien var. Bet kad šie 30 minētie saimnieki paliek par gruntniekiem, tad tiek no

⁵⁰ «Mājas Viesis», 1867., Nr. 28.

⁵¹ «Pēterburgas Avīzes» 1862. g. Nr. 3.

⁵² K. Valdemārs, Raksti. II sēj., 1937., 315. lpp.

⁵³ K. Valdemārs, Aforismi, Rīgā, 1932., 5. lpp.

tā viena tai pagastā 30 tādi — un tiešām vēl 10 reiz niknāk kā tas viens tai pagastā par tiem 30-tiem bijis! Un ko tad tie 30 tā spiež? Tos nabaga kalpus! Tiem tiek 30-kārtīgs smagāks jūgs uzkrauts»⁵⁴. Tomēr raksta autors ir tālu no tā, lai ieteiktu kalpu ekspluatācijas samazināšanu. Raksta turpinājumā viņš steidzas norādīt, ka kalpus pastiprināti izmantot saimniekus spiežot maksājumi muižai par iepirktajām mājām. Raksta nobeigumā tā autors pat nekaunas izteikt domu, ka ar saimnieku stāvokļa uzlabošanu it kā uzlabošoties arī kalpu stāvoklis.

Ja iepriekšējās korespondences autors kalpu ekspluatācijas pastiprināšanos attaisnoja ar māju iepirkšanu un maksājumu pieaugumu muižai, tad citas korespondences bez mazākiem izskaistinājumiem notēlo tieši kalpu dzīves apstākļus. Kādā ziņojumā par kalpu dzīves apstākļiem Rūjienas apkārtnē lasām: «... lielā saimes istabā es ieraudzīju piecas pustukšas gultas, kurās pieauguši un bērni, precēti un neprecēti, visi vienā istabā gul... Šo pašu reizi biju arī citā viducī zemnieku mājās, kur deviņas gultas stāvēja. Gultās bija tik stirāji jeb lināji ar netīru deķi pārklāti. Šaušalas iet pār kauliem, kad to ierauga, un nevar izbrīnīties, kā aiz netīrumiem un kukaiņiem tiem vēl acis ir pierē... Ka ziepes un krekli rūjieniešiem trūktu, to tak nedrīkstētu domāt. Jeb vai patiesi ir taisnība, kā rūjienieši savus ļaudis nodzen līdz pēdējam!»⁵⁵. Ne jau tāpēc buržuaziskais «Baltijas Vēstnesis» ievietoja šo ziņojumu, lai izvērstu cīņu pret kalpu pārliecīgi smago ekspluatāciju. Kā korespondences beigās izsakās pats autors, tad viņa mērķis ir pamācīt citus saimniekus pret kalpiem izturēties cilvēcīgi tādēļ, ka «ne saimnieks var būt bez kalpa, nedz kalps bez saimnieka. Vienam ir jādzīvo ar otru un caur otru.»

Par kalpu briesmīgajiem dzīves apstākļiem rakstīja arī «Mājas Viesis»: «Vēl pa tūkstošiem ir tādu darbinieku dzīvokļi, kas skādīgi viņu iemītņieku veselībai, un kur nemaz nav ievēroti likumi, ko tiklība prasa... Starp bērniem ir liela mirstība, un uzauģušie pašos labākos gados sāk vārgt»⁵⁶. Arī šīs korespondences autors cenšas pierādīt, ka kalpu dzīves apstākļi jāuzlabo pašu saimnieku interesēs, kas pastāvīgi sūdzas, ka kalpi aizplūstot uz pilsētām un laukos trūkstot darba roku. Rakstītājs norāda, ka, uzlabojoties kalpu dzīves apstākļiem laukos, kalpu skaits katram saimniekam būšot pietiekams. Katrai kalpa ģimenei jāierādot vismaz viena atsevišķa istaba, bet nav jāliek dzīvot visiem kopā. Tāpat kalpu ģimenēm pie mājām jāierādot neliels zemes gabaliņš.

⁵⁴ «Mājas Viesis» 1869. g. Nr. 48.

⁵⁵ «Baltijas Vēstnesis» 1870. g. Nr. 40.

⁵⁶ «Mājas Viesis» 1873. g. Nr. 33.

Šīs daudzās korespondences buržuaziskajā latviešu presē, kuras pieminu kalpu dzīves apstākļu ilustrēšanai 60-os gados, spilgti liecina, ka jaunā latviešu buržuazija savu materiālo labklājību cēla ar kalpu rokām un darba sviedriem. Nepieciešamība kalpu stāvoklim pievērsties presē radās tad, kad, nespēdami izturēt drausmīgo ekspluatācijas jūgu, kalpi devās uz pilsētu un buržuazija sāka sajūst laukos darba roku trūkumu. Tad tālredzīgākie buržuazijas pārstāvji sāka pamācīt savas šķiras locekļus izturēties pret kalpiem saudzīgāk savās pašu interesēs, lai saglabātu laukos vajadzīgo darbaspēku. Šā mērķa sasniegšanai atsevišķi buržuazijas pārstāvji ieteica pat nedaudz palielināt kalpu darba algas. Tā, piem., «Mājas Viesis» rakstīja: «Nemācīti ļautiņi arvien domā iztikt pie saviem tēvu tēvu ieradumiem... Brīvniekam pašam par sevi jāgādā un, ja tas patiešām no tiesas par sevi un savējiem grib rūpēties, tam nav vis jāpaliek pie veciem ieradumiem stāvot, bet jāiet laikam līdz — jāmacās savu darbu un savu amatu tā strādāt, kā tagadēji laiki to prasa. Zināms, ka darba devējiem, saimniekiem un kungiem, ar nevajag uz savu maku vien skatīt, bet novēlēt darbu un pienākamu darba algu rokpeļņiem, jo tik tad vien viņiem var būt viņu darbs svētīgs un auglīgs, kad viņu strādnieki ar prieku to strādās»⁵⁷.

Tādējādi šķiriskās attiecības laukos, kā redzējām, pēc 60-to gadu buržuaziskajām reformām turpināja saasināties. Latviešu lauku proletariats aizvien vairāk sāka apzināties pastāvošos šķiriskos pretstatus lauku dzīvē un reizē ar to nostiprināja savu šķirisko apziņu, ka kalpiem nav viens ceļš ejams ar saimniekiem, neskatoties uz visiem buržuazijas pārstāvju apgalvojumiem par kalpu un saimnieku likteņa kopību. Šķirisko attiecību nostiprināšanās laukos satrauca arī K. Valdemāru, kas bija spiests atzīt: «Bet uz priekšu tā nevar palikt. Mums jāapdomā, ka trīs ceturtdaļas no latviešu tautas ir kalpi un saimnieki ar pilsētniekiem kopā iztaisa tikai ceturto daļu»⁵⁸. Tomēr pēc šī pareizā atzinuma K. Valdemāra doma atkal apsīkst, un viņš neredz cita ceļa kalpu stāvokļa uzlabošanai kā to, ko jau reiz uzsvēris — labas grāmatas un labākas izglītības iespējas kalpu bērniem. Bet arī šie, kaut ļoti pieticīgie norādījumi jaunajos latviešu lauku kulakos neatrada atbalsi — kas dos kalpam lasīt grāmatas, ja var likt strādāt! Un darba saimniekam netrūka.

Kalpu parastais liktenis vecumdienās, zaudējot darba spējas, bija trūkums un bads. Izdaudzinātās patversmes un nabagmājas nespēja uzņemt visus gribētājus, un pat «Mājas Viesis» bija spiests atzīt, ka «... nabagu mājas allaž ir pilnas, un dažam

⁵⁷ «Mājas Viesis» 1869. g. Nr. 4.

⁵⁸ A. Birkerts, Kr. Valdemārs un viņa centieni. Rīgā, 1925., 280. lpp.

labam ilgi jāgaida, kamēr tur kādu vietīņu atron, un no nabagu lādēm arī ne katrs ko var dabūt, un cits ar to, ko dabū, nemaz nevar pārtikt. Tādēļ dažam vecam cilvēkam ... jāklaudzina pie ļaužu durvīm, lai tik to maizes riecieni dabūtu»⁵⁹.

Kā redzams, «Mājas Viesa» zīmētā aina nebūt nav glaimojoša latviešu buržuazijai un tās ideologiem, kas bija uzņēmusies latviešu tautu «virzīt uz priekšu». Kapitalisma attīstība Latvijā virzījās neatturami uz priekšu, un reizē ar to iezīmējās tās sekas: buržuazijas pastiprinātā iedzīvošanās bagātībā un darba ļaužu progresējošā nabadzība. Šķiru diferenciacijas process izkristalizējās aizvien spilgtāk, un jaunlatviešu kustības ideologu sludinātā «vienotās latviešu tautas ideja» bija pārvērtusies par buržuazisku lozungu ekspluatācijas nostiprināšanai pār latviešu tautas masām.

*

Ievērojot jaunlatviešu kustības izveidošanās vēsturiskos apstākļus un tos uzdevumus, kas izvirzījās sakarā ar jaunlatviešu darbību — cīnīties par savu laiku pārdzīvojušās feodālās iekārtas palieku likvidāciju un brīva attīstības ceļa nodrošināšanu kapitalismam — jāatzīst, ka šai aspektā jaunlatviešu kustība un tās ideologi veica progresīvu uzdevumu.

XIX gs. 50-to gadu beigās un 60-os gados jaunlatviešu kustība sev piesaistīja visplašākos tautas slāņus, jo tā radās laikā, kad šķiriskās diferenciacijas process latviešu zemnieku vidū tikai sākās un latviešu zemnieki bija vienoti cīņā pret savu galveno ienaidnieku — muižu.

Kustības panākumus noteica arī tās vadoņu orientācija uz krievu sabiedrību un pēdējās atbalsts, kas pavēra iespēju lielajos krievu laikrakstos krievu sabiedriskās domas priekšā iztirzāt pastāvošās agrarās attiecības Latvijā un norādīt uz baronu privilēģijām un latviešu zemnieku beztiesisko stāvokli.

Pēc sava iekšējā satura jaunlatviešu kustība bija buržuaziski nacionāla kustība, kas stāvēja tālu no revolucionaras cīņas un neprasīja realizēt Latvijas laukos revolucionarus pārveidojumus. Pašā svarīgākajā jautājumā, kas tolaik gaidīja savu atrisinājumu — agrarajā jautājumā — viņi neizvirzīja prasību par zemes nodošanu zemniekiem bez izpirkšanas maksas.

Uzskatot kapitalistisko iekārtu, kurā būs nodrošinātas brīvas konkurences iespējas, par dabisku un negrozāmu, viņi reizē ar to iestājās par pastāvošās šķiriskās sabiedrības saglabāšanu. Pēc jaunlatviešu kustības ideologu uzskata kalpi joprojām bija jāaglabā kā lēts darba spēks latviešu kulakiem un baroniem, kas nespēja saimniekot bez algota darbaspēka.

⁵⁹ «Mājas Viesis», 1869. g. Nr. 1.

Reizē ar kapitalisma attīstību pastiprinājās šķiriskās diferenciācijas process Latvijas laukos, un pastiprinājās šķiriskās pretrunas. Neapmierinātības pieaugums kalpu vidū ar ekspluatācijas jūga drausmīgajiem apmēriem piespieda jaunlatviešu kustības ideologus presē publicēt rakstus, kas ieteica mērenāku apiešanos ar kalpiem, lai lauki nezaudētu darbaspēku. Ar to arī ierobežojās visas jaunlatviešu prasības kalpu stāvokļa uzlabošanā.

Tādējādi jaunlatviešu kustības saturs un uzdevums meklējams latviešu lauku buržuazijas šķirisko interešu sasniegšanā un nostiprināšanā — likvidēt muižnieku privilēģijas un nodrošināt lētu darba spēku kulaku saimniecībām.

Latviešu buržuazisko nacionalistu radītais mīts par šās kustības «vispārncionalo» raksturu un «tautas atmodas laikmetu» ir konstruēts buržuazijas šauri šķiriskās interesēs, lai notušētu pastāvošos šķiriskos pretstatus jau XIX gs. 60-os gados.

Palikdama šķiriski ierobežota buržuaziskajos ietvaros, jaunlatviešu kustība tomēr iezīmēja ievērojamus panākumus cīņā par jaunām, progresīvām ražošanas attiecībām. Tāpat tai bija liela nozīme latviešu tautas kultūras dzīves tālākā attīstībā, kas līdz šim bija atstāta pilnīgi novārtā un atradās vācu mācītāju un baronu aizbildniecībā un atkarībā.

АННОТАЦИЯ

к статье — «Младолатышское движение и его классовое содержание».

Анализируя историческую обстановку в Латвии в конце 50-х и в 60-х годах XIX века, автор указывает, что аграрные законы 1860 г. в Лифляндии, 1863 г. в Курляндии значительно усилили процесс расслоения крестьянства в латышской деревне. Несмотря на то, что указанные законы сохраняли еще значительные остатки феодализма и зависимость крестьянина от помещика, известная прослойка зажиточных крестьян начала покупать землю и стала экономически более самостоятельной. Идеологи этой молодой сельской буржуазии, представители молодой латышской интеллигенции в публицистике энергично выступали за ликвидацию сохранившихся феодальных пережитков, за свободную конкуренцию в деревне и в городе. Таких идеологов молодой латышской буржуазии немецкие бароны называли младолатышами, подразумевая под этим наименованием людей, которые борются против существующего строя.

Классовые позиции идеологов буржуазно-национального движения были ограниченными. Они не стремились к револю-

ционными преобразованиям. Тем не менее их деятельность имела для своего времени прогрессивное значение, поскольку они боролись против отжившего свое время феодализма и его институтов. Борясь за экономическую независимость молодой латышской буржуазии, они в то же время выступали за права латышского народа на самостоятельную культурную жизнь, на свой язык, литературу, искусство. Наиболее ярко выражали эти требования К. Валдемар, Ю. Алунан, К. Биезбард и др.

В борьбе за ликвидацию феодальных остатков младолатышское движение пользовалось поддержкой русского общества.

Русская печать знакомила широкие общественные круги с обстановкой в Латвии. Русское общество также защищало участников младолатышского движения от преследований со стороны баронов. В этой борьбе младолатышское движение в начальный период своей деятельности объединяло вокруг себя самые широкие массы латышского народа.

М. Духанов

БИСМАРК И БАЛТИЙСКИЙ ВОПРОС В 60-Х ГОДАХ XIX ВЕКА

Несостоятельность попыток американского историка Х. М. Мейера доказать, будто германская военщина вплоть до I мировой войны не стремилась к территориальным захватам за счет царской России, убедительно раскрыта в статье проф. Я. Зутиса «К истории германского «Дранг нах Остен»¹.

Действительно, возникнув еще в X веке, планы агрессии на востоке в зависимости от обстоятельств то выплывали на поверхность, то приобретали форму глубинного процесса, но всегда оставались в арсенале германской реакции.

Так обстояло дело и в 60-х годах XIX века.

Правда, прямых действий в плане политики «Дранг нах Остен» в то время предпринято не было. Но это не доказывает отсутствия агрессивных намерений. Они существовали. Их породила обстановка борьбы за объединение Германии «железом и кровью».

В числе территорий, на которые с вожделием устремился взор хищника, были балтийские губернии царской России.

В Прибалтике в это время господствовали помещики, по национальности немцы, так называемые балтийские бароны. Опорой им служили царские штыки.

Цепляясь за «остзейские привилегии», помещики пытались сохранить в Прибалтике основы феодального строя.

Между тем именно в это время в балтийских губерниях происходила замена феодализма капитализмом. Ее объективной основой был кризис крепостнической системы, а движущей силой — классовая борьба. Под напором крестьянского движения царизм поневоле шел на некоторые уступки. Но хотя реформы в Лифляндии, Курляндии и Эстляндии носили еще более урезанный характер, чем в других частях России, остзейские юнкеры не желали мириться даже с ними.

¹ Ученые записки историко-филологического факультета ЛГУ, выпуск I, стр. 7—53.

Пользуясь тем, что царизм взял курс на централизацию страны и параллельно усилил свою руссификаторскую деятельность в Прибалтике, балтийские рыцари принялись истошно вопить об искоренении немецкой культуры и апеллировали к самым темным силам пруссачества с целью приобрести их поддержку.

В письме Кугельману Маркс вскрыл социальную подоплеку тревожений остзейских «культуртрегеров».

Он писал: «Старые сословные перегородки, правоверное лютеранство и высасывание соков из крестьян — вот что они называют **немецкой культурой**, во имя охраны которой должна подняться теперь вся Европа»².

Вокруг балтийского вопроса разгорелась жаркая полемика, в которой приняла участие немецкая, русская и остзейская печать.

Все реакционные силы, разумеется, игнорировали действительные задачи решения этого вопроса. Их не беспокоил ни тяжелый удел крестьянства балтийских губерний, ни национальные интересы латышского и эстонского народов. В этом отношении воззрения царизма и юнкерства Пруссии по существу совпадали³. Зато по другим линиям между обеими странами наметились серьезные расхождения. На этом фоне планы агрессии на Востоке (и не только в Прибалтике) вновь приобрели вполне определенные очертания.

Однако ни балтийский вопрос, ни остальные проблемы, по которым возникли русско-прусские противоречия, к вооруженному конфликту не привели.

В значительной степени это объяснялось тем, что в лагере прусской реакции взяли верх дальновидные политики во главе с Бисмарком. Понимая, что ситуация не благоприятствует реализации аннексионистских планов на Востоке, они предпочли откровенно враждебным отношениям с царской Россией курс на сотрудничество с ней.

Мы попытаемся выяснить, как подходил Бисмарк к одной из проблем русско-прусских отношений к балтийскому вопросу в 60-х годах прошлого века.

* * *

Когда 8 октября 1862 года Бисмарк стал министром-президентом и министром иностранных дел Пруссии, в центре

² К. Маркс, Ф. Энгельс, Собрание сочинений, т. XXVI, стр. 42.

³ В данной статье мы не останавливаемся на проблеме жестокого угнетения народов Прибалтики русским царизмом и балтийскими рыцарями. В соответствии с темой вне рамок статьи остается проблема подхода русских революционных демократов к решению балтийского вопроса, а также роль молодой латышской и эстонской буржуазии.

его внимания находилась программа объединения Германии. «Нам, — говорил он, — не избежать серьезной борьбы, такой борьбы, которая может быть решена только железом и кровью.»⁴ Решению этой задачи Бисмарк подчинил все.

Положение было не из легких. Сравнительно благоприятное для Пруссии расположение сил возникло не сразу и не само собой. Решение сложнейших внешнеполитических задач требовало от Бисмарка больших усилий. Проявив талант тонкого дипломата и решительного политика, применив широкий арсенал разнообразных тактических средств, он достиг цели, поставленной перед ним правящими классами страны.

Центральное место в замысловатых комбинациях прусского премьера принадлежало России.

Как дипломат, Бисмарк был твердо уверен, что позиция Петербурга определяет расстановку сил в Европе. «Каждый должен признать, — говорил он, — что, если мы будем относиться к России резко, против нас немедленно выступит франко-австрийский союз»⁵. Особенно пугала Бисмарка мысль о возможности военного выступления России против Пруссии.

Что же касается внешней политики царизма, то ее основные линии определялись поражением в Крымской войне и стремлением ликвидировать позорные статьи Парижского мира. Однако ограниченные военные возможности России заставляли царизм добиваться осуществления своих замыслов мирными средствами.

В этих условиях особое значение для России приобретала проблема обеспечения дипломатической поддержки.

Поначалу Горчаков ориентировался на сближение с Францией. Однако здесь его постигла неудача. Вторая империя не обнаружила желаний пойти навстречу России в вопросе о Черном море. Франко-русские отношения давали все новые трещины. События 1863 года в Польше привели к образованию глубокой, временно непроходимой пропасти между правящими кругами обеих стран.

Наивно рассчитывая использовать в своих интересах польский вопрос, Наполеон с «кастратским задором»⁶, как говорил Герцен, посылал России ноты. Приобрести что-либо таким путем он, разумеется, не смог, зато утратил возможность опереться на Россию в предстоявшей ему схватке с восточным соседом. Война 1870—1871 годов убедительно доказала и, к сожалению, не в последний раз, к чему влечет игнорирование правящими кругами Франции дружбы России.

⁴ О. Бисмарк, Мысли и воспоминания, т. I, М. 1940 г., стр. 239.

⁵ O. Bismarck, Gesammelte Werke, B. 7, S. 272.

⁶ А. Герцен, Собрание сочинений, т. XVII, стр. 387.

Между тем Бисмарк с помощью конвенции Альвенслебена не только закрепил связи с Россией, но и надолго отодвинул возможность возникновения франко-русского союза.

Таким образом, силой ряда обстоятельств русско-прусские отношения в 1863 году вступили в новую полосу, когда в официальной политике обеих стран был взят курс на укрепление сотрудничества.

Временно нуждаясь в России, дипломатия Пруссии тщательно маскировала свое антирусское жало и широко рекламировала готовность поддержать царизм в вопросе о проливах. Кредо Бисмарка ярко отображает следующий документ.

Возражая в декабре 1870 года против намерения резко высказаться по поводу ноты Горчакова, он писал: «Я считаю, что так поступать не следует. Достаточно писем и телеграмм. Им в Петербурге известно наше мнение. Если же писать, то по крайней мере не невежливо, а дружелюбно и благожелательно. Но лучше совсем не писать. — Если бы это была Англия! Но в России мы в течение ближайшего времени еще будем нуждаться. Когда надобность в ней пройдет, мы сможем стать грубыми»⁷.

В то же время ненависть Запада к России, нежелание считаться с ее законными интересами заставляли Петербург идти на формальное сближение с Берлином. Новый политический курс царизма, разумеется, не означал его подчинения Пруссии. Напротив, Горчаков считал, что возникшие связи не смогут перерасти в действительную дружбу, так как Россия не симпатизировала агрессивным устремлениям своего западного соседа и откровенно опасалась их.

«Та цель, — писал он в своем докладе Александру II, — которую преследует берлинский кабинет и характер его современной политики, ни перед чем не останавливающейся, чтобы добиться своего, исключает возможность тесного сближения»⁸.

Бессильная воспрепятствовать появлению на своих западных границах вооруженного до зубов соседа, Россия не позволяла ему затрагивать свои непосредственные интересы и вмешиваться в свои внутренние дела.

Больше того, занятость Пруссии царизм старался использовать для упрочнения своих международных позиций и более быстрого решения задач по централизации государства и обеспечению безопасности его окраин.

Так царская Россия и юнкерская Пруссия стали в 60-х годах друзьями поневоле, а отношения между ними приняли обычный среди хищников характер «дружба дружбой, а табачок

⁷ *O. Bismarck, Ges. W., B. 7., S. 433.*

⁸ «Красный Архив», т. 2 (93), стр. 109.

врозь». Каждый из двух кабинетов стремился извлечь максимум пользы для правящих классов своей страны и в меру возможностей препятствовал осуществлению замыслов партнера.

Трения между Россией и Пруссией не доминировали в их взаимоотношениях в 60-х годах прошлого века. Однако определенной силу они сохраняли.

Противоречия давали себя знать и не оставались незамеченными. Маркс, неукротимый враг сотрудничества двух реакционных держав Европы, с удовлетворением писал 22 июля 1869 года Энгельсу: «Между Пруссией и Россией существует, по-видимому, не вполне «разыгранная» сколка»⁹.

Таковы были основные принципы взаимоотношений обеих стран. Ими же определялся подход Бисмарка к балтийскому вопросу.

Глубокий интерес Бисмарка к Балтийским губерниям имел давнее происхождение.

Начиная с 1833 года, когда возникла дружба Бисмарка с его однокурсником графом Александром Кайзерлингом, и до конца жизни многолетнего руководителя прусско-германского государства, он вел с балтийскими немцами систематическую переписку, встречал их в Петербурге и принимал у себя в Германии, делился мнениями, черпал через них информацию о самых сокровенных замыслах русского правительства. О Кайзерлинге Бисмарк говорил как о старейшем и наиболее интимном друге¹⁰. Не будет преувеличением сказать, что ни один государственный деятель Германии не имел столь большого круга знакомств среди остзейцев как Бисмарк.

Дружеские отношения между балтийскими помещиками и виднейшим представителем прусских юнкеров определялись социальным родством, а стало быть и идейной общностью.

До мозга костей реакционер, для которого даже либеральный конституционализм был популярным заблуждением эпохи, Бисмарк с симпатией относился к отжившему свое время строю балтийских губерний¹¹. Он превозносил балтийских «культур-

⁹ К. Маркс, Ф. Энгельс, Соч., т. XXIV, стр. 218.

¹⁰ См. Н. Oncken, Ein Freund Bismarcks «Preussische Jahrbücher», В. 114, Heft 2, S. 254. По сведениям историка Шаудина письма Бисмарка Кайзерлингу находились в семейном архиве Кайзерлингов и во время революции 1905 года сгорели.

¹¹ С системой управления в Эстляндии Бисмарка знакомил А. Кайзерлинг. Вот одно из его писем (13 февраля 1855 г.): «Если ты желаешь увидеть страну, в которой обходятся без бюрократии и притом гораздо лучше, чем с учеными юристами и писаками, то приезжай сюда... Эстляндский помещик — это универсальный человек. Он, в частности, юрист. Я вершу суд над 1000 человек моего прихода... На ландтагах ко мне прислушиваются: к тому же я участвую в коллегии ландратов в Ревеле». (Цит. Muskat, Bismark und die Baltten, Berlin, 1934, S. 27—28.)

трегеров»¹² и их глазами смотрел на политическую жизнь России. Сын своего класса, он считал остзейские методы решения аграрного вопроса образцом для всей России, а в области дипломатии называл себя учеником П. Мейендорфа¹³.

В период обострения балтийского вопроса Бисмарк уже занимал пост главы прусского правительства, что первоначально внушало балтийским помещикам надежды на возможность вмешательства Пруссии в защиту их требований.

В результате активность остзейцев в борьбе за сохранение привилегий возросла и в период реализации программы объединения Германии «Железом и кровью» — достигла наивысшей точки. «Партия действия в Балтийском крае, — писал Катков, — давно уже выработала свою программу и давно действует в ее смысле; но разгром Дании сначала, а потом катастрофа 1866 года, возбуждившие совершенно независимо от московской печати национальные страсти в Германии, ускорили темп работы немецких патриотов и в Риге и в Дерпте»¹⁴.

Квинтэссенция программы балтийских юнкеров отражена в проповеди суперинтендента Лифляндии Вальтера в марте 1864 года.

Во имя сохранения господства немецких помещиков в Прибалтике Вальтер ставил задачу усиления германизации края и предлагал следующие средства ее выполнения: тесные и постоянные связи с Германией, сближение различных слоев немецкого населения Прибалтики (подразумевались юнкеры и бюргеры) и германизацию латышей, эстонцев и ливов при помощи школы и церкви.

Подчеркивая контрреволюционное содержание выступления главы протестантской церкви, Герцен в июле 1864 года писал о юнкерах «...Ливии, Эстии, Курии, которым бог Лютера и Вальтера (суперинтендента) предназначил остановить поток революции мекленбургской палкой»¹⁵.

Действительно, националистические мотивы служили здесь решению социальных проблем. Но даже как форма, как оболочка они играли значительную роль.

Шовинистический угар среди остзейцев нарастал.

Это подтверждают и архивные документы. 8 июня 1864 г. штаб-офицер Лифляндского корпуса жандармов подполковник

¹² «Русское образование... — говорил Бисмарк, — с тех пор, как царь Николай начал подрубать его немецкие корни, несомненно регрессировало» (Цит. Ibid, S. 85).

¹³ Балтийский барон — русский дипломат, известный своими крайне консервативными взглядами.

¹⁴ «Московские ведомости», 27. VI 1869 г.

¹⁵ «Колокол», лист 186, 15. VI 1864 г.

Андриянов в своем донесении писал: «В последнее время, в особенности, когда возник Шлезвиг-Гольштинский вопрос, взволновавший всю Германию, в Лифляндии во всех немецких образованных сословиях замечено стремление сохранить, упрочить и даже расширить германскую народность»¹⁶.

В качестве примера он называл конференцию в Митаве, на которой обсуждались вопросы об установлении более тесных связей с учебными заведениями Германии, о сокращении числа уроков русского языка в женских гимназиях и о преподавании русской истории на немецком языке.

Успехи прусской военины вызывали у остзейцев необузданный восторг¹⁷.

Немецкая печать балтийских губерний заговорила о сдлданности с Пруссией. «Патриоты вне Пруссии, — писал в 1866 году журнал «Baltische Monatschrift», — принадлежащие к различным политическим фракциям, сознают, что их идеалы осуществимы только совместно с Пруссией, а не в борьбе против нее»¹⁸.

Как бы подытоживая чувства, которые овладели остзейцами в тот период, видный остзейский историк Ширрен впоследствии говорил: «Тогда вместе с ним (германским императором — М. Д.) выступили не только те племена и государства, которым было суждено влиться во вновь возникшее государство, но и все немецкое, весь народ, Германия, все, где звучит немецкий язык»¹⁹.

Наиболее наглые вылазки остзейцев обычно совпадали с активизацией сил прусского милитаризма на международной арене.

В одном из своих донесений 1 декабря 1864 года Андриянов писал: «...Стремления эти здесь похожи на поветрие, то утихающее, то усиливающееся, смотря по тому, какие бывают явления в Германии в жизни народов и государств. Так Шлезвиг-Гольштинский вопрос, воспламенивший германцев, отозвался в некоторой степени и на наших прибалтийских немцах, оживив в них сепаратистические желания»²⁰.

В подтверждение справедливости таких наблюдений можно

¹⁶ Центральный Государственный исторический архив, Москва, ф. 109, ед. хр. 8, 1864 г., л. 46. В дальнейшем цитируется сокращенно: «ЦГИА».

¹⁷ «Baltische Monatschrift», 1866, В. 13, S. 361, 516, В. 14, S. 71, A. Keyserling, Ein Lebensbild aus seinen Briefen und Tagebüchern, Berlin, 1902, В. 1, S. 493, 509—510, 626. Из жандармских донесений видно, что во время франко-прусской войны в Прибалтике в фонд помощи Пруссии собирались значительные суммы. (ЦГИА, ф. 109, ед. хр. 210, 1870 г., л. 43—44).

¹⁸ «Baltische Monatschrift», 1866, В. 14, S. 82.

¹⁹ С. Schirren, Charaktere und Menschheitsprobleme, Kiel, 1912, S. 257.

²⁰ ЦГИА, ф. 109, ед. хр. 78, 1864 г., л. 77.

привести еще один документ. В записной книжке ландмаршала Лифляндии А. Эттингена имеется следующая запись, сделанная 18 февраля 1871 года: «Все эти обстоятельства, как и вступление немцев в Париж принуждают нас к смелому решению захватить инициативу... Я считаю, что при нынешнем положении дел твердое и энергичное выступление провинции имеет наилучшие виды на успех»²¹.

Бисмарк действительно глубоко сочувствовал остзейским юнкерам и из донесений посольства знал об их настроениях. Однако как обычно, так и в данном случае чувство реальности не изменило ему. К балтийскому вопросу он подошел с точки зрения общей направленности своей внешнеполитической линии. Дипломатия в балтийском вопросе, по мнению главы правительства Пруссии, должна была способствовать или по крайней мере не препятствовать разрешению центральной задачи объединения Германии. А это означало, что нельзя позволить, чтобы балтийский вопрос привел к охлаждению русско-пруссских отношений.

Можно полагать, что Бисмарк не сразу уяснил, насколько непоколебимо стремление царского правительства не допустить превращения балтийского вопроса в международную проблему. Искусный дипломат, он решил определить меру уступок, на которые готова Россия, и попытался, зондируя почву, вмешаться в ход событий. Это произошло следующим образом.

13 марта 1865 года Бисмарк сообщил послу России Убри, что к нему обратился генерал-суперинтендент Бюксель с просьбой выступить в защиту лютеранского населения балтийских губерний. Бисмарк предупредил о возможности интерpellации в прусской палате депутатов и параллельной акции в Англии.

Не довольствуясь беседой с Убри, с которым кстати у Бисмарка в продолжении многих лет были очень натянутые отношения²², руководитель прусской дипломатии предложил послу в Петербурге Редерну обратиться непосредственно к Горчакову.

Предварительно Бисмарк заручился поддержкой проостзейски настроенных Валуева и Т. А. Шувалова²³ и считал, повидимому, свои планы интервенции во внутренние дела России вполне осуществимыми.

²¹ Цит. Н. Schaudinn, *Das Baltische Deutschum und Bismarcks Reichsgründung*, Leipzig 1932, S. 119.

²² В беседе с Августом Эттингеном в 1872 году, подчеркивая мнимый характер дружбы с Россией, Бисмарк между прочим отметил: «Насколько хороши наши отношения с Россией, можно судить по тому, что Горчаков так долго оставляет на посту посла в Берлине такую скотину как Убри». (О. Bismarck, *Ges. W.*, Bd. 8, S. 46.).

²³ См. *Muskat*, назв. произв., S. 95. О связях Шувалова и Валуева с Бисмарком имеется много данных. Так Н. Г. Залесов рассказывает об

В неопубликованном дневнике Валуева достаточно подробно освещена его роль в этих событиях.

9 марта 1865 года (по старому стилю — М. Д.) Валуев записал: «На днях Кн. Горчаков сообщил мне два письма нашего Посланника в Берлине, д'Убри, о его разговоре с Бисмарком насчет дел Протестантской церкви в России. Речь шла об интерpellациях, ожидаемых в Прусских Палатах, и о поручении, данном Прусскому Посланнику здесь, Гр. Редерну, переговорить об этом с Кн. Горчаковым. Кн. Горчаков отвечал письменно... и отклонил довольно ловко предстоящую экспликацию с Редерном. Г-дрь (Государь — М. Д.) написал на депеше д'Убри, что мне следует поручить Гр. Шувалову добратся до источников «de ces intrigues». Я написал о том Шувалову, но в то же время написал и Горчакову, «que se n'etaient pas des intrigues, mais une explosion и развил с некоторой подробностью мой взгляд на дела»²⁴.

Записку Валуева Горчаков передал Александру II. Валуев пишет: «Судя по переданному мне позднему разговору Кн. Горч с Е. В-ом (Горчакова с царем — М. Д.) можно предполагать, что успех становится правдоподобным... Несколько раз я уже приближался к цели, но до сих пор обстоятельства постоянно отбрасывали дело назад»²⁵.

Опираясь на Александра II, немецкой партии действительно удалось настоять на принятии секретного циркуляра, по которому отменялось обязательное крещение детей в православие при смешанных браках православных и лютеран.

Однако успех Бисмарка был только внешним. Фактически исход дела означал крушение намерений прусского премьера перенести балтийскую проблему в международную плоскость.

21 марта в присутствии ряда лиц Горчаков повышенным, по словам Редерна, голосом отказал ему в приеме. Из письма Убри Горчаков уже знал о характере поручения Бисмарка и ничуть не скрывал своего отношения к демаршу Пруссии. «Я

интригах Шувалова, который действовал по дудке Бисмарка, против военной реформы. (Записки Н. Г. Залесова, «Русская старина», июнь 1905 г., стр. 517). Валуев и в 80-х годах сохранял тесную связь со Швейницем и германским банкиром Блейхредером, а также публиковал статьи в офицкозе Бисмарка. (Валуев П. А., Дневник 1877—1884, Петроград 1919, стр. 212 и 282).

²⁴ Центральный государственный исторический архив в Ленинграде, ф. 908, оп. кар, д. 1, т. II, л. 140.

²⁵ Там же.

решительно отказываюсь, — сказал он послу, — говорить с вами по совершенно внутреннему вопросу, касающемуся исключительно России»²⁶.

22 марта Горчаков направил Бисмарку протест против попыток проникнуть в сферу внутривосточных дел России.

Последовала новая депеша Редерну, в которой премьер предлагал убедить Горчакова, что имел лишь одну цель — предупредить развертывание антирусской агитации в Пруссии. Не считаясь с фактами, Бисмарк отрицал намерение вмешаться в вопросы внутренней жизни страны и сводил все происшедшее к какому-то недоразумению.

Однако Бисмарк не был уверен в успехе Редерна. Он понимал, насколько наивны эти ссылки, и 27 марта лично обратился к Горчакову, «...Я ошибся, — писал он, — и в будущем я в подобных случаях буду молчать и предоставлять свершиться тому, чего я не в состоянии изменить... Я бы и этого письма не писал, если бы мне не было важно, возражая вам, констатировать, что я ничего не сказал госп. фон-Убри такого, что хотя бы в самой отдаленной степени было бы похоже на попытку заступничества за российских подданных»²⁷.

В немецких источниках и литературе нам не довелось обнаружить этот примечательный документ. Там главный упор сделан на названное выше письмо от 22 марта, в котором Горчаков, выражая протест, в то же время высказался о положении церкви в остзейских провинциях.

Это обстоятельство используется немецкими и остзейскими историками для того, чтобы трактовать исход демарша Бисмарка как капитуляцию царского правительства. Такого, например, резюме редакции собрания сочинений Бисмарка: «В дальнейшем, — указано здесь, — Горчаков убедился, что Бисмарк не желал вмешиваться и написал ему дружеское письмо, которое знаменовало полное отступление. Еще важнее, что в остзейских провинциях были приостановлены стремления к руссификации церкви»²⁸.

Здесь, как говорится, все поставлено вверх ногами. Принятие указанного циркуляра имело для Пруссии ничтожное значение. Зато ей в категорической и не совсем вежливой форме были указаны рамки, за пределы которых она не должна была выходить. Именно таким представляется итог событий в свете письма Бисмарка от 27 марта.

²⁶ *O. Bismarck, Ges. W., B. 5, S. 147.*

²⁷ «Красный архив», т. 61, стр. 16.

²⁸ *O. Bismarck, Ges. W., B. 5, S. 138.*

Отбив попытку Пруссии использовать конфессиональные вопросы в качестве предлога для вмешательства во внутренние дела России, Горчаков вскоре недвусмысленно намекнул, что такую же участь постигнут и ссылки на принцип национальности. В донесении Бисмарку прусский поверенный в делах в Петербурге Магнус 1 мая 1865 года сообщал о беседе с Горчаковым: «Князь не согласен с заключительным предложением Вашей депеши, в котором Ваше превосходительство объявляет недопустимым любое развитие и решение вопроса, включающее оскорбление прусского национального чувства, князь сказал: «Должно же будет правительство выступить против национальных чувств, если они будут настаивать на расширении территории»²⁹.

Униженный Бисмарк сделал вполне резонные выводы из всего происшедшего. Зондаж показал ему, что в балтийском вопросе царское правительство проявляет особую щепетильность и не помышляет ни о каких уступках внешнеполитического значения. Было ясно, что царская Россия не относится серьезно к возможности вмешательства Пруссии в решение балтийского вопроса в момент, когда перед последней стояла задача объединения Германии. Было также очевидно, что правящие круги России будут стремиться использовать благоприятную обстановку для закрепления своих позиций в Прибалтике, как возможном пункте столкновения с Германией в будущем.

Уместно в этой связи напомнить о мысли, высказанной Марксом в письме Энгельсу 10 мая 1866 года. «Русские, — писал Маркс, — как всегда проводят свою роль недурно. Подстрекнув храбрых пруссаков, они выступают миротворцами и третейскими судьями Европы, но вместе с тем у них хватило ума сообщить господину Бонапарту, что на возможном будущем конгрессе о Польше не может быть, конечно, и речи, — словом, что Россия может вмешиваться в европейские дела, но Европа не должна вмешиваться в русские»³⁰.

После провала попыток прямого вмешательства прусская дипломатия решительно меняет тактику и использует в дальнейшем балтийский вопрос как средство завоевания доверия русских дипломатов. Наступает этап, когда Бисмарк начинает подозрительно громко афишировать свою незаинтересованность в балтийских делах, и официально подчеркивать их внутренний характер. Новая линия служит в руках умелого политика одним из доказательств отсутствия антирусских тенденций в его дипломатии.

²⁹ Die auswärtige Politik Preussens, В. VI, S. 131.

³⁰ К. Маркс, Ф. Энгельс, Соч., т. XXIII, стр. 349.

Такие мотивы звучат в беседах Бисмарка с представителями официальной России и балтийскими немцами, в письменных наставлениях прусским дипломатам в Петербурге, в публичных заявлениях. Напомним хотя бы о событиях в прусской палате депутатов 9 декабря 1867 года, когда депутат Леве подверг критике «русскую ориентацию» политики Бисмарка³¹.

С ответным словом немедленно выступил канцлер. Он решительно отверг обвинение в подчиненности прусской дипломатии интересам России. «Я думаю, — заявил он, — что г. депутат не хотел сделать прямого упрека прусской политике, назвав ее спутницей русской политики. Я порекомендовал бы ему прочитать перевод русской национальной московской печати. В ней делается русской политике именно тот же упрек в существовании двойственного созвездия Пруссии и России, но с иным тяготением: там роль луны приписывается русскому правительству...»³².

Столь же категорически Бисмарк отклонил попытки вмешательства в балтийские дела, подчеркнув особую настороженность России в данном вопросе: «Если предыдущий оратор имел в виду оказать жителям тех провинций пользу, то своим выступлением он достиг противоположного результата. Каждое правительство ревниво оберегает свою автономию, и я спрашиваю г. депутата, думает ли он, что прусское правительство дозволило бы подобное вмешательство. Поэтому я, — резюмировал Бисмарк, — считаю себя обязанным со всей решительностью отклонить намерение вмешаться во внутренние дела дружественного правительства. Немецкое население остзейских провинций относится к другим жителям как 1:1000. Компрометировать это меньшинство было бы медвежьей услугой»³³.

Речь Бисмарка прозвучала на весь мир. Она комментировалась ведущими органами печати многих стран³⁴. В России ее приветствовал даже Катков. Правда редактор «Московских Ведомостей», с присущей ему в подобных темных делишках пронизательностью, сразу определил, что сам премьер сыграл в инсценировке дебатов не последнюю роль.

Бисмарк не только сам старался выдержать тон и продемонстрировать свою незаинтересованность в балтийских делах, но и энергично предупреждал попытки других официальных

³¹ Леве мелкобуржуазный демократ. Маркс о нем «...вся эта мразь расплазается в разные стороны», К. Маркс, Ф. Энгельс, Соч., т. XXV, стр. 153.

³² «Северная почта», 2/14/XII 1867 г.

³³ «Neue Preussische Zeitung», 11/XII 1867 г. Далее цитируется сокращенно: «NPrZ».

³⁴ См. «Times», 17/XII 1867 г.

лиц проявить отрицательное отношение к России. Если же это помимо его желания происходило, то он не оставался безучастным.

Так, например, в декабре 1868 года великая княгиня Елена Павловна³⁵ передала царю пожелание Вильгельма не превращать балтийский вопрос во второй Шлезвиг-Гольштейнский вопрос и от себя добавила: «Если царское правительство будет и в дальнейшем идти по такому пути, оно станет настолько непопулярным в Германии, что союз с Пруссией, в котором Россия раньше или позднее будет нуждаться, окажется невозможным»³⁶.

О беседе Елены Павловны с царем Бисмарку сообщил Рейсс. Глава правительства немедленно инструктировал посла. Он предлагал соблюдать максимальную осторожность в случае, если кто-нибудь коснется любой стороны «этого большого места, вдвойне чувствительного, когда оно затрагивается нами»³⁷.

Совершенно нетерпимо Бисмарк относился к действиям третьих стран, направленным на использование балтийского вопроса для расстройтва русско-пруских связей.

Такой характер носили действия представителей Франции в период франко-пруской войны. В беседах с деятелями царской России они упорно акцентировали проблему потенциальной угрозы Прибалтике со стороны Пруссии.

Генерал Флери в июле 1870 года уверял Горчакова, что «Пруссия во имя пан-германизма будет подстрекать Курляндию и Эстляндию»³⁸.

В свою очередь и Тьер в беседах с Александром II в Петербурге считал полезными рассуждения на эту тему³⁹.

Для большей убедительности своих доводов французские государственные деятели истолковывали претензии Пруссии на Эльзас и Лотарингию как стремление возратить принадлежавшие ей ранее территории.

Уязвимость царизма в отношении таких намеков была общеизвестна, и обеспокоенный Бисмарк наставлял Рейсса:

³⁵ Елена Павловна дочь герцога Вюртембергского играла при русском дворе роль агента Пруссии. Бисмарк писал, что Елена Павловна не только влияет на царя, но «...и наблюдает за ним — в наших интересах». (O. Bismarck, Ges. W., B. 7, S. 505.) Елена Павловна проявляла также большой интерес к балтийскому вопросу.

³⁶ Die auswärtige Politik Preussens, B. 10, S. 313.

³⁷ O. Bismarck, Ges. W., B. 6-a, Nr. 1242.

³⁸ Цит. Schaudinn, назв. произв.; S. 129.

³⁹ A. Tobien, Die livländische Ritterschaft in ihrem Verhältnis zum Zarismus und russischen Nationalismus, Riga 1925, Bd. I, S. 513. О содержании этих бесед П. Шувалов сообщил одному из лидеров остзейцев Н. Эттингену.

«Мы требуем Эльзас и Лотарингию не в качестве vindикации старой собственности, как пытается внушить царю одна сторона, чтобы обеспокоить его из-за балтийских провинций. Это смешно. Нам необходим лишь заслон против нападения в будущем»⁴⁰.

Надолго взволновали Бисмарка и его окружение инцидент с премьер-министром Гессен-Дармштадта Дальвиком.

Дальвик в течение некоторого времени находился в гостях у своего шурина графа Дунтена в Прибалтике. Здесь он встречался со многими остзейцами и сделал ряд выводов о их настроениях. Позднее при встрече в Германии Дальвик поделился своими впечатлениями с Александром II.

28 октября 1868 года Рейсс информировал Бисмарка о высказываниях премьера: «Рассказывают, что он ничего не сказал против старшего поколения тамошнего дворянства. В то же время младшее поколение он обвинил в том, что оно не сохранило преданности лояльным традициям своих отцов и единственное благо для провинций усматривает в аннексии со стороны Пруссии»⁴¹.

Затем сведения начали просачиваться в печать. 10 ноября газета «Mainzeitung» сообщила о том, что Дальвик высказал Александру II мысль, будто балтийские немцы «взяли политический курс на Пруссию»⁴².

На следующий день Дальвик в «Darmstadter Zeitung» выступил с опровержением. Он объяснил, что характеризовал Лифляндию как наиболее преданную России провинцию и подчеркивал лишь необходимость бережного отношения к ней, поскольку в противном случае, в условиях роста могущества Пруссии, взгляды последующих поколений остзейцев могут обратиться в ее сторону⁴³.

Все это звучало вполне правдоподобно, но никак не могло устроить Бисмарка. Ведь это был канун войны с Францией. Волнение в правительственных кругах Пруссии нарастало.

Вот как характеризовал обстановку находившийся в это время в Берлине саксонский посол в Австрии Кеннериц: «Насколько местному правительству важно устранить возможное недовольство Петербурга, которое возникло в связи с инцидентом с Дальвиком, можно судить по разъяснениям «Norddeutsche Allgemeine Zeitung». (официоз Бисмарка — М. Д.). Она в последнее время особенно старается доказать, что Пруссия никогда не поссорится с Россией из-за маленькой доли

⁴⁰ O. Bismarck, Ges. W., B. 6-b, Nr. 1806.

⁴¹ Die auswärtige Politik Preussens, B. 10, S. 241.

⁴² Die Tagebücher des Freiherrn R. v. Dalwigk zu Lichtenfels aus den Jahren 1860—1871, S. 397.

⁴³ Ibid.

населения остзейских провинций — немцев по происхождению»⁴⁴.

В создавшихся условиях Бисмарк не ограничился очередной кампанией в своем офицозе, а предпринял и ряд других акций. От его имени с Дальвиком беседовал посол Гессен-Дармштадта в Берлине Гофман. Однако акция закончилась безрезультатно. Ответы Дальвика не удовлетворили Бисмарка. Травля премьера Гессен-Дармштадта на страницах прусской печати продолжалась еще долгое время.

О том, насколько велико было желание главы прусского правительства убедить правящие круги царской России в своем полном безразличии к судьбе балтийских губерний, свидетельствует еще один факт.

Речь идет о попытке Бисмарка использовать в интересах Пруссии наиболее влиятельный орган реакционной русской печати газету «Московские ведомости».

20 декабря 1868 года Рейсс получил депешу прусского министерства иностранных дел. В ней предлагалось принять необходимые меры для обеспечения влияния на русскую прессу. В депеше было указано, что для решения этой задачи отпущены необходимые средства⁴⁵.

Посол Пруссии начал свои действия с использования дипломатических каналов. В беседе с Горчаковым он указал на враждебный тон печати России. Горчаков ответил уклончиво. Он заявил, что не в силах воздействовать на Каткова, остальные же органы русской прессы назвал маловлиятельными.

Все же донесение Рейсса в Берлин звучало оптимистически: «Для того, чтобы завсевать на свою сторону распространенный орган русской печати, необходимы значительные средства. Я надеюсь, однако, по крайней мере обеспечить помещение статей на условиях компенсации»⁴⁶.

После неудачи с Горчаковым прусские дипломаты начали искать другие пути к Каткову. В первой половине января при помощи генерал-губернатора Прибалтики Альбединского военному атташе Швейницу удалось встретиться с близким другом редактора «Московских ведомостей» Феокистовым.

Материалы об их беседах имеются как в воспоминаниях Феокистова⁴⁷ так и в архивных документах, опубликованных в Германии. Сопоставление материалов дает следующую картину.

В ходе разговора о враждебном тоне печати Швейниц по-

⁴⁴ Die auswärtige Politik Preussens, B. 10, S. 241.

⁴⁵ Ibid, S. 376—377 и 470.

⁴⁶ Ibid, S. 413.

⁴⁷ Е. Феокистов, За кулисами политики и литературы, Л. 1929.

пытался рассеять сомнения России в отношении взглядов Пруссии на балтийский вопрос. «Неужели, — сказал он, — вы опасаетесь, что у нас может зародиться мысль о захвате Лифляндии, Эстляндии и Курляндии. Ведь это было бы сумасшествием. Еще не далее как на днях я получил от графа Бисмарка письмо, в котором он говорит: *Que se serait une impossibilité non seulement géographique, mais ethnographique.* (Это было бы невозможно не только географически, но и этнографически — М. Д.). К чему же при обсуждении существующих ныне порядков в ваших Остзейских губерниях русская печать обнаруживает озлобление вообще против немцев и приписывает Германии самые коварные замыслы»⁴⁸.

В ответ Феокистов ознакомил своего собеседника с концепцией Каткова. Смысл ее коротко сводился к следующему: Россия должна успеть завершить свои мероприятия в Прибалтике до тех пор, пока Пруссия занята другими делами и без своего восточного соседа не в состоянии обойтись⁴⁹.

Так началась переписка.

Через несколько дней Феокистов встретился у Швейница с Рейссом, а вскоре и сам посол посетил Феокистова. Как видим, этому делу придавалось большое значение.

И действительно, уже 21 января 1869 года Бисмарк вновь писал Рейссу о необходимости установить связь с таким влиятельным человеком как Катков. Он предлагал Швейницу продолжать действовать от собственного имени, не ссылаясь при этом на официальное поручение⁵⁰.

В инструкции послу Бисмарк специально остановился на балтийском вопросе: «Не менее убедительно прошу я его (Швейница — М. Д.) разъяснить и другой вопрос, а именно отношение к остзейским провинциям. Возможно ли, что серьезные люди считают нас способными проводить политику, направленную на приобретение этих провинций или хотя бы на их отдаление от России. Я могу это назвать только детскими мыслями, которые не подлежат даже дискуссии... Русские остзейские провинции не имеют для нас политического значения и мы полагаем, что в достаточной степени доказали это всем нашим поведением.»⁵¹

Результаты переговоров были неутешительными. Катков поставил решение вопроса о печати на почву взаимности. Ни с чем другим он не соглашался⁵².

⁴⁸ Там же, стр. 315.

⁴⁹ *Die auswärtige Politik Preussens*, B. 10, S. 472.

⁵⁰ *O. Bismarck, Ges. Werke*, B. 6-a, Nr. 1294.

⁵¹ *Ibid.*

⁵² *Die auswärtige Politik Preussens*, B. 10, S. 473, *O. Bismarck, Ges. W.*, B. 6., Nr. 1294.

Несмотря на неудачу Швейниц по настоянию Бисмарка продолжал свою деятельность. 25 февраля 1869 г. он сообщил Рейсс о новой беседе с Феохтистовым и Альбединским. Рейсс в свою очередь доложил об итогах встречи Бисмарку, и вскоре получил ответную депешу, главы прусского правительства. «Я, — писал Бисмарк, — настоятельно повторяю просьбу, избегать всего, что могло бы каким либо образом придать такому предположению (о заинтересованности Пруссии в балтийских губерниях — М. Д.) видимость доказательства и в любом случае, когда другая сторона коснется этих дел, решительно выдвигать нашу политическую точку зрения о том, что эти провинции мы рассматриваем **только** (подчеркнуто в тексте — М. Д.) как русские»⁵³.

Однако и новые попытки потерпели крах. Больше того, Катков через некоторое время публично опозорил Бисмарка, поместив в своей газете информацию о переговорах⁵⁴.

Каков бы ни был исход переговоров, для нас они очень показательны, как пример серьезных усилий Бисмарка внушить русской реакции свое дружелюбие, используя при этом балтийский вопрос в качестве разменной монеты. В то же время весь эпизод свидетельствует о большом месте, какое занимала в отношениях между двумя странами общая проблема потенциальной угрозы прусского «Дранг нах Остен».

Балтийские немцы не сразу уловили эволюции в тактике Бисмарка после 1865 года и продолжали искать его поддержки.

Для этого использовались как личные посещения, так и разного рода петиции⁵⁵.

Однако склонить Бисмарка к открытому выступлению больше не удавалось. «Я, — указывал он, — хотя и имел в той местности личных друзей, отклонял всякую мысль о проявлении симпатий и отказывался читать самые умеренные петиции, чтобы устранить любое подозрение во вмешательстве»⁵⁶.

Дочь А. Кайзерлинга рассказывает о встрече ее отца с Бисмарком в 1868 году в имении прусского премьера: «Они говорили еще об остзейских провинциях, и Бисмарк сказал, что он в этих делах обходится с Россией крайне бережно. Король стремится внушить царю как можно больше доверия, чтобы иметь защиту с этой стороны»⁵⁷.

⁵³ *O. Bismarck, Ges. W.*, В. 6-b, Nr. 1336.

⁵⁴ «Московские ведомости», 3/XII 1869 г.

⁵⁵ В 1867—1868 годах у Бисмарка дважды побывал А. Кайзерлинг, в 1868 году — А. Эттинген. В 1867 году личную связь с Бисмарком установил остзейский публицист Ю. Эккардт.

⁵⁶ *O. Bismarck, Ges. W.*, В. 6-a, Nr. 1294.

⁵⁷ *A. Keyserling*, назв. произв., В. I, S. 545.

Так подчеркивался вынужденный характер политики Пруссии в балтийском вопросе. В то же время в разговорах с остзейцами или в переписке, которая отчасти могла быть предназначена для них, Бисмарк пытался внушить, что в данных условиях его позиции наиболее благоприятствует интересам балтийских юнкеров.

В директиве князю Рейссу в апреле 1870 года он писал: «Разумеется, что мы с участием следим за стремлениями немецкого населения сохранить свою национальность, а особенно свой язык, мы не должны однако никогда забывать, что лучший способ удостоверения наших симпатий — отказ от их открытого проявления.

Может казаться жестоким, что мы относимся к этому совершенно равнодушно, но на деле это лучшая услуга, которую мы можем оказать балтийцам. Было бы несправедливо по отношению к балтийцам пробудить в них одними лишь словесными заявлениями об участии надежды на поддержку. Такие заверения останутся иллюзорными, так как у нас нет средств для их осуществления. В Петербурге же каждое доказательство нашего участия к балтийцам, последним бы только вредило»⁵⁸.

Попытка Бисмарка представить свою тактику, как соответствующую интересам остзейцев, не выдерживает критики. Она служила только объединению Германии, и этому прусский премьер подчинял все. Политика чувства за счет интересов главного его не устраивала.

На деле позиция Бисмарка вела к известному ослаблению позиций остзейцев, и тонкий стратег временно с этим мирился.

Есть основание даже думать, что в официальных отношениях с Россией во второй половине 60-х годов Пруссия не ограничивалась игнорированием требований остзейцев. Кое что было, повидимому, предпринято Россией по договоренности или по меньшей мере с молчаливой санкции Бисмарка.

Далеко не случайным, например, представляется факт, что свою речь 15 июня 1867 года в Риге Александр II произнес после свидания с Вильгельмом и Бисмарком за границей.

А ведь это выступление справедливо расценивают как поворотный пункт в борьбе царизма за укрепление централистских тенденций в управлении балтийскими губерниями.

Вскоре кстати последовал и ответ Бисмарка Леве — первое публичное и вполне определенное проявление новой тактики прусского премьера.

Балтийские бароны и бюргеры были разочарованы. Все происшедшее казалось им парадоксом: «В стране балтийцев, —

⁵⁸ O. Bismarck, Ges. W., B. 6, S. 316.

писал Кайзерлинг, — не понимают, как могло случиться, что один и тот же государственный деятель, возглавляя маленькую Пруссию, смелее отстаивал гарантированную Ништадтским миром свободу религии, чем став руководителем большой Германской империи»⁵⁹.

Все же постепенно туман, навеянный сложными комбинациями Бисмарка, начал рассеиваться. Остзейцы стали ориентироваться в тактике Бисмарка, хотя полностью с ней никогда не примирились.

С чувством неподдельной горечи друг Бисмарка Кайзерлинг писал: «Землю балтийцев охотно пожертвовали на алтарь единства Германии»⁶⁰.

Ретроспективно к таким же выводам пришли немецкие и остзейские историки.

«И все же, — пишет Шаудин, — это была политика Бисмарка, которая вела к кончине политической аристократии и в то же время отказывалась от самых скромных попыток противодействовать этому разрушению»⁶¹. Аналогично звучит резюме Муската: «Они были жертвой лойяльной политики Бисмарка по отношению к России»⁶². В том же духе и мысль Ширрена: «Канонада Кенитгреца прозвучала похоронным звоном для Лифляндии»⁶³.

Конечно, со всеми этими выводами можно согласиться только условно, абстрагируясь от основных, т. е. внутривнутриполитических процессов в самой России и в ее балтийских губерниях, но о них в данной статье не идет речь.

Тактика Бисмарка в балтийском вопросе после 1865 года не изменилась. Никогда больше в качестве официального лица он не пытался вмешаться в дела Прибалтики и часто об этом заявлял.

Для подтверждения сошлемся на его беседу с Сабуровым в 1879 году: «Я, — говорил канцлер Германии, — каждый раз сержусь, что русские называют эти губернии (балтийские — М. Д.) немецкими. Называйте их латышскими или как угодно, если не желаете называть их русскими, но ни в коем случае они не немецкие»⁶⁴. Аналогичных примеров имеется множество.

Такой линии поведения он продолжал придерживаться и после выхода в отставку. В многотомном издании, посвященном

⁵⁹ A. Keyserling, Aus den Tagebuchblättern, S. 241.

⁶⁰ Цит. Oncken, назв. произв., S. 261.

⁶¹ Schaudinn, назв. произв., S. 126, 172.

⁶² Muskat, назв. произв., S. 10.

⁶³ Цит. J. Hehn, Friedrich v. Meyendorf, Riga 1939, S. 257.

⁶⁴ «Красный архив», т. 1, стр. 73.

жизни и деятельности Бисмарка в девяностых годах, имеется ряд высказываний по балтийскому вопросу⁶⁵.

В беседе с сотрудником парижской газеты «Petit Journal» 22 мая 1890 г. Бисмарк категорически отрицал, что Германия нуждается в территориальном приросте, и относил это в частности к Прибалтике⁶⁶. Аналогичные мысли высказаны им корреспонденту «Le Matin»: «Нам нечего больше у вас отбрать. Мы не хотим также ни Голландии, ни балтийских провинций. Переварить это было бы слишком трудно»⁶⁷.

26 августа 1890 г. газета «Schwäbischer Merkur» опубликовала изложение беседы Бисмарка с двумя немцами из Цюриха. Здесь говорилось о горячих симпатиях бывшего канцлера к немцам балтийских губерний, о его высоком мнении о тамошнем дворянстве, о многочисленных друзьях и о... невозможности им помочь⁶⁸.

Подобное впечатление вынесла из своей беседы с Бисмарком в мае 1892 года остзейская баронесса Штэль-Гольштейн: «Как друг этих представителей немецкой национальности... он мог глубоко симпатизировать, но как руководитель мировой политики, не был в состоянии вмешиваться в русские дела»⁶⁹.

Нет смысла доказывать, как велика доза фальши в заверениях Бисмарка о насыщенности Германии и о ее миролюбии. Слишком хорошо известно, чьи интересы он представлял. Но дело не только в этом.

Балтийская проблема в понимании главы прусского правительства составляла часть проблемы взаимоотношений с Россией. Высказывания Бисмарка по балтийскому вопросу отражали его общую тактическую линию. А ее трезвый политик, каким был долголетний руководитель Пруссии и Германии, всегда базировал на учете соотношений сил.

Достаточной мощью для развязывания войны против России Бисмарк не располагал, без силы же, в которой он «...видел альфу и омегу всякого политического и дипломатического успеха»⁷⁰ нечего было и помышлять о радикальном решении балтийской проблемы в пользу Пруссии. Об этом достаточно убедительно свидетельствовала твердая линия дипломатии русского царизма.

Со свойственным ему отращением к авантюризму, Бисмарк

⁶⁵ J. Penzler, Fürst Bismarck nach seiner Entlassung, Leipzig, 1897, В. I—VII, см. В. I, S. 25, 32, 40, 221, В. IV, S. 233.

⁶⁶ O. Bismarck, Ges. W., В. 9, S. 33.

⁶⁷ J. Penzler, назв. произв., В. 1, S. 32.

⁶⁸ Ibid, S. 220—221.

⁶⁹ O. Bismarck, Ges. W., В. 9., S. 200.

⁷⁰ А. Ерусалимский, Бисмарк как дипломат, Вступительная статья к О. Бисмарк, Мысли и воспоминания, М. 1940, т. I, стр. X.

считал захват Прибалтики неподготовленным и, стало быть, немыслимым.

Уместно в связи с этим напомнить образное выражение Бисмарка: «Я веду иностранную политику, как я раньше ходил стрелять вальдшнепов: я не раньше ступаю вперед ногой, чем удостоверюсь, что кочка, на которую я собираюсь поставить ногу, достаточно крепка, чтобы выдержать мою тяжесть»⁷¹.

В данный момент резкие выступления по балтийскому вопросу могли нанести вред и, наоборот, отказ от вмешательства в дела балтийских губерний помогал Бисмарку нажить моральный капитал. Бисмарк предпочитал последнее и подобно «улитке прятал свои рога»⁷².

В зависимости от дальнейшей модификации международной обстановки Бисмарк считал вероятным наступление времени, когда с Россией можно будет говорить по любому вопросу, в том числе и о балтийских губерниях другим языком.

При жизни Бисмарка такая ситуация не наступила. Поэтому основы его тактической линии сохранились, а сам он продолжал играть роль друга России.

Поскольку однако возможность создания более выгодной обстановки в принципе не исключалась, правящие классы Пруссии в общем плане подготовки к «Дранг нах Остен» разрабатывали проекты аннексии Прибалтики и заблаговременно создавали соответствующую почву.

Этому служила шумиха, поднятая в 60-х годах XIX века в германской и немецко-балтийской прессе. Попутно в самой Прибалтике создавалось то, что на современном политическом языке принято называть «пятой колонной». Именно перед ней стояла задача способствовать мирной экспансии Германии на Восток. Балтийские немцы, как говорил Бисмарк, были призваны «унавозить огромную русскую степь»⁷³, т. е. нести в Россию немецкое влияние.

Таким образом, и в данном случае Бисмарк считался с конкретной обстановкой и взвешивал все возможности, не оставляя надежд на наступление благоприятного момента.

Причем, как обычно он не сводил ожидание к упованию на стихийный ход событий. Он активно вмешивался в сферу международных отношений, энергично воздействовал на них в интересах Пруссии и направлял полемику в германской печати по балтийскому вопросу так, чтобы это на каждом

⁷¹ Цит. Ф. Ротштейн, Из истории прусско-германской империи, М.-Л, 1948, стр. 89.

⁷² Так характеризовал Маркс умение Бисмарка маскировать свои цели (К. Маркс, Ф. Энгельс, соч. т. XXV, стр. 473).

⁷³ *O. Bismarck, Ges. W., B. 7., S. 221.*

этапе соответствовало общей стратегической и тактической линии внешней политики Пруссии в ее борьбе за объединение Германии «железом и кровью».

* *

*

То, что не договаривалось Бисмарком и другими официальными лицами, в отношении политики «Дранг нах Остен», стало предметом крикливой пропаганды в среде зараженных милитаристскими настроениями реакционных слоев Пруссии.

Бисмарк предполагал возможность войны с Россией при особых условиях, но не распространялся об этом. В неофициальных же кругах идеи «проникновения на восток» разрабатывались совершенно откровенно. Особенно отличалась пресса.

Одним из аспектов, в котором рассматривались агрессивные планы прусского милитаризма, был балтийский вопрос. В его обсуждении участвовали все органы немецкой печати.

«...Нет, — справедливо писал Ю. Самарин, — такого городка от Вислы до Рейна, где бы местный листок, подаваемый для самого ограниченного круга читателей, в последнее время не помещал пасквилей на Россию в форме корреспонденций из Риги или Митавы и не подбивал Германию к заступничеству за ее будто бы обижаемых единоплеменников»⁷⁴.

Все это, разумеется, происходило не без участия главы прусского правительства.

Умение Бисмарка регулировать выступления печати широко известно. Оно сказалось и в балтийском вопросе.

К воздействию на прессу премьер Пруссии подходил дифференцированно. Органы русской печати, например, он пытался превратить в проводников своих официальных взглядов.

Бисмарк потерпел тяжелую неудачу в попытке завербовать Каткова. Но в России имелись газеты, которые писали по его указке.

Особое место занимала «Petersburger Zeitung». Ее редактором в течение 22 лет (1852—1874 гг.) работал Фр. Мейер. В этой должности он решительно отстаивал интересы Пруссии. Статьи, выходявшие из под его пера или опубликованные на столбцах редактируемой им газеты, по содержанию не отличались от офизиоза Бисмарка⁷⁵.

⁷⁴ Ю. Самарин, Собрание сочинений, т. 8, стр. 43.

⁷⁵ Глава прусского правительства высоко ценил заслуги Мейера. Принимая его в августе 1867 года в Пруссии, он говорил: «Вы являетесь для нас настолько крепкой опорой и мы Вам так обязаны благодарностью, что я не мог отказать себе в возможности познакомиться с Вами, хотя только ночью возвратился из поездки и крайне загружен делами». (O. Bismarck, Ges. W., B. 7, S. 220). В связи с этой поездкой Мейера газета «Москва»

Иные задачи ставились перед неофициальными органами немецкой печати. Они были призваны готовить почву для осуществления в будущем агрессивных замыслов. С этой целью Бисмарк посредством прессы возбуждал балтийский вопрос, создавал ему видимость международной проблемы, разжигал шовинистические настроения.

К тому же такие выступления печати позволяли Бисмарку говорить о трудностях, с которыми он сталкивается в проведении своей политики, и трактовать свои мнимые уступки России как величайшее благодеяние, требующее ответных услуг. Тогда же, когда нужда в поддержке России особенно возрастала, Бисмарк при помощи печати демонстративно расположил Пруссию к своему восточному соседу.

Наконец, нельзя забывать, что, будучи вынужденным не вмешиваться в вопросы внутреннего развития балтийских губерний, Бисмарк все же надеялся на то, что они сохраняют свой прежний облик и господствующее положение остзейских элементов. Именно в этом случае расчеты на использование внутренней агентуры в данной части России могли стать совершенно реальными.

Анализируя реакцию немецкой печати на балтийский вопрос в целом, можно проследить известную закономерность в воздействии закулисных сил на прессу Пруссии.

Официозная «Norddeutsche Allgemeine Zeitung» не отклонялась от правительственного курса. Что же касается других влиятельных органов печати, то и в них в моменты обострения противоречий Пруссии с третьими странами антирусская тенденциозность как по команде прекращалась.

Так было, например, накануне и в период австро-прусской войны, когда притихли даже те органы печати, которые отличались безусловной поддержкой остзейской реакции.

Проследим это на примере «Neue Preussische Zeitung».

25 мая 1866 года газета осудила немецкую печать за полемику с Катковым. Определяя свое отношение к балтийскому вопросу, редакция в отличие от своих обычных позиций писала совершенно в духе официальной точки зрения Бисмарка: «Есть вещи, с которыми ничего не сделаешь. Когда численное превосходство настолько велико, лучше игнорировать чем воевать»⁷⁶.

С 1 июля до 24 ноября 1866 года газета не опубликовала

писала о корреспондентах, которые отправляются на поклон в Мекку в конюшню прусского короля и с умилением и признательностью лобызают кобылу его величества, бывшую под ним в день сражения под Садовой». («Москва», 23/IX 1867 г.).

⁷⁶ NPrZ, 25. V, 1866 g.

ни одного сообщения о балтийских губерниях. Зато едва лишь окончилась война, как была напечатана большая статья «Евангелическая церковь в остзейских провинциях»⁷⁷.

Забыв о своих поучениях, «Neue Preussische Zeitung» акцентировала конфессиональную сторону итогов войны. Автор говорил о заинтересованности Пруссии как протестантской державы в судьбе всех, принадлежащих к этой церкви и в заключение резюмировал, что остзейцы могут рассчитывать на ее участие⁷⁸.

В постановке балтийского вопроса немецкая печать фактически целиком стояла на позициях остзейцев. Отдельные призывы к куцам реформам⁷⁹ существо дела не меняли. На первый план выдвигалась версия о безжалостном угнетении немцев Прибалтики.

Нельзя не отметить, что органы немецкой прессы не проявляли ни малейшего сочувствия к коренному населению балтийских губерний — латышам, эстонцам, ливам. О их действительно тяжелом положении они и не заикались⁸⁰. Речь шла лишь об остзейцах, о сохранении господствующего положения реакционных немецких элементов в Прибалтике, о том, чтобы раздуть балтийский вопрос до непомерных размеров.

Таков был социальный заказ и он с беспримерным рвением выполнялся.

Сквозь очки немецких и балтийских юнкеров и буржуа читателю германской печати надлежало ознакомиться с положением в балтийских губерниях России.

Основную канву, на которой вышивались незатейливые узоры немецких газет и журналов, составляла политика руссификации⁸¹. Газета «Neue Preussische Zeitung» занималась специально вопросом о притеснении протестантской церкви.

⁷⁷ Ibid, 24—25. XI, 1. XII, 1866 g.

⁷⁸ Ibid, 24. XI 1866 g.

⁷⁹ «Die Grenzboten», 1866, № 1, S. 379. Чаше других необходимость реформ подчеркивала газета «Kölnische Zeitung». О характере и направленности этих требований можно судить по выдержке, процитированной «Московскими ведомостями»: «Господствующие классы в балтийских провинциях, — говорит «Kölnische Zeitung», — должны в свою очередь сообщить, что только единодушное население может оградить их от русского начала, а это единодушие возможно только, когда равное для всех право наконец и для Лифляндии, Эстляндии и Курляндии будет мы не хотим сказать достигнуто, но все-таки поставлено целью»... Следовательно, — резюмировали «Московские ведомости», — дело не в водворении равных для всех законов и суда, а в том, чтобы это казалось латышам и эстам. («Московские ведомости», 9. XII 1869 г.).

⁸⁰ Можно напомнить, что реакционная печать России этот вопрос со своих классовых позиций широко освещала.

⁸¹ «Augsburger Allgemeine Zeitung», 27. IX, 2. X, 10. X, 30. XI, 1867 г., 5. II 1868 г. Дальше цитируется сокращенно: «AAZ».

Только в течение двух месяцев 1866 года эта тема была освещена четыре раза⁸². Причем, такая периодичность не составляла исключения.

С невообразимой трескотней газетчики доказывали незаконность действий царизма, оспаривая его право проводить мероприятия в Прибалтике на тех же основах, как в остальной части России.

На этот лад органы немецкой печати изошрялись изо дня в день. «Три остзейские провинции Лифляндия, Эстляндия и Курляндия, — утверждала «Augsburger Allgemeine Zeitung», — образуют замкнутое целое, основные элементы которого являются немецкими. Именно такими провинциями желают остаться и впредь»⁸³. Ей вторила «Neue Preussische Zeitung»: «Немецкие остзейские провинции⁸⁴ стремятся сохранить свои неотчуждаемые блага. Это в первую очередь: протестантская вера, немецкий язык в законах и судах и сословное самоуправление, подчиненное свободной воле монарха...»⁸⁵.

В поисках доводов для обоснования необходимости предпринять в последующем интервенцию пресса Германии в унисон с остзейцами выдвигала тезис о взаимосвязанности (Zusammengehörigkeit — М. Д.) Прибалтики и Германии, из чего, в свою очередь делался вывод о праве и долге последней прийти на помощь свсним братьям.

«Augsburger Allgemeine Zeitung» писала: «с тех пор, как в немецком народе вновь пробудилось более глубокое чувство к своей национальности, в нем оживились также воспоминания о прошлом. Сейчас его внимательный взор обращен на территории, некогда принадлежавшие ему и до сих пор населенные соотечественниками, но с течением времени отделенные от Германии... В последние годы взоры немецких патриотов направлены преимущественно на принадлежащие России балтийские провинции...»⁸⁶

В другой статье эта же газета характеризовала решение проблемы балтийских губерний как дело чести Германии⁸⁷.

Небезинтересны сравнения, которые делала немецкая печать между балтийскими губерниями с одной стороны и Шлезвигом-Гольштейном и Эльзасом с другой. В обоих случаях они оказывались в пользу остзейцев.

Газеты отмечали, что в отличие от жителей Эльзаса, кото-

⁸² NPrZ, 2. III, 29. IV, 3. V, 20. V 1866 г.

⁸³ AAZ, 5/VI 1864 г.

⁸⁴ Обычное в немецкой печати наименование балтийских губерний (Die Deutschen Ostseeprovinzen — М. Д.).

⁸⁵ NPrZ, 1. XII 1866 г.

⁸⁶ AAZ, 20. I 1869 г.

⁸⁷ Ibid, 5. XII 1867 г.

рые забыли немецкий язык, балтийские юнкеры ведут борьбу за его господство в крае и враждебно относятся к русской культуре. «При слове «Эльзас», — подчеркивала «Augsburger Allgemeine Zeitung», — разгорается пыл каждого немца. Сами же эльзасцы стали хорошими французами. Между тем остзейцы остались хорошими немцами. Им недостает только действительного участия к их судьбе со стороны родины»⁸⁸.

Характерно однако, что свою воинственную по содержанию статью автор завершил значительно более умеренным резюме. Помочь остзейцам, говорил он, в состоянии только общественное мнение. Сама же возможность войны наступит не так скоро.

Такая точка зрения была в немецкой печати скорее правилом, чем исключением. Многочисленные изъявления симпатий к балтийским юнкерам носили обычно платонический характер и не толкали правительство на решительные шаги.

В целом позиции прессы соответствовали тактической линии Бисмарка: пока не изменится соотношение сил, воздерживаться от вызывающих действий в балтийском вопросе⁸⁹.

Возьмем, например, открытое письмо известного немецкого историка Трейчка Эккардту. «Необходима, — писал он, — осторожность, ибо нынешнее поколение не может рассчитывать на политическое воссоединение с балтийскими немцами. Я лично сомневаюсь, будет ли эта идея вообще когда-либо принадлежать к числу обоснованных и возможных планов немецкой политики. Наши пожелания в отношении остзейских провинций необходимо ограничить тем, чтобы сохранить в них немецкий язык, нравы и древние формы немецкого общества и склонить коренное население постепенно к немецкому образованию»⁹⁰.

Сказано хоть и туманно, но вполне в духе Бисмарка.

Бывали и более откровенные высказывания. На собрании лассальянского «Всеобщего германского рабочего союза» в октябре 1867 года выступил Швейцер: «Господа, — говорил он, — если бы Пруссия захотела в настоящую минуту придаться к России из-за немецко-русских провинций, то либеральное мнение не могло бы этого одобрить; я повторяю в настоящую минуту (подчеркнуто нами — М. Д.)»⁹¹. Для того чтобы понять, чьими устами говорил Швейцер, сошлемся на Энгельса. Он подчеркивал, что Швейцер кокетничал с Бисмарком и заискивал перед ним⁹².

⁸⁸ Ibid, 28. V 1868 г.

⁸⁹ См. «Die Grenzboten», 1867 г., № 4.

⁹⁰ «Preussische Jahrbücher», В. 22, S. 259.

⁹¹ Цит. Ю. Самарин, Соч., т. 8, стр. 431.

⁹² К. Маркс, Ф. Энгельс, Соч., т. XXV, стр. 447.

Остановимся еще на двух статьях журнала «Preussische Jahrbücher». Статьи написаны в 1865—1866 годах и дают четкое представление о постановке балтийской проблемы одним из ведущих органов прусской печати⁹³.

Автор статьи «Внешняя политика России, и ее значение для Пруссии»⁹⁴ утверждал, что в Восточной Европе 60-х годов прошлого века не имелось твердого разграничения немецких и славянских интересов.

Быть может, его беспокоила судьба коренного населения Прибалтики? Ничуть нет. С обычным для прусского милитариста шовинизмом он презрительно говорил о латышах, эстонцах, финнах, как о народах неразвитых, не имеющих будущего, призванных быть подвластными. Что же тогда волновало его?

Первые конкретные пояснения заставляют насторожиться.

Автор, оказывается, имел в виду перераспределение территорий между славянами и немцами: «Везде от Молдовы и южной Эльбы, от Одры и Вислы в северо-восточном направлении до Чудского озера и дальше территориальные отношения между немцами и славянами еще не урегулированы. Здесь еще предстоят территориальные конфликты, время которых в Западной Европе по существу уже наступило»⁹⁵.

За всем этим следовал окончательный вывод: «Вряд ли при столь разносторонне усложненном территориальном конфликте удастся полностью предотвратить враждебное столкновение между германцами и славянами»⁹⁶.

Где же выход? Автор видел его в направлении активности русской дипломатии на Восток. Россия, по его мнению, должна уйти из северо-западной части Европы и уступить ее как сферу господства немцам.

Доводы автора столь же многочисленны, сколь и неубедительны. Здесь и неблагоприятный климат, и низкое плодородие, и неправильное расположение Петербурга, как столицы, и недостаточно высокая для руссификации Польши культура России с предостаточной, разумеется, для германизации немецкой культурой.

Считая, что этим все доказано, автор заявлял: «Направление агрессивной русской политики последних двухсот лет на север и северо-запад оказывается только относительно правильным»⁹⁷.

В то же время он оказывается достаточно рассудительным, чтобы признать, что расчеты на добровольный уход царской

⁹³ «Preussische Jahrbücher», B. XV, 1865, und B. XVIII, 1866.

⁹⁴ Ibid, B. XVIII.

⁹⁵ Ibid, S. 664.

⁹⁶ Ibid, S. 665.

⁹⁷ Ibid.

России из этого района несбыточны. Вот почему он и предлагал России в качестве приманки активизацию действий на Востоке. Здесь на Черном море, Нижнем Дунае, Балканах, в Малой Азии — заявлял он — ее миссия.

Итак, основы тактики главы прусского правительства были германской печатью превосходно усвоены. В то же время выполнение функций по возбуждению балтийского вопроса создавало впечатление о расхождении между Бисмарком и большей частью прессы. Его критиковали за излишние «симпатии» к России, возмущались его неблагодарностью остзейцам. Но, в конечном счете, все это служило тем же силам, чьи интересы отстаивал Бисмарк — юнкерам, капиталистам, милитаристам Пруссии.

Среди наиболее оголтелых выступлений представителей прусской реакции, не во всем отражавших тактические построения правительства, можно назвать книгу Веррена «Балтийские письма»⁹⁸ и особенно работу Каттнера «Призвание Пруссии на Востоке»⁹⁹.

Книга Веррена представляет всего лишь перепев известных нам песен на тему об остзейцах как верных стражах Запада в борьбе против Востока.

Веррен выдвигал лозунг обязательного сопротивления политике руссификации и истолковывал его в плане вооруженного столкновения между Россией и Пруссией. Причем, по расчетам этого любителя размахивать кулаками оно должно было состояться со дня на день¹⁰⁰.

Много общего у Веррена с другим автором современником событий — Каттнером. О направленности его взглядов говорит само наименование книги «Призвание Пруссии на Востоке», посвященной, кстати сказать, армии Северогерманского союза.

Каттнер выступил с критикой внешнеполитической линии Бисмарка. Его не устраивал в частности характер русско-пруссских отношений¹⁰¹. Вместо линии на сотрудничество Каттнер предлагал взять курс на обострение.

С откровенным цинизмом он призывал к агрессии на востоке, к войне против России: «Мы остаемся, — писал Каттнер, — при таком мнении: Пруссия берет в свою собственность столько территорий, сколько она сможет завоевать в походе или же в войне против России. Даже, если это будут и Польша и остзейские провинции»¹⁰².

Захват территорий, принадлежавших России, не в меру

⁹⁸ *B. Werren*, *Baltische Briefe*, Hamburg 1870.

⁹⁹ *E. Kattner*, *Preussens Beruf im Osten*, Berlin 1868.

¹⁰⁰ *B. Werren*, назв. произв., S. 32.

¹⁰¹ *E. Kattner*, назв. произв., S. 5, 7, 11.

¹⁰² *Ibid*, S. 170.

ретивый автор стремился оправдать призывом Пруссии стать защитников прав (Schirmvogt — М. Д.) всего немецкого народа¹⁰³. «Перед Пруссией, — твердил он, — стоит историческая задача воссоединить все земли древнего германского государства, в которых еще звучит немецкий язык»¹⁰⁴.

В таком плане особое внимание Каттнера привлекали балтийские губернии. Он выдвигал предложение преобразовать их в провинцию Северную Пруссию¹⁰⁵ и с этой целью разрабатывал «учение» о правах Пруссии на эти территории.

Нет смысла вновь повторять известные нам и достаточно истасканные ко времени опубликования книги доводы, которые использовал также Каттнер. Скажем лишь, что он не решался опираться на такой «аргумент» как нарушение Россией привилегий остзейских баронов. Он понимал, что Пруссия не имеет к этому никакого отношения.

Главным доводом ему служил своеобразно интерпретированный «принцип национальности». «В Эстляндии, Лифляндии и Курляндии, — писал он, — немцы составляют... только меньшинство... однако язык их издавна единственный правомочный в общественной жизни и до сих пор подвластные племена не проявляли ни потребности ни серьезного желания изменить эти условия. Тем, что обычно обозначается термином «национальные права», обладают там только немцы. А этому никогда не могло бы угрожать немецкое правительство»¹⁰⁶.

Так с помощью ложных и более того фальсифицированных посылок Каттнер приходил к «логическому» выводу о законности превращения балтийских губерний в провинцию Северная Пруссия. Действительный принцип национальности грубо игнорировался и обосновывалось «право» Пруссии на захват Прибалтики.

Именно в адрес таких, с позволения сказать, теоретиков журнал «Современник» писал: «Немецкие патриоты, до сих пор еще не решившие вопроса: Wo ist des Deutschen Vaterland?, вообразили себе, что национальная политика ставит себе задачей раскидывать это Vaterland как можно шире и прибирать себе к рукам все, что только лежит поблизости и... Что там? Познань, Галиция — давай их сюда, распространим на них немецкий дух, сделаем из них des Deutschen Vaterland. А там что? Венеция, Итальянский Тироль, земли юго-западных славян — давай и их; а там? Шлезвиг, давай, давай и его сюда. Вот сколько земель набрали, вот сколько

¹⁰³ Ibid, S. 124.

¹⁰⁴ Ibid, S. 25.

¹⁰⁵ Ibid, S. 205—206.

¹⁰⁶ Ibid, S. 205.

провинций приобрели для немецкой национальности... Для германских патриотов национальные стремления сводятся следовательно к детскому стремлению — еще землицы поискать. Патриоты рыщут по карте всего земного шара и ищут, не говорит ли где кто на их родном языке или по крайней мере на языке близком к нему, не жили ли где-либо, когда-либо кто-нибудь из их соотечественников, не проходил ли где-либо, когда-либо какой-нибудь их князь или герцог. Жил, проходил кто-либо, говорят на языке, похожем на наш язык — конечно отыскивали новую землю, земля эта наша, ее следует присоединить к нашей национальности, кричат торжествующие патриоты, и Познань, Венеция, Шлезвиг делаются немецкими землями»¹⁰⁷.

В разжигании страстей по балтийскому вопросу в 60-х годах прошлого столетия в Пруссии активно участвовали также публицисты из лагеря остзейцев. Здесь подвизались В. Бокк, Ю. Эккардт и некоторые менее видные представители балтийского юнкерства и буржуазии. В 1869 году к ним присоединился К. Ширрен.

Каковы же были их позиции?

На возможность интервенции остзейцы не рассчитывали и к этому даже не стремились. В 60-х годах XIX века их совсем не пленяла мысль о превращении балтийских губерний в составную часть Германской империи. Не без оснований балтийские помещики и буржуа полагали, что в таком случае их привилегии ожидает горькая участь. Бесспорная гегемония бисмаркианской Пруссии в Северогерманском Союзе рассеяла последние иллюзии на этот счет.

Поэтому усилия эмигрантов из Прибалтики были направлены на обеспечение поддержки реакционных сил Пруссии в борьбе против централизаторских тенденций царизма.

В этом смысле их устраивала кампания на столбцах прусской печати. С другой стороны, столь ограниченный диапазон действий остзейцев соответствовал подходу Бисмарка к балтийскому вопросу. Интересы прусской и остзейской реакции в данном отношении совпадали.

Не случайно в самой системе доказательств, которой пользовались остзейские публицисты, было много общего с тем, о чем писала немецкая пресса. Имелись, разумеется, и особенности, обусловленные расхождением в понимании конечных целей. Для балтийских баронов главное состояло в сохранении привилегий, прусских помещиков и капиталистов влекла идея объединения Германии «железом и кровью».

Очень четко сущность пропаганды остзейцев в Пруссии

¹⁰⁷ «Современник», декабрь 1863 г., т. 99, стр. 243.

сформулирована Бокком: «Балтийский вопрос, — писал он, — это не только проблема международного права. Конечно, он носит и такой характер, но потенциально, а не в настоящий момент. Сейчас балтийский вопрос — прежде всего — проблема национальная, религиозная, культурная»¹⁰⁸.

Мы видим, что даже Бокк¹⁰⁹ признавал несерьезность попыток трактовать балтийский вопрос как международный. Все же он стремился заинтересовать немецких милитаристов идеей возможности захвата Прибалтики в будущем и провозглашал тезис о зависимости программы-максимум (захват) от программы-минимум (сохранение немецкого господства в балтийских губерниях, т. е. сохранение привилегий).

Так с помощью нехитрых маневров остзейцы подводили читателя к выводу о заинтересованности прусских помещиков и капиталистов в консервации всех форм феодализма в Прибалтике, к тому, что их в наибольшей степени интересовало.

Представители балтийских рыцарей взывали о поддержке и грозили тем, кто от них отвернется. «Со временем, — писал Эккардт, — когда уже будет слишком поздно, в Германии поймут, что колония, которая погибла, не была бесполезной и для родины»¹¹⁰.

Выступления Бокка, Эккардта, Ширрена и их единомышленников пользовались безусловной поддержкой консервативных сил Прибалтики.

Особенно четко это проявилось в связи с изданием книги Ширрена «Лифляндский ответ»¹¹¹, в наибольшей степени отразившей политическую программу и мировоззрение остзейцев.

«Не много найдется в Лифляндской губернии домов, — писал 6 июля 1869 года Андриянов, — где этого сочинения не имеют, читали же его все немцы, имеющие образование или претензии считаться образованными.»¹¹²

О впечатлении, произведенном книгой на эти круги, можно судить по письму Г. Беркгольца: «Вот это книга! Ни одна другая еще не производила на меня такого непосредственного впечатления. Одним ударом все наши провинциально-политические оттенки растворились в концепции Ширрена и я не ошибусь, предсказывая, что впредь этот тон станет официаль-

¹⁰⁸ W. Bock, *Livländische Beiträge*, В I—III, Berlin-Leipzig, 1867—1871, В. II, S. 522.

¹⁰⁹ Его выступления носили настолько резкий характер, что в 1868 году балтийское рыцарство было вынуждено по настоянию царского правительства выразить несогласие с его действиями.

¹¹⁰ J. Eckardt, *Die baltischen Provinzen Russlands*, S. 80.

¹¹¹ C. Schirren, *Livländische Antwort*, Leipzig, 1869.

¹¹² ЦГИА, ф. 109, ед. хр. 52, 1869 г., л. 7.

ным языком представителей провинций (Landesvertretungen — М. Д.)»¹¹³.

И, действительно, именно в таком духе был составлен адрес Лифляндского рыцарства царю в феврале 1870 г., в котором они жаловались на нарушение привилегий.

Форма и содержание адреса носили вызывающий характер. «В первых числах февраля, — пишет Д. Милютин, — в Петербурге было много толков по поводу выходки прибалтийских немцев, позволивших себе с небывалой еще дерзостью высказать явно и формально свои сепаратистические стремления»¹¹⁴.

Крайне неудачным было также время, избранное для вручения адреса (канун франко-прусской войны). В результате даже наиболее верные защитники остзейцев газеты «National Zeitung» и «Neue Preussische Zeitung» на сей раз осудили действия своих подопечных. Александр II решительно отклонил прошение и вопреки обыкновению приказал опубликовать свою резолюцию.

Каковы же были итоги пропагандистской кампании остзейцев? Завоевать немецкую прессу им удалось сравнительно легко. Почва для этого в 60-х годах была достаточно подготовлена. Распространение принципов и устремлений остзейских идеологов приняло очень широкий размах. Но на этом, по существу все и кончилось. Признав в балтийских рыцарях своих «покинутых соотечественников», печать не смогла, да и не желала побудить Бисмарка к практическим действиям. В то же время царизм не оставался равнодушным наблюдателем проостзейской свистопляски и окончательно взял курс на ликвидацию некоторых сторон особого положения балтийских губерний.

Пагубные последствия деятельности эмигрантов отметил в 1869 году один из влиятельных деятелей балтийских губерний Г. Беркгольц¹¹⁵. Обращаясь к одному из публицистов, он писал: «Если ктонибудь поставил перед собой задачу действовать на пользу Пруссии, во вред России и на погибель остзейских провинций, он должен поступать подобно Вам. Кто знает, не признаете ли Вы со временем: «К одному я стремился, другого — достиг»¹¹⁶.

К такому выводу вскоре пришли и сами эмигранты. Некоторые из них перестали ворошить балтийский вопрос и сделали главную ставку на ухудшение русско-германских отношений.

¹¹³ «Baltische Monatschrift», 1897, Bd. 44, S. 304.

¹¹⁴ Рукописный фонд Государственной библиотеки им. В. И. Ленина, фонд Милютина, Воспоминания, т. XIX, 1870 г., Мил., 169, 16, 3, л. 6.

¹¹⁵ Адресат Беркгольца окончательно не установлен. Витрам полагает, что им был Эккардт, Шаудин — называет Бокка.

¹¹⁶ Цит. Н. Schaudinn назв. произв.

Теперь мишенью для их критики сделалась линия на сотрудничество с Россией.

Особенно отличался на этом поприще Эккардт¹¹⁷.

Начиная со второй половины 60-х годов, когда он эмигрировал из Прибалтики, проблема русско-германских противоречий всегда находилась в центре его внимания. Ей Эккардт посвятил свою журналистскую и дипломатическую деятельность¹¹⁸.

Внешнеполитическое кредо Эккардта отчетливо выражено в двух его работах «Берлин и С-Петербург» и «Берлин—Вена—Рим»¹¹⁹.

В первой из них он пытался доказать, что дружба России и Пруссии была возможна лишь в условиях раздробления Германии и прусско-австрийского антагонизма. С образованием же Германской империи сохранение союза с Россией приобретало, по его словам, преходящий характер отражал и временную общность интересов. В дальнейшем, внушал Эккардт, когда обнажатся действительные интересы обеих стран, эта общность рухнет.

Характерно, что Бисмарк еще до опубликования книги был ознакомлен с ее главными тенденциями и дал ей свое благословение. Нельзя, разумеется, забывать, что за год до этого, в 1879 году был заключен австро-германский союз.

После выхода книги в свет Бисмарк в частной беседе дал ей лестную оценку и назвал правдивой¹²⁰. Вскоре он даже инспирировал появление положительной рецензии в своем офицозе¹²¹. А еще через несколько дней здесь же анонимно сам опубликовал статью «Россия и Пруссия во времена царя Николая», в которой соглашался с отдельными выводами Эккардта.

¹¹⁷ Подробно о публицистике Эккардта в области исторических сюжетов см. Я. Зутис. Очерки по историографии Латвии, ч. I, Рига 1949 г.

¹¹⁸ Видный дипломат Австро-Венгрии Эренталь после встречи с Эккардтом в 1892 году дал ему лаконичную и четкую характеристику: «Этот балтиец преисполнен жгучей ненависти к русским. Цель его, повидимому, вызвать немецкую войну в России». (Цит. Schaudinn, назв. произв., S. 194). Любопытно, что уже в 1869 году по поручению одного из ближайших сотрудников Бисмарка Кейделя Эккардт совершил поездку по Галиции и Буковине с целью выяснить настроений разных политических группировок. (см. J. Feldman, Bismark a Polska, 1947, стр. 364). Впоследствии Эккардт был референтом германского министерства иностранных дел по вопросам печати, занимал посты в дипломатических представительствах в Тунисе, Марокко, Стокгольме, Берне. По своим взглядам был близок к катедер-социалисту Brentano. Журналистской деятельностью занимался в журнале «Die Grenzboten».

¹¹⁹ Обе книги изданы анонимно, первая в 1880 году, вторая в 1892 году.

¹²⁰ O. Bismarck, Ges. W., Bd. 8, S. 386.

¹²¹ См. «Norddeutsche Allgemeine Zeitung», 7. IV 1880 г.

Однако частичное совпадение взглядов Бисмарка с остзейским либералом продолжалось недолго. То, что для выдающегося дипломата было возможным только при определенных обстоятельствах, зарвавшегося остзейцу казалось обязательным при всех условиях.

Бисмарк не нуждался в таких консультантах. Зато для близоруких деятелей типа Каприви Эккардт был находкой.

Вот почему именно ему после отставки Бисмарка поручили исследовать архивы германского министерства иностранных дел и обосновать политику «нового курса».

Выполнив задание, Эккардт написал книгу «Берлин—Вена—Рим». Тенденции новой работы остзейца вызвали озлобленную реакцию со стороны Бисмарка. «Он, — писал бывший канцлер, — лишен независимости и пишет и публикует все, что может служить его карьере.»¹²² Смешно, разумеется, со стороны Бисмарка слышать жалобы на то, что содержание книги согласовано с Каприви и носит полуофициальный характер.

Зато значительно более серьезно для того времени звучит его указание, что обострение русско-германских противоречий соответствует интересам одной лишь Англии.

Так расходились пути остзейца, для которого высшим принципом политики были интересы узкой группы юнкеров и бюргеров Прибалтики, и наиболее выдающегося представителя германского империализма. С неизменно присущей ему трезвостью Бисмарк вновь поднял свой голос, предостерегая правящие классы своей страны от безрассудных замыслов реализации планов «Drang nach Osten».

Уроки истории всегда поучительны. Даже тогда, когда за них пришлось заплатить дорогой ценой. Вот почему и в современных условиях полезно помнить, что «...в прошлом наиболее дальновидные государственные деятели Германии, придавая большое значение укреплению германо-русских отношений, решительно осуждали попытки посорить Германию с Россией»¹²³.

АННОТАЦИЯ

Статья «Бисмарк и балтийский вопрос в 60-х годах XIX века» составляет часть подготовляемой к защите кандидатской диссертации на тему: «Балтийский вопрос в 60-х годах XIX века».

В данной статье автор на материалах, относящихся к При-

¹²² Цит. J. Penzler, назв. произв. В. III, С. 267.

¹²³ «Правда», 12. II 1957 г.

балтике, показывает, что планы «Дранг нах Остен» имели широкое хождение в агрессивных кругах Пруссии в 60-х годах прошлого века. В частности, серьезное внимание идее «проникновения на восток» уделяла печать и публицистика Пруссии.

В то же время ни балтийский вопрос, ни ряд других проблем, по которым между Россией возникли противоречия, не привели к вооруженному столкновению.

В некоторой степени это объясняется тем, что в лагере прусской реакции взяли верх дальновидные политики во главе с Бисмарком. Понимая, что ситуация не благоприятствует реализации аннексионистских планов на востоке, они предпочли не обострять отношений с Россией.

В таком аспекте публикуемая статья рассматривает отношение Бисмарка к одной из проблем русско-пруссских отношений — балтийскому вопросу.

G. Lukstiņš

AURELIANA BIOGRAFIJA ROMAS ĶEIZARU BIOGRAFIJU KRĀJUMĀ «HISTORIA AUGUSTA»

(nodaļa no monografijas «Historia Augusta kā vēstures avots»)

Nav šaubu, ka ķeizara Aureliana biogrāfija pieder pie biogrāfiju krājuma Historia Augusta retoriskajām biogrāfijām. Autors cenšas rakstīt pacilatā tonī, iesprauž daudzas vēstules un runas kā raksturošanas līdzekli, citē kareivju dziesmu fragmentus, atstāsta anekdotes, mēģina iepriecināt lasītājus ar skaistu frazi. Par retoriskām biogrāfijām var teikt, ka pie vecākā slāņa tās nepieder, bet ne visas biogrāfijas, kurām šī retoriskā aparāta nav, pieder pie vecāka slāņa, ne visas tās ir lietišķas arī satura ziņā. Heliogabala biogrāfija nav retoriska, bet satura ziņā ļoti mazvērtīga un vēla. Galliena biogrāfijā izlietots labs avots, laika ziņā tā tomēr pie vecākām nepieder, kaut gan arī tai nav retoriskā aparāta.

Lielākā daļa retorisko biogrāfiju ar savas formas «krāšņumu» cenšas segt lietišķā materiālā trūkumu. Autora uzdevums tiešām bija grūts. Kur lai ņem labu materiālu tādu valdnieku biogrāfijām, kas valdījuši ļoti īsu laiku, pa lielākai daļai turklāt juku un nemiera laikā, kad neviens nerūpējās par vēstures materiāla saglabāšanu? Krājums grib dot arī pretendentu biogrāfijas, bet atmiņu par tiem centās nevis saglabāt, bet iznīcināt. Aplūkojot 16 palikušās retoriskā tipa biogrāfijas, konstatējam, ka tikai trijās no tām ir plašāks fakto materiāls (Maximini duo, Maximinus et Balbinus, Divus Aurelianus). Garākā no tām ir Aureliana biogrāfija (34 lpp.). Bagātāks materiāls dod iespēju labāk iepazīties ar autora vēsturnieka metodi, ar tā literāro praksi. Aureliana biogrāfijā ir arī tieši, kaut gan šķietami pretrunīgi aizrādījumi uz sarakstīšanas laiku. Garākā biogrāfijā vieglāk sameklēt arī anachronismus. Tāpēc šā biogrāfiju tipa iztīrījumu sāksim ar Aureliānu, atteicoties no hronoloģiskās kārtības.

SARAKSTĪŠANAS LAIKS

Biogrāfijas virsraksts (Divus Aurelianus) šai gadījumā ir īpatns. Aureliānu sauc par divus. Mūsu krājumā ir vēl tikai viena biogrāfija, kur ķeizaru virsrakstā tāpat sauc par divus,

tā ir Klaudija biogrāfija. Jau pats virsraksts parāda autora uzsvērtu godbijību un arī viņa politeistisko ievirzi. Mēs varam būt pārliecināti, ka šādu virsrakstu ir licis pats autors, jo Aureliānu arī biogrāfijas tekstā sauc par divus (1,5; 3,1). Vēl lielāku nozīmi šāds virsraksts iegūst, ja mēs konstatēsim, ka šāda ievirze ir arī citādi biogrāfijā saskatāma; tas norādītu uz laiku, kad vecā reliģija ir kļuvusi aktīvāka, jo grūti ir domāt, ka nostāja šai svarīgajā jautājumā atkarātos tikai no autora personīgās pārliecības. Vecajai reliģijai labvēlīgu noskaņojumu mūsu biogrāfijā tiešām var noteikti konstatēt.

Mūsu autors, izteikdamies nicinoši par juku laiku kareivju ķeizariem, saukdams tos par *inconditae multitudinis facem* (42,6), piezīmē: *tametsi Decios excerpere debeam, quorum et vita et mors veteribus comparanda est*. Decija kristīgiem krasi naidīgo rīcību autors tātad pilnīgi atbalsta. Ja senāta sēdē vecākais senators Tacits savu runu svinīgi sāk ar: *Recte atque ordine consulissent di immortales* (41,5), tad šāda atsaukšanās uz nemirstīgiem dieviem mūsu krājumā ir retums. Tāpat jūtams akcentējums *vovisse Iovi Optimo Maximo* (33,3) un *in templo Iovis Optimi Maximi* (29,1). Tik svinīgi un godbijīgi izsakās tikai šī biogrāfija.

Ļoti spilgts vecās reliģijas cildinājums saskatāms ekskursā par Sibillas grāmatu konsultēšanu. Par tām ir teikts: *nota beneficiis publicis* (18,5), un turpmāk veselas divas nodaļas (19,20) ir veltītas Sibillas grāmatām. Senāta debātes šai jautājumā atklāja pilsētas prefekts Fulvijs Sabīns, kas ziņoja par Aureliāna ierosinājumu konsultēt Sibillas grāmatas, jo visos grūtos brīžos romieši esot griezušies pie tām, un nelaiimes nekad neesot beigušās pirms to konsultēšanas. Ulpijs Silāns patētiski aicina: *consulenda Sibyllae decreta, utendum Apollinis beneficiis un tālāk* (19,6) — *agite igitur pontifices, qua puri, qua mundi, qua sancti, qua vestitu animisque sacris commodi, templum ascendite, subsellia laureata constituite, velatis manibus libros evolvite, fata rei publicae, quae sunt aeterna, perquirite*. Nav noliedzama šeit īsta sajūsma par veco kultu, kas izteicās teikuma ritmā un tēlojuma plašumā. Kristīgo nievāšana un sašutums skan ķeizara pārmetumā, ka senāts tik ilgi kavējies konsultēt Sibillas grāmatas, it kā tas savas sēdes noturētu kristīgo baznīcā, nevis dieva templī (*quasi in Christianorum ecclesia, non in templo deorum omnium tractaretis* 20,5). Nav noliedzams: šāda izturēšanās reliģijas jautājumos jūtami atšķiras no Aleksandra Severa biogrāfa ievirzes.

Gefkens aizrāda, ka mūsu autors neorientējās Sibillas grāmatu konsultēšanas formalitātēs (*Religionsgeschichtliches* — — —), jo konsultēšana ir nevis pontifiku, bet kvinde-

cemviru pienākums. Tas rada aizdomas, ka mūsu autors par konsultēšanu nav lasījis avotos, bet to visu izdomājis pats. Nevar Gefkenam piekrist, ka Aureliana vēstulē par Sibillas grāmatu konsultēšanu ir jūtama resignācija, kas raksturīga vecās reliģijas piekritējiem 4. gs. beigās. Keizars it kā gribētu teikt: tas tikai vēl trūktu, ka mēs nedrīkstētu vairs ievērot mūsu senu senās paražas. Šādu resignāciju ķeizara vēstulē velti meklēt; pārmetums senatam, ka tas kavēties izpildīt šo svarīgo pienākumu, un nievājoša piezīme par kristīgajiem neizteic resignāciju. Drīzāk jau šeit manāma noteikta agresivitāte.

Visā šai biogrāfiju krājumā varbūt nav otras tādas vietas, kur vecā reliģija tiktu cildināta ar tādu dedzību kā Aureliana biogrāfijas stāstā par Tianas Apoloniju. So pazīstamo pagānisma pravieti un taumaturgu biografs sauc par *celeberrimae famae auctoritatisque sapientem, veterem philosophum, amicum verum deorum, ipsum etiam pro numine frequentandum* (24,3). Ja autors vecos dievus sauc par *veri dei*, tad tā ir nenoliedzama polemika pret kristianismu. Tālāk mūsu autors patetiski izsaucas: *Quid enim illo viro sanctius, venerabilius diviniusque inter homines fuit. Ille mortuis reddidit vitam, ille multa ultra hominem et fecit et dixit* (24,8). Autors cildina Apoloniju nevis tāpēc, ka Apolonijam būtu vajadzīga šī slavēšana, bet ut ea, quae miranda sunt, omnium voce praedicantur (24,9).

Ja nu mēs jautātu, kad tad vecā reliģija vērsās agresīvi pret kristianismu un kad tās piekritēji to dedzīgi cildināja, tad vispirms katrs domās par Juliana Atkritēja laiku. Paskatīsimies, vai ar šo laiku sakrīt arī citas indicijas biogrāfijā?

Veltījuma Diokletianam vai Konstantīnam, kas mums tūlīt dotu pamatu atvirzīt biogrāfiju labu laiku post Constantinum, mūsu biogrāfijā nav. Biogrāfijai ir divas nodaļas (1, 2) plašs ievads, kur autors pastāsta, kas viņu pamudinājis ķerties pie darba sarakstīšanas. Pilsētas prefekts Junijs Tiberians biografu uzaicinājis sarakstīt Aureliana biogrāfiju un apsolijs savu atbalstu vajadzīgās literatūras sagādāšanā ex Ulpia bibliotheca. Par pilsētas prefektu Junijs Tiberians bija divas reizes 291.—292. g. un 303.—304. g. Par ierosinājuma gadu parasti uzskata 303.—304. g. Ja mēs šim ievadam ticētu, tad biogrāfija būtu droši datēta, bet mēs redzējam, ka veltījumi Diokletianam un Konstantīnam ir fiktīvi, redzējam, ka lasītājus grib tišām maldināt, tāpēc rodas jautājums, vai šai deklarācijai var arī ticēt. Mēs esam pārsteigti, redzēdami, ka biogrāfija vēlāk ar šo datējumu ievadā nemaz nerēķinās.

43,2 mēs lasām: *Sed ego a patre meo audivi Diocletianum principem iam privatum dixisse nihil esse difficilius quam bene imperare, bet no sava tēva es dzirdēju, ka Diokletians jau*

pēc atteikšanās no troņa (kā privatpersona) esot teicis, ka nekas neesot grūtāk, kā labi valdīt. No troņa Diokletians atteicās 305. g., mira 313. g. Vispirms jau jākonstatē, ka ierosinājumam rakstīt biogrāfiju vajadzēja notikt 303.—304. g., jo citādi starp ierosinājumu un biogrāfijas sarakstīšanu būtu vismaz kādi 14—15 gadi, kas pie tik maza apmēra darba nebūtu domājams. Bet arī tā stāvoklis ir savāds. Pieņemsim, ka autoram būtu bijuši vajadzīgi 5 gadi biogrāfijas uzrakstīšanai, rēķinot no sarunas ar Juniju Tiberianu. Tas ir pārāk daudz, jo nekas ievadā neliek domāt, ka biogrāfs būtu kavējies ar ierosinājuma realizāciju, tā būtu pat nevērība pret tik augstu personu. Tādā gadījumā biogrāfija būtu pabeigta 308. vai 309. gadā, trīs vai četri gadi pēc Diokletiana atteikšanās no troņa. Ja ievēro tikai burtu, tad var domāt, ka viss kārtībā un Vopiska tēvs būtu runājis ar Diokletianu kādā 306. gadā, bet katram taču jāatzīst, ka tas ir ļoti formāls izskaidrojums. Tā, kā mūsu autors šeit izsakās, runā tikai par sen pagājušām lietām: Es dzirdēju no sava tēva, ka Diokletians jau pēc atteikšanās no troņa utt. Dabiskāks būtu cits rēķins. Pieņemsim, ka autora tēvs Diokletiana izteicienu ir dzirdējis 310. g., būdams 45 gadi vecs, bet mūsu autors būtu piedzimis sava tēva 35. dzīvības gadā, tas ir 300. g., tad, atkarā no autora vecuma biogrāfijas sarakstīšanas laikā, sarakstīšanas laiku varētu pieņemt no kāda 330. līdz 360. gadam. No šī viedokļa raugoties, sarakstīšanas laiku nebūtu grūti atvirzīt pat līdz 380. g.

Ja biogrāfs saka, ka Diokletiana pretorija prefekts Verkonnijs Herennians bieži mēdzis sacīt, ka Diokletians pastāvīgi teicis, ka Aurelians labāk derot par karavadoni nekā par valdnieku, un ka liecinieku min kādu Asklepiadotu, tad arī šai gadījumā radās iespāids, ka Diokletians un Herennians ir jau sen miruši.

Diokletianam pēc atteikšanās no troņa vēl bija ļoti liela autoritāte, un vēlākos pilsoņu karos viņa moralisko atbalstu meklēja ķeizara goda kārotāji, viņu pašu uzaicināja atkal ņemt varu savās rokās un izbeigt jukas. Līdz savai nāvei 313. gadā Diokletians bija ļoti ievērojama persona. Vai tad ir domājams, ka pirms 313. g. kāds servils literāts uzdrošinātos tik nevērīgi izteikties: Diocletianum principem iam privatum dixisse. Senāts piešķīra Aureliānam uzvarētāja pavārdu Carpicus (30,4), par ko zobojas biogrāfs, jo tas atgādina viņam apavus, kurus sauc par carpisculum, bet šo titulu nesuši arī — Diokletians, Konstantīns un Galerijs. Šo valdnieku laikā tāda ņirgāšanās par titulu Carpicus būtu pārdrošība.

Arī pašā ievadā tūlīt jau ir anachronisms. Mūsu autors Juniju Tiberianu sauc par vir illustris, bet šādu titulu pilsētas

prefektam piešķīra tikai pēc 354. g. (O. Seeck. Die Entstehungszeit der Historia Augusta. Jahrbücher für klassische Philologie B. 163. J. 1890).

Chronoloģijas noteikšanai ļoti svarīgs ir norādījums (15,4): vidimus proxime consulatum Furi Placidi. Mēs zinām, ka Furijs Plakids bija konsuls 343. g. Proxime ir diezgan nenoteikti. Biografs to varēja teikt 3 vai 4 gadus pēc Plakida konsulata, bet varēja tā izteikties arī daudz vēlāk. Ja tas raksta par notikumiem pirms kādiem 100 gadiem, tad 10 un pat 20 gadi vēl var būt proxime. Ja autora minētais Furijs Plakids tiešām ir 343. gadā bijis konsuls, tad mēs, balstoties uz šo norādījumu, varam biogrāfijas sarakstīšanu attiecināt uz laiku no 345. līdz 365. gadam.

Sā datējuma gaismā citu nozīmi iegūst arī 44,^{4,5}. Seit Galijas druidiete (rokrakstā Dryadas) pravieto Aurelianam, kas grib zināt, vai ķeizara vara paliks tā pēcnācējiem, sekojošo: nullius clarius in re publica nomen quam Claudii posterorum futurum. Tālāk autors turpina: Et est quidem iam Constantius imperator, eiusdem vir sanguinis, cuius puto posteros ad eam gloriam, quae a Dryadibus pronuntiata sit pervenire.

Konstantijs Chlors bija ķeizars tikai īsu laiku (305.—306. g.). Varētu šo vietu saprast tā, ka biogrāfija tieši šai gadā ir sarakstīta, bet ar to gan nekādi nesaskan, ka autora tēvs dzirdējies, ka Diokletians jau pēc atteikšanās no troņa mēdzis teikt utt. Turklāt Konstantijs nebija vienīgais valdnieks un autoram to vajadzēja dēvēt par Augustus, jo bija arī 2 cezari. Nekad biografs nedrīkstētu teikt: cuius puto posteros ad eam gloriam... pervenire, ja spēkā bija Diokletiana adopcijas sistēma un 305. g., Diokletianam atteicoties, Konstantija Chlora dēlu Konstantinu neiecēla par cezaru. Sai laikā arī vēl nemaz nebija oficiāli akceptēta fiktīvā genealoģija, ka Konstantijs Chlors ir ķeizara Klaudija pēcnācējs. Šī genealoģija radās tikai 310. g. 25. jūlijā, kad Eumenijs Konstantina 5 gadu jubilejā teica (Paneg. VII): a primo igitur incipiam originis tuae numine, quod plerique adhuc fartasse nesciunt, sed, qui te amant, plurimum sciunt. 310. g. tātad Konstantina izcelšanās no agrākā ķeizara Klaudija vēl bija jauna lieta, tika pirmoreiz oficiāli deklarēta.

Viss izskaidrojams ļoti viegli un dabiski, ja mūsu biogrāfijas Konstantijs ir Konstantijs II, kas valdīja no 337.—361., bet kā vienīgais valdnieks no 353. g., tas labi saskan kā ar Furija Plakida konsulata laiku, tā arī ar mūsu autora tēva sarunām ar Diokletianu un ar politeisma kontrofensīvas nobriedumu Konstantija II valdības pēdējā gadu desmitā, tās kontrofensīvas, kuras vadību uzņēmas Julians Atkritējs.

Tā kā Aurelians valdīja no 270. līdz 275. g., tad ar Konstantija II laiku saskan arī biografijas norādījums (42,^{1,2}), ka Aureliana mazdēls tagad (t. i. biografijas sarakstīšanas laikā) dzīvojis Sicīlijā, esot krietns senators (senator optimus, vitae venerabilis), bijis Kilīkijas prokonsuls. 20 gadu pēc vec-tēva nāves (275. g.), kas nemira sirmā vecumā, bet spēka gados, būt jau prokonsulam un cienījamam senatoram, tas chronoloģiski nav iespējams. Turpretim, ja Aurelians mirstot atstāja 10 gadus vecu dēlu un tam 35 gadu vecumā (t. i. 300. gadā) piedzima savukārt dēls, tad šis Aureliana mazdēls Konstantija II valdības beidzamos gados varēja būt cienījams senators tuvu pie 60.

Savādākais visā šai lietā ir tas, ka biografijas autors nemaz nedomā maskēties un slēpt sava darba sarakstīšanas laiku. Tas pilnīgi atklāti min konsulu Furiju Plakīdu un arī citādi bezrūpīgi atklāj savas kārtis. Kā gan izskaidrojama krasā pretruna un nerēķināšanās ar ievadu? Viens izskaidrojums būtu pieņemt, ka ievads nav organiski saistīts ar biografiju un ir tai vēlāk pievienots. Redaktors nav ievērojis un koriģējis chronoloģiskās pretrunas, bijis pat tik neuzmanīgs un paviršs, ka nav pamanījis nelaimīgo Furija Plakīda konsulatu, kas jau pārāk skaidri atklāj viltojumu.

Ievadnodaļā autors ir orientēts par biografijas krājumu. Viņa norādījums, ka Trebellijs Pollions ir sarakstījis biografijas, sākot no abiem Filipiem līdz Klaudijam, saskan vismaz tai mūsu teksta daļā, kas nav gājusi bojā, ar rokrakstu autora tradīciju (2,1). Tālāk ievērosim šī redaktora atsaukšanos uz 1,2 libri linteī un uz Ulpia bibliotheca (1,7). Biografija neuzrunā nevienu ķeizaru, bet tā, fiktīvi atvirzot savu izcelšanās laiku atpakaļ, piedēvējot sarakstīšanas ierosinājumu pilsētas prefektam Junijam Tiberianam. Katrs lasītājs zināja, cik gadu atpakaļ no viņa laika ir līdz Diokletianam vai Konstantīnam, arī konsulu saraksts ir katram romietim vienmēr pie rokas, bet kas gan zinās, kādi pilsētas prefekti bijuši piecdesmit sešdesmit gadu atpakaļ, turklāt vēl pirms lielām jūkām un pilsoņu kariem, kas sekoja pēc Diokletiana atteikšanās. Ja ievadnodaļu autors gribēja, ievietodams sarunu ar Juniju Tiberianu, maldināt lasītājus un fiktīvi datēt atpakaļ biografijas sarakstīšanas laiku, tad tas ir izvēlēties par daudz izsmalcinātu veidu. Ka Junijs Tiberians bijis pilsētas prefekts 303./304. gadā, to zināja, sarakstā neieskatoties, tikai Junija dzimts locekļi un arī varbūt ne visi, varbūt vēl daži senatori, kas interesējās par dižciltīgo ģimeņu locekļu amata karjeru, un ja tādi vispārīgi bija, tad to skaits ir ļoti niecīgs. No parastā lasītāja nevarēja prasīt, lai tas, izlasot ievadu, sāktu interesēties, kad tad īsti Junijs

Tiberians bija pilsētas prefekts un meklētu sarakstu, lai par to informētos. Aptuvenu priekšstatu par sarakstišanas laiku tas guva, izlasot par autora tēva piedalīšanos sarunās ar Diokletianu; Furija Plakida konsulata laiks arī palīdzēja orientēties. Ja kāds bija ļoti apzinīgs lasītājs, tas varēja ieskatīties konsulu sarakstā, bet tādu, jādūmā, nebija daudz. Nevajag aizmirst, ka šis biogrāfijas Romā nelasīja mūsu dienu vēsturnieki, kas ir ieguvuši profesionālu paradumu visu iespējamo precīzi datēt. Tagad jājautā, vai, ievērojot visus diezgan skaidros aptuvenos norādījumus par sarakstišanas laiku (autora tēvs Diokletiana laika biedrs, Aureliana mazdēls prokonsuls) un vienu precīzu piesaistījumu stipri vēlākam laikam (Furija Plakida konsulats), ievads varēja vispārīgi kādu maldināt un vai ievada autors arī gribēja savus lasītājus maldināt? Ar tik hipersubtiliem līdzekļiem no vienas puses (kāds pilsētas prefekts) un ar tādu nevērību no otras puses (konsulats un visas chronoloģiskās nesaskaņas tālākā stāstījumā ar ievadu) nevienu maldināt nevarēja.

No pieņēmuma, ka tas Junijs Tiberians, ar kuru runāja autors, ir bijis pilsētas prefekts 303./304. g., ir jāatteicas. Autors tā rīkodamies nekā nebūtu panācis.

Atgriezīsimies arī vēl pie konstatētā anachronisma. Pilsētas prefektu autors dēvē par vir ilustris, bet šādu titulu tas dabū tikai pēc 354. g. Ja autors, kā to noteikti rāda tik daudzas drošas indicijas, ir rakstījis Konstantija II beidzamos valdīšanas gados, tad viņam vajadzēja zināt, no kura laika praefectus urbi nes šo titulu. Tikai dažus gadus pēc jauninājuma kļūda nebija iespējama.

Pretrunas var atrisināt, tikai pieņemot, ka laikā no 354.—361. g. kāds Junijs Tiberians bija pilsētas prefekts. 354. g. chronografs mums dod pilsētas prefektu sarakstu no 254. līdz 354. gadam, bet par laiku pēc 354. g. mēs neesam tik labi informēti, un šāds fakts ir iespējams.

Bet ja nu izzūd visas chronoloģiskās nesaskaņas starp ievadu un pašu biogrāfiju, tad atkrit arī vajadzība ievadam postulēt savu autoru. Mēs redzam, ka biografs aizrāda uz Trebelliju Pollionu, negrib tāpat nemaz slēpt, ka krājumā ir dažāda vecuma darbi un ka tas pamazām aug.

Aureliana biogrāfijā ir arī pietiekoši daudz anachronismu, kas liecina, ka šāda biogrāfija nevarēja tikt sarakstīta 4. gs. sākumā. Ja mūsu biogrāfija lieto terminu militiae magisterium (11,2), tad tas norāda, ka tai laikā armiju ir jau komandējis magister militum, bet šāds tituls radās tikai Konstantina II laikā (R. Grosse. Römische Militärgeschichte). Tā pat citā vietā (17,2) mūsu autors saka tuo magisterio milites uti volo

un drusku tālāk (18,1): Equites sane omnes ante imperium sub Claudio Aurelianus gubernavit, cum offensam magistri eorum incurrissent, quod temere Claudio non iubente pugnassent. Izteiciens ir litteras mittere (1,8; 24,9) arī ir raksturīgs mūsu krājuma vēlākām biogrāfijām. Vispārīgi mūsu autors tēlo 4. gs. militaro iekārtu, kur dux ir ģenerālis, tribunus vispārīgi virsnieks, kur liela nozīme ir smagi bruņotiem jātniekiem (catafractarii), kur visu ko izsniedz naturā nevis naudā, kur legioonus ar vienādiem vārdiem atšķir ar numuru, kur ļoti daudz ģermaņu komandieru (tecum erit Hariomundus, Haldagates, Hildomundus, Carioviscus 11,4), bet šķiet, ka nebūtu vairs vajadzīgs tērēt laiku ar pierādījumiem, ka šī biogrāfija nav sarakstīta tūlīt pēc 303., 304. gada ķeizara Konstantija I laikā, bet stipri vēlāk. Ar šāda veida anachronismiem sevišķi precīzi datēt tomēr nav iespējams, tie dod tikai vispārīgo laikmeta fonu.

13. nodaļā autors stāsta, ka Valerians svinīgā amatvīru un ģenerāļu sapulcē izteicis pateicību Aurelianam par tā militāriem panākumiem cīņā pret gotiem. Šai aktā piedalījušies praeses Orientis, dux Scythici limitis, dux Orientalis limitis, Illyriciani limitis et Thracici dux, Retici limitis dux, turklāt vēl praefectus annonae Orientis. Pašā 4. gs. sākumā neviens tā nevarēja rakstīt, jo prefekts tad vēl nebija kļuvis par galveno intendantu, un pilnīgi neiespējams šai laikā ir arī dux limitis, praeses Orientis varēja teikt tikai pēc valsts sadalīšanas 4 prefektūrās un turklāt labu laiku pēc šīs sadalīšanas, kad vāji informētajam autoram varēja likties, ka tāda ir bijusi jau 3. gs. Dux Scythici limitis ir pavisam fantastisks amata apzīmējums, oficiāli tāds nav eksistējis, divaina ir arī šā termina grieķiskā forma. Vispārīgs iespaids, tā varēja rakstīt tikai tas, kas pazīst 4. gs. apstākļus, nezina, kā tie radušies un, daudz nedomājot, attiecina vispārīgos un turklāt stipri safantazētos vilcienos šo sev pazīstamo ainu uz Aureliana laiku.

Interesants ir arī norādījums tanī pašā svinīgajā aktā par Aureliana personīgo kara draudzi: equos et coniuratos meos lassavi (14,2). Šie coniurati nevar būt nekas cits kā vēlākie bucellarii. Coniurati un viņu vadonis ir saistīti ar uzticības zvērestu, tāpēc šis viņu vārds. Uz stipru ģermaņu elementu un viņu paražu ieplūšanu Romas armijā norāda šāda personīgā pavadoņa Aureliana kara gaitās. Šķiet, ka termins coniurati ir sastopams tikai mūsu krājumā. Grosse (Militärgeschichte) to nav ievērojis.

Konstatēsim arī, ka maksājumus tikai pēc 340. gada atzīmē, kāda daļa samaksāta zeltā, kāda sudrabā, kāda varā (O. Seeck. Zur Echtheitsfrage...), un tieši šādu veidu mēs sastopam 12,1:

Dabis ad editionem circensium aureos Antonianos trecentos, argenteos Philippeos minutulos tria milia, in aere sestertium quinquagies. Citā vietā (9,7) biografs varu neaprēķina sester-cēs, bet denarijos (aeris denarios centum). Skaidrs, ka biogra-fijas sarakstīšanas laikā nebija noteiktas valutas un noteiktas terminoloģijas kādas naudas sumas apzīmēšanai. Gribētos vēl atzīmēt pārdabiskās zīmes, kas norādījušas, Aureliānam dzims-tot, ka tas vēlāk kļūs par ķeizaru; purpura krāsai šais pravie-tiskajās zīmēs ir ievērojama vieta, tā minēta četras reizes (4,5,7; 5,1,2). Ja nu šai biografijā ir tik daudz 4. gs. materiala, tad vajadzētu noskaidrot, kas tad tanī ir īsts, ko autors ir guvis no saviem avotiem, kāda rakstura šie avoti.

AURELIANA BIOGRAFIJAS AVOTI

Tā kā Aureliāns nebija dižciltīga dzimuma, tad par viņa jaunības gadiem daudz ziņu nevarēja būt, pilnīgi dibināta tā-pēc ir mūsu biografa nopūta par ziņu trūkumu (3,2). Šādos gadījumos jāizpalīdzas pašam, un biografs daudz nekautrējas. Viņš izdomā kādu grieķu rakstnieku tirieti Kallikratu un droši stāsta par omina imperii, Aureliānam dzimstot. Biografs zina arī, cik centīgi nākošais ķeizars nodarbojies ar fiziskiem vin-grinājumiem (4,1), cik tūkstoš aitu (10.000), cik vergu (500), cik govju (2000), cik ķēvju (1000) utt. tas no kara laupījuma devis Valeriana personīgajai muižai, bet kur īsti un kā šis lau-pijums iegūts, autors aizmirst pateikt. Brīnums vēl, ka tas min apaļus skaitļus, Eģiptes faraona skriba tādā gadījumā teiktu — 10 007 aitas, bet faraona inskripciju sastādītājiem droši vien bija labāka informācija nekā Aureliāna biografam. Savus izdo-mājumus mūsu autors sedz ar curiositas nihil recusat (10,1). Faktu trūkums tos aizpilda ar vēstulēm un runām, tā viņam laimīgi izdodas, ievadu ieskaitot, pierakstīt 15 nodaļas (tikpat daudz lapas pušu) par Aureliāna agrāko karjeru līdz viņa proklamēšanai par ķeizaru. Šais nodaļās ir tīri interesanta aina par Romas armiju biografijas sarakstīšanas laikā, bet par Aure-liānu gan mēs no šīm nodaļām nekā zināt nedabūjam. Naivi būtu arī ticēt, ka patiešām būtu eksistējis Theoclius, Caesarea-norum temporum scriptor (6,3), kura grāmatā ir bijis lasāms, cik ienaidnieku (48) ar savu paša roku nogalinājis Aureliāns sava personīgā rekorda dienā, kā to mēdz teikt sportisti. Tālāk citētais dzejolis ir ļoti interesants kareivju folkloras piemērs (6,5), bet kas gan ticēs, ka tas tiešām sacerēts par Aureliānu. Mūsu autors ir arī lasījis Achola darbu par Aureliānu vismaz deviņās grāmatās, jo no 9. grāmatas tas atstāsta svinīgu sēdi

Bizantijas tuvumā, kur ķeizars Valerians ziņo Aurelianam par tā apbalvošanu (12,3-4). Plašo atreferējumu autors sāk: fidei causa inserendum credidi, bet Achols esot bijis ķeizara Valeriana magister admissionum. Biografs atsaucas ne tikai uz fiktiem autoriem, bet ar apbrīnojamu pašapziņu droši apgalvo (8,1): Inveni nuper in Ulpia bibliotheca inter linteos libros epistolam divi Valeriani de Aureliano principe scriptam, quam ad verbum, ut decebat, inserui. 10 rindas garajā vēstulē ir rakstīts tikai par Aurelianu. Adresēta vēstule konsulam Antoninam Gallam, bet ķeizars tam nekā nepasaka, vienīgi tikai raksturo Aurelianu. Lasot šādus «dokumentus», nav iespējams atbrīvoties no sajūtas, kas rodas arī vairākās citās mūsu krājuma vietās, ka šeit rakstnieks nīrgājas par lasītāju no vienkāršās tautas, tas it kā gribētu teikt, nu redzēsim, vai tad arī tagad vēl tu nejutī, ka par tevi es smejos. Kas tad gan īsti ir Vopiska pseidonims, ja ne apzinīga nīrgāšanās par lasītājiem un to muļķību? Par avotiem līdz šim nav ko runāt, tādi nemaz neeksistē, bet varbūt turpmāk pēc proklamēšanas par ķeizaru stāvoklis būs labāks?

Kaut kādu realāku pamatu sākam just 18. nodaļā. Šeit stāstīts, ka Aurelians Klaudija laikā komandējis visu kavaleriju, uzvarējis svebus un sarmatus, cietis neveiksmi kaujā pret markomāniem to negaidītā uzbrukuma dēļ (per errorem), bet vēlāk pieveicis arī tos. Markomanu briesmu dēļ Romā izcēlušies nopietni nemieri un šai sakarībā nolemts konsultēt Sibillas grāmatas. Pēc vajadzīgo kulta ceremoniju izpildīšanas Aurelians ienaidniekus arī uzvarējis. Divās nākošās nodaļās (19,20) plaša digresija par Sibillas grāmatām.

Atstāstījums ir diezgan miglains. Mēs paliekam neziņā, vai šīs cīņas tiešām notikušas Klaudija laikā, to varētu it kā secināt no isdem temporibus, kas seko norādījumam, ka Aurelians Klaudija laikā komandējis visu kavaleriju (18,1), bet digresijā par Sibillas grāmatām Aurelianu sauc jau par princeps (19,1). Tā kā tālākā stāstījumā par varas pārņemšanu nekas nav teikts, tad autors taču laikam šīs cīņas būs domājis notiekam Aureliana valdības laikā, kā tas tiešām arī bija (Dexippus fr. 24). Mūsu biogrāfija Itālijā iebrukušos barbarus sauc par markomāniem. Aurelijs Viktors par alamāniem, bet Deksijs par jutungiem. Tāpat kā stāstā par Aureola nogalināšanu konstatējam 3 avotus: 1) Deksijs (citur kā turpinātājs grieķu literatūrā — Eunapijs), 2) ķeizaru vēsture, kuru lasījis Aurelijs Viktors un 3) vēl viens avots. Aureliana biogrāfijas dubleti rodas no ķeizaru vēstures un šī trešā avota nelietpratīgas apvienošanas.

21. nodaļā šis markomanu-jutungu iebrukums tiek atstāstīts

otrreiz. Šoreiz min vietu, kur romieši cietuši neveiksmi (Plakentiju), laiku kad tas noticis (vakaram metoties), minēta ir arī inspectio librorum (21,4), bet nav teikts, ka tās bijušas Sibillas grāmatas.

Seko dažas pavisam īsas piezīmes 35,4 (III), tad ķeizara nāvē (35,5), bet biogrāfija ar to tomēr nebeidzas, tai vēl ir 14 nodaļas (līdz 49) un šo samērā plašo tālāko papildinājumu (10 lapas puses pret 24) sauksim par biogrāfijas otro daļu.

Mūsu autoram biogrāfijas pirmajā daļā tātad ir bijuši divi galvenie avoti, vienu no tiem (18) tas drīz atmet, seko otram, kas ir skaidrāks, bagātāks ar detaļām un plašāks. Šai avotā tas atrada arī ziņas par Aureliana cīņām austrumos, izņemot «dokumentus» un runas, kurus ir safabricējis biogrāfs pats. Uz biogrāfa konta laikam ir liekamas neskaidrības tālākajā stāstā. Nav pateikts, kāpēc bija jāieņem Tiana un Antiochija, par Zenobijas stāvokli valsts austrumu daļā nav nekas noteikts minēts, jo ko varam izlobīt no izteiciena quae filiorum nomine Orientale tenebat imperium (22,1)? Būdam tik skops faktu atstāstījumā, mūsu autors sakarā ar Tianas ieņemšanu atstāsta anekdoti, citē fiktīvu vēstuli, pastāsta par Tianas Apolonija pārādīšanos Aurelianam. Arī par cīņām Palmīrā ir ļoti maz kas teikts, toties mēs varam lasīt Zenobija un Aureliana vēstules. Avotam, kuru šeit lieto biogrāfs, ir annalistisks raksturs, tas nav plašs, bet biogrāfs ir to vēl saīsinājis, lai rastu telpu savām vēstulēm, runām un anekdotēm, un tā radījis daudzās vietās neskaidrību. Notikumi austrumos ir vairāk izvīrīti kā notikumi rietumos. Annalistiski sakārtota viela, kur dominē austrumi — vai tas nevarētu būt kāds grieķu autors, jo mūsu biogrāfs taču tā uzsver savu grieķu valodas prašanu un grieķu grāmatu lietošanu; jāatzīstas, ka tādā gadījumā biogrāfs grieķu ģeogrāfiskos terminus ir latinizējis, tas saka Danuvius, Gothi, nevis Hister un Scythae. Tāpēc latīņu avots šķiet lielāka varbūtība. Šis avots nevar būt Deksijs, jo tā vēsture beigusies ar 270. gadu, bet to mēs atrodam Zosima vēsturē (I,47), kur autors to atstāsta. Šeit Zosims pastāsta variantu par Klaudija brāļa Kvintilla nāvi, kas licis sev atvērt dzīslas. Šīs ziņas nesaskan ar ziņām par Kvintillu Klaudija biogrāfijā, kur Kvintillu nogalina viņa paša kareivji (Claud. 12,51). Tam vajag būt tam pašam avotam, pēc kura, kā mēs redzējam, biogrāfs stāsta arī par Aureola nogalināšanu. Šim avotam tad piederētu arī diezgan plašais un loģiski skaidrais stāsts par Aureliana nogalināšanu (36). Šo pašu stāstu par Aureliana nāvi atrodam arī Zosima vēsturē I,67, bet Zosims gan nedod neviena īpašvārda, turpretim Aureliana biogrāfs min Mnesteju, sazvērestības organizatoru, un Mukaporu, no kuru rokās Aurelians kritis. Citādi

Zosimam ar mūsu biogrāfiju ciešāks sakars nav novērojams. Īsas ziņas par Aureliana iekšējo darbību (35) šķiet, pieder citam avotam, jo nav chronoloģiski izvietotas biogrāfijas vielā, zēl, ka biografs gan pasaka leges plurimas sanxit et quidem salutares (35,5), bet nemin nevienu no šiem labajiem likumiem. Viņš stāsta tikai par Saules tempļa būvi un dāvanām tautai. *Loti iespējams*, ka tas ir tas pats avots, ar kuru sākās Aureliana militāro pasākumu izklāsts (18), kurus biografs vēlreiz atkārtoti 21. nodaļā. Tās visas, saprotams, ir tikai lielākas vai mazākas iespējas, bet avots ir diezgan labs, kaut gan stipri bojāts saīsinot un atstāstot. Paskaidrosim to vēl ar vienu piemēru. Stāsts par Aureliana kara gaitām sākas pēc tam, kad 18. nodaļā ir pastāstīts par barbaru sakaušanu; ar *carptim vagantes occidit* autors šo stāstu beidz, seko plašais stāsts par Sibillas grāmatām (19, 20). Dublets sākas: *Cum autem Aurelianus vellet omnibus simul facta exercitus sui constipatione concurrere, tanta apud Placentiam clades accepta est, un Romanum paene solveretur imperium* (21,1). Biografs, nemākulīgi īsinot, ir izlaidis būtiski svarīgus faktus, un tagadējā veidā šāds teikums ir izrauts no sakarības, bet mēs varam drusku nojaust, kāda šī sakarība ir bijusi. Autors ir stāstījis par barbaru un romiešu karaspēku situāciju pirms kaujas, situāciju, no kuras izriet vairāki iespējami darbības veidi, mūsu biografs sāk ar to, ka Aurelians izvēlas vienu no iespējamiem rīcības veidiem — uzbrukt uzreiz visiem ienaidnieku spēkiem. Daudz no šī avota mūsu biogrāfijā saglabāties nav. To nomāc biografa amplifikācijas. Vajadzēja papūlēt, lai ar tik niecīgu faktiskū materialu aizpildītu 26 lapas puses, tāpēc arī runa seko runai un vēstule vēstulei.

Bet tad Aureliana biografs ir nolīcis pie malas tās divas grāmatas, kuras viņš līdz šim lietoja, un paņēmis atkal citu. Izveidojot no vairākiem avotiem sakarīgu stāstu viņš neprot vai arī kūtruma dēļ negrib, tāpēc biogrāfija sākas atkal no jauna (otra daļa). Šai jaunajā grāmatā biografs lasa plašāku stāstu par Klaudija brāli Kvintillu (37,5), kura nāvi biogrāfijas sākumā tas bija pieminējis garāmejot. Biogrāfija jāpapildina, jo *id quod in historia relatum est, tacere non debui* (37,5). Arī par Zenobiju tas ir atradis kaut ko jaunu un pievieno to ar *hoc quoque ad rem pertinere arbitror* (38,2). Tālāk jau tas stāsta bez sevišķas taisnošanās jau reiz citā veidā atstāstītos faktus.

Šis tālākais stāstījums dažkārt ir ļoti tuvs Eutropijam (9, 14—15) un Epitomei (35).

Aplūkosim stāstu par nemieriem Romā. Mūsu autors par tiem stāsta jau trešo reizi. Pirmās divas ļoti īsi: 18, 4 *ingentes Romae seditiones motae sunt parentibus cunctis, ne eadem, quae sub Gallieno fuerant, proveniret; 21,5 finito proelio Marcomannico*

Aurelianus, ut erat natura ferocior, plenus irarum Romam petit vindictae cupidus, quam seditionum asperitas suggerebat. Incivilius denique usus imperio, vir alias optimus, seditionum auctoribus interemptis cruentius ea, quae mollius fuerant curanda, comescuit. Interfecti sunt enim nonnulli etiam nobiles senatores ...

Konstatējam, ka 21. ir atkal izrauts no šakarības, biografs stāsta tikai par nemieru apspiešanu, bet nekā nesaka par to izcelšanos.

Mūsu biogrāfija turpina izlietot arī tālāk to pašu avotu kā Eutropijs, bet īsina daudz mazāk. Tā 39. nodaļa ir varbūt pati labākā biogrāfija. Kopējo avotu var konstatēt šādās vietās:

Eutropius 9, 15
 Templum Soli aedificavit,
 in quo infinitum *auri gemma-*
rumque constituit.

Vita Aurel. 39
 Templum Solis magnificentis-
 simum constituit (39,2). In
 templo Solis multum *auri gem-*
marumque constituit.

PAR DAKIJAS ATSTĀŠANU

... *desperans eam posse re-*
tineri abductosque Romanos
ex urbibus et agris Daciae in
media Moesia collocavit appel-
lavitque eam Daciam, quae
nunc duas Moesias dividit ...

desperans eam posse retineri
abductosque ex ea populos in
Moesia collocavit appellavit-
que suam Daciam, quae nunc
duas Moesias dividit ...

Šai 39. nodaļā ir stāstīts: 1) par Tetriku, 2) par Saules templi, 3) par Aureliana mūri, 4) par delatoru sodīšanu, 5) par parādu tabulu sadedzināšanu, 6) par amnestiju politiskajās lietās, 7) par negodīgu provinču pārvaldnieku sodīšanu, 8) par Dakijas atstāšanu. 9) par senatoru nāves sodiem sazvērestības lietās.

Eutropijam no šīm 9 lietām ir 3: 1) Romas mūri, 2) Saules templis, 3) Dakijas atstāšana (par Tetriku Eutropijam ir agrāk). Viņš piezīmi, ka Tetriku ķeizars ir iecēlis par Lukānijas korektoru, ir pārnēsis uz pirmo daļu un pievienojis stāstam par Tetrika sacelšanos. Var redzēt, cik stingri kopējais avots turas pie schemas. Monetariju sacelšanos nesaista ar barbaru uzbrukumu, jo sacelšanās pieder pie iekšlietām, bet barbaru uzbrukums pie ārlietām. Uzvara pār Tetriku ir militara rakstura, bet Tetrika vēlākais liktenis pieder citai rubrikai.

Eutropija un mūsu biogrāfijas kopīgais avots ir bijis biogrāfiska rakstura darbs. Eutropijs tam seko savas Aureliana biogrāfijas I daļā, kura veltīta ārējiem notikumiem, tad ar moneta-

riju sacelšanos šis avots sāk stāstīt par iekšlietām, un, no šejienes sākot, to izlieto arī mūsu biografs, bet tā kā tas ir jau Aureliana nāvi atstāstījis pietiekoši, tad viņam īsais ar Eutropiju kopēja avota stāsts nav vajadzīgs, jo tas ir daudz īsāks un nekā jauna nedod.

Pēc Marija Maksima tātad ir sarakstīts ķeizara biografiju turpinājums (Enmansche Kaisergeschichte.), kuru lieto arī Historia Augusta. Šāda veida darbā vajadzēja būt arī dažādām ziņām par ķeizara privāto dzīvi. Eutropijs šo materialu lietot nevarēja, tāpat arī Epitome nē, jo breviarijos tādām lietām nav telpas, bet mūsu biogrāfija nav šai ziņai tik ierobežota, tāpēc jālūko šo materialu atrast. Var sagaidīt, ka uzdevums nebūs viegls, jo šādās lietās biografs var ļaut vaļu savai fantāzijai un atšķirt viņa paša materialu no avota materiala būs pagrūti. Lielu gabalu gan mēs tūliņ varam piedēvēt mūsu biogrāfam (40—44), jo šeit ir tukša vispārīga rakstura izrunāšanās, viena vēstule 41, 1—2, viena gara runa 41,3—14.

45. nodaļā redzam īsu ķeizara pasākumu un paražu uzskaitījumu: 1) Eģiptes nodevas, 2) termu uzbūve, 3) fors, 4) draugu materialā atbalstīšana, 5) zīda drānas. Šis lietīšķais īsais uzskaitījums atgādina jau aplūkoto iekšpolitisko pasākumu uzskaitījumu 39. nodaļā, un nav nekāda pamata nepiedēvēt to biogrāfiskam avotam. Nākošā (46.) nodaļa ir mazliet nedrošāka, jo autors diezgan plaši runā par tērpiem, ļoti iespējams, ka šeit ir autora paplašinājumi. Runa 47. nodaļā dabiski atkrit. 48. nodaļā pats kodols par viņa izsniegšanu tautai laikam būs patiess, bet varbūt stipri paplašināts, pievienojot pasākumus vīnkopības attīstībai Etrurijā, kas var būt arī biogrāfa paša gudrība, kaut gan noteikti apgalvot nevar ne vienu, ne otru. Samērā ar diezgan īso biogrāfiskā avota sākumu (iekšpolitiskie pasākumi) tālākais ir par plašu, kaut kas 49. un 50. nodaļā var piederēt biogrāfiskam avotam, kaut ko būs pielicis biografs, lai padarītu savu darbu interesantāku un lai ietekmētu sava laika lasītājus sekot Aureliana piemēram. Pilnīgi neiespējams stāsts par lielo izēdāju Fagonu (50,4) būs jāliek uz mūsu biogrāfa konta divi vārdi sauktie brīvlaistie — Antistijs un Gillons — laikam gan atbilst īstenībai (50,3), jo nav saskatāmi motīvi šādas neinteresantas detaļas izdomāšanai. Beidzot vienkāršais un enerģiskais nobeigums nemaz neatbilst biogrāfa daudzvārdībai: habuit tempus praeter seditiones quasdam domesticas fortunatissimum. Populus eum Romanus amavit, senatus et timuit.

Par biogrāfijas avotiem esam ieguvuši diezgan labu priekšstatu, tie ir diezgan augsti vērtējami, bet atstāstījumā stipri bojāti.

Literarā forma

Mūsu biografijā mēs konstatējam metodi, ar kuru jau esam pietiekoši labi iepazinušies Aleksandra Severa laikā sarakstītajās biografijās. Autors savieno anuālistisku avotu ar biografisku un savieno tos ļoti mehāniski, nostādot vienu aiz otra. Anuālistiskais avots ir daudz īsāks kā Anonimais Annalists. Ja Anonimais Annalists ignorēja militāras lietas un bija ļoti labi informēts par notikumiem Romā, it sevišķi senātā un galmā, tad šis jaunais Annalists visu uzmanību pievērš militāriem notikumiem, bet jāšaubās, vai vienmēr tā informācija ir pareiza, turklāt, kā jau minēts, atstāstījumā tas stipri bojāts. Biografiskais avots ir stipri īss, lietišķs, šķiet labi informēts. Nekādā ziņā tas nav zemāk vērtējams par Mariju Maksimu. Ja vecākajās biografijās autors arī bieži neprata organiski saliedēt savu vielu, tad tas vismaz neko pats nepiedzejoja (daži vēlākas proveniēnces iespraudumi un paplašinājumi nav viņa vaina), bet mūsu biografs noslicina savu stipri trūcīgo faktisko saturu runu, vēstuļu un tukšas spriedelēšanas plūdus. Labi vēl, ka visumā derīgo no šī chaosa izlobīt var.

Vienā ziņā tik plaša autora izrunāšanās var noderēt, mēs vieglāk iegūstam priekšstatu par autora sociālo un politisko ievirzi. Viņa avoti vērtējumos ir bijuši ļoti atturīgi, tāpat tāns grūti saskatīt krasāku politisku ievirzi.

Vienu tādu ievirzi mēs jau pietiekoši noskaidrojām — mūsu autors ir dedzīgs pagānisma aizstāvis. No vecās reliģijas negribēja tik viegli atteikties vecās, dižciltīgās un izglītotās senatoru dzimtis. Varētu domāt, ka autors cildinās senātu un tā nozīmī valsts dzīvē, bet senāts biografijā nav ne redzams, ne jūtams. Biografs nemaz nepiemin, ka senāts ir piešķīris Aureliānam parastās valdnieku prerogātivas un apstiprinājis tā proklamēšanu. Cildināts senāts nekur netiek, nav nevienas senāta akklamācijas ķeizaram, maz atreferētas senāta sēdes. 41. nodaļā gan vēlāk ķeizara Tacita runai un Sibillas grāmatu konsultēšanai 19; 20 ir dots senāta sēdes ietvars, bet tas pazūd daudzo vēstuļu kopā. Autors ļoti augsti vērtē Aureliānu, dažkārt tikai piezīmēdams, ka tas bijis gandrīz pārāk stingrs, bet var noprast, ka arī šī lielā stingrība pēc viņa domām nav peļama, bet Aureliāns nemaz nebija senāta draugs; biografija beidzas ar zīmīgiem vārdiem: Senatus (eum) et timuit (50,5). Citā vietā (37,3) gan lasām, ka senatus morem eius graviter tulit, bet tas laimam lietots tāpēc, lai uzsvērtu, ka Aureliānu visi cienījuši, jo turpat ir teikts, ka tauta teikusi Aureliānum paedagogum esse senatorum. Aureliāna triumfā uz Kapitoliju gājis arī senāts etsi aliquantulo

tristior, quod senatores triumphari videbat (34,4). Citādi par ķeizara un senata attiecībām, kas taču tik bieži ir Romas imperijas iekšējās politikas svarīgākā nodaļa romiešu vēsturnieku uztverē, nekas nav teikts. Zīmīgi, ka mūsu biografa laikā senatorus sauc par patres sancti (20,5). Vēl viens norādījums, ka biogrāfija šarakstīta kristīgās Romas laikā. Senatoriem trūkst arī uzņēmības un drošsirdības pēc Aureliana nāves izvēlēt jaunu ķeizaru, jo tie zina non libenter milites accipere imperatores eos, quos senatus elegerit (40,3).

Nevar teikt, ka biografs izturētos pret senatu naidīgi vai ar jūtamu nevēribu, bet viņš to gandrīz ignorē. Tas stipri duras acīs, ja salīdzina šo izturēšanos ar pārliecīgu senata slavināšanu un tā nozīmes pasvīturošanu dažās citās biogrāfijās (Tacitus, Probus).

Visvairāk vēribas mūsu autors pievērš ķeizara un armijas attiecībām. Tas nerimst slavēt Aureliana stingro disciplīnu. Jau pirms proklamēšanas par ķeizaru Aurelians tik bargi sodīja katru disciplīnas pārkāpumu, ka tādi viņam padoto kareivju starpā nemaz vairs nenotika (nemo paccaverit 7,3). Kādā fiktīvā vēstulē (7,5-8) Aurelians atgādina savam vietniekam disciplīnas prasības: savaldi kareivju rokas, lai neviens nepieskaras cita aintai vai vistai, lai neņem vīnogas, lai neviens neprasa eļļu, sāli, malku, lai katrs apmierinās ar savu apgādi (annona): De praeda hostis, non de lacrimis provincialium vivant. Ar šādu patetisku izsaucienu Aurelians beidz savu pamācību par izturēšanos pret civiliedzīvotājiem. Seko norādījumi par ieroču, darba rīku, apavu, drānu turēšanu kārtībā, par zirgu kopšanu un ēdināšanu, tiek piekodināts nepārdot zirgam paredzēto lopbarību; ārstiem ir jāārstē kareivji bez atlīdzības; skandalistus soda ar miesas sodu. Tā ir diezgan plaša programma par to, kāda kārtība autora laikā būtu vēlama armijā, kādas nebūšanas novēršamas pirmā kārtā. Ja ievēro, cik ļoti biografs uzsver kārtības uzturēšanu, tad var noprast, cik daudz nācās nedisciplinēto kareivju dēļ ciest iedzīvotājiem, cik bieži kareivju zirgi nedabūja pienācīgo barību, bet tā tika nodzīvota tuvākajā krogā kopā ar algu (stipendium in balteo, non in popina habeat). Par armijas apgādi jā rūpējas pretorija prefektam un ķeizars Valerians atgādina, ka paredzētās apmešanās vietās jābūt sagādātai pārtikai (11,5). Šeit konstatējam zīmīgu anachronismu: pretorija prefekts tikai Konstantīna laikā kļūst par galveno intendantu.

Priekšstatu par ārkārtīgi raibo un barbarisko armijas etnisko sastāvu iegūstam no 11,3-4: Habes sagittarios Ityraeos trecentos, Armenios sescentos, Arabas centum quinquaginta, Saracenos ducentos. Mesopotamēnos auxiliares quadrin-

gentos; habes legionem tertiam Felicem et equites catafractarios octingentos. Tecum erit Hariomundus, Haldagates, Hildomundus, Carioviscus.

Vada ģermaņu virsnieki, generalis ir ilirietis (Aurelians), kareivji visdažādākās tautības, tie domājams arī cīnījās ar savas tautas parastiem ieročiem un savā ierastā taktikā; latīņu vai grieķu valodas prasana nevarēja būt viņu starpā sevišķi augsta. Rodas jautājums, kādas varēja būt šīs armijas kaujas spējas? Bet valstij citas izejas nebija, vajadzēja lietot etniski viengabalainas barbaru vai pusbarbaru formācijas, jo nomāktiem un nežēlīgi ekspluatētiem provinciaļiem ieročus dot nevarēja, tiem nebija nekādas patikas cīnīties par valsti, kas viņus spieda kā smaga nasta, tie pat varēja griezties ar ieročiem rokās pret valsts varu.

Interesantu priekšstatu par karavīru apgādi un par naturālās ekonomikas strukturu dod daži paša autora sacerēti fiktitivi dokumenti (9, 6—7; 12, 1—2; 13, 2—4). Var pieņemt, ka vispārīgos vilcienos šeit ir tēloti autora laika apstākļi. To būs iespējams pārbaudīt, ja salīdzināsim datus par apgādi Aureliana biogrāfijā ar citu biogrāfiju datiem, kas sarakstītas apmēram tai pašā laikā. Tāpēc šo iztirzājumu atliksim vēlākam laikam.

Par autora politiskajiem uzskatiem varam spriest no viņa atsauksmes par labiem un nederīgiem ķeizariem 42. nodaļā. Par labiem tas uzskata Augustu, Vespasianu, Titu, Nervu, Trajanu, Hadrianu, Aleksandru Severu, Aurelianu. Pie labiem ķeizariem tas ir ar mieru vēl pieskaitīt arī Dekijus quorum vita et mors veteribus comparanda est (42,6). Šis uzskaitījums daudz nerēķinās ar tradicionālo senata viedokli. Septimiju Severu citur nekur pie labiem ķeizariem senata historiografi nepieskaita, pa lielākai daļai arī Hadrianu ne. Pēc Hadriana nāves taču Antoninam Pijam nācās ar savu veto novērst damnatae memoriae par mirušo ķeizaru. Šī izturēšanās saskan ar novērojumu, ka Aureliana biogrāfijā senats sevišķi ievērots netiek. Jāatzīmē, ka nederīgo ķeizaru starpā (Vitellius, Caligula, Nero) nav Domitiana, kas vairāk par visiem valdniekiem pirms Septimija Severa centās iegūt kareivju labvēlību. Mūsu biografa ideāls ir valdnieks kareivis, kas prot uzvarēt ienaidniekus un uzturēt armijā disciplīnu. Kareivju ķeizarus, kas ļauj pilnu vaļu armijas patvaļai, tas neieredz (Maksimīnu Traķieti un Filīpu 42,6).

Mūsu biografs atzīst adopciju (14, 5—6): Apud maiores nostros... ab optimis quibusque in filiorum locum fortissimi viri semper electi sunt saka dux Ulpījs Krinits, kas uzaicināja jau minētajā svinīgajā sēdē, kurā izteica pateicību Aurelianam,

ķeizaru Valerianu piekrist Aureliana adopcijai Ulpiju dzimtā. Kā slavenus adopcijas piemērus tas min Trajanu, Hadrianu, Antoninu. Taču biografs ne ar vienu vārdu nevēršas pret dēliem kā pret troņa mantiniekiem, un vispārīgi viņam šis jautājums nav sevišķi svarīgs, tāpēc arī netiek šeit cildināts Antonina vārds, un par 2. gs. adopcijas ķeizariem autors runā gan atzinīgi, bet it kā garāmejot sakarā ar Aureliana adopciju Ulpiju dzimtā. Piezīmēšu vēl, ka mūsu biografijā Kommods, kas mantoja troni no sava tēva, nav nederīgo ķeizaru starpā, kā tas piemēram ir Kara un Tacita biografijās. Šāda ievirze labi atbilst Konstantija II laikam; viņam nebija dēlu un tas nebija arī izraudzījies sev pēcnācēju.

Mūsu biografs nemīl arī izšķērdību. Viņš peļ jau augstāk minēto konsulu Furiju Plakidu, kas sacikšu braucējiem dāvājis veselus īpašumus (15,4). Autors nopūšas, ka perierunt casta illa tempora (15,6), un nākotne tam tēlojas vēl drūmākās krāsās kā pagātne. Ķeizars pats pret saviem draugiem nebijis skops, bet nebijis arī izšķērdīgs (45,3). Pats nevalkājis tīra zīda drānas un nedāvājis tādas arī nevienam citam. Ierobežojis Aurelians arī einuhu skaitu samērā ar senatoru mantas stāvokli (49,8). Mantkārīgie einuchi ir viena no pašām lielākajām nelaimēm, un einuhu ietekme ir vainīga, ja daudzi ķeizari jāpieskaita pie nederīgiem valdniekiem (43,1). Valdnieks maz informēts, kas notiek ārpus pils sienām (imperator, qui domi clausus est, vera non novit) (43,11) un pārāk uzticas saviem galminiekiem: colligunt se quattuor vel quinque atque unum consilium ad decipiendum imperatorem faciunt. Arī šī ziņa raksturīga vēlākam laikam. Varam konstatēt, ka Aureliana biografs ir ļoti lietpratīgs garderobes jautājumos (12,1; 13,3; 15,4; 28,5; 29,1; 45,4; 46,1; 46,6; 48,5; 49,7) un bieži stāsta par drānām.

Atliek vēl teikt dažus vārdus ar darba literāro formu un valodu.

Šai ziņā mūs tieši pārsteidz lielais vēstuļu daudzums — veselas 15 vēstules. Uz katrām divām lapas pusēm cāurmērā pa vēstulei. Dažas no tām veselu lappusi garas (9,2-7; 11). Autors vēstules bieži lieto kā raksturošanas līdzekli. Lai parādītu, kāds krietns kareivis ir bijis Aurelians, pirms tas kļuvis par ķeizaru, autors ievieto biografijā ķeizara Valeriana vēstuli konsulam Antoninam Gallam, kurā ķeizars slavē Aureliana stingrību (8), un tā paša ķeizara vēstuli pilsētas prefektam Kejonijam Albinam, kur tas cildina Aureliana varoņdarbus un piešķir viņam attiecīgu algu (salarium sui ordinis) gaudā un naudā (9). Ja nu mēs vēl ievērosim garo ievadu (1;2), plašo stāstu par omina imperii (4;5), svinīgā akta atreferējumu

Bizantijas apkārtņē, kur ķeizars Valerians cildina Aureliānu (13; 14), stāstu par Sibillas grāmatu konsultēšanu (18,5-6; 19; 20), nodaļu par brīnišķīgo Tianas Apolonijs parādīšanos (24), dažas anekdotes (22,4-6; 23), triumfa aprakstu (33; 34), Aureliāna slavinājumu senātu sēdē (41), ekskursu par krietniem un nederīgiem ķeizariem (42; 43) un vēl dažas sīkākas novērsšanās no tiešu notikumu atstāstījuma, kam visam nav nekādas ticamības, pievienosim tam klāt arī daudzus ķeizara personīgās dzīves sīkumus, atcerēsimies dubletus stāstījumā, tad varēsīm konstatēt, ka biogrāfija ir gan viena no pašām garākām (otrā vietā pēc Aleksandra Severa biogrāfijas), bet stipri uzpūsta, par Aureliāna darbību tā dod maz derīgu materiālu, lielum lielo daļu aizņem retoriskie paplašinājumi. Nevar teikt, ka šos retoriskos paplašinājumus vēsturnieks nevarētu izlietot — nē, tie sniedz mums ļoti daudz interesanta materiāla par Romas kulturas dzīvi, saimniecību, armiju biogrāfijas sarakstīšanas laikā, bet par Aureliāna darbību šeit nav daudz vairāk kā breviarijos, ar kuriem mūsu biogrāfija, kā redzējām, ļoti cieši dažkārt saskaras. Nevar noliegt autora prasmi no šāda trūcīga materiāla radīt tīri interesantu lasāmu vielu: vēstules, runas, kareivju dziesmu fragmenti, anekdotes, triumfa apraksts, invēktivas pret kristianismu, pret kareivju nolaidību, pret galma einuchiem, stāsts par to, kā ķeizars ģērbies, ko ēdis, kā nogalināts, seko tīri kā atsevišķas scenas filmā. No lasītāja netiek prasīta nekāda garīga piepūle, autors ar visiem spēkiem cenšas to negarlaikot, laiku pa laikam tas dod arī kādu vispārīga rakstura sentenci (*bonum quidem medicum, sed mala ratione curantem* 21,8; *neque enim indecorum sit diis iuvantibus vincere* 20,7 utt.), dažkārt mēģina to iepriecināt ar skaistu frazi. Šādos gadījumos tas parasti lieto paralēlus membrorum. Piemēram: *quem libet sumptum, cuius libet gentis captos, quae libet animalia regia non abnuo, sed libens affero* 20,7, *Apollonium Thyanaeum celeberrimae famae auctoritatisque, sapientem veterem philosophum, amicum verum deorum, ipsum etiam pro numine frequentandum* (24,3); *timet quasi femina, pugnat quasi poenam timens* (26,5). Interesanti bija atrast biogrāfijā ievērojamu dzimtu pārstāvju vārdus, šo dzimtu locekļiem glaimoja, ka viņu locekļi Aureliāna laikā bijuši ievērojamas personas, saņēmušas ķeizara vēstules, runājušas svinīgos aktos, senata sēdēs, militārās apspriedēs. Vienkāršākai publikai patika lasīt, kādas dāvanas Aureliāns devis tautai, kādas maizes, cik gaļas, cik eļļas.

Šāda lektira tiešām bija piemērota lasītājam, kas vairs nejuta nekādas patikas pārļāsīt neskaitāmās Livija grāmatas. Breviariji ir pietiekami īsi un dod arī pietiekami daudz materiāla pēc šo lasītāju domām, tikai tie ir pārāk sausi un garlai-

cīgi. Ja apmēram tāda paša apmēra faktu materialu dod šādā interesantā un dažādā retoriskā tērpā, tad derīgais tiek savienots ar patikamo, un lasītājs, sākot ar dižciltīgo senatoru un beidzot ar vienkāršiem mirstīgajiem, ir ļoti apmierināts. Šādā socialā vidē varēja rasties tāda biogrāfija kā nupat aplūkojamā. Mūsu autors grib sasniegt trīs mērķus uzreiz: 1) iepazīstināt ar Romas pagātni, 2) dot dažādu un interesantu lasāmu vielu, 3) propagandēt zināmu socialu un politisku viedokli. Jādomā, ka lasītāju netrūka. To pierāda jau fakts, ka šis krājums ir saglabājies, kamēr tik daudz vērtīgu darbu ir gājis bojā.

Salīdzinājumam ar citām retoriska tipa biogrāfijām der atzīmēt, ka autors iesaista tekstā savas daudzās vēstules. Iesaistīšanu tas cenšas pēc iespējas variēt, lai lasītājs nesajustu vienmulību.

Var noteikti konstatēt, ka mūsu biogrāfijas autors rūpīgi raudzījies, lai vienmuļi neatkārtotos viens un tas pats iesaistījuma veids, kas, ievērojot lielo vēstuļu skaitu, prasīja zināmu uzmanību un pat prasmi.

Pietiek taču kaut pavirši salīdzināt Aureliana biogrāfiju ar kādu no lietišķajām (Didija Juliana, Septimija Severa), lai pārlicinātos, ka starp tām ir milzīga starpība, kas nekādā ziņā neļauj piedēvēt tās vienam un tam pašam autoram. Starpība ir apmēram tāda kā starp nopietnu vēstures darbu un biogrāfisku romanu mūsu dienās. Ar šo materialu un tendenču dažādību, materialu, kas turklāt pieder dažādiem laikiem, tāpat arī ar izlietoto avotu un autoru personību dažādību mūsu krājums kļūst sevišķi interesants. Ja vēsturnieki bieži izsaka savu sašutumu par šīm biogrāfijām, ja tie runā par nekaunīgiem viltojumiem un nieku kolekcionēšanu, tad nevar taču vērtēt viegla laika kavēkļa lektīru ar nopietnu zinātnisku darba mērķu, bet vajag saskatīt, ka arī šis vieglais žanrs dod mums spilgtu priekšstatu par Romas sabiedrības interesēm un kultūras līmeni laikā, par kuru šādu ziņu nemaz nav daudz. Ja mēs uz vienu biogrāfijas daļu skatīsimies no šī viedokļa, tad aiztaupīsim sev nevajadzīgu pukošanos un saskatīsim daudz derīga un interesanta. Par tā sauktiem viltojumiem jāsaka, ka arī šeit nav iemesla sevišķi pukoties. Esmu pārlicināts, ka mūsu biogrāfijas autors laikam gan nemaz nedomāja, ka lasītāji nopietni šos dokumentus uzskatīs par īstiem. Viņš bija, bez šaubām, lepns par savu prasmi sacerēt tik jaukas un efektīgas vēstules un nemaz nebūtu tam patikami, ja lasītāji tās tiešām uzskatītu par īstiem dokumentiem: tas mazinātu autora nopelnus. Visi taču zināja, ka Livija vēsturē runas sacerējis Livijs pats; vai tiešām lasītāji šai gadījumā par vēstulēm

domāja citādi? Vismaz senata aprindās, kuru socialā uzdevumā autors rakstīja, tik naivu cilvēku nevarēja būt, tāpat arī gramatiķu un retorū starpā. Tie visi ļoti labi zināja, ka šādi greznojumi rodas. Kā jau teicu, autoram pašam nebija nekāda iemesla likt savu svēci zem pūra. Ja mēs nesirdāmies par Līvija vēstures runām, bet priecājamies par to skaisto formu, zinādami, ka autors nemaz negrib mūs krāpt, tad nedusosimies arī par šo paņēmieni izgreznot biografiju un, kaut gan šeit nav sevišķu iemeslu priecāties par māksliniecisku formu, mēģināsim saskatīt šais vēstulēs autora laika atspulgu, šai ziņā tās dažkārt tiešām ir interesantas. Salīdzinājumam varam ieskatīties Zosimā.

Šeit nav ne runu, ne vēstuļu, militaro un politisko notikumu izklāsts ir sauss un neinteresants, nekur gandrīz nejūtam tīšu saskari ar dzīvo īstenību. Izlasīsim tad mūsu biografijas pirmo vēstuli, kuru Aurelians raksta savam vietniekam. Šeit mūsu priekšā dzīvi iznirst Romas armija 4. gs. vidū. Virsniekiem ir lielas grūtības atturēt kareivjus no laupīšanas. De praeda hostis non de lacrimis provincialium vivant! Nevar taču noliegt, ka šis formulējums nāk no pilnas sirds. Tas ir īss un spēcīgs. Pašu īstāko īstenību jūtam lieliskajā formulā: Stipendium in balteo, non in popina habeant. Tālāk atgādinājumi par zirgu kopšanu un tad lasām: a medicis gratis curentur. Mēs saprotam, ja kareivis privati nekā nedeva kara ārstam, tas lika parādīt mēli un pasacīja kaut ko nenozīmīgu. Nesauksim šo spilgto ainu par viltojumu, tā ir tiešām neviltota īstenība. Tiesa — šo vēstuli nav rakstījis Aurelians, bet pats biografijas autors, kas ir pārliecināts, ka prātīgus cilvēkus šāds literārs paņēmieni maldināt nevar. Tiesa arī — biografs ir bieži tendenciozs, bet taisni tad mēs jūtam un skatām realu spēku sadursmi aiz šīm rindām. Atgādināšu arī lieliskos algas un dāvanu aprakstus mūsu biografijas vēstulēs (9:12). Kur gan citur vēl var atrast tik daudz konkrēta materiāla? Par šādas mums tik derīgas literāras formas lietošanu biografam vajag izteikt pateicību, nevis viņu pelt. Man šķiet, turklāt ir pierādīts, ka mūsu biogrāfija negrib lasītājus maldināt par sarakstīšanas laiku. Vajag saprast mūsu autora stāvokli, tad mēs to tik pedantiski nekritizēsīm un biogrāfija pateiks mums daudz vairāk. Par mūsu biografijas autoru var teikt, ka tas laikam gan bijis kāds gramatiķis vai retors. Par to jau liecina viņa patika iepīt biogrāfijā runas un vēstules. Otrkārt, mūsu autors ar lielu godbijību runā par pilsētas prefektu Juniju Tiberianu, kas to pagodinājis, pavezdams Hilariju svētkos savos ratos. Tiberians autoram tieši uzdod sarakstīt Aureliana biogrāfiju: Tu velim Aurelianum, ita ut est, quatenus potes, in litteras mittas (1,8). Biografs tad arī par sevi saka: Parui praeceptis

(1,9). Autora sabiedriskais stāvoklis nav augsts, tas varēja būt tikai viens no grammaticorum cohors. Par viņa profesionālo paradumu minēt literatūras un zinātnes autoritātes liecina 2. nodaļa, kur autors atsaucas uz Liviju, Sallustiju, Korneliju Tacitu, Trogu (2) un tālāk (3, 4), kur tas min Platonu, Aristoteli, Zononu un skitu Anacharsidu. Ievērosim tomēr, ka tas nekā nesafantazē par ķeizara izglītību un literāro gaumi.

АННОТАЦИЯ

к статье «Биография Аврелиана»

Основные положения статьи следующие:

1. В противоположность утверждениям Десава, Джири и некоторых других ученых автор биографии вовсе не думает вводить в заблуждение читателя относительно времени написания биографии (354—361), и Юний Тивериан не тот Тивериан, который был городским префектом в 303/304 году, но другой сенатор, бывший городским префектом после 354 года. Это вполне возможно, так как у нас нет списка префектов после 354 года.

2. К сенату автор относится довольно пренебрежительно, и это находится в резком противоречии к некоторым другим биографиям, которые превозносят сенат, следовательно взгляд Десава, что весь сборник биографий «Истории Августов» написан одним автором, не выдерживает критики.

3. Биография состоит из двух частей, и каждая из них рассказывает о всей деятельности Аврелиана. В основании первого дублета лежит т. н. «Kaisergeschichte» Эммана и какой-то другой источник. Для второго дублета автор использовал источник, близкий к Евтропию и Eritome de Caesaribus. Последний источник был сборником биографий, из которого Евтропий и Eritome взяли важнейшие факты, а биограф Аврелиана, кроме того, разные мелочи, которые не нужны были авторам бревиариев.

4. Биография дает нам очень яркую картину римской армии в середине IV века и определенно враждебна к христианству.

V. Aņisimova

SOCIALI EKONOMISKO ATTIECĪBU ATTĪSTĪBA LATVIJAS PSR TERITORIJĀ M. E. I. GADU TUKSTOTI

M. e. I. g. t. Latvijas PSR teritorijā risinājās ievērojama ražošanas spēku attīstība. Zemkopība kļuva par vadošo saimniecības nozari. Jau I. g. t. I pusē blakus lūduma zemkopībai ir pastāvējusi tīruma zemkopība. I. g. t. II pusē tās loma saimniecībā vēl vairāk pieauga. Ciešā saistībā ar zemkopību attīstījās arī lopkopība.

Medniecība un zveja šajā periodā bija samērā nozīmīgas, tomēr vairs tikai palīga ražošanas nozares.

No visām amatniecības nozarēm, sākot ar m. e. pirmajiem gadu simtiem, pirmajā vietā izvirzījās dzelzs iegūšana un apstrādāšana. Kalēja amats šajā periodā ieguva ievērojamu specializāciju. Tas nebija vairs apgūstams visiem kopienas locekļiem, bet jau tikai atsevišķiem. Paraleli kalējiem, kas apmierināja ar saviem ražojumiem kopienas locekļu vairuma vajadzības, radās kalēji, kas apkalpoja galvenokārt sabiedrības bagāto virsotni. Kā parāda gatavā dzelzs darba rīku un ieroču produkcija, tad to izgatavošanā šī perioda kalēji bija apguvuši sevišķas prasmes.

Ievērojami attīstījās arī rotkaļa amats. Rotkaļi pagatavoja bronzas un sudraba rotas lietas. Tomēr šai amatniecības nozarei nebija tik lielas nozīmes kā kalēja amatam.

Visa amatniecības attīstība I. g. t. sagatavoja priekšnoteikumus, lai tā nākošā periodā atdalītos no zemkopības.

Pastāvot starpcilšu maiņai, šajā periodā jau veidojās tirdznieciskie sakari ar atsevišķiem centriem.

Maiņa, ar kuru perioda sākumā nodarbojās visa kopiena, bet vēlāk atsevišķas bagātas ģimenes un dižciltīgās virsotnes, sekmēja bagātību uzkrāšanos atsevišķu personu rokās un privātpašuma veidošanos.

Straujā ražošanas spēku attīstība radīja lielas izmaiņas sabiedriskajās attiecībās.

Sākot ar m. e. pirmajiem gadu simtiem, zemkopība kļuva par vadošo saimniecības nozari, tāpēc Latvijas PSR teritorijas iedzīvotāji, apgūstot jaunas zemes platības, atstāj nocietinātās

apmetnes, kur bija dzīvojuši kolektīvi. Tā, piem., nocietinātā Kļangūkalna apmetne, kas atrodas 20 km attālumā no Rīgas un 0,5 km attālumā no Daugavas agrākā krasta (t. s. Sausās Daugavas) bijusi apdzīvota līdz m. e. sākumam¹.

Darba ražības pieaugums zemkopībā un lopkopībā atļāva jau daudz mazākam kolektīvam sagādāt sev iztikas līdzekļus. Iepriekšējā perioda lielās saimju kopienas sāka sadalīties mazās saimēs un individualās ģimenēs. Izmaiņas bazē radīja izmaiņas virsbūvē. Jau I. g. t. I puses kapulauki atspoguļo šīs izmaiņas. Sāk izzust kolektīvais apbedīšanas veids. Tā, piem., kuršu kapu-

1. attēls. Liepājas rajona Rucavas Mazkatužu kapulauks.

laukā Liepājas rajona Rucavas Mazkatužos² mirušie bija apbedīti 35—84 cm dziļās, zemē ieraktās bedrēs, kas aizbērtas ar tumšu ogļainu zemi. Bedres viena no otras atradās dažu metru attālumā. Šī mirušo guldīšana atsevišķās bedrēs ir jau jauna paraža, kas saistāma ar pārmaiņām sabiedriskajās attiecībās. Tā kā izzuda kolektīva ražošana, izzuda arī uzskats, ka mirušajiem pēc nāves jābūt kopā. Šis uzskats valdīja tad, kad ģints saites bija vēl stipras. Reizē ar to šajā kapulaukā varēja novērot atliekas no iepriekšējā apbedīšanas veida — pēc vecās paražas virs kapiem bija uzbērti nelieli uzkalniņi (1. attēls). Tos varēja tikko saskatīt. Acīmredzot uzbēršanas laikā tie bija ievērojami lielāki.

Mazo saimju izdalīšanās procesu zemgaļu ciltis atspoguļo

¹ R. Šnore Izrakumi Doles pag. Kļangū pilskalnā, Senatne un Māksla, 1936. g., 1, 57. lpp.

² Izrakumu pārskats Latvijas PSR vēstures muzeja archeoloģijas nodaļas arhīvā.

Auces rajona Īles Gailišu kapulauks³, ko veidoja 3 uzkalniņi. I uzkalniņā bija 20 apbedījumu, II uzkalniņā — daži apbedījumi, bet III uzkalniņā — 28 apbedījumi.

I uzkalniņš bija tipisks 2.—3. gs. archeoloģisks piemineklis, kad mirušos apglabāja uzkalniņa uzbērumā. II un III uzkalniņā kopā ar kapiem uzbērumā bija arī uzkalniņā un apkārt esošā zemē ierakti kapi. Tie bija pāreja uz zemē ieraktiem kapiem.

Arī otrs lielākais zemgaļu kapulauks — Auces rajona Rūsišos⁴ parāda, ka vienlaicīgi tiek lietoti abi apbedīšanas veidi. Tur konstatēja 7 kapu uzkalniņus, bet blakus tiem — zemē ieraktus kapus. Līdzētais kapulauks bija sapostīts ar vēsturisko laiku apbedījumiem. Vislabāk no zemē ieraktajiem kapiem bija saglabājušies 6. un 7. kaps. 6. kaps tiek attiecināts uz 2. g. s. Mirušie šajos kapos bija guldīti 50—100 cm dziļās bedrēs. No šiem kapiem var secināt, ka jauno apbedīšanas veidu zemgaļi pazīst samērā agri. Šī paša kapulauka otrs uzkalniņš, kas tiek datēts ar 5. gs., savukārt norāda apbedīšanas paražu konservatīvu.

Šie kuršu un zemgaļu kapulauki nepārprotami apliecina kolektīvo ražošanas attiecību sairumu. Ievērojot to, ka no visām virsbūves parādībām reliģiska rakstura priekšstati ir viskonservatīvākie, jāsecina, ka arī Latvijas PSR teritorijā dzīvojošām ciltīm apbedīšanas paražas atpalika no ražošanas spēku un attiecību attīstības. Minētie kuršu un zemgaļu I. g. t. pirmās puses uzkalniņkapi atspoguļo tās izmaiņas sabiedriskajās attiecībās, kas bija iesākušās šo cilšu apdzīvotā teritorijā jau pēdējos gs. pr. m. ē.

Latgaļu-sēļu ciltis savus mirušos I. g. t. pirmajā pusē apglabā kolektīvi. Tādi tipiski kolektīvi apbedījumi ir Ilūkstes rajona Slatēs kapulaukā⁵. Kapu uzkalniņi te bija novietoti 3 grupās. I grupā pavisam 18 uzkalniņu, II grupā — 11 uzkalniņu, III grupā — pāris uzkalniņu. Šķērsgrīzumā šie uzkalniņi bija segmentveidīgi pauguri. Uzkalniņa iekšējo izbūvi veidoja laukakmeņu riņķis, kas parasti bija sakrauts 1,5—2 m attālumā no uzkalniņa malas, dažreiz sakrita ar uzkalniņa konturām. Akmeņi, kas veido akmeņu riņķi, bija nolikti tieši uz zemes. Tie dažos uzkalniņos bija dažāda lieluma. Akmeņi parasti bija nolikti cits pie cita, bet dažreiz kārtās viens virs otra. Akmeņu riņķa iekšpusē bija nolikti nesadedzināti mirušie un pāri tiem uzbērts uzkalniņš. Uzkalniņi veidoti pakāpeniski, katram jaunam apbedījumam uzmetot nelielu smilšu uzbērumu.

³ Izrakumu pārskats Latvijas PSR vēstures muzeja archeoloģijas nodaļas arhīvā.

⁴ Turpat.

⁵ Turpat.

Kaut gan kolektīva rakstura apbedījumi latgaļu ciltīm saglabājās 1—2 gadsimtus ilgāk nekā zemgaļiem, tad tomēr no tā nevar secināt, ka tik ilgi šīm ciltīm arī būtu aizkavējis patriarchālās ģimenes kopienas sabrukuma process. Šie tipiskie uzkalniņkapi saistāmi zināmā mērā ar apbedīšanas paražu konservatismu. To apliecina tas apstākļi, ka vēl 8. gs., kad mirušie Latvijas PSR teritorijā parasti apbedīti zemē ieraktos kapos, latgaļu-sēļu teritorijā vietām apbedīti kapulaukos, kas lielā mērā atgādina uzkalniņu kapu formas (piem., Pļaviņu rajona Kalniešu kapulauks). Par to, ka ģintis attiecības latgaļu-sēļu cilšu teritorijā nevarēja eksistēt ilgāk kā pārējā Latvijas PSR teritorijā, liecina arī nākošo gadsimtu sociāli ekonomisko attiecību attīstība ar straujo šķiru sabiedrības veidošanos, ar feodālo attiecību veidošanos.

Ar līdzīgiem apstākļiem var izskaidrot igauņu-libiešu cilšu I. g. t. pirmās puses Cēsu rajona Auciema⁶, Lejaskleperu⁷, Kau-guru⁸ un Smiltenes rajona Kalnaslavēku⁹ akmens krāvumu kapus. Pēc saviem izmēriem tie ir lieli kapulauki. Tā Kalnaslavēku akmens krāvums garumā stiepās 43 m, bet platumā 9,6 m. Akmens krāvums sastāvēja no 15 austrumu-rietumu virzienā blakus novietotām akmens četrstūrīnām «kamerām», kas bija piepildītas ar akmeņiem un zemi. Akmens krāvumu kapi arī bija kolektīvas apbedīšanas vietas.

Spriežot pēc šo abu pēdējo cilšu kapulaukiem, tad igauņu-libiešu un latgaļu-sēļu ciltīm ģints saites kulta novadā saglabājušās ievērojami stiprāk nekā pārējām Latvijas PSR teritorijā dzīvojošām ciltīm. Ražošanas spēkiem attīstoties, ģints saites varēja saglabāt tikai reliģiskās ceremonijās — svētkos un apbedīšanas paražās. Tā tas arī bija I. g. t. pirmajā pusē augšminētajām ciltīm.

I. g. t. pirmās puses kapulauki atspoguļo tikai vēl ģints iekārtas sairuma sākumu, jo ģints iekārtas sairums bija ļoti ilgstošs process. Šajos kapulaukos nevaram izsekot vēl kādu mantisku diferenciaciju. Gandrīz visi kapi piedevu ziņā ir samērā vienādi. Tajos nav atrasti kādi izcili labas apstrādes priekšmeti, sudraba rotas lietas. Kā izņēmumi šajos uzkalniņu kapos ir jāatzīmē t. s. «centralie kapi», kas parasti atradās uzkalniņa centrā un kas ar piedevām bagātāki. Tāds bija piem., I kaps 7. uzkalniņā I uzkalniņu grupā¹⁰ Ilūkstes rajona Slatē

⁶ H. Moora, Die Eisenzeit in Lettland, I Teil, Tartu, 1929, S. 34—35, F. 7, 8, 9.

⁷ turpat, S. 68—71, F. 63.

⁸ turpat, S. 62—68, F. 58, 59.

⁹ turpat, 139—145, F. 177.

¹⁰ CVVM 59788.

kapulaukā. Kapā bija šādas piedevas — bronzas kakla gredzens, bronzas riteņa adata ar divām važiņām un trīsstūrīgiem piekariņiem, 4 aproces (uz katras rokas pa divām), 2 šķēpu gali, dzelzs šaurasmens cirvis. Visi priekšmeti bija labāk apstrādāti nekā pārējos kapos atrastie priekšmeti. Uzkalniņš — saimes apbedīšanas vieta. Tajā pavisam bija 9 kapi. Saimes ievērojamākā locekļa kaps bija novietots centrā un, ievērojot viņa sabiedrisko, bet ne mantas stāvokli, līdzīgi dots vairāk rotas lietu un ieroču nekā pārējiem.

Vēlākajā laiku gaitā, izmantojot savu sabiedrisko stāvokli, saimju vecākie izcelās pārējo locekļu vidū, uzkrāja arvien lielākas bagātības.

Tādi «centralie» kapi konstatēti arī šī perioda zemgaļu kapulaukos. Auces rajona Rūsīšu kapulaukā tāds bija II uzkalniņa 5. kaps¹¹, kura piedevu bagātību nevarēja izsekot, jo kaps bija stipri postīts.

Līdz ar to jāsecina, ka saimju vecākie I. g. t. pirmajā pusē visās Latvijas PSR teritorijā dzīvojošās ciltis ieņēma izcilu sabiedrisku stāvokli pārējo saimes locekļu vidū.

I. g. t. otrā pusē ģintis iekārta turpina strauji sairt. Veidojās tālāk tie priekšnoteikumi, kas grāva ģintis iekārtu un nosacīja jauno sabiedrisko attiecību izveidošanos — turpināja attīstīties mantiskā diferenciācija, veidojās privātais īpašums. Šis periods ir pārejas laiks uz jaunu sabiedrisko attiecību sistemu un šķiru sabiedrību.

Attīstoties tīruma zemkopībai, laukus varēja apstrādāt mazāki kolektīvi, tāpēc lielā saime sadalījās atsevišķās ģimenēs. Šīs ģimenes vairs nedzīvoja kolektīvi, bet atsevišķi. To apmetņu un mītņu veidi izmainījās. No lielajām kolektīvajām mītnēm pārgāja uz individualajām mītnēm. To varēja labi izsekot Starraja Ladogā. 7.—8. g.s. šīs ziemeļu slavu apmetnes iedzīvotāji dzīvoja lielās mājās, kur varēja apmesties 25—35 cilvēki. 9.—10. gs. ladogiešu dzīvojamo celtnu apmēri ievērojami samazinājās, kas noteikti saistāms ar patriarchālās kopienas sabrukumu. 9.—10. gs. Ladogas pilsētiņu veidoja atsevišķas zemnieku mājas ar saimniecības ēkām¹².

Ogres rajona Ķentes pilskalna apmetnē, kas tiek datēta ar 6.—9. gs. sāk., dzīvojamo māju izmēri bija 4×4, 4×6, 5×7, 4×8 m¹³. Sādu izmēru mājās arī varēja dzīvot tikai individualas ģimenes.

¹¹ CVVM 63086.

¹² П. Н. Третьяков, Восточнославянские племена, М, 1953, стр. 284—285.

¹³ А. Stubavs, Izrakumi Ķentes pilskalnā laikā 1954.—1956. g. Izrakumu pārskats LPSR Zinātņu akadēmijas vēstures un materialās kultūras institūta arheoloģijas sektorā.

Mūsu republikā šādi archeoloģiski objekti pagaidām pēti maz.

Latvijas PSR teritorijā šī procesa sākumus kuršu un zemgaļu ciltīs atspoguļo jau I. g. t. pirmās puses kapulauki, bet pārējās ciltīs I. g. t. otras puses kapulauki. Kolektīvo kapulauku pārveidošanās process visās Latvijas PSR teritorijā dzīvojošās ciltīs noslēdzas I. g. t. otrā pusē.

Šajā laika posmā visas ciltis pāriet uz individualajiem apbedījumiem zemē ieraktos kapos. Ja Rucavas Mazkatužu kapulaukā, kas pieder pie iepriekšējā perioda, bija vērojami nelieli uzkalniņi, tad Rucavas Ģeistautu kapulaukā¹⁴, kas tiek datēts ar 6.—8. gs., mirušie bija guldīti 31—85 cm dziļās bedrēs, nekādi uzkalniņi vairs nav uzbērti. Dobeles rajona Ošu kapulaukā¹⁵ (zemgaļu), kas atvedināms uz laika posmu 4.—8. gs., mirušie bija guldīti 25—123 cm dziļi ieraktās kapu bedrēs. Līdzīgi mirušie bija guldīti Dobeles Stūru¹⁶ un Rīgas rajona Pļavniekkalna kapulaukos¹⁷. Pār kapiem nebija nekādu pazīmju zemes virspusē. Tomēr no iepriekšējā perioda apbedīšanas veida šajos kapulaukos varēja vērot zināmas paliekas. Tā Rucavas Ģeistautu kapulaukā ap atsevišķiem kapiem bija sastopamas akmens iežogu paliekas (piem., 2. kaps), Dobeles Stūru kapulaukā bija akmens iežoga paliekas ap vairākiem kapiem (2. attēls). Akmens gredzens šajā kapulaukā ietvēra 11., 12., 13. un 14. apbedījumus, bet gar 15. un 16. kapu bija akmeņu rindas. Dobeles Ošu kapulaukā vairākos gadījumos ap skeletiem konstatēja mākslīgus akmeņu sagrupējumus-iežogojumus, kas veidoti, kraujot akmeņus vienu virs otra. Vietumis tajos bija pārtraukumi. No atsevišķiem iežogojumiem bija uzglabājušās tikai akmeņu kaudzes. Tādus sakrājumus konstatēja ap 1., 2., 3. kapu. Jāpieņem, ka šajā periodā ar nelielu akmeņu iežogu tiek aptverti tuvu radnieku, vienas saimes locekļu apbedījumi. Šī saime, spriežot pēc iežogoto kapu skaita, neliela. Šādas parādības kapulaukos ir izņēmums. Tās vairāk saistāmas ar apbedīšanas paražu konservatīvismu. Pārsvarā šī perioda zemgaļu un kuršu kapulaukos ir apbedījumi bez akmens iežogiem.

Pāreja uz jauno apbedīšanas veidu notiek arī latgaļu-sēļu ciltīs, jo arī tur sabrūk saimju kolektīvi. To uzskatāmi parāda Ilūkstes rajona Slatēs kapulauks. Te III uzkalniņu grupas I un II uzkalniņā varēja novērot, ka mirušos, sākot ar 5. gs., ne tikai ieraka iepriekšējā perioda uzkalniņā, bet pat vēl guldīja tieši

¹⁴ Izrakumu pārskats Latvijas PSR vēstures muzeja archeoloģijas nodaļas arhīvā.

¹⁵ Turpat. — 30.

¹⁶ Turpat.

¹⁷ Turpat.

uz zemes, pāri uzberot svaigu uzkalniņu. Siem uzkalniņiem nāv akmeņu riņķu un akmeņu pie skeletiem¹⁸. Pārveidošanās process iet vēl tālāk, par to norāda tas, ka blakus uzkalniņu kapiem Slatē konstatēti zemē ieraktie kapi¹⁹, kas bija izpostīti. No iepriekšējā apbedīšanas veida 1. kapā pie skeleta galvas bija saglabājušās akmens iežoga paliekas.

Uzkalniņu kapu pārveidošanos varam izsekot arī latgaļu 4.—8. gs. kapulaukā Rīgas rajona Krapes Lejasoķēnu kapulaukā²⁰. Šajā uzkalniņkapulaukā 2 zemē ieraktus kapus atsedza akmens riņķa malā un ārpusē.

2. attēls. Akmens iežogi Dobeles rajona Stūru kapulaukā.

Pļaviņu rajona Aizkraukles Lejasbitēnu kapulaukā²⁰-a, kas tiek datēts ar 7. gs. otru pusi, mirušie bija guldīti 25—40 cm dziļās bedrēs.

No šiem piemēriem varam secināt, ka visos latgaļu kapulaukos 5. un 6. gs. strauji izzūd paugurs un iežogs, bet 7. gs. un 8. gs. uzkalniņu vairs neuzber, mirušos gulda zemē ieraktās bedrēs.

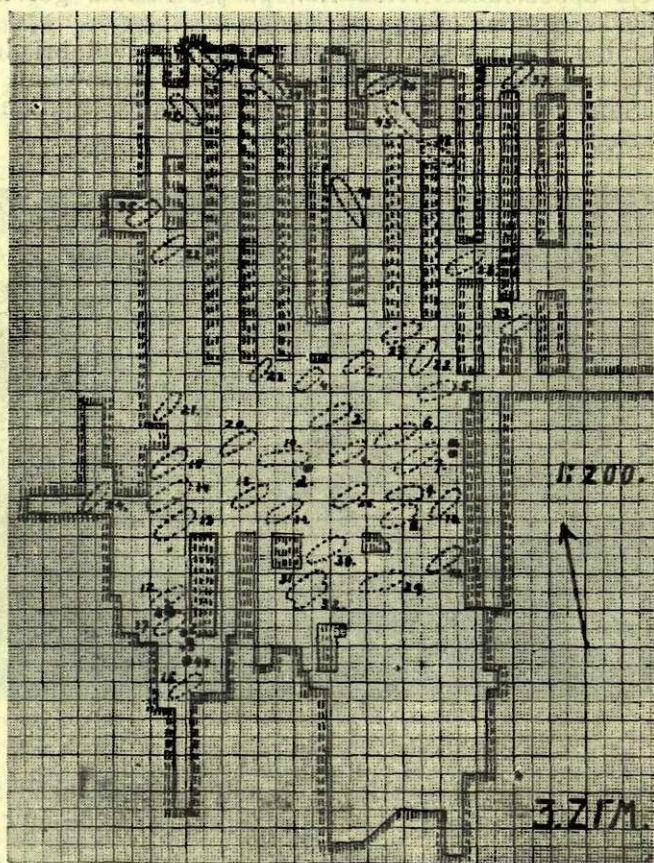
Pārveidojās arī akmens krāvumu kapi. To labi varēja no-

¹⁸ E. Šnore, Izrakumi Slatē sila uzkalniņkapos 1927. gadā, Pieminekļu valdes materiālu krājumi, Arheoloģijas raksti, I. sēj., I. daļa, R., 1933. g., 23. lpp.

¹⁹ Izrakumu pārskats Latvijas PSR vēstures muzejā arheoloģijas nodaļas archīvā.

²⁰ 20a Turpat.

vērot Kandavas rajona Strazdes akmens krāvumu kapos. Te konstatēts no 2 vai 3 vienotru aptverošām akmeņu virknēm veidots četrstūra akmens krāvums, kura iekšējā četrstūrī atrasts zemē ierakts kaps ar piedevām²¹.

3. attēls. Cēsu rajona Baižkalna Upmaļu kapulauka plāns.

Pāreju no akmens krāvumu kapiem uz zemē ieraktiem kapiem varēja labi novērot Cēsu rajona Baižkalna Upmaļu kapulaukā²². Te blakus 1.—4. gs. akmens krāvumu kapiem atsedza 43 no 4.—8. gs. zemē ieraktos kapus (3. attēls). Kā palieka no

²¹ E. Šturms, Talsu novada aizvēsture, R., 1935. g., 15. lpp.

²² Izrakumu pārskats Latvijas PSR vēstures muzeja archeoloģijas no-
dājas arhīvā.

iepriekšējā apbedīšanas veida šajos kapos bija akmeņu sakrāvumi virs dažiem apbedījumiem (piem., 19. kapā).

Buržuaziskie vēsturnieki akmens krāvumu kapu izzušanu izskaidroja ar somu cilšu izspiešanu no Latvijas PSR teritorijas. Tā Raunas Tanisa kalnu mītnes slāni (7. gs.), kurā konstatēta bieza pelnu un ogļu kārtā un sadeguša koka nocietinājuma paliekas, kā arī zemē ieraktos kapus Cēsu rajona Baižkalna Upmalos saistīja ar baltu cilšu iekarojumiem šajā teritorijā²³.

Tādā veidā buržuaziskie archeologi centās pierādīt, ka izmaiņas apbedīšanas paražās bija atkarīgas tikai no etniskām izmaiņām. Viņi nesaprata, ka tās vienlaicīgi bija arī atkarīgas no sabiedriski ekonomisko attiecību izmaiņām.

Baltu elementi šajā teritorijā iespiedās mierīgā ceļā. Tam sekoja saplūšana ar somu ugru elementiem, kā to var konstatēt pēc valodniecības materiala.

Jādomā, ka I. g. t. otrā pusē zināmas etniskas pārmaiņas šajā teritorijā risinājās, bet ar tām vien izskaidrot pāreju uz jauno apbedīšanas veidu nevar. To apstiprina Igaunijas PSR archeoloģiskais materials. Arī te I. g. t. otrā pusē sāk izzust kolektīvie apbedījumi akmens krāvumu kapos, kaut gan te netiek nekāda iedzīvotāju pārceļošana. No tā izriet, ka akmens krāvumu izzušana mazāk saistāma ar etniskām pārmaiņām, bet vairāk ar sabiedrisko attiecību izmaiņām.

Visi I. g. t. otras puses kapulauki nepārprotami liecina, ka šajā periodā pilnīgi sairst saimes kopiena un nostiprinās individualā ģimene. Jo vairāk izdalījās individualo ģimeņu, jo vairāk sabruka ģints iekārta.

Sabrūkot ģints iekārtai, veidojās jauna sabiedriski vēsturiska forma — teritorialā kopiena, kur iedzīvotāji bija apvienoti pēc teritorijas. Teritorialā kopiena ir viens elements, kas veidojās pirmatnēji kopsabiedriskās iekārtas ietvaros un vēlāk daudzos gadījumos turpināja eksistēt arī šķiru sabiedrībā. Par šādu kopienu eksistēšanu 9. gs. Latvijas PSR teritorijā liecina rakstītās ziņas — Bremenē archibīskapa Rimberta darbā «Vita Anscarii» minēts, ka kuršu valstī bijušas 5 «civitates»²⁴. Šis termins «civitates» jāsaprot kā teritorialā kopiena²⁵.

Asinsradniecības saitēm šajā kopienā nebija tās nozīmes, kāda tām bija pirmatnējā kopienā. Atsevišķas ģimenes apvienojās teritorialajā kopienā, lai veiktu lielākus darbus kolektīvi. Sākotnēji teritorialajai kopienai piederējuši kopēji tīrumi, ko

²³ Latviešu vēsture, prof. Fr. Baloža un prof. Tenteļa redakcijā, I. sēj., I. daļa, R., 1938. g., 117 lpp.

²⁴ Senās Latvijas vēstures avoti, I. burtnīca, R., 1937. g. 3. lpp., 5. dok.
²⁵ H. Moora, Pirmatnējā kopienas iekārta un agrā feodālā sabiedrība Latvijas PSR teritorijā, R., 1952. g., 97. lpp.

ik gadus pārdalījuši. Laiku gaitā, sevišķi ar darba ražības pieaugumu un maiņas attīstību, no šīs teritorialās kopienas sāka izcelties atsevišķas ģimenes, kuras bija labāk nodrošinātas ar darba rīkiem, lopiem, kurām bija vairāk darba spēka. Šīs ģimenes sagrāba lielākas zemes platības. Nav mums zināms, kā un kad aramzeme no kolektīva īpašuma pārvērtās privatīpašumā, bet jādodomā, ka galvenais privatīpašums zemkopju ciltīm bija privātais īpašums uz zemi, kas bija visas eksistences pamats. Pēc tam radās privātais īpašums uz galvenajiem ražošanas rīkiem, lopiem utt. Līdz ar to darba produkts kļuva atsevišķu ģimeņu, to galvu privātais īpašums. Privātais īpašums — nākošais svarīgais elements, kas veidojās pirmatnēji kopsabiedriskās iekārtas ietvaros un bija šķiru sabiedrības pamats. Privatā īpašuma veidošanās arī bija ilgstošs process, kas risinājās visa I. g. t. laikā. Tā rezultātā Latvijas PSR teritorijā 2. g. t. pirmajā pusē, kā to apliecina jau rakstītie vēstures avoti, ir eksistējis feodālais zemes īpašums.

Šim procesam pēc archeoloģiskā materiāla izsekot nevar, bet par to var spriest netieši.

Sakarā ar zemes privatā īpašuma veidošanos risinājās arī mantiskā diferenciacija. Archeoloģiskais materiāls atspoguļo šo procesu.

Par pieaugošo bagātību un nevienlīdzību sabiedrības locekļu vidū liecina atsevišķu kapu piedevu bagātība un to labā apdare un atsevišķu kapu piedevu nabadzība.

Šai parādībai var izsekot visu cilšu I. g. t. otras puses kapulaukos. Tā Liepājas rajona Rūcavas Ģeistautu kapulaukā tās ar piedevām izcils kops bija 2. kaps²⁶. Tajā ietilpa — sudraba kakla gredzens, 3 saktas — 1 sudraba, 1 bronzas un 1 dzelzs, 1 bronzas aproce, dzelzs pincete un dzelzs kara duncis. Sevišķi labas apdares bija sudraba kakla gredzens un viena no bronzas saktām, kas bija ļoti masīva (4. attēls).

Kapu lielākā daļa šajā kapulaukā bija ar samērā vienkāršām piedevām, kā, piem., 17. kaps²⁷, kurā atrada vienu bronzas saktu, smilšakmens vārpstiņu, dzelzs adatu fragmentus un mazu māla podiņu.

Dobeles rajona Stūru kapu kapulauka 15. kapa²⁸ piedevas bija ievērojamas ne tikai skaita ziņā, salīdzinot ar dažu citu šī paša kapulauka neskarto kapu (piem., 7. kapa)²⁹ piedevām, bet visas šīs piedevas — 3 bronzas spirālgredzeni, 2 bronzas aproces, dzelzs nazis, šķēpa gals, dzelzs uznavas cirvis, dzelzs

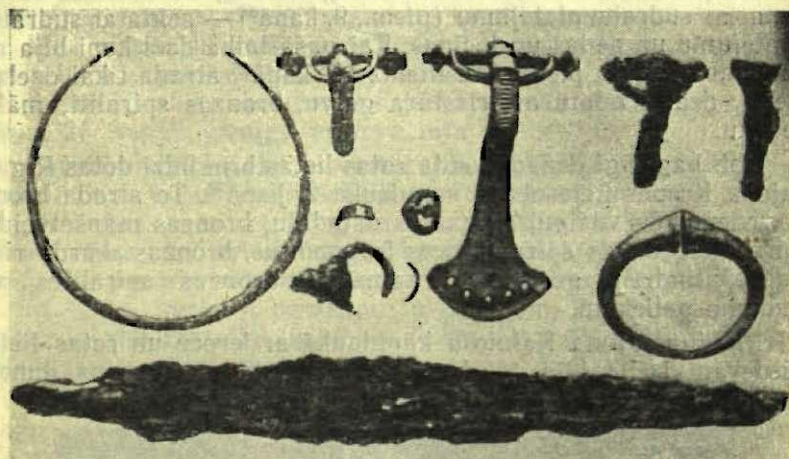
²⁶ CVVM 63899.

²⁷ Turpat.

²⁸ CVVM 63937.

²⁹ CVVM 63929.

izkopts, dzelzs vairoga umbons, dzelzs sprādzīte bija laba izstrādājuma (5. attēls). Izcils bija vairoga umbona atradums šajā kapā, jo tādu atradumu Latvijas PSR teritorijā konstatēts samērā nedaudz. 7. kapā savukārt kā vienīgā piedeva bija nazis.

4. attēls. Liepājas rajona Rucavas Ģeistautu kapulauka 2. kops.

Dobeles rajona Ošu kapulaukā dažos kapos mirušajiem bagātīgi bija doti līdzīgi darba rīki, ieroči un rotas lietas. Piem., 13. kapā³⁰ atrasti 2 šķēpu gali, uzmavas kalts, izkopts, uzmavas

5. attēls. Dobeles rajona Stūru kapulauka 15. kops.

cirvis, 2 spiralgredzeni, nazis, bronzas trīsstūra adata, dzelzs vienasmens zobens (6. attēls). Turpretī šī paša kapulauka 17. kapā³¹ vienīgās piedevas bija dzelzs nazītis un 5 keramikas lauskas.

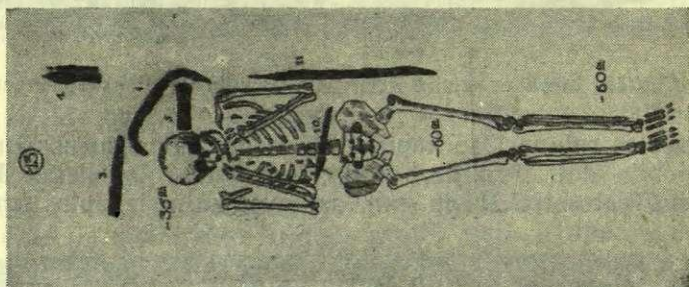
³⁰ CVVM 59459.

³¹ CVVM 59461.

Ar sevišķu rotas lietu piedevu bagātību izcēlās daži kapi Rīgas rajona Pļavniekkalna kapulaukā. Piem., 8. kaps³², kur atrada bez citām piedevām 2 kakla gredzenus, 2 aproces un 2 bronzas adatas. Dažos kapos te atrastas sudraba rotas lietas (piem., 13. kapā³³ — sudraba kakla gredzens) un bronzas rotas lietas ar sudraba platējumu (piem., 9. kapā³⁴ — sakta ar sudraba platējumu uz pēdas un lociņa). Tai pašā laikā daži kapi bija ar ļoti nabadzīgām piedevām. Piem., 19. kapā³⁵ atrada tikai dzelzs īlenu, dzelzs adatu ar trīsstūra galvu, bronzas spirālīti, māla lausku.

Ļoti bagātīgi dažāda veida rotas lietas bija līdzīgi dotas Rīgas rajona Krapes Lejasokēnu kapulauka 2. kapā³⁶. Te atrada bronzas vienrindu važiņu, bronzas krustadatu, bronzas maņšeteida aproci, 3 bronzas spirālproces fragmentus, bronzas skārda rievota cilindrišu gredzena fragmentu, bronzas spirālītes ar auduma paliekām.

Pļaviņu rajona Kalniešu kapulaukā ar ieroču un rotas lietu piedevām izcils bija 15. kaps³⁷. Te atrada viensmens dunci,

6. attēls. Dobeles rajona Ošu kapulauka 13. kaps.

uzmavas šķēpu, dzelzs uzmavas šķēpa galu un ļoti laba izstrādājuma bronzas pūces saktu. Pēdējā bija ar sudraba platējumu, rotāta ar 2 stikla zīlītēm.

Ķapu lielākā daļa bija ar vienkāršām, pat nabadzīgām piedevām. Piem., 17. kaps³⁸, kur atrada tikai dzelzs šaursmens cirvi un uzmavas šķēpa galu.

32 CVVM 60130.

33 CVVM 60135.

34 CVVM 60131.

35 CVVM 60138.

36 CVVM 61378.

37 CVVM 64528.

38 CVVM 64530.

Rotas lietu piedevu bagātībai varēja izsekot Cēsu rajona Baižkalna Upmaļu kapulauka 8. kapā³⁹, kur atrasti 2 spiralgredzeni, kakla gredzens, 2 aproces, 2 kruķu adatu fragmenti, 5 bronzas skārda pulkstenišu fragmenti, šaurasmens cirvis un vilnas auduma fragmenti ar ieauštām spirālītēm un 4 pulkstenišu fragmentiem. Pedējie norāda, ka mirušajiem piederējušas ne tikai daudz bronzas rotas lietu, bet arī grezni ar bronzas spirālītēm ornamentēti vilnas audumi.

Savukārt atsevišķos kapos šajā kapulaukā nemaz nebija piedevu. 21. kapā⁴⁰ vienīgā piedeva bija sirpis.

Latviešu buržuaziskie vēsturnieki ignorēja šīs parādības kapalaukos. Visus Latvijas PSR teritorijas iedzīvotājus, jau sākot ar I. g. t. pirmo pusī viņi, balstoties uz atsevišķiem senlietu atradumiem, kā arī uz atsevišķām bagātām kapu piedevām, mēģināja parādīt vienādi turīgus. Viņi rakstīja: «Letgaļi, sevišķi 3. un 4. gs., spriežot pēc kapu inventariem, ļoti turīgi pat bagāti, viņi mīl greznību un smagas rotu lietas»⁴¹. Līdzīgas domas izteiktas arī par zemgaļu turību⁴².

Bagāto apbedījumu nav daudz. Apbedījumu lielākā daļa satur parasto kapu inventaru, vai arī ļoti nabaga ar piedevām. To var raksturot dažī skaitļi — Liepājas rajona Ģeistautu kapulaukā no 23 kapiem 5 kapus varētu uzskatīt par bagātiem piedevu ziņā (1., 2., 3., 8. un 10. kapu). Dobeles rajona Ošu kapulaukā no 73 kapiem par tādiem varētu uzskatīt 8 kapus (2., 7., 13., 22., 34., 57., 61. un 69. kapu), Pļaviņu rajona Kalniešu kapulaukā no 31 kapa — 5 kapus (6., 15., 22., 23. un 29. kapu), Cēsu rajona Baižkalna Upmaļu kapulaukā no 43 kapiem 4 kapus (6., 8., 20. un 25. kapu).

Varam secināt, ka tikai atsevišķu personu rokās uzkrājās zināmas bagātības.

Bagātību pieaugums un tai sekojošās mantiskās nevienlīdzības izveidošanās process visās Latvijas PSR teritorijā dzīvojošās ciltīs noritējis vienā laikā. Visās ciltīs no kopienu vidus sāka izdalīties atsevišķs bagātnieku slānis. Kā parāda atsevišķo kapu inventars, tad šie bagātnieki ir zemkopji, karavīri. Piem., Dobeles rajona Stūru kapulauka 15. kaps pieder tādām zemkopim karavīram. Izkopts liecina par nodarbošanos ar zemkopību, bet šķēpa gals, cirvis un vairoga umbons par kara gaitām. Labi izstrādātie 3 bronzas spiralgredzeni un 2 bronzas aproces liecina, ka šim zemgaļu zemkopim, karavīram piederējuši arī greznuma priekšmeti.

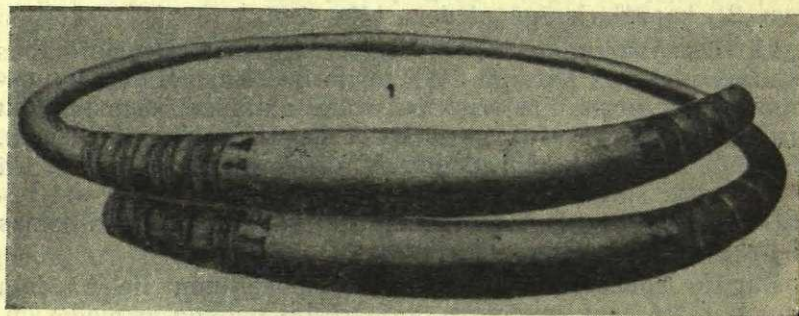
³⁹ CVVM 59757.

⁴⁰ CVVM 59768.

⁴¹ Latviešu vēsture, 102. lpp.

⁴² Turpat, 107. lpp.

Šo bagātnieku vajadzībām, sākot ar 5. gs., tiek darinātas greznas un labas apstrādes bronzas rotas lietas, kā arī sudraba rotas lietas, kas izdalās no citām šī perioda kapulaukos un depozītos atrodamajām rotas lietām. Sakarā ar pieprasījumiem pēc šādām skaistām rotas lietām rodas speciāli rotkaļi, kas strādā šo bagātnieku vajadzībām. Tā laikam kādiem bagātniekiem bija pagatavotas tādas rotas lietas un greznuma priekšmeti kā sudraba kakla gredzens no Piltenes⁴³ (7. attēls),

7. attēls. Piltenes sudraba kakla gredzens.

greznā sudraba stopa sakta no Grobiņas⁴⁴, sudraba kakla gredzens no Rīgas rajona Krapes Lejasoķēnu kapulauka⁴⁵, dzeramā raga sudraba apkalumi no Pļaviņu rajona Lejasbitēnu kapulauka⁴⁶. Apzeltījumi uz Piltenes sudraba kakla gredzena pārsinātiem galiem un uz Grobiņas stopa saktas ar zvērgalvu galiem liecina, ka šīs rotas lietas pagatavojuši rotkaļi, kas apguvuši apzeltīšanas tehniku.

Manta tagad tiek glabāta, it īpaši ienaidnieku uzbrukumu laikā. Tādi mantu noguldījumi, kas parādās, sākot ar 5. gs., ir t. s. depozīti. Tajos ietilpst darba rīki, ieroči, bronzas un sudraba rotas lietas.

Perioda sākumā šādus depozītus dažreiz laikam vēl nogulda atsevišķi kolektīvi. Tā Līgotņu I depozītā⁴⁷, kurā bez citiem priekšmetiem ietilpa ap 1100 dzelzs priekšmetu, kas svēra 164 kg, laikam bija noguldījuši kalēji, kuru amats šajā periodā bija ievērojami specializēties. Līdzīgs kolektīvs noguldījums bija arī Līgotņu II depozīts⁴⁸, kura kopsvars 16 kg, un tajā ietilpa —

⁴³ CVVM 58201.

⁴⁴ CVVM 58214.

⁴⁵ CVVM 61376.

⁴⁶ CVVM 60442.

⁴⁷ CVVM 64376.

⁴⁸ CVVM 60210.

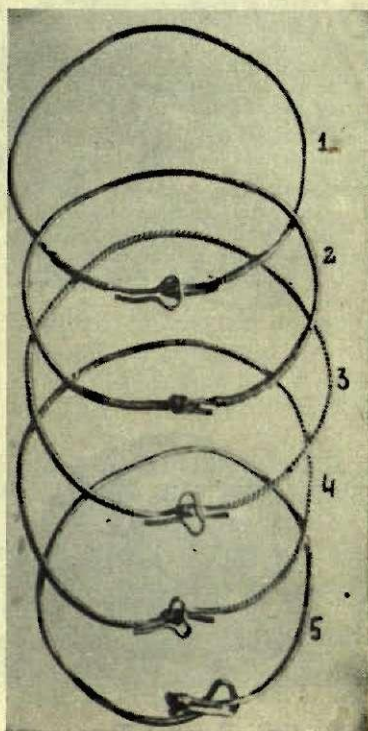
40 šķēpu gali, 1 uznavas cirvis, 24 dzelzs un 3 bronzas sprāzdes, 9 dzelzs nažu fragmenti, 1 sudraba kakla gredzens u. c. priekšmeti. Vēlākos depozītus jau noguldījuši atsevišķi bagātnieki. Tā ir svarīga liecība tam, ka kolektīvo īpašumu pakāpeniski nomainīja privātais īpašums.

Priekšmeti, kas ietilpst individualajos depozītos sevišķi labas apdares. Piem., Baltinavas depozīta⁴⁹ 5 sudraba kakla gredzeni bija ļoti laba izstrādājuma. Tie bija tordēti, aptīti ar sudraba stiepulī, daži no tiem bija bagātīgi ornamentēti. To kopējais svars — 1142 gr. (8. attēls). Ērgļu rajona Vestienes Lejas Lēpju depozīta⁵⁰ 7 sudraba kakla gredzenu kopējais svars — 1049 g. Šie skaitļi arī liecina par ievērojamu vērtību koncentrēšanos atsevišķu personu rokās.

Laba izstrādājuma un apdares bija arī Rucavas Tīras purva depozīta⁵¹ koka vairogs (9. attēls) un auduma paliekas, kas liecina par šī depozīta īpašnieka turību. Kā norāda šī depozīta saturs, tad tas piederējis kādam bagātam karavīram, jo tajā ietilpa arī skaistas rotas lietas — bronzas pakavsakta ar atroģitīem galiem, bronzas aproce ar paplašinātiem galiem, bronzas jostas sprādze un citi priekšmeti.

Krāslavas rajona Sauleskalna II depozīta⁵², kas tiek datēts ar 9. g. s., ietilpstošie 2 bronzas svaru kausiņi norāda tā piederību varbūt kādam bagātam tirgotājam, jo bez tam depozītā ietilpa ļoti daudz un dažādu rotas lietu —

17 bronzas kakla gredzeni, 7 bronzas aproces, 13 bronzas piekariņi, 1 bronzas sprādze, 420 bronzas vijīņas, 3 bronzas pakavsaktas, 2 bronzas auskari, 2 bronzas važiņu rotas,

8. attēls. Baltinavas depozīts.

⁴⁹ CVVM 58124—58127.

⁵⁰ CVVM 8300.

⁵¹ CVVM 62312.

⁵² CVVM 61555.

10 bronzas zvaniņi, I bronzas važturis, 25 bronzas vijiņu grezzeni.

Bagātību uzkrāšanai bija vairāki avoti. Daļa bagātāko saimju veidojās no vecās ģinšu un cilšu aristokratijas vidus, kopienu vecākiem utt., kas izmantoja savu autoritāti pārējo kopienas locekļu vidū, lai uzkrātu bagātības savās rokās. Šīs bagātās saimes izmantoja arī vergu darbu.

9. attēls. Rucavas Tiras purva depozita koka vairogš.

Verdzībai jau 1. g. t. sākumā Latvijas PSR teritorijā bija gara vēsture, jo tā radās sakarā ar pāreju uz tēva ģints iekārtu 2. g. t. pr. m. e. 1. g. t. sāka vēl plašākos apmēros izmantot vergu darba spēku. Tas bija iespējams sakarā ar darba ražības celšanos visās ražošanas nozarēs, jo tika saražots ievērojami vairāk produktu, nekā tas bija nepieciešams viena cilvēka vai ģimenes uzturēšanai. Šo pārpalikumu izmantoja verga uzturēšanai.

Latvijas PSR teritorijā konstatētas nedrošas arheoloģiskas liecības par verdzību no 11.—12. gs., bet vergus piemin vairāki 13. gs. dokumenti. Tā pāvests Gregors IX aizrāda 1238. g. 9. martā savam legatam Modenas bīskapam, ka pēc vergu vai citu nebrīvnieku kristīšanas, jā rūpējas, lai viņu garīgās vai

laicīgās kārtas kungi, kaut cik atvieglotu šo jaunkristīto verdzības nastu, dotu viņiem tiesības sūdzēt grēkus, apmeklēt baznīcu un noklausīties dievvārdus⁵³.

Angļu mūks Bērtulis Glanvills savā enciklopedijā «De proprietatibus rerum» (lib. XV) piemin, ka libji savus miroņus sadedzinājuši uz sārta kopā ar vergiem⁵⁴.

⁵³ Senās Latvijas vēstures avoti, II sēj., II burtnīca, R., 1940. g. 218. lpp., 227. dok.

⁵⁴ Turpat 224.—226. lpp., 236. dok.

Jādomā, ka priekšnoteikumi šādai plašai verdzībai veidojās 1. g. t. Verdzības attīstība bija svarīgs faktors ģints iekārtas sabrukuma procesā. Iespējams, ka vergi piederējuši atsevišķiem bagātniekiem. Vergu darba eksploatacija kļuva par vienu no svarīgākajiem avotiem viņu bagātību pieaugšanai, kas savukārt sekmēja bagātnieku atdalīšanos no pārējās tautas masas.

Tomēr par sabiedriski ekonomisku formāciju verdzība Latvijas PSR teritorijā neizveidojās. Verdzībai te bija patriarchyala forma⁵⁵. Egila Skallagrimsona sagā, kas stāsta par divu vikingu — Egila un Torolva tirdzniecības un laupīšanas sirojumiem Kurzemē ap 925. g., aprakstīta kāda kuršu bagātnieka māja ar lielām bagātībām un vergu darba izmantošanu mājāsaimniecībā⁵⁶.

Sakarā ar verdzības patriarchyalo raksturu tai nav izsekojams pēc šī perioda kapu archeoloģiskiem materiāliem. Vergi, kas piederēja vienai saimei vai ģimenei tika apbedīti līdzīgi kā pārējie ģimenes locekļi.

Verdzībai bija svarīga loma feodālās sabiedrības veidošanās procesā.

Ievērojamas bagātības tika iegūtas karā, militāro sadursmju laikā. «Karš, ko agrāk veda tikai tādēļ, lai atrietos par uzbrukumiem vai paplašinātu teritoriju, kura bija kļuvusi par šauru, tagad notiek tikai laupīšanas nolūkā, tas kļūst par pastāvīgu nodarbošanās veidu⁵⁷.

Šī perioda rakstītie avoti un archeoloģiskais materiāls atļauj izteikt domu, ka arī mūsu republikas teritorijā dzīvojošām ciltīm pārejas posmā no bezšķiru sabiedrības uz šķiru sabiedrību bija t. s. militārās demokrātijas laiks, kuru dēvē par militāru tāpēc, kā norāda Engelss, «ka karš un organizēšanās karam tagad kļūst par tautas dzīves regulārām funkcijām⁵⁸.

Par kuršu laupīšanas kariem jau stāsta šī perioda rakstītie avoti. No Bremenes archibīskapa darba «Vita Anscarii» (9. gs.) uzzinām, ka kurši, sakāvuši dāņu floti un ieguvuši kara laupījumu⁵⁹.

Par militāro sadursmju pavairošanos sevišķi liecina lielais ieroču daudzums, ko atrodam šī perioda archeoloģiskos pieminekļos. Tā Ligoņņu I depozītā⁶⁰ ietilpa apmēram 600—700 šķēpu, 200 šaurasmens cirvju un 40 uznavas cirvju. Ligoņņu II depo-

⁵⁵ H. Moora, Pirmatnējā kopienas iekārta un agrā feodālā sabiedrība Latvijas PSR teritorijā, 113. lpp.

⁵⁶ Senās Latvijas vēstures avoti, I. burtnīca, 8. lpp., 10. dok.

⁵⁷ F. Engelss, Ģimenes, privatīpašuma un valsts izcelšanās, K. Markss, F. Engelss, Darbu izlase II, R., 1950. g., 294. lpp.

⁵⁸ Turpat, 293.—294. lpp.

⁵⁹ Senās Latvijas vēstures avoti, I. burtnīca, 3. lpp., 5. dok.

⁶⁰ CVVM 64376.

zītā⁶¹ — 40 šķēpu galu, Tērvetes depozitā⁶² — 10 vairogu umbonu, 54 uznavas šķēpi.

Bagātīgi ieroči ir sastopami arī kapulaukos. Tā Liepājas rajona Rucavas Ģeistautu kapulaukā no 23 kapiem 4 kapos un savrupatradumos bija ieroči. Dobeles rajona Ošu kapulaukā no 73 kapiem 24 kapos konstatēti ieroči. Pļaviņu rajona Kalniešu kapulaukā no 31 kapa 22 kapos atrasti ieroči, Cēsu rajona Baižkalna Upmaļu kapulaukā no 43 kapiem — 21 kapā. Ieroči sastopami gandrīz katrā vīriešu kapā. Atsevišķos kapos bija atrodami pat vairāki eksemplari. Bez šķēpiem, bultām un cirvjiem, kas bieži sastopami jau 1. g. t. I puses kapulaukos, 5.—10. gs. archeoloģiskie pieminekļi dod ļoti bieži zobenu un vairogu umbonu atradumus. Visvairāk zobenu atrasts Cēsu rajona Baižkalna Upmaļu kapulaukā. Zobenī te atrasti 13 kapos, kas liecina par šī ieroču veida plašo lietošanu. Zobenī atrasti arī citu cilšu kapulaukos un depozītos (Dobeles rajona Ošu kapulaukā, Tērvetes depozitā, Pļaviņu rajona Kalniešu kapulaukā u. c.).

Labu vairoga paraugu ir devis Liepājas rajona Rucavas Tiras purva depozīts⁶³. Tā caurmērs 90 cm. Izgatavots no plāniem dēlišiem. Vairoga abas puses noklātas ar ādu. Tā umbons izgrebts no koka. Tomēr vairogu lielākai daļai umbonus pagatavoja no dzelzs.

Par militaro sadursmju pieaugumu liecina arī īpatnēji depozīti. Tādi bija Rūsīšu⁶⁴, Bāļu⁶⁵, Gailīšu⁶⁶ un Cibēnu⁶⁷ depozīti. Visi šie depozīti atrasti kopulaukos. Tos dēvē par kenotafiem — kad svešumā kritušam karavīram dzimtā zemē sarīko apbedīšanu pēc visām tradīcijām. Depozītos ietilpstošie priekšmeti atļauj secināt, ka šie kapi nepieder vienkāršiem karavīriem, bet varbūt pat militarās aristokratijas pārstāvjiem. Tā Cibēnu depozītā bez citiem priekšmetiem ietilpa iemauktu laužņi un dzeramā raga bronzas fragmenti, rokturis, kas rotāts divām sudraba(?) izdobtu poslodišu apkaluma rindām un ar 2 bronzas gredzentiņiem, uz dzeramā raga apmales paliekām bija saulīšu izrotājumi.

Bāļu depozītā ietilpa 4 šķēpu gali.

Bagātam karavīram piederējušas Rūsīšu depozītā atrastās senlietas — 5 bronzas aproces, bronzas stopa sakta, bronzas dzeramo ragu malu apkalumi, 3 bronzas stiepuļes gredzeni, 4 dzelzs pieši, iemauktu laužņi.

⁶¹ CVVM 60120.

⁶² H. Moora, Die Eisenzeit in Lettland, I Teil, — S. 57, F. — 52.

⁶³ CVVM 62312.

⁶⁴ CVVM 62644.

⁶⁵ CVVM 59685.

⁶⁶ CVVM 61600.

⁶⁷ CVVM 63528.

Gailišu depozitā bez citiem priekšmetiem ietilpa bronzas jostas sprādze, kas bija ļoti grezna.

Minētie depoziti liecina, ka šie karavīri bijuši labi apbruņoti un viņiem jau piederējušas ievērojamas bagātības. Atšķirībā no pārējiem viņi devušies kara gaitās jāšus. Karos acimredzot iegūtas lielas bagātības.

Dažu depozītu atrašanās apstākļi liecina, ka tā ir no ienaidnieka noglabāta manta. Tā, piem., Mežotnes depozīts⁶⁸, kas tiek datēts ar 9. gs., bija ietīts audumā un to atrada, atsedzot pils aizsargceltnes drupas. Tā tuvumā atrasti divi skeleti. Kauli abiem apdeguši, jo cīņu laikā uzkrītusi degošā vaļņa siena. Depozitā ietilpstošās rotas lietas — bronzas stopa sakta ar stili-zētām zvēru galvām saktas loka un pēdas noslēgumā, kā arī stiegras galos, bronzas šķērsu sakta, kas noklāta ar sudraba plātnītēm, ar kniedīšu palīdzību piestiprinātām pusapaļām sudraba podziņām, 3 bronzas pakavsaktas un 2 bronzas spirālproces — liecina, ka depozīts piederējis kādai bagātai pilskalna iemītniecei.

Par militaro sadursmju pastiprināšanos šajā periodā liecina pilskalnu izbūves un nocietinājumi, kas veidoti, sākot ar 5. gs. Tos arī sāk apdzīvot, par ko savukārt norāda samērā biezie kulturas slāņi pilskalnu izrakumos.

Pilskalnu nocietināšanai tiek veikti dažādi zemes darbi, būvētas guļkoku celtnes.

Tā Daugmales pilskalna 6. slāņa izrakumi⁶⁹, kurš tiek datēts ar 5. gs., parāda, ka šajā laikā kalna virsā nedaudz paaugstināta, uzberot smilšu kārtu. Uzbērums nostiprināts, noklājot visu kalna malas virsu akmeņiem (10. attēls). Šim nolūkam izmantoti turpat Daugavas krastā atrodami kaļķakmeņi. Kaļķakmens plāksnes nav liktas plakani uz samērā stāvās nogāzes, bet krautas viena virs otras, sākot no kalna piekājes līdz kalna augšmalai. Blīvais akmens sakrāvums neaizskartās vietās pilnīgi radija akmens iespaidu.

Koku paliekas liecināja par nocietinājuma celtni, kas balstījusies uz akmens pamatiem. Kalna nogāzes akmens klāsta augšmalai līdztekus nokrauta akmens rinda, kas bija novietota cieši gar klāsta malu, vietām ar to saplūda kopā. Šī ārējā akmens rinda apzīmēja pils koka ārsienu. Arī šeit virs un starp akmeņiem bija novērojamas koka trūdu pēdas. Apmēram 2 m atstatumā no pils ārsienas, līdztekus tai atradās otra — pils

⁶⁸ V. Ginters, Senā Mežotne, Senatne un Māksla. 1939. g., IV, 36.—38. lpp.

⁶⁹ V. Ginters, Daugmales pilskalna izrakumi, Senatne un Māksla, 1936. g., IV, 89.—90. lpp.

nocietinājuma iekšiena, kuras pamatni iezīmēja otra akmens rinda. Starp abām līdztekus sienām trijās vietās bija saskatāmas šķērssienu pamatnes, kas atļāva secināt, ka gar kalna malu atradusies šaura gara celtne, kas ar šķērssienu bija sadalīta nelielās telpās. Nākošajos gs. pilskalna nocietināšana turpinājusies.

Mežotnes pilskalnā, kā to parāda 10. slāņa izrakumi⁷⁰, kurš tiek datēts ar 9. gs., vaļņa aizsargsistemā bez vaļņa virsotnes

10. attēls. Daugmales pilskalna V gs. vaļņu nostiprinājums.

iekļauta vēl apm. 8 m plata, slīpā vaļņa ārējā nogāzē izveidota terase. Vaļņa virsotnē viscaur bija konstatējamas stabu būvju paliekas. Arī vaļņa terases slīpajā nogāzē atradušās aizsargkonstrukcijas, jo te atklāja šo konstrukciju sadegušas drupas — sarkani apdegušu māla klāstu un zem tā sakritušās koka daļas, kas veidoja nepārtrauktu biezu ogļu un pelnu slāni. Uz vaļņa te tādā veidā bija izveidotas 2 aizsardzības līnijas — viena, kas aizsargā vaļņa terasi, otra, kas bija novietota daudz augstāk — vaļņa virsotnes aizsargsiena. Vaļņa virsotni ārpus aizsargceltnes sienas klājis akmens bruģis.

Kā parāda atraktās celtniecības kārtas, kas datējamas ar

⁷⁰ V. Ginters, Senā Mežotne, Senatne un Māksla, 1939. g., IV, 33.—34. lpp.

3.—13. gs., arī Tērvetes pilskalnā⁷¹ plakums vairākkārt paplašināts un paaugstināts ar smilts un māla uzbūrumiem. Pilskalnā izpētītas dažāda veida aizsargceltņu paliekas.

Ap 9. gs. pirmo reizi pārveidots Jersikas pilskalns⁷² — no rakta kalna galotne, uzbērtas lielākas zemes masas dienvidrietumu nogāzē un līdz ar to pastāvināta šī nogāze. Par šī laika nocietinājuma sistemu pilskalnā nekā nevarēja spriest, jo no celtņu paliekām te maz kas bija uzglabājies.

Dignajas pilskalnā⁷³ 4.—8. gs. izdarīti plašāki zemes darbi — nolīdzinātas iepriekšējo nocietinājumu paliekas, uzbērts 1 m biezs zemes slānis, kas pārklājis arī pirmatnējo valni un abas terases. Kalna mala ievērojami līdz ar to pastāvināta, bet aizsargjosla no nogāzes pārnesta uz malu. Pilskalna mala, kā parāda pārogļojušās koka aizsargsienu paliekas, bija nocietināta ar 2 paralelām guļkoku sienām, kas celtas paraleli pilskalna malai, apm. 2 m atstatu viena no otras un ik pa 1,5 m saturētas ar šķērssienām.

Cēsu rajona Raunas Tanīskalnā⁷⁴, sākot ar 7.—8. gs., pirmo reizi izdarīti lielāki zemes darbi.

Ķentes pilskalnā (Ogres raj.) 8. gs. vidū vai II pusē uzbērts galvenais ziemeļu valnis 3 m augstumā, kuru nostiprināja koka karkass⁷⁵.

Šī perioda nocietinājumi mūsu republikas pilskalnās ir vēl samērā nelieli, salīdzinot ar nākošo gadu simtu nocietinājumiem. Pilskalni šajā periodā ir apdzīvoti, par ko liecina jau biežākie kultūras slāņi. Blakus tiem gandrīz visos gadījumos ir atklātas apmetnes.

Pilskalnās acīmredzot dzīvojuši dižciltīgo pārstāvji, kas jau bija iesākuši izdalīties no teritorialās kopienas. Viņi nostiprina savas saimniecības. Tā kā viņi vēl bija saistīti ar savu kopienu, tad tās locekļi palīdzēja būvēt šos nocietinājumus, lai te varētu ienaidnieku uzbrukumus gadījumos paslēpties. Ar to var izskaidrot vēl samērā vājo nocietinājumu sistemu šī perioda pilskalnās.

Tomēr šie nocietināšanas darbi ir sākums tam, lai šie pilskalni pakāpeniski pārvērstos par dižciltīgo pilīm. Izrakumu

⁷¹ E. Brivkalne, Archeoloģiski izrakumi Tērvetes pilskalnā, «Cīņa», 1956. g. 10. oktobrī.

⁷² Fr. Balodis, Jersikas pilskalns, Senatne un Māksla, 1939. g., IV, 74. lpp.

⁷³ E. Šnore, Dignajas pilskalns, Senatne un Māksla, 1939. g., IV, 49. lpp.

⁷⁴ Izrakumi Raunas Tanīsa kalnā 1927. g., Pieminekļu valdes materiālu krājumi, Archeoloģijas raksti, IV. sējums, I. daļa, R., 1928. g., 39. lpp.

⁷⁵ A. Я. Стубас, Археологические раскопки на городище Кентескалнс в 1954 г. Тезисы докладов на объединенной конференции по археологии, этнографии и антропологии, М., 1955 г., стр. 16.

trūkums pagaidām neļauj noskaidrot, kā šīs process risinājies ikvienā Latvijas PSR teritorijā dzīvojošā ciltī, bet 11.—13. gs. pilskalni ir jau dižciltīgo-feodaļu atbalsta punkti, no kuriem pārvaldīja zināmu apgabalu un ekspluatēja šī apgabala iedzīvotājus. Par to liecina 11.—13. gs. archeoloģisko izrakumu slāņi mūsu pilskalnās (Daugmales, Mežotnes, Tērvetes, Jersikas, Dignajas, Asotes).

Viss apskatītais archeoloģiskais materials kopumā (kapulauku, depoziņu, pilskalnu) atļauj secināt par pirmatnēji kop-sabiedrisko attiecību dziļu sabrukumu un jaunu sabiedrisko attiecību veidošanos. Bagātie kopienas locekļi acīmredzot arvien vairāk atsvešinājās no kopienas, ļoti bagātiem jau nocietinātas saimniecības, mazāk bagātiem bija savas īpašas, no kopienas apmetnes šķirtas saimniecības, kur strādāja neliels vergu skaits un izputējušie kopienas locekļi.

Šīs bagātās sabiedrības virsotnes tad arī sāka sagrābt par privatīpašumu viņiem iedalītās zemes un pastāvīgi tās palielināt. Viņām bija dārgas drēbes un ieroči.

Šajā periodā veidojās tas pamats, uz kura tālākā laiku gaitā attīstījās feodālais īpašums.

Visa I. g. t. laikā Latvijas PSR teritorijā sakarā ar darba ražīguma pieaugumu nostiprinājās individualā ģimene, veidojās mantiskā nevienlīdzība, iespējas ekspluatēt svešu darba spēku — verdzība. Līdz ar to veidojās pamati šķiru pretrunām, nostiprinājās arvien vairāk tie socialie elementi, kas noveda ģints iekārtu I. g. t. beigās līdz galīgam sabrukumam, pilnīgam apvērsumam.

Tā veidojās jaunas ražošanas attiecības, kuru pamatā bija mantiskā nevienlīdzība, privātais īpašums uz zemi, ekspluatācija. Tās bija feodālās ražošanas attiecības, par kuru eksistēšanu Latvijas PSR teritorijā 11.—13. gs. nepārprotamas liecības dod jau rakstītie vēstures avoti.

АННОТАЦИЯ

к статье «Развитие социально-экономических отношений на территории Латвийской ССР в I тысячелетии н. э.»

В I тысячелетии нашей эры вследствие дальнейшего развития производительных сил происходит разложение перво-бытно-общинных отношений и складывание классового общества.

Переход к пашенному земледелию и дальнейшее развитие

Saisinājumi — CVVM — Latvijas PSR vēstures muzeja inventara Nr. apzīmējums.

скотоводства и ремесла приводит к распаду большой семейной общины и возникновению малых семейных общин и обособлению одиночных семей. Об этих процессах свидетельствуют археологические памятники (могильники и поселения).

Первобытную общину сменила территориальная община, из которой стали выделяться более богатые семьи, сосредоточившие в своих руках орудия труда, скот и рабочую силу. Они стали захватывать большие площади общинной земли.

О выросшем имущественном неравенстве свидетельствует наличие погребений с богатым и бедным инвентарем, а также клады, которые появляются, начиная с V века н. э.

Исходя из того, что богатых погребений мало, можно сделать вывод, что значительные богатства накопились в руках лишь отдельных лиц.

Источники накопления богатств были разнообразны. Особое значение в этом процессе имели эксплуатация рабов и бедных общинников. Богатства приобретались также в виде военной добычи.

Впоследствии богатые верхи стали отделяться от общины.

Начиная с V века н. э. на территории Латвийской ССР появляются укрепленные городища.

Укрепления городищ V—X в н. э. незначительны, исходя из чего можно предположить, что богатые верхи, которые по всей вероятности жили в этих городищах, были еще связаны с общинниками, которые помогали им возводить укрепления городищ.

Эти городища впоследствии стали превращаться в замки знати.

В период перехода от первобытно-общинных отношений к классовому обществу у племен, населявших территорию ЛССР, существовала военная демократия.

SATURS — СОДЕРЖАНИЕ

	Lpp./Стр
От редакционной коллегии	5
• V. Gudzuka. «Padomju varas nodibināšanās Latvijā 1940. gadā»	7
• S. Levitans. «Piezīmes par komunistiskās preses pagrīdes izdevumiem Latvijā no 1919. gada līdz 1940. gadam»	37
✓ A. Zile. «Восстановление и строительство промышленности и транспорта в советской Латвии в 1919 г.»	65
• E. Ruņa. «Из истории боевого содружества рижского пролетариата с пролетариатом Петербурга в годы революционного подъема (1912—1914 гг.)»	103
• И. Рутмане. «IV съезд социал-демократии Латышского края — переломный момент в процессе окончательного оформления марксистской партии нового типа в Латвии».	129
? A. Salmiņš. «Jaunlatviešu kustības izveidošanās un tās šķiriskais saturs».	149
? M. Духанов. «Бисмарк и балтийский вопрос в 60-х годах XIX века».	183
• G. Lukstiņš. «Aureliana biogrāfija Romas ķeizaru biogrāfiju krājumā «Historia Augusta»	219
• V. Aņisimova. Sociāli ekonomisko attiecību attīstība Latvijas PSR teritorijā m. 2. l. gadu tūkstoši	241